

تاریخ جو وساریل ورق

پرمانند میوارام

سندیکار ۽ سہیڑیندڙ
انعام شیخ

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

پرمانند میوارام

(سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر)

سنڌيڪار ۽ سهيڙيندڙ

انعام شيخ

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد، سنڌ

2017ع

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جو ڪتاب نمبر (297)
سڀ حق ۽ واسطا محفوظ

پرمائنڊ ميوارام (سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماھر)

ليکڪ: انعام شيخ
ڇاپو پهريون: آگسٽ 2017ع
ڪمپوزنگ: احمد علي مڱڻهار، رمضان ترڪ
ٽائٽل: اسد الله ڀٽو
تعداد: 1000
قيمت: 400/- روپيا
ناشر: سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو، حيدرآباد سنڌ، پاڪستان

Catalogue Reference

Shaikh, Inam
Parmanand Mewaram
Sindhi Language
Sindhi Language Authority
ISBN: 978-969-625-125-5

Parmanand Mewaram (Essayist and Lexicographer)

By: Inam Shaikh
First edition: August 2017
Quantity: 1000
Price: Rs.400/-
Composing: Ahmed Ali Manganhar, Ramzan turk
Title: Asadullah Bhutto
Published by: Sindhi Language Authority, National Highway, Hyderabad,
Sindh, 71000, Pakistan.
Tel: 022-9240050-3
Fax: 022-9240051
E-mail: contact@sindhila.edu.pk,indhila@yahoo.com
Website: www.sindhila.org
Printed by: M/S Ali Hussnain Process & Printing Service,
Hyderabad.

ارپنا

سنڌي ٻوليءَ جي ٻن وڏن عالمن
ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ

۽

ايمر - ايڇ - پنهور

جي نالي

جيڪي پنهنجي سوچ، فڪر، ڏانءَ ۽ مزاج ۾ مختلف هوندي به،
سڄي عمر سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌ جي تاريخ جي خدمت ۾ ساڳئي جذبي
سان جُڻييا رهيا.

انهن ٻنهي عالمن جي زندگيءَ تي شاهه سائينءَ جون هي ٻه سِتون
ڪيڏيون نه ٺهڪي ٿيون اچن.

”جان جان هئي جيئري، ورڇي نه ويئي
وڃي پونءِ پيئي ساريندي ڪي سڄڻين!“

In Sweet Memory of two great scholars of the Sindhi Language

Dr.Nabi Bakhsh Balouch

and

M.H Panhwar

While representing to two different perspectives

towards Sindh and its History,

both served their beloved nation with same spirit and great

enthusiasm.

فهرست

صفحہ	
7	ناشر پاران
9	پیش لفظ
15	1. مقدمو پرمانند میوارام: سنڌي ٻوليءَ جو وساريل ورق
53	2. انيما ننڍا: (ديونچند گيانچند ماکيڄاڻي) پرمانند میوارام جي سوانح نگار بابت ڪجهه ڄاڻ
60	3. سريجت پرمانند میوارام جي زندگي ۽ جدوجهد، انيما ننڍا، سنڌيڪار انعام شيخ
61	● شاگرد ۽ اُستاد: مهريان وسوسا يا شڪ
68	● روشنيءَ جي ڳولا
77	● ڌرم جي تبديلي
88	● لوڪ پسند پادري
98	● هڪ شخص - هڪ ڪرستان
110	● پرمانند: هڪ ڏاهو انسان
124	● مريٽيو ۽ مريادا
137	4. پرمانند جي لکڻين جي هڪ جهلڪ
138	● انگريزي-سنڌي لغت جو مهاڳ پرمانند میوارام - سنڌيڪار: انعام شيخ
143	● وڪاس واڌ (Evolution) سچو آهي ڇا؟
147	● الوڙ
151	5. پرمانند میوارام جا ڪجهه ڪتاب

- 152 6. پرماتند ميوارام بابت اديبن جا ويچار
- 153 ● پرماتند ميوارام: سنڌي نثر نگاريءَ جو اڀرڻ ۽ شڪست حسين شورو
- 157 ● بابا پرماتند کي پڙهڻ نصير مرزا
- 161 ● ڳالهه، هڪڙي قبر جي! نصير مرزا
- 166 ● پرماتند ميوارام: هڪ ڳهڻ رڳو اديب- قاضي خادم
- 168 ● جوت وارو سائين پرماتند ننڍڙي ڳالهي
- 171 ● شري پرماتند ميوارام جي جوت جو احوال: مهراج ديودت ڪندارام شرما
- 175 ● عظيم سنڌي انسان مينڻ عبدالغفور سنڌي
- 177 ● پرماتند ميوارام يوسف سنڌي
- 182 7. سنڌي ساهتيه جي شيوا
- 185 8. پرماتند ميوارام "جوت" گولڊن جيلي نمبر
9. انگريزي ڀاڱو (ڪاٻي کان ساڄي آخري صفحو)

ناشر پاران

سنڌي ٻوليءَ تي جن عالمن ۽ اديبن شروع ۾ تحقيقي ۽ تخليقي ڪم ڪيو انهن پنهنجي سنڌي ٻوليءَ جو چڻ ته قرض لائق توڙي جو انهن لسانيات، ٻولي ۽ لغت سازي جي ڪا باقاعدي تعليم ۽ سند نه ورتي هئي، پر انهن جو ڪم انهيءَ وقت جي لحاظ کان ڪمال جو توڻيائڻجي. سنڌ ۾ انگريزن جي حڪومت کان اڳ جن عالمن علمي ڪم ڪيا، انهن مان هڪڙا اهي هئا جن فارسي ۽ عربي ٻوليءَ کي بنياد بڻائي گهڻو ڪري مذهبي تعليم جي حوالي سان ڪم ڪيو هو ڇو جو ان وقت جي مڪتبن ۽ مدرسن ۾ اهڙي نصاب جي ضرورت هئي. ٻيو حصول لوڪ ادب جي حوالي سان ڌرتيءَ جي عام ماڻهن سرجيو.

انگريزن جي اچڻ سان يورپ جو علمي ورثو به برصغير ڏانهن منتقل ٿيو ۽ سنڌ به انهيءَ مان واس ورتو ان وقت سنڌ جي عالمن ٻولي ۽ سائنس سان گڏ فلسفي ۽ اخلاقيات جا ڪتاب ترجمو ڪيا،

شيڪسپيئر جا ڊراما ۽ قانون جا ڪتاب سنڌي ۾ ترجمو ٿيا ۽ مختلف لغتون به تيار ڪيون ويون. ان وقت جن لغت ساز ماهرن لغت تي ڪم ڪيو انهن ۾ پرماتند ميوارام به شامل آهي، جنهن سنڌي ٻوليءَ کي ٻه لغتون هڪ انگريزي- سنڌي ۽ ٻي سنڌي - انگريزي ڏنيون. اهي ٻئي لغتون تقريباً سؤ سال گذرڻ باوجود، اڄ به شاگردن، محققن ۽ ترجمي نگارن لاءِ ايتريون ئي ڪارگر آهن، جيتريون پهرين ڏينهن هيون. اهو ئي سبب آهي جو اهي بار بار جيئن جو تيئن ڇپجنديون رهن ٿيون. هندستان ۾ به پرماتند ميوارام جون اهي لغتون پهر ڇپيون آهن.

پرماتند ميوارام ’جوت‘ اخبار ذريعي به سنڌي ٻوليءَ جي وڏي خدمت ڪئي، مختلف علمن جا مضمون ’جوت‘ اخبار ذريعي شايع ٿيندا رهيا. جيڪڏهن اڄ جو محقق انهن تي پهر ڪم ڪري يا انهن لکڻين کي آڏو رکي انهن ۾ واڌارا سڌارا ڪري ته اهي پهر سنڌي ادب ۾ هڪ اهم اضافو تصور ٿينديون.

محترم انعام شيخ هن ڪتاب جي سهيڙ ڪئي آهي ۽ ڪي حصا انگريزيءَ مان سنڌي ۾ ترجمو به ڪيا اٿس، جيڪو ڪم يقيناً سنڌي ٻوليءَ جي حوالي سان هميشه ڳڻيو ويندو. ڪتاب ۾ ڪي تصويرون به شامل ڪيون ويون آهن ته جيئن اهي تاريخ جي رڪارڊ تي رهن ۽ اسان جو ايندڙ نسل ڄاڻي سگهي ته ماضيءَ جي بزرگن سنڌي ٻولي، علم ۽ ادب لاءِ ڪيترا ڪشالا ڪڍي ان کي ترقي وٺرائي.

ادارو

10 آگسٽ، 2017ع

حيدرآباد-سنڌ.

پيش لفظ

پرمانند ميوا رام: وقت جي تاريخ ۾ امر نالو

ڏاهپ ڀريو فڪري ادب، قديم زماني کان انساني شعور جي اوسر ڪندو رهيو آهي. وجود، زندگي ۽ ڪائنات جا اسرار هر ساڃاهه-وند کي سوچڻ ۽ پرکڻ لاءِ اُتساهيندا رهيا آهن. انساني ذهن هڪ ڪرشماتي تخليق آهي. ذهن جي اوسر، شعوري/لاشعوري وارتائن کان شروع ٿئي ٿي، جن جو مرڪز احساس آهي. پرک، کوجنا يا مشاهدو حياتي محرڪ آهي. خيال احساساتي عمل بعد، تصوراتي سگهه بڻجي ٿو. سوچ جو اهو فڪري عمل 39 حصن ۾ ورهايل آهي. احساساتي محرڪ مان جيڪي نتيجا ملن ٿا، انهن مان خيال جي پختگي ۽ منطقي نتيجو حاصل ٿئي ٿو. فڪر جي اوسر ۽ مهانتا لاءِ غور و فڪر اهميت رکن ٿا، جيڪو ڌيان ۽ يڪسوٿيءَ مان جنم وٺي ٿو. تنقيدي چنڊچاڻ، داخلي احساس ۽

جذبڻ جو مشاهدو ان عمل کي پختگي عطا ڪري ٿو جنهن لاءِ داخلي ۽ خارجي ٻئي ذريعا گهريل آهن. ساڳيءَ ريت شعور ۽ لاشعور جي سمجھ ۽ ايڪتا فڪري اُڏام جو باعث بڻجي ٿي.

خيال جي وحدت ۽ چنڊچاڻ ۾ سمجھ جا ڪيترائي رنگ شامل آهن، جن ۾ خيال جو وهڪرو سماجي سوچ سان رابطو ۽ چٽاڀيٽي تي مشتمل خيال، تصوراتي قوت، وجدان، پرک، منطق، باطني اک جو مشاهدو عقلي ۽ شعوري سگھ جو ادراڪ وغيره شامل آهي.

فڪري مشاهدي جي ان سفر ۾ ڪجهه ٻيا محرڪ به آهن. فرد جو پنهنجو ذاتي لاڳو سوچ جي وحدت، تقابلي جائزي جي صلاحيت، سماج سان مثبت واسطو، ڌرتي سان رابطي جو ڏانءُ، انساني قدرن لاءِ پاڻ پتوڙڻ جي سگھ وغيره اچي وڃن ٿا.

فلسفي جي منجهائيندڙ رستن تي سفر ڪندڙ انعام شيخ سوچ ۽ خيال جي مختلف ڏاڪن کي پار ڪندي نظر اچي ٿو. سوچي پرکي يا پروڙي اهو ماڻهو سگھي ٿو جيڪو پنهنجي ذات سان رابطي ۾ رهي، انعام شيخ هن معاملي ۾ واضح ۽ سگھارو آهي، ڪنهن آدرشي مقصد سان سلهاڙيل آهي، پنهنجي دور ۾ پرپور انداز ۾ جيئڻ جو ڏانءُ رکي ٿو ۽ مختلف دورن جي سگھ کڻي فڪري ۽ تخليقي سفر کي جاري رکيو اچي.

انعام سنڌ جي انهن ساڃاهه وندن مان آهي، جيڪي ڏيهي توڙي پرڏيهي ادب جا پارکو آهن، دنيا جي فڪري ۽ تخليقي ادب جو مطالعو ڪندڙ ماڻهو ٿي ذهني اُڏام رکي ٿو. هو سوچ، فڪر ۽ تخليقي روپن کي پيٽڻ جي هنر کان واقف آهي، هو ماضي، حال ۽ مستقبل کي وحدت طور ڏسي ٿو ۽ سندس گهري نگاهه ماضي، حال سان گڏ، مستقبل کي به ڏسندي رهي ٿي.

ليکڪ ڪيترين فڪري ۽ تخليقي تحريڪن جو مطالعو ڪيو آهي. هونئن به خيال جي اُڏام سقراط افلاطون ۽ ارسطو کان اسڪاٽيلس،

دانتی، کولرج، شیلی ۽ ورلڊز ورت تائين حیرت انگیز انکشاف ڪندي رهي آهي. گوڙي، مویاسان، سارتر، جان لاک، هيگل، نئيٽشي، شوپنهار ۽ ٻين مفڪرن تائين سوچ ۽ خيال جا نوان رخ سامهون ايندا رهيا آهن، تصور ۽ منطق جو جهيڙو پاڻ ۾ هلندو رهيو آهي. سائنس منطق، مابعد الطبيعيات، نفسيات ۽ مابعد از نفسيات جهڙن شعبن ۾ وڌو ۽ قابل قدر ڪم ڪيو ويو. ان تسلسل ۾ انعام پنهنجي ڪتاب 'سوچ جي سفر' ۾ فن ۽ فڪر جي اڌام رکندڙ ڪيترن مهان شخصيتن جي فڪري ۽ تخليقي پورهئي جو ذڪر ڪيو آهي پر انهيءَ ڪاوش کان اڳ سندس ڪتاب 'سونهن، عشق ۽ سنسار' جي موضوع جي حوالي سان اهميت رهي آهي، جنهن ۾ چونڊ ڏيئي ۽ پرڏيئي مضمونن کي سنڌي ادب جو اهم حصو بنايو ويو. ترجمو هڪ ڏکيو فن آهي پر انعام کي ترجمي نگاري ۾ مهارت حاصل آهي. هوفڪري تحرير جي منجهائيندڙ پهلوئن کي واضح لفظن ۽ جملن ۾ آسانيءَ سان بيان ڪرڻ جو ڌانءُ رکي ٿو. اڪثر ترجما پڙهندي ذهن منجهي پوندو آهي، ڇو ته مترجم خيال جي روح کي سمجهڻ کانسواءِ ترجمو ڪندو آهي. پر انعام ان ڏس ۾ انتهائي بهتر انداز ۾ پنهنجو ڪم ڪيو آهي. ڇاڪاڻ جو عالمي فڪر سندس موضوع رهيو آهي ۽ ان فڪري سوچ سان ويجهڙائيءَ جي ڪري ترجمي ڪندڙ کي آساني ٿي پوي ٿي. انهن ترجمن سان هڪ طرف سنڌي ادب ۾ فڪري ادب جو واڌارو ٿيو ته ٻئي پاسي نوجوانن ۾ زندگي، فطرت ۽ ڪائنات جي پرک جي چاهنا ۾ اضافو ٿيو. ڪجهه ڏينهن اڳي سندس هڪ اهم ڪم "بين الاقوامي تعلقات جي لغت" منظر عام تي آيو آهي، جيڪو پڻ هڪ وقتائتو ۽ اهم موضوع آهي. جنهن ۾ موضوع سان لاڳاپيل لفظن ۽ اصطلاحن کي تسلسل ۾ بيان ڪيو ويو آهي. اها حقيقت آهي ته

جيڪڏهن ڄاڻ جي پيڙهه پڪي آهي ته پوءِ ڪوبه موضوع قلم جي ذريعي سهيڙي سگهجي ٿو. فڪري ۽ نظرياتي ادب ڏانهن ڌيان ڇڪائيندڙ انعام شيخ سنڌي ادب ۾ پنهنجي تحريرن وسيلي نوان موضوع متعارف ڪرايا آهن. اهي موضوع سچ، سونهن ۽ سنسار جي وضاحت منطقي انداز ۾ ڪن ٿا، جنهن جي ڪري سنڌي ادب ۾ نوجوانن جو لاڙو نون موضوعن ڏانهن ٿيو. اهي جديد لاڙا حقيقت ۾ علمي، فڪري ۽ مشاهداتي سگهه جا اهي محرڪ ٿين ٿا، جيڪي نفسيات، خودشناسيءَ کان ماحولياتي ڄاڻ ۽ بين الاقوامي لاڙن ۽ رابطن تائين اتساهه ڏين ٿا.

اهوئي سبب آهي ته انعام شيخ جي بنيادي خوبي - ڌرتي، لوڪ ورثي جي ڄاڻ ۽ ماڻهن جي درد کي سمجهڻ آهي. ڄاڻ جو بنياد تڏهن پڪو ٿي سگهي ٿو جڏهن اها خالص پڻي تي ٻڌل هجي، پنهنجي زمين، ماڻهن، جديد فڪر ۽ تخليقي ادب کي سمجهڻ کانسواءِ دنيا جي ادب، جديد فڪر يا نظرين کان واقفيت چو نه حاصل هجي، پر لفظ ويساهه جي روشنيءَ کان محروم رهجي ويندا. ماڻهو اڏارن نظرين تي، ڄاڻ جي پيڙهه نه ٿورڪي سگهي، ان لاءِ کيس پنهنجي زمين جي رنگن کي سمجهڻو پوي ٿو. اهوئي سبب آهي ته ليکڪ سنڌي ٻولي، ثقافت ۽ تاريخ کي اهميت ڏئي ٿو ان ڪري پاڻ ان موضوع سان تعلق رکندڙ هر پهلوءَ کي پنهنجي تحريرن جو محور بڻائي ٿو.

انعام شيخ سدائين ڌرتي ۽ ٻوليءَ جي چاهه ۾ مبتلا شخصيتن جو ذڪر ڪندو رهيو آهي، سندس هي نئون ڪتاب ”پرامند ميوا رام“ عهد ساز شخصيت جي اهم تذڪري هئڻ سان گڏ ٻولي، ثقافت ۽ تاريخ جو هڪ اهم حصو آهي. سنڌي ٻولي ۽ ادب، قديم زماني کان وٺي موجوده دور تائين مختلف مرحلن مان گذرندو رهيو آهي، جنهن جي پٺيان جذبي ۽ جاکوڙ جا

اٺيڪ باب موجود آهن. پرمانند ميوارام جو نالو جديد سنڌي نثر ۾ اهم حيثيت رکي ٿو. مرزا قليچ بيگ، ديوان ڪوٽي مل، چندن مل ڪلناتي، پيرو مل مهر چند ۽ ٻيا ڪيترائي اديب ان وقت سنڌي ٻوليءَ جي واڌاري لاءِ ڪم ڪري رهيا هئا. پرمانند صحافت، تحقيق، ادب، تنقيد، تصنيف و ترتيب جي ڪيترن ۾ سنگ ميل جي حيثيت رکي ٿو.

هر حساس اديب ماضي يا عصري دور جي حالتن کان متاثر ٿيڻ کانسواءِ نٿو رهي سگهي. هو ملڪي توڙي غير ملڪي ادب، فڪري ورثي، سياسي ۽ سماجي حالتن جو مشاهدو ڪندو رهي ٿو. پرمانند ميوارام جنوري 1866ع ۾ حيدرآباد ۾ پيدا ٿيو. هن جنهن دور ۾ اک کولي اهو دور سياسي ۽ سماجي طور تبديل ٿي رهيو هو، جنهن وقت پرمانند پيدا ٿيو ان وقت سلطنت عثماني زوال پذير ٿي چڪي هئي. يورپ جو اقتدار بلنديءَ تي هو اٿلي ۽ جرمني ننڍين رياستن مان وفاقي وحدت طور سامهون اچي چڪا هئا. آمريڪا، برطانيه، فرانس، روس ۽ جرمني سماجي، سياسي ۽ نظرياتي گهڻاڻن جو شڪار ٿي، ان اونداهيءَ مان ٻاهر نڪتا. يورپ صنعتي طور تي متحد ٿيو. 1860ع ۾ آمريڪا ۾ خانہ جنگي بعد ڪجهه ٽاپر آئي ۽ ڪيترين سياسي، سماجي ۽ ادبي تحريڪن قومي شعور کي فروغ ڏنو.

ساڳيءَ ريت بينڪي نظام برصغير ۾ سياسي، سماجي، معاشي ۽ فڪري طور تي ڪيترائي نوان لاڙا متعارف ڪرايا. سڄي دنيا ۾ قوميت لاءِ شعور وڌيو. ٻوليءَ جي واڌ ويجهه لاءِ پتوڙڻ ۽ شناخت جو جذبو پڻ سماجي تحرڪ جو سبب بڻيو. ول ڊيورانت چواڻي ته: ”ماضيءَ ۾ ٿيندڙ واقعن جو اثر حال تي پوي ٿو.“ ان ڪري، چئني سگهجي ٿو ته تخليقڪارن جو فڪري ڪاٺو سندن ماضي يا ان وقت جي دور مان، بخوبي ڪري سگهجي ٿو. پرمانند ميوارام فقط هڪ شخصيت، جذبو ۽ مضبوط قوت اراديءَ جو نالو نه آهي، پر اهو هڪ مڪمل دور جو دستاويز

آهي، جنهن جو ذڪر ليڪڪ پنهنجي مهاڳ ۾ ڪيو آهي. سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب لاءِ پرماند ميوارام جون خدمتون وسارڻ جهڙيون نه آهن. سندس جاکوڙ ۽ جذبا ايندڙ نسلن لاءِ روشن مثال بڻبو.

ڌرتيءَ سان جڙيل جذبي ۽ فن کي فنا جا هٿ نٿا ڇهي سگهن. سندس وڇوڙي کي اسي سالن جو غرصو گذري چڪو آهي. ان ڪري سندس قلمي پورهئي ۽ خدمتن جو ذڪر وقتائتو ۽ هن دور جي اهم ضرورت آهي. انعام شيخ جنهن نموني سندس شخصيت، فن فڪر ۽ ذاتي سچائيءَ کي سامهون آندو آهي، اهو عمل تعزيف جوڳو آهي. اهڙن املهه ماڻڪ ڪردارن کي تاريخ جي دز مان ٻاهر ڪڍي کين متعارف ڪرائڻ جو عمل جاري رهڻ گهرجي.

حيدرآباد جي مسيحي قبرستان ۾ پرماند ميوارام جي ڍنل قبر جا آثار مليا آهن. انڊوومينٽ فنڊ ٽرسٽ جي سربراھ جناب حميد آخوند صاحب جي سربراهيءَ ۾ سندس ٽيم جي آفيسر اشتياق انصاري ۽ سندس عملو قبر جي بحاليءَ واري ڪم ۾ هٿ وڌو ۽ هن وقت شاندار نموني سندس قبر نروار ٿي چڪي آهي. سنڌ جي مهان اديبن جو اهڙيون ڪيتريون گمنام قبرون، موجوده دور جي يادگيريءَ لاءِ واجهائي رهيون آهن، انهن سڀني جي پرگهور لهڻ گهرجي.

هن ڪتاب جا ورق اٽلائيندي، توهان کي به محسوس ٿيندو ته وقت، انساني زندگيءَ جو رهنما به آهي ته رقيب پڻ. وقت سان دوستي ڪرڻ جو ڌانءُ هر ڪنهن وٽ نه آهي. پر جن به وقت کي فتح ڪيو تن جا نالا وقت جي تاريخ ۾ امر ٿي ويا.

شبم گل

05 مئي، 2017ع

حيدرآباد - سنڌ

مقدمو

پرمانند ميوارام: سنڌي ٻوليءَ جو وساريل ورق

پنهنجي مخصوص جاگرافيائي بيهڪ جي ڪري سنڌ هزارين سالن کان مسلسل حادثاتي تبديلين ۽ ڏکين مرحلن مان گذرندي رهي آهي. ان جي ڊگهي تاريخ ۾ سائنس لاڳاپيل معاملن/مرحلا ڪڏهن به ڊگهي عرصي تائين سنوان سڌا، هڪ-ڪرا يا هڪ-رُخا نه رهيا آهن. اوچتيون هيٺ مٿانهيون، حادثا، اڃا تـل تبديليون ۽ لوڏا لـما سنڌ جي تاريخي داستان جو هڪ اڻ ٿـٽ حصو رهيا آهن. ٽالپر حاڪمن جو دور (1781-1842ع) به اهڙين هيٺ-مٿانهين سان ڀرپور دور هئو جنهن ۾ سنڌ جي اقتدار اعليٰ کان وٺي، درٻار جي ماحول، پاڙيسرين سان لاڳاپن، رعيت ڏانهن روپن ۽ مذهبي آزادي سميت رياستي، وهنوار جو لڳ ڀڳ ڪو به شعبو سنوت ۽ توازن ۾ نه پئي هليو.

وڌيڪ پڙهيل لکيل ۽ نسبتن گهڻي معاملا فھر هئڻ ڪري سنڌ جي هندوجاتيءَ (برادري) کي جيتوڻيڪ ٽالپر دربار ۾ هڪ خاص رتبو مليل هئو ۽ دربار جا ڪيترا صلاحڪار سفارتڪار عملدار اهلڪار ۽ منشي هندوجاتيءَ مان ئي هوندا هئا، پر ٽالپرن جي صاحبيءَ ۾ ئي هندوجاتيءَ جي حوالي سان بيشمار اڻ سهائيندڙ واقعا ۽ حادثا به پيش آيا. ٽالپر حڪمران مير فتح علي جي دور ۾ ڪراچيءَ جي حوالي سان جيڪا نيتي اختيار ڪئي وئي، ان جي نتيجي ۾ پوڄامل جهڙي سنڌ دوست آڪھ مان به نائون مل جهڙو ديس - دروهي ڪردار پيدا ٿيو. حالانڪ قلات جي خان کان ڪراچيءَ جو بندر موٽائي سنڌ سان ڳنڍڻ جو سڄو پورهيو پوڄامل ۽ سندس پڙڪن جو ئي ڪيل هئو. ڇاڪاڻ جو انهن ئي پنهنجي واپاري سگھ صلاحيتن ۽ لاڳاپن کي ڪتب آڻيندي نه رڳو ڪراچيءَ کي سنڌ جي اقتدار هيٺ آندو پر ملاحن جي ننڍڙي وسطيءَ ”ڪلاچي“ کي ڪوٽ ڏياريندي انهيءَ کي هڪ شهر بڻائڻ جي رٿا جوڙيندي کيس واپاري مرڪز بڻائڻ جي ابتدا ڪئي. انهيءَ سياسي ۽ سماجي اثر هوندي به ٽالپرن صاحبيءَ واري دور ۾ هندوجاتيءَ کي مرتبي جي حوالي سان ته عاملن، ديوانن ۽ واپارين جي حيثيت ۾ دربار ۾ مڃتا حاصل هئي، پر سندس مٿانهون طبقو يا پڙهيل لکيل ڪلاس ٽالپر حاڪمن جي مفادن جو تحفظ ڪندي به ڌرمي توڙي ويساهي حوالن سان ڪافي ڏکيائين کي منهن ڏيئي رهيو هئو.

1843ع ۾ جڏهن سر چارلس نيپيئر جي هٿان سنڌ فتح ٿي ته فاتح انگريزن ٽالپر اثر گهٽائڻ ۽ پنهنجا مفاد تارڻ لاءِ سنڌ ۾ گهڻو رُخي حڪمت عملي اختيار ڪئي. هنن سنڌ جي حوالي سان تمام گهڻي غور ۽ فڪر بعد اها ڳالهه محسوس ڪئي ته ملڪ ۾ با اختيار حاڪميت ۽

فتح ٿيل ملڪ ۾ ٻيهر ڄمائن لاءِ ضروري هئو ته ميراثي حڪمرانيءَ جي بچيل نشانين ۽ اهڃاڻن کي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان ختم ڪيو وڃي. ان سلسلي ۾ انهن سڀ کان پهريائين درباري رابطي لاءِ رائج ٿيل (فارسي) ٻوليءَ جي جاءِ تي سنڌي ٻوليءَ کي نافذ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ان کانسواءِ دربار ۾ سنڌي ۽ سرائيڪي اميرن، مشيرن ۽ وزيرن جي وچ ۾ موجود تڪرار کي نظر ۾ رکندي، هنن سنڌي ڳالهائيندڙ حلقي جي پٺڀرائي به ڪئي، ڇاڪاڻ جو کين سڏ هئي ته ميرن جي مادري ٻولي سرائيڪي هئڻ سبب حاڪمن ۽ رعايا جي وچ ۾ وڇوٽي موجود هئي. انهن اُپائن سان گڏوگڏ انگريز سرڪار ماضيءَ ۾ دٻاءُ هيٺ رهيل هندو جاتيءَ جي زندگيءَ جي مختلف رخن ۾ سهائتا پڻ ڪرڻ شروع ڪري ڏني. اها سمائتا انتظامي ڪمن، سرڪاري لکپڙهه، سياسي سهڪار تعليمي پاليسين ادب، گرامر ۽ لپيءَ جي جوڙجڪ سميت زندگيءَ جي مختلف رخن ۾ وڌندي رهي.

جيتوڻيڪ ان ڳالهه ۾ ڪوشش ڪيائين ته سنڌ تي قابض انگريز سرڪار توڙي سندس عملدارن جي اصل ترجيح ملڪ (بعد ۾ بنگال صوبي/ڊويزن) کي انتظامي طور مڪمل طرح پنهنجي ماتحتيءَ ۾ رکڻ ۽ برطانيائي راڄ لاءِ روڻيو جي اوڳاڙيءَ سميت مختلف سهولتون حاصل ڪرڻ هئو پر انهن عملدارن منجهان ڪيترن ئي سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي بڻ بڻياد بابت معلومات ماڻڻ ۽ کيس گهربل مقام ڏيارڻ ۾ ذاتي دلچسپي به ورتي. انهيءَ ڏس ۾ هڪ ڊگهي وچور ۾ ٻين قديم سان گڏ، سر چارلس نيپيئر جا سنڌي ٻوليءَ بابت حڪمناما، سر جارج ڪلارڪ جا سنڌي ٻوليءَ جي واڌ لاءِ ڪنيل قدم رچرڊ برٽن جا سنڌي لپيءَ بابت مشورا، ڪپتان سر جان اسٽيڪ ۽ سر پٿرو ايلس جون سنڌي گرامر ۽ لغت لاءِ

ڪيل محنتون، جرمن عالم ارنيسٽ ٽرمپ، پادري جارج شرٽ جي هٿان سنڌي لغت جو مسودو شايع ڪرائڻ ۽ خاص طرح سر ٻارٽل فريئر جي دلچسپيءَ سان سنڌي ٻوليءَ جي معياري لپي ٺاهڻ جهڙا ڪم به شامل آهن. جيئن ته انهن ڪمن ۾ ڏيهي عالمن ۽ ماهرن جي شموليت کانسواءِ انگريز حڪومت جي گهڻ-پاسائين ايجنڊا جي تڪميل ممڪن نه هئي، تنهن ڪري ان سلسلي ۾ سندن حڪومت سنڌي ٻوليءَ سان لاڳاپيل مختلف ليکڪن، ترجمي نگارن، تعليمي ماهرن، عالم ۽ اديبن سان پنهنجي ويجهڙائين، رابطن ۽ سهائتا کي وڌائي ڇڏيو.

سنڌي ٻوليءَ جي هڪ فداڻي، عاشق ۽ ساڻس روح جي گهڙائيءَ سان پيار ڪندڙ ڌرتي ڄاڻي جي حيثيت ۾ پرماتند ميوا رام رامچنداڻيءَ جو نالو به سنڌ جي ساهتي اتهاس ۾ وڏي اهميت رکي ٿو: کيس سنڌ جي ادبي دنيا ۾ نر ڳوٺ لغت نويس، نثر نگار، پترڪار يا مها شيواڌاري شخصيت طور تسليم ڪيو وڃي ٿو پر ان سان گڏوگڏ جديد دور جي سنڌي نثر جي مُک ٽپڻ مان کيس به هڪ تنپي طور مڃتا حاصل آهي. مرزا قليچ بيگ، ديوان ڪوڙي مل چندن مل ڪلناڻي، ديوان گدومل، پيرو مل مهر چند ۽ ٻين ڪيترن اديبن جي جيڪا منڊلي سنڌي ٻوليءَ جي خدمت ۾ اڳيان اڳيان هئي، انهن مان هڪڙو اهم نالو پرماتند جو به آهي. جنهن صحافت، ادب، تحقيق، تنقيد تصنيف ۽ ترتيب جي دنيا ۾ نه صرف پنهنجي هڪ الڳ سڃاڻپ ڪرائي، پر نه ان سان گڏوگڏ انهن شعبن ۾ نوان ماڻا، ماڻا ۽ معيار به تخليق ڪيا. البت اهو پڪ سان چئي ٿو سگهجي ته پرماتند طرفان ڌرم تبديل ڪرڻ ۾ ڪنهن سرڪاري سهڪار مالي فائدي، اثر وڌائڻ يا ڪنهن مرتبي ماڻڻ جي خواهش هرگز نه هئي. اهو هڪ طرف مڪمل طور تي روحاني ۽ دلي معاملو هئو ته ٻئي طرف سنڌ جي سموري هندو جاتيءَ ۾

آيل پونچال جو نتيو جو هئو جنهن وڏي انگ ۾ هندو آڪهين ۾ ڌرمي حوالي سان بحثن ۽ حادثن کي جنم ڏنو.

جيڪڏهن ڪجهه وقت لاءِ انگريزن ۽ مقامي عالمن جي وچ ۾ رابطي واري پهلوءَ کي پاسي تي رکي، مجموعي طور 19 ۽ 20 هين صديءَ جي سنڌي سماج تي نظر وجهجي، ته هندو ڌرم جي حوالي سان سنڌ جي هندو سماج ۾ ڳڻپ جوڳي تبديلي يا توڙو ڦوڙ نظر ايندي ان جو هڪ مثال خود پرمانند رامچنداڻيءَ جي پنهنجي ڏاڏنگ مان نالي-پاڻي پرمانند ميوارام آڏواڻيءَ جو به ڏٺي سگهجي ٿو جنهن منجهان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هندو جاتي اندر رت جي رشتن ۽ ماڻهن وچ ۾ ڌرم جي معاملي تي وڏي چڪتاڻ موجود هئي. ان صورتحال جو تفصيل پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ پنهنجي تحرير ”حيدرآباد جا پائيند ۽ عامل“ ۾ هن طرح ڪيو آهي:

”عاملن مان جيڪي پهريائين شيخ ٿيا، تن مان هڪڙو ديوان مورچ مل هو جيڪو ديوان شوقيرام ننديرام جو سئوٽ هو. 1891ع ۾ پٽس مسٽر ميوارام به شيخ ٿيو. مسٽر ميوارام جو پٽ پروفيسر پي-ايم-آڏواڻي (پرمانند ميوارام) هن وقت ڪراچي جي انڊن جي اسڪول ۾ ماستر آهي. مسٽر پرمانند تڏهن اڃا ٻار هو ۽ سندس ٻه ڀيڻون به ننڍڙيون هيون. مسٽر ميوارام پنهنجي استريءَ کي لکي موڪليو ته تون به ٻار وٺي اچي اسلامي دين ۾ داخل ٿي، هن صفا ناڪار ڪئي ته مسٽر ميوارام ڪورٽ جا در کڙڪايا. ساڌو هيرانند جي پيءُ ديوان مويرام شوقيرام انهيءَ ڪيس جي ڪارروائي ڪتابي صورت ۾ ڇپائي پڌري ڪئي. ڪتاب جو نالو هو. The Great Sheikh Case. انهيءَ مان ٿوري ٽڪر جو مطلب سنڌي ۾ ڏجي ٿو:

مسٽر ميوارام جي اٺن ورهين جي نياڻي ڪورٽ ۾ حاضر ٿي، جج صاحب پڇيس: تنهنجو نالو؟ چيائين خوشحالي، تنهنجي پيءُ جو نالو؟ چيائين: ميوارام، جج سوال ڪيو: تنهنجو پيءُ ڪٿي آهي؟ چيائين: مري ويو، جج صاحب جي اشاري تي مسٽر ميوارام وڏي وڃي، پنهنجي نياڻيءَ جي اڳيان بيٺو، جج صاحب چوڪريءَ کان پڇيو: هي ڪير آهي؟ چوڪري چيو: هي برابر ميوارام آهي پر منهنجي ليکي مثلن جي قطار ۾ آهي، جج صاحب پڇيس: ڇو ٿي ايئن چوين؟ وراڻي ڏنائين: جيڪو پنهنجو ڌرم ڇڏي، سو مثلن جي قطار ۾ ليڪڻ گهرجي، مان گروءَ جي سڪڻي آهيان، منهنجو نسڇو گرو نانڪ صاحب ۾ آهي، جج صاحب پڇيس: گرمڪي اکر ڄاڻين؟ چيائين: هائو، ڪورٽ ۾ پنج- گرنتي گهرائي ڏنائونس، جڇ صاحب، ۽ سڪمني صاحب مان ڪي ٽڪر پڙهڻ لاءِ مليس ته لس پڙهي ويئي، جج صاحب چيس: جيڪڏهن سرڪار حڪم ڪري ته تون پيءُ وٽ وڃي رهه ته پوءِ؟ وراڻي ڏنائين ته مان به جيڪر سرڪار کي وينتي ڪريان ته پهريائين مون کي ڦاسي تي لتڪائي ماري ۽ پوءِ مون کي منهنجي پيءُ جي حوالي ڪري، پوءِ جج صاحب پنهنجي فتويٰ ۾ لکيو: چوڪري پاڙهيل ٿي ڏسجي، پر جيڪي به جواب ڏئي ٿي، سي سندس دل جي اندرين ۾ ڀڙڪو ڏيئي نڪرن ٿا، اهڙي حالت ۾ اهو گناه جو ڪم ٿيندو، جيڪڏهن هي صغير ٻار پيءُ جي حوالي ٿيندو، ڀلي ته سندس ماءُ سنڀاليندڙ ٿي رهي.

مسٽر ميوارام انهيءَ تي اپيل ڪئي، تڏهن صدر ڪورٽ جو جج مسٽر مئڪفرسن هو تنهن اپيل تڏي ڦٽي ڪئي، انهيءَ لاءِ سبب رڳو هيءُ ڄاڻايائين ته: 1890ع جي ايڪٽ انين موجب پيءُ لاءِ ضروري ڪونهي ته درخواست ڪري ته مان پنهنجن صغير ٻارن جو سنڀاليندڙ مقرر ٿيان.

انهيءَ وچ ۾ ساڌو نول راءِ شوقيرام هيئن ڪيو جو پئي نياڻيون هڪڙيءَ رات ۾ پرڻائي ڇڏيائين، جنهن ڪري سندن سنڀاليندڙ سندن گهوت ٿيا. مسٽر ميوارام انهن ٻنهي گهوتن تي قاعدي جي ڪارروائي ڪئي، پر ڪجهه ڪين وريو. مطلب ته هي ماءُ ۽ ڌيئر مسٽر ميوارام کي جيئري ئي سهسائي ويٺيون: پر پنهنجو سنانن هندو ڌرم ڪين ڇڏيائون“.

(حسين بادشاهه جو سهيڙيل ڪتاب ”حيدرآباد جي تاريخ“ صفحو 468، روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو)

جيئن مان مٿي اها گذارش ڪري آيو آهيان، ته 1843ع انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ ٽالپر حڪمرانن جي دور ۾ مذهبي ۽ پنگتي حوالي سان دٻاءُ ۾ آيل هندو جاتيءَ کي ڪيترن ئي خطرن کان تحفظ ملي ويو هئو ۽ بظاهر ڪي به اهڙيون حالتون نه هيون، جن سبب هندو جاتيءَ تي ڪنهن به پاسي کان اسلام يا عيسائيت قبول ڪرڻ يا ڌرم تبديل ڪرڻ لاءِ ڪو دٻاءُ هجي. ان حوالي سان معاشي طور به ان جاتيءَ لاءِ ٻين ڌرم ۾ ايڏي وڏي ڪا ڪشش نه هئي، جنهن سبب هندو ڌرم سان لاڳاپيل آبادي ڪوپو ڌرم قبول ڪري ها. ڇاڪاڻ ته سنڌ جا هندو هيٺئين طبقي کان وٺي مٿئين طبقي تائين، مسلمان جي پيٽ ۾ معاشي طور تي وڌيڪ سگهه هئا. ان ڪري اهڙي قسم جي بدلاءَ ۾ سندن ڪو مالي فائدو به نه هئو جيڪو هندن کي مذهب متاثر ٿي هرڪائي، ساڳئي طرح ننڍي کنڊ جي تاريخ جو اڀياس ڪندي معلوم ٿئي ٿو ته ان عرصي دوران، سنڌ ۾ اهڙي ڪا زبردست يا زورائتي سياسي ۽ مذهبي تحريڪ به اُڀريل نه هئي، جيڪا هندن تي ڪو دٻاءُ پيدا ڪري البت انهيءَ دور ۾ اهو ضرور نظر اچي ٿو ته هڪ طرف مسلمان مبلغن، ٻئي طرف ڪرستان مشنرين ته ٽئين پاسي انتهاپسند هندو سوچ سان واڳيل پنڊتن ۽ مختلف ڌرمي گروهن انگريز دور ۾ قانوني

تحفظ هجڻ سبب، پنهنجي پنهنجي ڌرمي پرچار کي زورائتو ڪري ڇڏيو. لوڪ رام ڌوڏيجا پنهنجي مضمون ”حيدرآباد: ساهت سڀيتا ۽ علم جو مرڪز“ ۾ لکي ٿو: ”تبليغي مٿا مولوي به زور ها، جيڪي رکي رکي چوڪرا چوڪريون ۽ وڏن هندن کي به اسلام ۾ داخل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيندا هئا. ٺٽي جي ڇيٺائين پٽ ليلارام کي سورهن سالن ۾ حيدرآباد جي مولوين تي شيخ عبدالمجيد بڻايو هو. ديوان مورجمل آڏواڻي وڃي مسلمان ٿيو ته پيءُ جي اثر هيٺ 1991ع ۾ پڙتس ميوارام به اسلام ۾ داخل ٿيو ۽ نالو رکيائونس شيخ محمد صديق..... جڳتيائي عامل آڪه مان ديوان ريجهو مل جي ڊاڪٽر پٽ کي مسلمان بڻائي نالو رکيائونس نور محمد. ڪانگريس جي صدر آڇاريا جي بي-ڪرپالائي جو وڏو پيءُ آڪه سميت وڃي اسلام ۾ داخل ٿيو ته نالو پيس شيخ عبدالرحيم. انهيءَ تي شهر ۾ چوپول متو ته مورگو آڇاريه جو پيو پيءُ به وڃي مسلمان بڻيو ۽ ٻئي ڀائر بين خاندانن کي به اسلام ۾ ڇڪڻ لاءِ هيلهائڻ لڳا..... عيسائي پادرين جو به هندن تي حملو جاري هو جو پرماتند ميوارام ۽ اهڙن ٻين معززن کي به ڪرستان بڻائيندا رهندا هئا.“

انهيءَ وائو- ورڻ ۾ پنهنجي اباڻي ڌرم جي بچاءَ جي لاءِ هندستان ۾ سڌ هندنو ڌرم جي پرچارڪن، سنڌ سميت سڄي خطي ۾ اثرائتي تحريڪ شروع ڪري ڏني، جنهن ۾ هندوازم جي بنياد پرستيءَ واري سوچ کي ڦهلائڻ واري عمل کي هٿي ڏنل هئي. انهيءَ تحريڪ جا سنڌ تي اثر به بلڪل واضح هئا. هڪ طرف ٻن مذهبن يعني اسلام ۽ عيسائيت جي مبلغن طرفان حيدرآباد سميت، صوبي جي مختلف هنڌن تي آزاديءَ سان سرگرميون جاري هيون، ته ٻئي پاسي هندو مهاسپاني سوچ ۽ پرهو- سماج جي جاکوڙ به عروج تي هئي. انهيءَ گهڻ-طرفي

ٽڪراءَ ۽ مقابلي بازيءَ سبب خود هندو جاتيءَ ۾ وڏا ويڇا پئجي ويا. ان منظرنامي ۾ ڏينهن ڏينهن ايندڙ شدت سبب مختلف پاڙن، جاتين، آڪهين، بلڪ گهريائين جي وچ ۾ ٽڪراءَ جي صورتحال پيدا ٿي ۽ رت جا رشتا به هڪٻئي جي سامهون ٿي پيا. ان ڳالهه جي ثابتي پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جي پنهنجي تحرير ”حيدرآباد جا پائيند ۽ عامل“ ۾ هن طرح ڏني آهي:

”1878ع ڌاري حيدرآباد ۾ هڪ وڏو تڪرار شيخ نارو مل بابت ٿيو نارو مل کي شڏ ڪري وري هندو ڪيو هٿائون، تڏهن به مڪي ديوان شوقيرام کيس نيات ۾ گڏجڻ نٿي ڏنو. منشي اوتراءِ ملڪاڻي، راج رشي ديوان ڏيارام جي پتا منشي گدو مل، ٻائو گريٽ صاحب ۽ ٻيا ڪي معزز چون لڳا ته: جنهن صورت ۾ ديوان ناري مل جو ويساهه گرو نانڪ صاحب ۾ آهي، تنهن صورت ۾ کيس بيشڪ هندو سمجهڻ گهرجي، انهي تي ديوان شيرومل جو پتا ديوان چئنراءِ جيڪو منشي گدو مل جو پٽ هو سو پيءُ سان شامل راءِ ٿيڻ بدران ديوان شوقيرام جي ڳالهه کي ڪٽي پيئو!

اهو تڪرار ايتري قدر وڏي ويو جو پئنجائتي سامان ته ڌار ٿي ڪيائون پر مسالا به ڌار ٿي ڪيائون! چون ٿا ته ٻائي گريٽ صاحب کي ديوان شوقيرام جو اهو اعتراض نه وڻيو ۽ شراب طور ڪجهه چيائينس جنهن ڪري سندس آڪهه ڪين وڌي. ديوان شوقيرام صحيح هو يا غلط تڏهن به هنن حقيقتن مان پڌرو آهي، ته پنهنجي دل ڪري ائين ٿي سمجهيائين ته جيڪو هندو پنهنجو سنانن ڌرم رڳو ٿورو وقت لاءِ ڪٽي ڇڏي تڏهن به کيس وري هندو سمجهڻ نه گهرجي. انهي تڪرار وقت پنچائت ايتري قدر بيهي ويئي، جو ڪن گهڻين وارن پنهنجون ڊيگيون ۽

گلمر وٺي پنهنجون پنچاڻتون ٺاهيون ۽ پنهنجن گهٽين مان مڪي چونڊيائون. گهٽين جون پنچاڻتون ايئن ٺهيون.

(حسين يادشاهه جو سهيڙيل ڪتاب ”حيدرآباد جي تاريخ“ صفحو 467: روشني پبليڪشن ڪنڊيارو)

هندو ڌرم چارين طرفان ڌرم بچاڻ لاءِ چالو ڪيل اهڙين سرگرمين هوندي به، انهيءَ ۾ ڪو به شڪ ناهي ته انگريزن جي پوري دور ۾ سنڌ ۾ هندو آباديءَ جو هڪ وڏو انگ نه صرف اسلام ۽ عيسائيت طرف راغب ٿيو پر عملي طور انهن ٻين ڌرمن کي مذهب طور قبول به ڪيو. ان صورتحال جو هڪ مثال، مان پنهنجي گُٽنب جو به ڏيئي سگهان ٿو. منهنجي خاندان جو لاڳاپو لاڙڪاڻي شهر جي ڀرسان ڳوٺ چوهرڙپور جي رهاڪو هندن جي گوڻندائي پاڙي سان رهيو آهي، جيڪو تقريبن 19هين صديءَ جي وچ ڌاري، ان علائقي ۾ هيٺئين وچين طبقي جي آرام واري زندگي گذاري رهيو هئو ۽ سنڌ ۾ اتر، لاڙ توڙي ڏکڻ وارن ٻين حصن جيان مذهب متاثر لاءِ بظاهر مٿس ڪنهن به قسم جو دٻاءُ نه هئو. (حقيقت ۾ اهو موضوع تاريخ جي شاگردن لاءِ تمام وڏي تحقيق جي طلب ڪري ٿو). پر تڏهن به اسان جي گهراڻي نه رڳو اسلام قبول ڪيو پر ان جي بنيادي عقيدن تي انتهائي پابنديءَ سان عمل به ڪيو. اها ٻي ڳالهه آهي ته ثقافتي طرح ۽ روزاني زندگيءَ ۾ اسان به پنهنجن گهرن تي تيستائين والڪا اثر ڏٺاسين، جيستائين اسان جي ٽهيءَ پاڻ کي سنڌ جي سياسي هلچل ۽ جدوجهد سان نه سلهاڙيو. سنڌ ۾ انهيءَ مذهب-مٿ واري دلچسپ موضوع تي، سنڌ جي ڪيترن ئي عالمن سان منهنجا بحث مباحثا پڻ ٿيا. جن منجهان حاصل معلومات هيٺين نُڪتن جي صورت ۾ ڏجي ٿي:

- سنڌ ۾ هندومت پنهنجي ابتدائي ۽ ويدن واري هيڪڙائيءَ جي تصورن کان پري ٿيڻ سبب، نئين دور جي ۽ فڪري ترقيءَ واري

ماحول ۾ ديوي پوڄا جهڙن پُراڻن تصورن ذريعي، ٻين مذهبن جيتري اڳي رائج نه پئي ڪري سگهيو.

- اڻويهين ۽ ويهين صديءَ ۾ صنعتي ترقي ۽ رابطي جي انقلاب، خاص طور پريس ۽ صحافت جي وڌندڙ اثر، جديد علمن ۽ معلومات جا در کولي ڇڏيا. انهيءَ ڪري سائنس ۽ سماج ۾ ٿيندڙ ترقي تبديليءَ جو پُراڻين ريتين رسمن ۽ سائنس نوڻن تي بيٺل خيالن سان ٽڪراءُ فطري هئو ۽ اُن جا وري هندوڄاتيءَ تي اثر اٿ- ٿر هئا. جيڪو باقي ننڍي کنڊ جي ڀيٽ ۾ سنڌ اندر اتان جي صوفيائي ماحول سان دلچسپي، اڳ ٿي هندو انتهاپسنديءَ جي اثرن کان پري ٿي چڪو هئو.
- هندومت جي اندر طبقاتي مٽيڊ، سندس مختلف جاتين جي وچ ۾ ويڇي ۽ رشتيدارين ۾ رڪاوٽن سبب، انهيءَ ڌرم کي مڃيندڙن منجهه بي چينيءَ جي فضا موجود هئي.
- هندستان ۾ هڪ وڏي عرصي کان هندو ڌرم جي مڃيندڙن جو پنهنجي مذهب، يعني اسلام ۽ عيسائيت طرف لاڙو موجود هئو. سنڌ ۾ به ان سلسلي ۾ مذهب - مٿ ڄو ماحول هڪ وڏي عرصي کان جاري هئو جنهن جو ذڪر تقريبن ڇهه صديون اڳ مشهور عرب سياح ابن بطوطه به پنهنجي هند جي سفرنامي ۾ ڪيو آهي.
- انگريزن جي دور ۾ سنڌي ٻوليءَ کي سرڪاري سطح تي معياري صورتخطيءَ (اسڪرپٽ) ملڻ کان ٿرڻ پوءِ پريس ۽ ڇپائيءَ جي مختلف ادارن جو قيام ٿيو جن جي ذريعي نصاب کان علاوه علمي، ادبي مواد ۽ مذهبي لٽريچر به وڏي پئماني تي ڇپجڻ لڳو. اهڙي طرح ڪتابي اشاعت ۽ ابلاغ جي ٻين ذريعن وسيلي اسلام ۽ عيسائيت جو پيغام به تيزيءَ سان عام ٿيڻ لڳو جنهن جو هندو ڌرم جي پوئلڳن تي پڻ اثر پيو.

● ننڍي کنڊ جي ٻين علائقن جي مقابلي ۾ سنڌ اندر اسلام جو روپ گهڻي قدر پرامن ۽ صوفي تعليمات مطابق هئڻ سبب، مجموعي طرح خلق جي لاءِ ڀلائيءَ جو پيغام ڏيندڙ هئو. ان ڪري هتان جا هندو مسلمان پيرن فقيرن کي مڃڻ ۽ کانئن روحاني فيض وٺڻ ۾ ڪوبه عار محسوس نه ڪندا هئا.

انهيءَ ساڳئي موضوع تي نامياري عالم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ سان به هڪ نه پر ڪيتريون ئي ڪچهريون ٿيون. هڪڙي ڏينهن مون سنڌ ۾ نو-مسلمن بابت سندس علمي دليل ڏيندي کائڻس پڇيو ته: سائين عام طور تي نو-مذهب مسلمانن جي شيخ برادرين ۾ ”سنجوجي شيخ“ ڪهڙين سببن اُتم ۽ مٿانهان سمجهيا وڃن ٿا ۽ سندن پسمنظر ڪهڙو آهي؟ ۽ نو-مسلمن ۾ انهن جي مٿانهين پوزيشن هجڻ جو ڪهڙو جواز آهي؟ ڊاڪٽر بلوچ صاحب مون کي هڪ تمام وزندار دليل ڏيندي ٻڌايو ته ”سنجوجيءَ“ جو مطلب آهي ”مِلاپ وارو“. سنجوجي شيخ بنيادي طور تي رنگ، ماحول ۽ نسل جي حساب سان هندن ۾ مٿي ورتبو رکندا هئا. اُهي رنگ جا پورا ۽ ماضيءَ ۾ سٺي وڻج واپار توڙي ڏنڊن ۽ نوڪرين سان پڻ واڳيل هئا ۽ وڏن پئسي ڏوڪڙيا مال متاع جي به ڪوٽ نه هئي. اهي خاص طور اُتر سنڌ جي مختلف علائقن ۾ صوفي درگاهن ۽ عالمن جي تبليغ کان متاثر ٿي اسلام ۾ ته آيا، پر پنهنجون عام رواجي هندڪيون ريتون رسمون، سماجي طور طريقا، برقرار رکيا آهن ۽ هندو برادريءَ يا هندو جاتين سان پنهنجا لاڳاپا نه ٽوڙيائون. بلڪه ثقافتي طور اهي گهڻي قدر هندو ريتن رسمن تي عمل ڪندا رهيا. جنهن ڪري انهن جي معاشرتي زندگيءَ ۾ روز جو معمول ته هندن جهڙو هئو پر پنهنجي ويساهه، يقين ۽ ايمان جي حوالي سان مسلمان ٿي چڪا هئا. جيئن ته اهو

عمل هڪ ئي وقت ٻن مختلف مذهبن جي ثقافتن، طور طريقن، ريتن رسمن، سماجي تعلقن ۽ ذهني روپن جو ميلاپ هئو ان ڪري کين ”سنجوڳي“ سڏيو ويو. يعني اهي شيخ/نو مسلم جيڪي پنهنجي روزاني زندگيءَ ۾ روزا رکن، زڪواتون ڏين، نمازون به پڙهن ۽ ساڳئي وقت هندو ڌرم جون ڪيتريون ئي ثقافتي رسمون ۽ قدر اختيار ڪندا هجن ۽ پنهنجي اڳوڻي هندو برادريءَ سان پت پائپي ۽ ڀر به هجن. هن ٻڌايو ته سنڌ ۾ انهن شيخن جي مذهب متائن جي حوالي سان وڏو سبب اهو به ٿي سگهي ٿو ته سنڌ، (خاص طور ان جي اترئين حصي) ۾ هندن جي اڪثريت ديوي پوڄا ۾ گهڻو يقين نه رکندڙ پر نانڪ-پنٿي هئي. ان پنٿ ۾ خدا جي هيڪڙائيءَ جو اقرار آهي ۽ وحدانيت تي زور ڏنل آهي. تنهن ڪري سنڌي هندن جي مذهبي ويساهه ۾ اهو رويو اڳ ئي موجود هئو. ڊاڪٽر صاحب جي رايي ڪانسواءِ سنڌ ۾ نانڪ-پنٿين ۽ سک ڌرم کي مڃيندڙن جي اثر ۽ سگهه جي هڪ جهلڪ پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ ”حيدرآباد جا پائيند ۽ عامل“ ۾ بيان ڪيل هن تاريخي حوالي مان پڻ ظاهر آهي:

”آڏواڻين جو وڏو ڏاڏو ديوان آڏو مل گروءَ جو سک هو تنهن ڪري سڀ آڏواڻي گروءَ جا سک آهن. ڪنهن وقت ديوان ماڻڪ سنگهه جي مرضي ٿي ته پنهنجن سوتن ۽ ٻين هندن ۾ سک ڌرم لاءِ اڃا وڌيڪ اتساهه پيدا ڪريان، پر بهتر چاتائين ته پهريائين مان پاڻ سک ڌرم مان وڌيڪ واقف ٿيان اڃا پنجويهن ورهين جي ڄمار جو هو ته ڪي متر سار ڪري گهوڙي تي سوار ٿي پنجاب ويو. اُتي مهاراجا رنجيت سنگهه جي درٻار ۾ اچڻ مليس. جو سڀ پٽس کي سڃاڻندا هئا. درٻارين جي سنگ مان جهجهو لاپ پراڻي. مهاراجا رنجيت سنگهه جي صلاح سان ادي

گرنٽ صاحب ۽ دشمن پاتشاهه سري گرو گوڻند سنگهه جو گرنٽ صاحب جهجهي شرڏا ۽ وڏي تزڪ ۽ تومان سان هاڻيءَ تي براجمان ڪرائي حيدرآباد ڪڍائي آيو.

پوءِ ميرن کان پٽ وٺي، حيدرآباد جي آلهندي ڪچي ۾ هڪ ڪچسرو اڪال ڀنگو جوڙائي ان ۾ گرنٽ صاحب رکيائين، پر ۾ هڪ مسجد هئي. اڪال ڀنگي ۾ صبح سانجهي ناد ۽ نغارا وڃڻ لڳا ته اهو آواز نماز پڙهندڙن کي منجهائڻ لڳو. ڪي مسلمان لٿيون ڪڍي اهو آواز زوريءَ بند ڪرائڻ ويا. انهي تي ڪي خالصا به دستارون ٻڌي تراريون ڪڍي بيٺا. بروقت پوليس انسپيڪٽر (ڪوٽار) ۽ ٻيا ڪي عملدار آيا جن هنن ٻنهي ڌرين کي سانت ڪرائي.

پوليس جي اچڻ کان اڳي ئي ڪن مڻن ۽ مولوين ميرن کي وڃي دانهن ڏئي. ميرن سندن دانهن واجبي سمجهي اڪال ڀنگي ڍاهڻ جو حڪم ڏنو. پر خالصن ڪنهن به مسلمان کي اڪال ڀنگي جي ويجهو اچڻ نه ڏنو. ديوان ماڻڪ سنگهه بروقت ميرن کي وڃي چيو ته اڪال ڀنگي جوڙائڻ لاءِ پٽ اوهان ڏنو هو تنهن لاءِ توهان جي گهڻي مهرباني مڃون ٿا. جيڪڏهن گهٽين، نادن ۽ نغارن وڃڻ تي مسلمانن کي اعتراض آهي ته اها ڳالهه اوهان کي اڳي سوچڻ ڪپندي هئي ۽ اسين ٻئي ڪنهن هنڌ اڪال ڀنگو جوڙايون ها. هينئر جڏهن اڪال ڀنگو جڙيو آهي ۽ اتي گرنٽ صاحب به رکيل آهي. تڏهن اهو ڍاهڻ، سوئيندو گرو صاحبن جي درٻار جي بيعزتي ڪرڻ، جيڪا اسان کان هرگز سٺي نه ٿيندي جيڪڏهن اوهان جا ماڻهو زوري اڪال ڀنگو ڍاهڻ ايندا ته به اسين سندن وار جو نالو به ڪونه ڳنهنڊاسين. پر گرو صاحب جي درٻار جي هٿڙي بيعزتي اکين سان ڏسڻ بدران اسين پاڻ کي شهيد ڪنداسين.

پوءِ ته سچ پچ ديوان ماڻڪ سنگھ، ڀاڻس ديوان منگهرمل، ديوان جي سنگھ ۽ ٻيا ڪي خالصا اگهاڙيون ترليون هٿن ۾ کڻي اڪال ڀنگي جي دروازي وٽ شهادت جي پيالي پيئڻ لاءِ تيار ٿي بيٺا. ديوان ماڻڪ سنگھ جي پتا ديوان ڪشچند ٺهه ٻه ميرن کي وڃي چيو ته هي واهگرو جا خالصا پنهنجو سر ڏيندا پر اڪال ڀنگو ڪڏهن به ڏاهڻ ڪونه ڏيندا. جيڪڏهن منجهائن رڳو هڪڙو ڄڻو شهيد ٿيندو ته سڄي پنجاب جي سڪن جو رت ٽهڪندو ۽ وڏو غلغلو مچندو. مهاراجا رنجيت سنگھ جنهن جي صلاح سان هيءُ اڪال ڀنگو جڙيو آهي سو پاڻ اها ڳالهه هرگز برداشت نه ڪندو ۽ جيڪڏهن سنڌ تي ڪا به ايندو ته وڏي خرابي پيدا ٿيندي. تنهن ڪري بهتر ته سوچي ويچارِي قدم کڻو.

ميرن انهي ڳالهه تي ويچارِي، اڪال ڀنگي ڊهراڻ جو حڪم رد ڪيو. ملن ۽ مولوين کي چيائون ته اها مسجد به قائم رهي پر خاص مسلمان زالن لاءِ ڪم اچي. اوهين مرد پنهنجي لاءِ مسجد ٻئي اهڙي ڪنهن هنڌ وڃي جوڙيو. جتي نگران ۽ نادن جو آواز اوهان جن ڪنن تائين نه پهچي.

مٿئين حوالي مان هڪ طرف سنڌ ۾ سک ڌرم جي سگهه ۽ مضبوطيءَ جو اندازو ٿيڻ سان گڏ، اها به ثابتي ملي ٿي ته خدا جي هيڪڙائيءَ وارا ٻيا مذهب يعني اسلام ۽ عيسائيت، جيئن ته نانڪ-پنٿين جهڙي ساڳي هيڪڙائيءَ جي دعويٰ ڪن پيا ۽ اهي هندومت کان پوءِ آيل مذهب هجڻ جي ڪري وڌيڪ ترقي پسند ۽ عمليت پسند هئا، تنهن ڪري نانڪ-پنٿين سميت هندن جي هڪ وڏي انگ جو عيسائيت ۽ اسلام ڏانهن مائل ٿيڻ فطري ۽ لازمي هئو. هڪ روشن خيال هندو آڪهه جي فرد هئڻ ڪري ان آڪهه جي خيالن ۾ ايندڙ تبديليءَ ۽

بيچين، بي ڊيپي ۽ سنچائيءَ جي مثلاشي مزاج هئڻ سبب، پرمانند پنهنجي آسپاس جي ماحول کان پري ڪيئن پئي رهي سگهيو؟ سندس اندر ۾ موجود هورا ڪورا، امن پسند لاڙي، حضرت عيسيٰ ع جي موهڻي ۽ قرباني پسند شخصيت، هندو مت جي روايت پسنديءَ ۽ زندگيءَ جي بيشمار اُگرن تجربن، کيس پنهنجي ويساهه جي قرباني ڏيڻ تي مجبور ڪيو جيڪو دنيا جي انتهائي ڏکين ڪمن مان هڪ آهي. انهيءَ ڳالهه ۾ ڪو شڪ ناهي ته نئين ڌرم کي قبول ڪرڻ کان پوءِ روحاني توڙي مادي لحاظ کان سندس حاصلات تاريخي نوعيت جي آهي.

پنهنجي طبيعت ۾ پرمانند ظاهري طور ته هڪ متحرڪ ۽ سدائين ڪنهن نه ڪنهن جاکوڙ ۾ رڌل انسان هئو پر پنهنجي داخلي ۽ روحاني ڪائنات ۾ هُو ننڍيڻ کان تجسس پسند ٻار هئو. هُو هلنديءَ کي هلائڻ ۽ روايتي روش ۽ طور طريقن کي قبول وارفرد نه هئو. پر طبيعت ۾ ڪوجنا پسند هجڻ جي ڪري هر تبديليءَ کي پاڻ ڏسڻ، ڄاڻڻ، پرکڻ ۽ پرجهڻ ۾ يقين رکندو هئو. يعني ٻين جي تجربن کي پنهنجي زندگيءَ جو تجربو سمجهي قبول ڪرڻ جي لاءِ هرگز تيار نه هئو. اهوئي سبب آهي ته دنيا جي هر موڙ رُخ، دائري ۽ ڏسا کي هُن پنهنجي شعور مطالعي، جائزي ۽ تجزيي جي سرائڻ تي آزمائڻ کان پوءِ قبول ڪيو. هزارين سالن کان سندس رڳن ۾ هلندڙ هندو ڌرم جو رت آسانيءَ سان مذهبي تبديليءَ تي راضي ڪڏهن به نه پئي ٿي سگهيو پر هڪ نان ڪنفارمسٽ، انقلابي ۽ سچ پرست انسان هجڻ جي ڪري هُن انهيءَ ڏکي مرحلي کي به آسانيءَ سان پار ڪيو. عيسائيت قبول ڪرڻ ۾ هُن جو بنيادي مقصد ڪنهن پدويءَ تي پهچڻ، يا مالي فائدي جي لاءِ نه هئو ۽ نه ئي هُو ڪنهن مخصوص پد کي حاصل ڪرڻ لاءِ بي قرار هئو. بلڪه هُن جي اندر ۾

احساسن جي ڪسوٽيءَ تي اها ڳالهه چٽي ٿي چڪي هئي، ته جنهن نرم حساس ۽ بي چين طبيعت جو هو مالڪ آهي، اُن طبيعت کي سندس خانداني ڌرم ازلي قرار ميسر نٿو ڪري سگهي. ان ڪري هن جڏهن آسپاس نهاريو ته کيس لڳو ته اسلام پنهنجي روايتي تاريخي، جوشيلى ۽ جذباتي پس منظر ۾ سندس شانت ۽ نويڪلاڻي پسند طبيعت سان ميلاپ نٿو کائي سگهي ۽ نه ئي وري اسلام جي عملي زندگيءَ ڏانهن اختيار ڪيل تيز ڌارا ۽ سخت بندشن واري روش ساڻس ٺهڪي ٿي. هن محسوس ڪيو ته سندس نرم ٺهني، نمائي ۽ نازڪ طبيعت جو فطري ميل حضرت عيسيٰ ؑ جي صابرين ۽ قربانين سان ڀرپور زندگيءَ سان ٿيڻو هئو. ان ڪري هن عيسائيت کي حضرت عيسيٰ ؑ جي پوري ڪردار ۽ پاڻ اڀڻ واري جذبي کي ذهن ۾ رکندي به قبول ڪيو. ۽ پوءِ هڪ وار جڏهن انهيءَ راه تي هليو ته هن وري پوئتي ناهاري نه ڏٺو.

منهنجو خيال آهي ته ابتدائي دور ۾ حيدرآباد جي ٻين عامل آڪهين وانگر، پرائمند پنهنجي ڌرمي معاملن جي حوالي سان، عقليت ۽ ماديت کي ويچارن ۾ ضرور آندو هوندو. پر جيئن ئي سندس طبيعت ۽ سندس وشواس هڪٻئي سان ڀور-وچوٽ هلڻ شروع ٿيا، ته هن روايتي عقل جي بجاءِ پنهنجي احساس، جذبي، وجدان ۽ آتما جي ڏسيل راهه چونڊڻ ۾ عافيت سمجهي. جيتوڻيڪ هو بظاهر بحث مباحثي ۾ دلچسپي رکندڙ سوال جواب ڪندڙ ۽ مناظرن ۾ حصو وٺندڙ انسان هئو ۽ طبيعت ۾ تيزي، جوش، جذبو ۽ ولولو هئڻ سبب، ان دور جي هندو ودوانن، ٻاون ۽ پرچارڪن سان تيز ۽ ٽڪا بحث ٿيا. خاص طور برهمو سماج وارن سان ته تمام گهڻيون فڪري ۽ علمي چوڻون ڏنائين. ان مقابلي بازيءَ دوران سندس قلم جي ڌار تلوار کان تيز به رهي، پر انجيل جي مسلسل مطالعي،

حضرت عيسيٰ سان سندس والھانا عقيدت کيس روايتي، عقلي ۽ حسي حاصلات کان مٿي ڪندي روحاني طور ڄڻ ته ”جُز“ کي ”گُل“ ۾ ضم ڪري ڇڏيو. ”جُز“ پرماند ته ”گُل“ حضرت عيسيٰ هئو. عيسائيت هڪ ڌرم طور سندس طبيعت ۽ زندگيءَ تي ايترو اثر نه ڪيو جيترو عيسائيت جي باني ڪار ۽ ان جي خاص حوارين جي زندگيءَ ۽ طور طريقن سندس اُٿل پُٺل - پسند مزاج تي اثر وڌو.

پرماند پنهنجي انهيءَ روحاني ۽ ڌرمي سفر کي سڄي عمر پنهنجي عام رواجي معمول سان ڳنڍي رکيو ۽ جڏهن به جتي به رهيو پنهنجي ڌرم کي ضمير جو آواز سمجھي، پاڻ کي عام انسانن جي ڀلائيءَ لاءِ وقف ڪري ڇڏيو. اهڙي طرح سندس سوچ ۽ عمل هڪٻئي سان ايترا تال ميل ۽ ستاءُ ۾ رهيا، جو سندس روزاني زندگيءَ جا عام رواجي ڪم به سندس عبادتي معمول جو حصو ٿي ويا. توهان کي پرماند جي 24 ڪلاڪن جي زندگيءَ تي نظر وجهندي اهو آسانيءَ سان محسوس ٿي ويندو ته هُن جو هر صبح مڪمل طور اجتماعي ڀلي جي لاءِ اڀريل هئو. ديول ۽ گرجا ۾ سندس دعائون، توڙي ”جوت“ رسالي جون لکڻيون سڀ جي ڀلي لاءِ هونديون هيون. اهڙي طرح نظر ايندو ته هُن زنده رهندي ئي اهو لافاني ۽ امر ڪارج ماڻي ورتو هئو جيڪو امر آتماڻن جي ڀاڱي ۾ ايندو آهي. اهر ڳالهه اها ته ان رستي تي هُو آخري پساهه تائين ڪاميابي ۽ ڪامرانيءَ سان هلندو رهيو.

عيسائيت جي وڏي پرچارڪ، سماج سڌارڪ، انسان دوست، صوفي منش، يا هڪ سٺي استاد ۽ باضمير ۽ سجاڳ ليکڪ طور پرماند تمام ٻهڙڳئي شخصيت ۽ اڪيچار خوبين جو مالڪ هئو. البت پنهنجي دلي لاڙي ۾ هُو اول کان آخر سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ جو وڏو مداح ۽ عاشق

هئو. اهوئي سبب آهي جو هن زندگيءَ جي هر موڙ هر موضوع، سوچ ۽ رُخ
مٿان ذات بجاءِ ترجيح سنڌي سماج ۽ ان سان لاڳاپيل مسئلن ۽ معاملن
کي ڏني. سندس سڄي سلهائپ پنهنجي ماڻهن ۽ انهن جي مفادن سان
هئي. جيڪڏهن پريمانند جي سوچ کي سمجهڻو آهي، ته توهان ان جي
پوري زندگيءَ ۽ ڪم تي نظر وجهڻو ۽ پوءِ ڏسو ته هن جي روزانه جي آئي
ويئي، ڪارج ۽ ڪمٽمينٽ سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ سان ڪيتري آهي.
نامياري سنڌي عالم ۽ اساهتڪار جيٺ مل ڀرسمرام گلراجاڻيءَ سندس
زندگيءَ جي ان پهلوءَ تي نظر وجهندي لکيو آهي:

”سنڌيءَ جي پيار جي ڳنڍ، دل ڳنڍيندڙ هئي. ڏس ته رستن تي، يا ناڪن
تي ڪيئن ڳوٺاڻي کي جهليو تڪ بنديءَ ۽ لفظ تلاش ۾ محو ٿيو بيٺو
آهي. گهر ۾ به اها رهائ، ته وات اتي به اها وندر جهٽ رول پٽن ٻاهر ۽ آچي
تي ڪارو. ’جوت‘ ۾ مضمون به قسمن قسمن جا، انهن پنجاهه سالي
محنت منجهان انيڪ گل ڦٽي ڪتاب جڙي سگهن ٿا.“

توهان اندازو لڳائي سگهو ٿا ته جنهن ماڻهو جو اٿڻ، ويهڻ، گهمڻ،
ڦرڻ، سمهڻ ڪنهن هڪڙي مقصد سان لاڳاپيل هجي، جنهن جي ڌرمي ۽
گهرو زندگيءَ ۾ ترجيح، سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ کي حاصل هجي، ته اهڙو
شخص ساهه جي آخري تڻڌ تائين پنهنجي روزاني معمول کان ڪيئن ٿو
هٽي سگهي. هو هڪ وقت ٿي ۽ ڏنياداريءَ ۾ محو ٿيڻ سان گڏ ساهتي
ڪارناما سرانجام نه ٿي ڏيئي سگهيو! پاڻ ٿي سوچيو ته روحانيت سان
واڳيل هڪ سچيت عالم اديب خانداني رستو اختيار ڪندي، پاڻ کي
سرڪاري نوڪرين يا ڌنڌن ڌاڙين جي بلي ڪندي ڪهڙي طريقي سان
هڪ ئي مياڻ ۾ ٻه تلوارون رکي سگهي ها؟ انهيءَ ڪري سنڌ ۽ سنڌي
ٻوليءَ سان لئڻ لائيندي، هن ڪٽنبني توڙي سماجي پابندين ۽ ذميوارين

کي پوئتي ڇڏي ڏنو. ڇاڪاڻ جو پنهنجي مزاج ۾ پرماتند ميوارام هر هنڌ
 ٿورو ٿورو ۽ اڏورو ڪم ڪرڻ جو عادي يا زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾
 وڏيون دعوائون يا ڳالهائون ڪرڻ ۾ دلچسپي نه رکندڙ شخص نه پر
 مخصوص شعبي ۾ مسلسل عمل کي ئي وجود جو اهم جواز سمجهندڙ
 انسان هئو. هن زندگيءَ جي جيڪا به ترجيح مقرر ڪئي، ان جي لاءِ
 آخري گهڙيءَ تائين پنهنجي پاڻ کي سنجيدگيءَ سان وقف ڪري
 ڇڏيو. ”جوت“ جي شروعات کان وٺي سندس بنيادي ترجيح سنڌي ٻوليءَ
 کي مليل رهي. هن لاءِ صحافت ۽ ٻيون ساهتي ۽ ڌرمي سرگرميون
 پنهنجي جڳهه تي اهم ضرور هيون، پر ٻوليءَ سان محبت ئي آخرڪار
 کيس وڏي ۽ تاريخي نوعيت جي ڪم تي اتساهيو. ۽ پوءِ هن جي عمل
 جو هر پيچرو انهيءَ عظيم ڪم جي تڪميل واري شاهراھ ڏانهن ويندي
 نظر آيو. سنڌي- انگريزي ۽ انگريزي- سنڌي لغت جي ڪم ۾ هن
 پنهنجو پاڻ کي ايترو ته جُنبِي ڇڏيو جو کيس ان ڳالهه جو احساس ئي نه
 رهيو ته سندس ڪي ٻيون به خانگي، سماجي، پنگتي يا گهڙو ترجيحن
 آهن. نامياري ليکڪ ۽ اديب هيرانند ڪرم چند سندس روزانه جي اهڙي
 معمول جو دلچسپ تذڪرو هن نموني ڪيو آهي:

”مستر پرماتند اونهاري ۾ سانجهيءَ جو گهڻو ڪري ڦليليءَ تي
 سنان ڪرڻ لاءِ آسان کي وٺي ويندو هو. پر سنان ڪري ڦليليءَ جو ڪپ
 ڏيئي اڳتي وڌندو هو. ويهي ميربحرن يا مهاڻن سان ڳالهيون ڪندو هو.
 وات تي ڪوهاري. رازو يا واڍو گڏيس ته ان کي به ويهاري سندس حال
 احوال وٺندو هو ۽ ائين ڳالهين ڳالهين ۾ سندن لفظ جهٽيندو ۽ ڪاغذ
 جي چٽڪين تي لکندي واڍن، لوهارن، واپارين، ڳوٺاڻن، ڪاساين، دالان،
 وغيره مان سنڌي ٻوليءَ جو لفظن وارو خزانو پيو گڏ ڪندو هو.“

ان سلسلي ۾ سندس لُغتن تي ڪيل پورهيو ننڍي کنڊ ۾ ٿيندڙ غير معمولي علمي حاصلات کان ڪنهن به حوالي سان گهٽ ناهي. تصور ڪريو ته سنڌي ٻوليءَ جديد دور ۾ پنهنجو تعارف اڃا تازو ڪرايو هُئو، جو مٿي بيان ڪيل پنهنجي سنڌي- انگريزي لغت تي 1904ع کان شروع ڪيل ڪم هن 1910ع ۾ مڪمل ڪيو ۽ 1933ع ۾ پنهنجي زندگيءَ جي يادگار ڪم انگريزي- سنڌي لغت جي تڪميل ڪئي. پر اهم ڳالهه ته ان کان اڳ 1896ع ۾ هُو پنهنجي نامياري رسالي ”جوت“ جي ابتدا ڪري چڪو هئو جنهن سان مرڻ گهڙيءَ تائين لاڳيتو 42 سال واڳيل رهيو. 1896ع جو مطلب آهي ته انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ کان ڇٽا 50 سال پوءِ، هن ايڏو وڏو ۽ بُنيادي ڪارنامو سرانجام ڏيندي، ”جوت“ رسالي کي ڌرمي، سماجي، اخلاقي، ادبي، علمي، تحقيقي، لُغتي..... مطلب ته بيشمار پهلون کان هڪ اهڙو يادگار پرچو بڻائي ڇڏيو جيڪو اڄ به سنڌي صحافت، نثر ۽ ادب ۾ هڪڙي ماخذ جي حيثيت رکي ٿو. اسان ”جوت“ جي ادا ڪيل ڪردار کي نظر انداز ڪري، جديد سنڌي صحافت ۽ نثر جي تاريخ کي نه صحيح طرح سمجهي ٿا سگهون، نه ان تي ڪا وڌيڪ ڦلڌاڻڪ اڳرائي ڪري ٿا سگهون.

هڪ نثر نويس، مضمون نگار ۽ صحافيءَ طور سندس مقام ۽ ادا ڪيل ڪردار جي ڪٽ ڪندي، اهو بالڪل واضح لڳندو ته هُو نه رڳو جديد سنڌي صحافت ۽ ادب جي بانيڪارن منجهان هڪ آهي، پر هُو دنيا ۾ سنڌي ڳالهائيندڙن جو هڪ ايڏو وڏو محسن آهي، جنهن جو قرض سنڌ جي ڪنهن به نسل هٿان لهڻ ممڪن ناهي. اڄ کان لڳ ڀڳ هڪ صدي اڳ، جنهن شاندار نثر، ٻوليءَ جو میناج ۽ خيال جي ٿڌرت، هُن پنهنجين تحريرن ۾ پيش ڪئي آهي، اڄوڪي دور ۾ گهڻا ”عظيم

اديب“ اهڙي صلاحيت کان وانجهيل آهن. اڌ صديءَ تائين جاري رهندڙ ”جوت“ ڪلڊ جو ابتدائي مقصد ڪهڙو به هُجي، پر اصل منشا اها هئي ته سنڌي ٻوليءَ سان واڳيل هر صنف ۽ پهلوءَ کي سنواري سڌاري اڳتي آڻي، ان کي جديد دور جي گهرجن پٽاندر ترتيب ڏجي. ان جي هر پهلوءَ جي واڌاري ۽ سڌاري لاءِ اهڙا شاندار معيار مقرر ڪجن، جو سنڌي ٻوليءَ ۽ ان جي نثر جي اوسر سگهارن ۽ پائيدار بنيادن تي ٿئي. ان سلسلي ۾ ”جوت“ رڳو هڪ اخبار نه پر سندس زندگيءَ جو اهم مشن ۽ جواز به هئي. ان پرچي ۾ هن هڪ طرف پنهنجي خيالن، ويساهن ۽ وشواسن کي اڳتي آندو ته ٻئي پاسي ان کي سنڌ ۾ مضمون نگاريءَ جي صنف کي نئين رنگ ۾ پيش ڪرڻ، علمي بحثن مباحثن کي جاري رکڻ ۽ معياري سنڌي ادب جي تخليق ۾ پنهنجو حصو ڳنڍڻ جي حوالي سان انتهائي وڏو ڪم ڪيو. ”جوت“ ۾ سندس ڇپيل مضمون علميت، اڀياس، تجزيي ۽ استدلال جو هڪ بهترين نمونو آهن. انتهائي سادي آسان ۽ رابطي جي کوٽ کان مُبرا سندس نثر ان دور ۾ ته وڏي مڃتا ماڻي، پر هن دور ۾ به مضمون نگاريءَ ۾ دلچسپي رکندڙ شاگردن لاءِ وڏي سکيا جو سبب بڻجي سگهن ٿا. لکڻ جي اهڙي شاندار هنر ۾ ذهن ۽ دل جدا جدا نه پر پُور-وڇوٽ هلن ٿا ۽ پڙهندڙ بنا ڪنهن شعوري ڪوشش جي ليڪڪ جي مقصد ۽ مُدعا کي سمجهي وڃي ٿو. تحرير جي فن ۾ انهيءَ انفراديت، ذهني جي چٽائيءَ ۽ روحاني شڪتيءَ کيس ايتري اخلاقي جرئت بخشي، جو منجهس علمي وقار سان گڏ دانشورائي بي ڊپائي به هن جي وجود جو اثوت حصو ٿي وئي ۽ هُو سماج جي انتهائي نازڪ ۽ حساس مسئلن تي به کلي راءِ ڏيڻ لڳو. سندس انهيءَ شاندار پورهيو جي مڃتا لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي هڪڙي ٻئي وڏي عالم ۽ نامياري مصنف لالچند امرڌني مل جڳتياڻيءَ جو خيال آهي:

”هن يار سنڌي نثر کي اهڙو ڪو وڏو ڌياريو جو ’جوت‘ جي ڇيڇي پڌري ٿيڻ جو ڏينهن ٿيندو هو ته در ۾ اڪيون پائي ويهيون هيون ته ڪٿي ’جوت‘ ملي ته ڏسون، آڄ پرماند چا ٿو چوي؟ ڪهڙو ٿو نئون نقطو ٻڌائي؟ سماج جي ڪهڙيءَ اوڻائيءَ جي ٿو اوگهڙ ڪري؟ ڪهڙي تسينگ جو ٽونڪ ڇپ وڌي، ڪهڙي اڙبنگ جي ٽولاڪ لاهي؟“

عام طور تي سمجهيو ويندو آهي ته پرماند ميوارام ڪو ڪتر ڪيٽولڪ يا عيسائي مذهب جو پرچارڪ هئو ۽ کيس زندگيءَ جي ٻين رُخن سان ڪا گهري دلچسپي نه هئي. حقيقت هيءَ آهي ته حضرت عيسيٰ ۽ سندس پوئلڳن ۽ سندس پيغام سان تمام وڏي اُنسيت رکندي به سندس پيار سڀ لاءِ هئو. اها سنڌ جي مٽيءَ جي خوبي رهي آهي ته هزارين سالن کان هتي رهندڙ انسان، پنهنجي مذهب تي ڪارند رهندي، ٻين مذهبن سان لاڳاپيلن جا به خير گهرا رهندا هئا ۽ رهندا آهن. پرماند ميوارام به انهيءَ مٽيءَ مان پيدا ٿيو هئو. کيس حضرت عيسيٰ ۽ تي دل جي گهراين سان ويساهه هئو. پر هو ٻين مذهبن جو مندو نه هئو. هندو مذهب کان وڌيڪو ٿيڻ جا ڪجهه بنيادي ڪارڻ ته مون مٽي ٻڌايا، پر اُن جو اصل ۽ وڏو سبب هُن جا ذاتي تجربا هئا. هڪ ننڍڙي ٻار جي حيثيت ۾ اوائلي زندگيءَ جي تجربن جيڪو ڪُجهه سندس ذهن تي تحرير ڪيو اُن سندس باقي حياتيءَ تي گهرا اثر ڇڏيا. جيڪڏهن 16 سالن جي ٻار کي ڪو ٽڪائي جو ٻاڻو پُري ڪم جي دعوت ڏئي يا ان لاءِ اتساهي، يا هندو مذهب جو ڪو پروت هڪ پاسي سڄو ڏينهن نيڪيءَ جون دعائون ڪري، ته ٻئي پاسي وڏو عبورت کي پنهنجي چار ۾ ڦاسائي ۽ ڌرم جي نالي ۾ ڪو نيڪيدار ذاتي ڌنڌو شروع ڪري ڏئي، ته اندازو لڳائي سگهيو ٿا ته هڪ حساس، معصوم ۽ ذهين ٻار جي شخصيت

ڪهڙي قسم جا لاڙا اختيار ڪري سگهي ٿي؟ پرماند سان به ڪجهه اهڙي قسم جا اڪيچار واقعا پيش آيا ۽ انهن تلخ تجربن سندس ذهن هميشه لاءِ تبديل ڪري ڇڏيو. جنهن جي نتيجي ۾ آخرڪار هن عيسائي مذهب اختيار ڪيو. انهن سمورن عملن، تجربن، مشاهدن سبب آيل تبديلين جي باوجود، پنهنجي مذهبي لاڙن ۽ روزاني معمول جي وهنوار ۾ بي تعصبي اختيار ڪرڻ ۽ هر قسم جي متپيد کان پاڻ کي مٿانهون رهڻ ڪا معمولي ڳالهه ناهي. مشهور سنڌي ادبي شخصيت چيٽن ماڙي والا ان پس منظر ۾ پرماند جي شخصيت تي تبصرو ڪندي لکيو آهي:

”منجهس مذهبي تعصب ڪو خاص طرح نظر نه ايندو هو. خاص طرح ٻين ڌرمن تي ٿيڪاڻڻي، ڪل مسخري يا جُلهه ڪرڻ کان ڪوشش ڪري ونءُ ويندو هو. جيتوڻيڪ هو جيسو ڪرسٽ به مڃڻ وارو هو ته به گهڻو ڪري فقط پنهنجي مذهب جي وڏائي نه ڪندو هو ۽ ٻين ڌرمن جي چڱاين قبول ڪرڻ کان عار نه ڪندو هو.“

هڪ شخص طور پرماند پنهنجي اصلاح، اڀياس سان گڏ سهڻ ۽ صبر سان ڪئي ۽ پنهنجو پاڻ کي هر قسم جي متپيد تفاوت ۽ انسان دشمنيءَ کان مٿانهون رکيو. پر اداري (جوت) ۾ هن جيڪي ساٿي چونڊيا، لڳ ڀڳ انهن سڀني جي تربيت پڻ اهڙي ٿي، جو زندگيءَ ڏانهن پنهنجي بنيادي روين ۾ اهي به پرماند جي پوئلڳ ڪندا رهيا ۽ سندس حياتيءَ توڙي ديهانت کان پوءِ اهي سڀ ماڻا ۽ معيار برقرار رکيائون، جن جي وڪالت پرماند سڌائين ڪندو رهيو هئو. ايتري قدر جو هندو ڌرم کان پري ٿيڻ جي باوجود انهن مان ڪنهن پنهنجي متن مائنٽن سان لاڳاپا خراب نه ڪيا، ڪڏهن به هندو ڌرم جي خلاف سازشون نه ڪيائون ۽ ڪڏهن به سنڌ ۾ ڪو اهڙو اگرو ماحول پيدا ڪرڻ جي ڪوشش نه

ڪيائون، جيڪو اتان جي هزارين سالن جي تاريخ ۽ ورثي کان چنل ۽ سائنس تضاد ۾ هجي. انهيءَ وڻندڙ منظرنامي کي سنڌي ٻوليءَ جي هڪ نامياري نقاد ۽ ليکڪ ايل-ايڇ-اجواڻيءَ هن طرح چٽيو آهي:

”جوت‘ جا ڪي ليکڪ ته چوندا ٿي هئا پاڻ کي هندو

ڪٽڻولڪ، ۽ ڪنهن به اخبار ۾ ايڇ-سي جي صحي ڏسبي هئي، ته

سمجهبو هو ته ڪنهن ڪٽڻولڪ خط لکيو آهي. ها، انهن هندن ۽ ٻين

هندن ۾ فرق رڳو هي هو جو ٻيا هندو مڃيندا ته ايشور هڪ آهي پر هن

کي پهچڻ جا گهڻا رستا آهن، جنهن کي جيڪو اشته وٺي سو قبولي،

ليڪن هندو ڪٽڻولڪ جو وشواس هو ته جنهن جو اعتبار ايشوري اوتار

ڪرست ۽ انهيءَ اوتار جي استاين ڪيل پرهتن جي منبليءَ يا

ڪٽڻولڪ چرچ ۾ نه هوندو سو گمراه رهندو ۽ مڪتي نه پائيندو.“

انسان ذات سان ڀلائيءَ ۽ سڀ جي خير واري انهيءَ رويي، پرمانند

جي دوستن ۽ خاص طور تي سندس ذات کي سنڌ جي سرتاج شاعر شاه

عبداللطيف ڀٽائيءَ جي محبت سان اهڙو ته واڳي ڇڏيو جو هو سندس

ڏنل پيغام کي وڌائڻ ۾ هڪ عام انسان يا اديب کان مٿانهين منزل تي

هليو ويو. هو نه رڳو شاه صاحب جي شاعريءَ ۽ ان جي رمن ۽ راڙن جو

وڏو ڄاڻو هئو، پر ان سان گڏوگڏ روحاني طور به سائنس مڪمل طور پوتل

هئو. زندگيءَ جي آخري گهڙيءَ تائين شاه لطيف سان سندس ان عقيدت

۽ محبت ۾ ڪمي نه آئي. هو ”لفظن جو بادشاهه“ هوندي به اڪثر چوندو

هئو ته وٽس اهي لفظ ۽ ڏانءُ ڪونهي، جنهن سان پٽ ڏٺيءَ جي واڪڙ

ڪري سگهي. سنڌي ٻوليءَ ۽ شاعريءَ جي مٿس بابت ويچاريندي ۽

ڳالهائيندي سندس اکيون آليون ٿي وينديون هيون. شاه اها سائين ۽

سنڌ سان سندس عقيدت ۽ محبت ٿي هئي، جنهن سندس ڪيريئر ۾

آيل وڏين تبديلين جي باوجود کيس هڪ محور ۽ مرڪز تي مسلسل ۽ مضبوطيءَ سان جڪڙي رکيو ۽ هونئن جي ذاتي زندگيءَ ۾ آيل انقلاب توڙي آپدائن مان گذرندي اصل مقصد کان ڪڏهن نه هٽيو. انهيءَ هلچل ۽ جاکوڙ ۾ هو بيشمار آکاڻيون، مضمون، ڪالم ڪهاڻيون، ترجما، نصابي مضمون لکڻ سميت ٻيا شاندار علمي ادبي ڪم ڪندو رهيو. ڇاڪاڻ جو سندس اٺن، ويهڻ، گهمڻ، ڦرڻ ۽ سمهڻ سميت هر سرگرميءَ جو ڪارج ۽ پڇاڻي جو ڍنگ وطنيت، ٻوليءَ جي خدمت ۽ ان جي وڌي ۾ وڌي عالم ۽ شاعر سان سلهاڙپ تي پئي ٿيو. بيشڪ سندس ان فدائي طبيعت جي تاثر سبب سنڌ جي مختلف ۽ مهان ليکڪن، عالمن، دانشور ۽ نقادن کيس ”سنڌ جو ائڊيسن“ سڏيندي، سنڌي ٻوليءَ لاءِ سندس ڪيل خدمتن کي سدائين قدر ۽ عزت جي نگاهه سان ڏٺو آهي. ان حوالي سان سندس هڪ سهيوگي عالم پيرومل مهرچند آڏواڻي چئي ٿو:

”مسٽر پرماند، ’جوت‘ جي سلسلي سنڌي ساهت کي زور وٺائڻ جي جا ڪوشش ڪئي سا ڪڏهن وسرڻ جي نه آهي. سندس ليک اهڙا آهن جهڙا ائڊيسن صاحب جا مضمون، جنهن ڪري کيس ’سنڌ جو ائڊيسن‘ سڏي سگهجي ٿو. جيڪڏهن ’جوت‘ اخبار جاري نه ٿئي ها، ته مسٽر پرماند نڪي سنڌي عالم ٿئي ها، نڪي ڊڪشنريون ۽ ٻيا ڪتاب جوڙي سگهي ها. تنهن ڪري آڄ ’جوت‘ سندس هڪ پوتر يادگار سمجهڻ گهرجي، جنهن سنڌين ۾ هيتري علمي جوت جاڳائي.“

انهن مڙني شخصي خوبين ۽ پنگتي پسمنظر کي نظر ۾ رکن باوجود، اها ڳالهه ذهن ۾ بهر حال هُجي، ته پرماند جي شخصيت ۾ بدلاءَ ۽ سندس ڪم جي رُخ طئي ڪرڻ ۾ تڏهوڪي دور ۾ موجود سياسي ۽ سماجي اُٿل پُٺل جو به وڏو حصو هُئو. ان ڪري هڪ سچيت انسان طور

علائقائي توڙي عالمي حوالي سان آيل تبديلين جو مٿانئس اثر ڀوڻ به انتهائي اڻ ٿر هئو. پريمانند جو ڄم سال 1866ع تي ٿيو ۽ ديهانت سال 1938ع ۾، جيڪو هڪ انتهائي وڏين تبديلين ۽ طوفانن وارو دور سنڌجي ٿو. سنڌ جو اقتدار لڳ ڀڳ ڏيڍ سو سالن کان پوءِ غير مقامي ۽ مرڪزي نوعيت جي طاقت هيٺ اچي ويو ۽ اها غير مقامي طاقت روايتي طور ايشيا کنڊ سان تعلق رکندڙ به نه هئي. انگريزن جي صورت ۾ سنڌ جي اقتدار تي قابض اها حڪومت ڌرمي، ثقافتي، انتظامي توڙي ٻين ڪيترن ئي رخن کان سنڌي سماج جي بيهڪ ۽ ڏانءَ کان بلڪل مختلف هئي. اها قوت طاقت جي زور تي هڪ طرف سنڌ ۾ صدين کان مروج روايتي قدرن کي ختم ڪري رهي هئي، ته ٻئي طرف عالمي سطح تي اڀرندڙ نون قدرن کي متعارف ڪرائي رهي هئي. صدين کان تباهه حال سنڌي سماج بظاهر انهيءَ تبديليءَ کي قبول ڪرڻ لاءِ تيار ئي نه هئو. جڏهن ته ان سماج جا مهندار مقامي قبائلي سردار، جاگيردار وڏيرا ۽ نمائندا، روايت موجب پنهنجي بنيادي ۽ گڏيل ذميوارين کان لاپرواهه ٿي، نئين دور ۾ فقط پنهنجي ذاتي فائدي ۽ آرام لاءِ ڪا مناسب جاءِ ڳولڻ ۾ مصروف هئا.

سنڌ جو زميندار طبقو کيس صدين کان حاصل پنهنجي مراعات يافتہ پوزيشن تان هٽ ڪڍڻ لاءِ تيار نه هئو ۽ سنڌي عوام تڪليف ۽ غربت جي انتهائي ٿري درجي تي پهتل هئو. سنڌ جو تاريخي، علمي ۽ فڪري ورثو تڙيل پڪڙيل حالت ۾ هئو ۽ سنڌ ماضيءَ جي هڪ وڏي تهذيب ۽ سلطنت مان ڦري، برطانيائي سلطنت جي هڪ صوبي کان به هيٺ لهندي، ڊويزن طور ڪم ڪري رهي هئي. سنڌ جي مقدر جا فيصلو سنڌ واسي نه پر ممبئي جي بيورو ڪريسي هٿان ٿي رهيا هئا. البت انگريزن جي جديد انتظامي ۽ معاشي پاليسين انهيءَ وڙيل صورتحال ۾ به تمام وڏيون

تبدیلیون آنڊیون. هنن صدين کان سست رفتاريءَ جو شڪار ٿيل سنڌ جي معيشت ۽ اُن جي وڻج واپار جي رفتار کي نوان گس ڏنا ۽ پهريون دفعو معيشت کي سياست سان ڳنڍڻ ۾ اڳڀرائي ڪئي. ان حقيقت جو اندازو انهيءَ ڳالهه مان لڳايو ته سر چارلس نبيئر سنڌ فتح ڪرڻ بعد اُن جي سامونڊي بندر ڪراچيءَ بابت تبصرو ڪندي چيو: ”ڪراچي مان توکي پورب جي راڻيءَ طور اُڀرندي ڏسي رهيو آهيان.“ ستت انگريزن هتان ڪراچيءَ ۾ هڪ هڪ بندرگاهه جو قيام ان شهر ۽ سنڌ صوبي جي اسٽريٽيجڪ اهميت کي پتو ڪري چڪو هئو. ان دور ۾ ئي ويهين صديءَ جي پوئين اڌ ۽ ايڪويهين صديءَ ۾ دنيا ۽ هن خطي ۾ جيڪي سياسي ۽ حڪمت عمليءَ جا وڏا معرڪا ٿيا هئا ۽ وڏا انقلاب اچڻا هئا، انهن جا رخ به پتو ٿيڻ لڳا هئا. سنڌ جو تعليمي نظام صديون پراڻي مدرسي واري تدريسي سرشتي کي الوداع چئي، انگريزن جي لارڊ ميڪالي جي فلسفي تي بيٺل جديد يورپي تعليمي نظام جي طور طريقن کي اختيار ڪري رهيو هئو. ساڳئي طريقي سان سنڌ جو عدالتي سرشتو به قاضين ۽ شريعت جي بنياد تي ٽيندرٽ فيصلن کي خيرباد چئي، يورپي رومن قانون جي ڏسيل ڊگن تي هلي چڪو هئو. وڻج واپار ۾ تيزيءَ پڻ سنڌ کي نه رڳو هند جي ٻين علائقن ۽ خطن، پر افغانستان، ايران، بلڪه يورپ تائين نون گسن، ڏسن، پنڌن ۽ پيچرن جي نشاندهي ڪري ڇڏي هئي.

ايئن چوڻ مناسب هوندو ته عالمي توڙي علائقائي سياست پنهنجي هڪ منفرد ۽ نئين روپ ۾، سنڌ کي به پنهنجي گهڻ رُخي دائري ۾ وٺي چڪي هئي. برطانيائي سلطنت جو روسي بادشاهت ۽ بعد ۾ روسي انقلابي حڪومت سان جيڪو يورپ ۾ روايتي ٽڪراءُ هلي رهيو هئو ان جا اثر هتي به ظاهر ٿي رهيا هئا. نيون نيون ترقي پسند هلچلون،

قومپرست تحريڪون ۽ آزاديءَ ۽ سوراڄ جون ڳالهيون ڪندڙ نوان خيال اڳتي وڌي رهيا هئا. هڪ پاسي بينڪي نظام جون سنڀالون يا خرابيون پوري هندستان ۽ سنڌ کي پنهنجي پڪڙ ۾ وٺي رهيون هيون، ته ٻئي پاسي معاشي ڦرلٽ تي بيٺل انهيءَ سرشتي جي خلاف جدوجهد ۽ مقابلي لاءِ سندرا ٻڌجي رهيا هئا. مطلب ته سنڌ هاڪاري يا ناڪاري قسم جي اڪيچار تبديلين جي گهيري ۾ آيل هئي. تنهن ڪري توهان انهيءَ دور کي خاص طور تي مسلمانن جي حوالي سان ”بحراني“ دور به ڳڻي سگهو ٿا، پر سماجي تبديليءَ جي خيال کان بيشڪ اهو اڳرائي ڪندڙ يا ترقي پسند دور هئو. انهيءَ دور کي صدين جي ڊگهي ورثي کان وڌيڪ ڪاٽيءَ جي دور سان گڏ مستقبل سان ڳنڍجڻ جو خوبصورت موقعو به چٽي سگهجي ٿو. مطلب ته سنڌ 19هين صديءَ ۾ ڪنهن محدود دائري يا ڪنڊ ۾ رهڻ جي بجاءِ نئين روپ ۾ پڌري ٿي، هڪ نئين سوچ ۽ نئين دنيا کان آشنا ٿي رهي هئي. ٽالپرن جنهن جڙتائي طريقي سان سنڌ جي جاگرافيائي وحدت کي ٽن ٽوٽن ۽ ٽڪرن ۾ ورهائي، هر ٽڪري کي نه صرف باقي دنيا، پر هڪٻئي کان به جدا ڪري رکيو هئو. انگريزن پنهنجي بينڪي مفادن تحت ٿي سهي، ان ٽوٽا ٿيل سنڌ کي جاگرافيائي، سياسي ۽ انتظامي طور ڳڏائي هڪ ڪيو. انهن ننڍي کنڊ جي ڏورانهين حصي ۾ گنڊائڻي ٿيل سنڌ کي سياسي ۽ معاشي اڪيلائيءَ کان ڪڍي، کيس نون علمن، انتظامن ۽ ضابطن کان آشنا ڪرايو ۽ کيس هڪ نئين دور ۾ داخل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. جيڪڏهن انهيءَ تيزيءَ سان تبديل ٿيندڙ دور ۾، سنڌ جي مسلمان توڙي هندو دانشورن عالمن، اديبن ۽ شاعرن طرفان پنهنجي ورثي، ٻوليءَ ۽ ڌرتيءَ جي وارثي نه ٿئي ها، ته اسان اڄ سنڌ جو سماجي، ثقافتي، بلڪه سياسي چهرو به

بلڪل مثيل ڏسون ٿا. اها سنڌ نالي ۾ ته سنڌ ضرور سنڌائي ها، پر ان سنڌ جو چهرو ويدن ۽ ٻڌن وارو پس منظر رکندڙ سنڌ جو نه هجي ها. انهيءَ سنڌ جي سڃاڻپ هڪ قديم تهذيب ورتي بجاءِ ننڍي کنڊ ۽ هندستان جي هڪڙي عام جاگرافيائي يونٽ واري وڃي بچي ها.

اڄوڪي دور ۾ سنڌ، سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي ثقافت جو جيڪو ناماچار آهي ۽ کيس سڄي دنيا ۾ جيڪا تهذيب تسليمي مليل آهي، سا شايد ممڪن نه هجي ها. جديد رابطائي ۽ فني سرشتي جو حصو بڻجندي اڄوڪي سنڌ جنهن شان سان عالمگيريت يا پونءِ-واد واري وايو منڊل ۾ پنهنجي جدا سڃاڻپ ڪرايو بيٺي آهي ۽ ڏينهن ڏينهن ان ڏسا ۾ جيڪي اڳڀرائون ڪري رهي آهي سي شايد ممڪن نه هجن ها. ان سنڌ ۾ جيڪڏهن ديوان ڪوڙي مل ڪلنائي، مرزا قليچ بيگ ۽ پرماتند ميوارام جهڙا وطني وارئيءَ جو احساس ڌياريندڙ عالم ۽ مفڪر نه هجن ها، ان سنڌ ۾ لال چند امر ڏنو مل، پيرو مل مهر چند، ۽ ٻيا بي شمار ساهت پريمي پنهنجو حصو نه ڳنڍين ها، ته اسان جي لاءِ اڄ پاڪستان جي موجوده جوڙجڪ ۾ رهندي پرائمريءَ کان پي-ايڇ-ڊي تائين پنهنجي ٻوليءَ ۾ تعليم جو حصول ممڪن نه هجي ها ۽ نه ئي دنيا جي شاندار ۽ پنهنجي هزارين سال پراڻي تخليقي ۽ تهذيبي ورثي کي بچائي، جهڙي تهڙي اداراتي جوڙجڪ ڪري نئين دور جي نون قدرن جي آبياري ڪري سگهون ها.

اسان جي لاءِ اهو به ممڪن نه هئو ته نئين ٺهيل ملڪ جي مُڪ تي سياسي سڃاڻپ برقرار رکندي، پنهنجي معاشي ۽ مالي حقن بابت سڃاڻپ جو ثبوت ڏيندي، موجوده سياسي نظام ۾ ڪا اثرائتي ۽ مزاحمتي ويڙهه وڙهي سگهون ها. اها بلڪل درست ڳالهه آهي ته اڄ جڏهن سنڌ، سنڌي ٻولي، سنڌي تهذيب ۽ ثقافتي ورثو 21هين صديءَ ان

کان اڳتي وڌندي، جيڪڏهن پنهنجي ڪاميابيءَ جو سفر جاري رکي سگهي ٿو ته ان جو وڏي ۾ وڏو ڪريڊٽ سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي ادب جي انهن محسنن کي وڃي ٿو جن ۾ پرماتند به شامل آهي. انهن سڄاڻ انسانن انگريزي اقتدار واري دور ۾ سجاڳيءَ ۽ سمجھداريءَ کان ڪم وٺندي اخبارن، رسالن ۽ مخزنن جي روپ ۾ ادبي ۽ علمي ڪم ذريعي جديد نشر، نظم، فن ۽ ثقافت جي لاءِ سگهارو پليٽ فارم جوڙي، ايندڙ دور جي محققن، عالمن، اديبن بلڪ عام خلق جي لاءِ به رهنمائيءَ جو وڏو سامان پيدا ڪيو ۽ نئين دور جي للڪارن کي منهن ڏيڻ لاءِ کين اُتساهي پنهنجي ماءُ ٻوليءَ جي ذريعي سنڌي سماج کي پڙامن ۽ انسان دوست روپن تي ڪاربنڊ رکيو. قديم دور جي تاريخ کان وٺي پنهنجي تڙيل پکڙيل علمي ۽ ثقافتي ورثي کي سنڌي سنواري، نئين ٽهيءَ تائين بهتر حالت ۾ منتقل ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪئي. انهن امر آتماڻن هڪ نئين سنڌ اڏڻ جي لاءِ اهي قالب فراهم ڪيا، جن تي هلندي اڄ اسين پوري دنيا ۾ سنڌ ۽ سنڌيت جو پرچار وڏي فخر سان ڪري رهيا آهيون. پرماتند جي انهيءَ بي مثال پورهيتي جي هڪ جهلڪ هيٺ ڏنل سندس ادبي يوگدان منجهان به صفا چٽي آهي:

※ سنڌي انگريزي ڊڪشنري (1910ع) ※ انگلش-سنڌي ڊڪشنري (1933ع)
 ※ يوسف مصري (1915ع) ※ هيري جي منڊي-خطن ۾ (1934ع) ※ هيرو ۽ گلو
 ※ سندن باد سيلاني ※ اُپاڻگهار جي هستي ※ ڌرم مورتِي ※ آتمڪ امرت ※ لچڻ
 وڌيڪ ڪين لڌو ※ لورڊ جي ناري (Lady of Lourdes) ※ ڪرست جي
 پيروي ※ Akempis جي Imitation of Christ جو ترجمو (1923ع) ※ دل بهار
 چار ڀاڱا (1914ع-1912ع) جن ۾ ٻارن لاءِ نصيحت پريون آکاڻيون آهن
 ※ قرآن جو بنياد (هيءُ ترجمو ’هڪ حيدرآبادي‘ جي نالي سان ڇپيائين

*سند جا مير-اڌارام ٿڌاڻي ۽ پرماتند ميوارام (1938ع) *گل ڦل-1 (1935ع)
 *گل ڦل-2 (1936ع) *گل ڦل هڪ جلد ۾ (1956ع)۔ سنڌي ادبي بورڊ،
 حيدرآباد سنڌ *ڌرم مورتِي *اسڪاٽوٽ جمبوري *شاھ جي رسالي مان سُر
 ڪاپائي، ايڊٽ ڪيل (لفظن جي سمجهاڻين سان).

پرماتند جي ڪيل انهيءَ شاندار جاکوڙ ۽ ڪشالي باوجود، مٿس
 سنڌ واسي اديبن ۽ ساهتڪارن منجهان ورلي ٿي ڪنهن عالم اديب
 تفصيل سان لکي سندس ناماچار ڪيو. وري به هن جيون ڪٿا جي
 ليکڪ تعليمي ماهر ۽ سندس هم-مذهب انيماندا کي لک شاباسون،
 جنهن اسان جي تاريخ جي هن اڳاٽل سورمي جي حياتيءَ تي مختصر ٿي
 سهي، پر شانائتا ٻول لکي سندس ڪم ۽ ڪارج تي روشني وجهي، ان
 کي واکاڻيو ۽ سنڌ نه پر پوري هندوستان آڏو کيس متعارف ڪرايو.

پرماتند ميوارام جي سنڌي سماج جي لاءِ ڪيل ڪم ۽ سندس
 ٻولي ثقافت، وطن ۽ شاھ پٽائي جي لاءِ اٿاهه محبت جو مون وٽ منڍ کان
 ئي تمام گهڻو قدر ۽ احترام رهيو آهي ۽ مان سندس تحريرن ۽ لغتن
 کانسواءِ ٻئي ادبي ۽ علمي پوريهي مان ٻار ٻار فائدو وٺندو رهيو آهيان. پر
 تازو جڏهن ممبئي مان اسان جي دوست نند ڀڳاڻي، سندس زندگيءَ تي
 تعليمدان انيمانند جو لکيل ڪتابڙو مون کي سنڌي ۾ ترجمي ڪرڻ لاءِ
 حڪم ڪيو ته انهيءَ حڪم کي مون انتهائي دل جي حضور ۽ ليکڪ
 سان پُراني اُڪير وچان نه صرف قبول ڪيو پر فزون ان ڪم ۾ جنبي به
 ويس. ڏينهن رات ڪري ڪجهه دوستن جي سهڪار سان، مون انهيءَ
 ترجمي کي مڪمل ڪيو پر لائق ليکڪ جي باري ۾ هورا ڪورا ۽ سندس
 زندگيءَ بابت وڌيڪ ڄاڻڻ لاءِ مختلف ويچار پوءِ به ذهن ۾ ايندا رهيا. انهن
 ويچارن کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ مختلف دوستن سان ڪچهريون ۽ حال احوال

ڪرڻ سان گڏ، سنڌي ٻوليءَ جي نامياري ليکڪ محترم نفيس احمد ناشاد جي گهر پھتس ۽ کيس پرماند ميوارام جي حيدرآباد جي مسيحي قبرستان ۾ موجود قبر تي وٺي هلڻ جي لاءِ سالن کان سندس دفتر اڳ ٿي داخل ڪيل گذارش هڪ ڀيرو ٻيهر ورجائيم. منهنجي گهڻي زور ڀرڻ تي پاڻ مهرباني ڪري آچر، 26- فيبروري 2017ع جي ڏهاڙي قاسم چوڪ تي موجوده عسڪري پئٽرول پمپ جي پويان موجود مسيحي قبرستان ۾ هليا، اسان سان گڏ اسان جو ٻيو دل گهريو دوست ۽ ناميارو برادڪاسٽر عرفان انصاري پڻ پنهنجي ولايتي ڪئميرا کڻي نڪتو. قبرستان جي مُڪ گيت تي پهچندي، زنجير وڌل هڪ وڏي تالو دروازي ۾ لٽڪندي نظر آيو ته اسان کي ڏاڍي مايوسي ٿي، ان رنڊڪ جو تڪڙو حل ڪيندي، مان لوهي دروازي تي چڙهي چلانگ لڳائي ٽپي قبرستان ۾ داخل ٿيس، ان کان پوءِ ناشاد صاحب جهڙي بزرگ شخص کي به ٽپائي اندر ڪيوسين، ۽ آخر ۾ ياري پر برجستي عرفان انصاريءَ کي به دروازو ٽپائڻ ۾ ڪامياب ٿياسين. تاريخي نوعيت جي انهيءَ ڪرستاني قبرستان ۾ داخل ٿيڻ سان، اُن جي طرز تعمير ۽ موجود قبرن کي، اسان مسلمانن جي مُقامن ۽ قبرستانن کان بهتر حالت ۾ ڏٺو. ناشاد صاحب جي نشاندهيءَ تي سرگ- واسي پرماند جي قبر جي ويهن سالن جي عرصي کان به وڌيڪ پراڻي نڪتل تصوير هٿ ۾ جهلي، پار پتا وڃيندي ۽ اندازا لڳائيندي، ٻه ڪلاڪ هڪ کان ٻئي رُخ ۾ هلندا رهياسين. سانجهي ٿي چڪي هئي ۽ نماشام جي جُهوڻجهڪڙي جيان مايوسي اسان مٿان به چائنجي رهي هئي. چاڪاڻ ته لڳو پئي ته گذريل ٻن ڪلاڪن جي پڇ ڊڪ کان پوءِ به، ناشاد صاحب وٽ موجود قبر جي تصوير ۽ ڏس موجب مرحوم ليکڪ جي قبر تائين پهچڻ يا ان جي نشاندهي ڪرڻ ۾ ناڪام ٿي چڪا آهيون.

مون دوستن سان صلاح مشورا ڪندي هڪ ڀيرو ٻيهر قبرستان جي ڪنڊ پاسن کان چڪر هڻيا، لاچار نراساڻي ۽ ڀريل صورتحال ۾ واپس وڃڻ جو سوچي رهيا هئاسين، ته اوچتو قبرستان جو مڃاور مسٽر ديدار علي جتوئي اسان جي بنا اجازت قبرستان ۾ ٽپي پوڻ سبب، منهن تي هلڪي ڪاوڙ جا تاثر ڪئي، پوئين در کان اسان ڏانهن وڌندو آيو ۽ اسان کان اسان جا پتا ۽ پار پڇڻ لڳو. مون پنهنجي ۽ اتي موجود ٻين دوستن جي سرڪاري ۽ ادبي عملي حيثيت کان واقف ڪرائيندي، کيس هتي اچڻ جو مقصد بيان ڪيو. ڪجهه دير کان پوءِ ديدار عليءَ جي طبيعت ۾ ٿڌاڻ آئي ۽ بنا اجازت جي قبرستان ۾ داخل ٿيڻ واري اسان جي انهيءَ ڏوهه کي درگزر ڪندي، اسان کي اها خوشيءَ پري آگاهي ڏنائين، ته جنهن قبر جي اسان تلاش ۾ هئاسين، سا اسان جي اندازي لڳايل حصي ۾ نه پر ٻئي طرف ۾ موجود هئي. اها خوشخبري ٻڌي مون نه رڳو کيس، پر سڀني دوستن کي وڏا پاڪر پاتا. ايئن محسوس ٿيو ته ڇڻ صدين کان وڃڻ لڳل ڪنهن ويجهي عزيز دل گهري دوست، مت مائٽ يا مربيءَ جي آخري آرام گاهه تائين پهچڻ جو آئند بخشيندڙ اطلاع پهتو هجي. سومان هڪ دم ديدار جي هٿ ۾ هٿ ڏيئي، ڏسيل جڳهه تي پهتس ۽ اهو ڏسي خوشي جي حد نه رهي ته 2010ع جون تباهه ڪندڙ برساتون ۽ طوفان به پرماند ميوارام رامچنداڻي ايڊيٽر ”جوت“ جي قبر جي سمورن اهڃاڻن کي ناس ڪرڻ ۾ ڪامياب نه ٿي سگهيو هئا ۽ ڌرتيءَ جي برابر ٿي ويل ٻئيءَ جي هڪ حصي مٿان، اڃان تائين J O T جا حرف موجود هئا، انهيءَ ڳالهه چوڪيدار ديدار علي جي دعويٰ کي پڻ درست ثابت ڪيو. هڪ ثابتي قبر جي پيرانديءَ کان موجود ٻيءَ قبر به ڏني، جنهن تي سنگ مرمر جو ٺهيل ڪتاب رکيل هئو. ان ڪتاب جو عڪس ويهه سال اڳ نڪتل تصوير ۾ بالڪل واضح ۽ چٽو

هئو. ان کان علاوه قبرستان ۾ موجود رجسٽر تي به ڪجهه اشارا ڏنل هئا. بهرحال هڪ روح روشن ڪندڙ ڪاميابيءَ جي خبر کان آشنا ٿي. آرتوار 26- فيبروري 2017ع تي سج لٿي ڌارن، سرهي دل سان گهر موٽياسين ۽ اطمینان جو ساهه کنيوسين.

ٻئي ڏينهن صبح ٿيندي ئي، قديم آثارن جي بحاليءَ لاءِ سنڌ ۾ ڪم ڪندڙ اداري، سنڌ انڊوومينٽ فنڊ ٽرسٽ (Endowment Fund Trust) جي روح روان، محترم حميد آخوند کي فون ڪري هن خوشخبريءَ کان آگاهه ڪندي، سرڳ- واسي ليڪڪ جي ٻئيءَ جي بحاليءَ لاءِ عرض ڪيم، جنهن فوري سهمتيءَ جو اظهار ڪندي پنهنجي ماتحت عملي کي فون ڪري مون سان رابطي ڪرڻ لاءِ چيو. ان کان اڳئين ڏينهن تي حيدرآباد ۾ انڊوومينٽ فنڊ ٽرسٽ جي سرواڻ اشتياق انصاري جو فون آيو، جنهن هن دريافت تي مبارڪون ڏيندي ڄاڻايل مسيحي قبرستان تي سائس هلڻ جي گذارش ڪئي. مون خوشيءَ وچان سندس خواهش کي مان ڏيندي، کيس فورن پاڻ وٽ اچڻ لاءِ چيو- ۽ اسان هڪ ڀيرو ٻيهر اشتياق انصاري، نفيس احمد ناشاد ۽ ٽرسٽ جي انجنيئر اويس سان گڏجي ساڳئي قبرستان تي پهتاسين، جتي چوڪيدار ديدار علي کي اڳ وٽ اطلاع ٿيل هئو. جنهن پهچڻ شرط کليءَ دل سان آجيان ڪئي ۽ ٽرسٽ جي عملي کي قبر جي حوالي سان وڌيڪ تفصيل گڏ ڪرڻ ۽ معلومات فراهم ڪرڻ سان گڏوگڏ رجسٽر به ڏيکاريو. ضروري ماپون ۽ تصويرون وٺڻ کان پوءِ موڪليل رپورٽ جي جواب ۾ انڊوومينٽ فنڊ ٽرسٽ طرفان مليل اطلاع موجب، قبر جي ٻيهر بحاليءَ واري ڪم جي سلسلي ۾ اڳيڙائي ٿي چڪي هئي. مان سمجهان ٿو ته اها اڳيڙائي فقط سنڌي ٻوليءَ جي هڪ وساريل خدمتگار جي ٻئيءَ جي بحالي نه پر الڳ

جي ور چڙهيل هڪ مڪمل دور جي ٻيهر بحالي آهي. هڪ گم ٿيل ورثي جي نئين سر حاصلات ۽ هڪ لڪل خزانن کي دريافت ڪرڻ جي ڪوشش سان گڏ، سنڌ جي ايندڙ نسلن آڏو راهنما ڪردارن سان ٻيهر واقفيت ڪرائڻ جو هڪ خوشنما باب به آهي. جيڪا به ٿي اهو فرض نڀائيندي، ماضيءَ جي فخر جوڳي ورثي کي سچائيءَ ۽ ايمانداريءَ سان، پنهنجي دور سان متعارف ڪرائي ٿي، سمجهو ته اها پنهنجي وطن ۽ ٻوليءَ جو آئيندو محفوظ ڪري ٿي:

سا قوم ٿي زنده رهي، جا ياد ماضي ٿي ڪري
حال ماضيءَ سان ڳنڍي تاريخ سازي ٿي ڪري

(ظفر ڪاظمي)

پرمانند ميوارام جي وڇوڙي کي لڳ ڀڳ 80 سالن جو عرصو گذري چڪو آهي ۽ سندس ڪيل ڪم کي هڪ صديءَ کان مٿي جي وڻي پئجي وئي آهي، پر سنڌ ۽ سنڌي ٻوليءَ بابت سندس ادا ڪيل شاندار ڪردار محنت ۽ محبت سبب سندس ياد سنڌواسين جي دل ۾ هڪ روشن ڌيئري جيان سدائين اُميد جو اُهيڃاڻ بڻجي چمڪندي رهندي. جيستائين ڌرتيءَ جي هن گولي تي سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙ سنڌي ٻوليءَ سان چاهه رکندڙ ۽ سنڌي لغت جي جوڙجڪ ۽ اوسر بابت دلچسپي رکندڙ هڪ شخص به موجود آهي، پرمانند جي سار سندس آسپاس خوشبوءِ ڦهلائيندي رهندي.

هن ڪتاب جي تياريءَ ۾ مان پنهنجن مهربان دوستن نند ڇڳاڻي، نفيس احمد ناشاد، اشتياق احمد انصاري، عرفان علي انصاري، نصير مرزا، ڊاڪٽر اسحاق سميجي، راز شاهڻي، نذير قاسمي، موهن مدهوش، مير مولا بخش ٽالپر، رابيلاميمڻ ۽ پنهنجي نياڻي پريا جو

انتهائي ٿورائتو آهيان، جن جي سهڪار صلاحتن ۽ هٿ وٺڻ کان سواءِ*
 هيءَ ڪاوش اوهان جي هٿن تائين پهچڻ ممڪن نه ٿئي ها. سنڌي
 لئنگئيج اٿارٽيءَ جي جوان ۽ روشن خيال چيئرمئن ڊاڪٽر عبدالغفور
 ميمڻ ۽ ڊائريڪٽر پبليڪيشن امين محمد لغاري جون ٻه مهربانيون، جن
 ڪتاب جي ڇپائيءَ کي ممڪن بنائڻ لاءِ هر قسم جي مدد فراهم ڪئي.

انعام شيخ

25 مئي 2017ع

سول لائينز حيدرآباد

انيمانندا: (ريواچند گيانچند ماکيجاڻي) پرمانند ميوارام جي سوانح نگار بابت ڪجهه ڄاڻ

”انيمانندا سان منهنجي گهري ڄاڻ شجاڻ سندس زندگيءَ جي آخري پنجن سالن دوران رهي. دستور موجب روزانو صبح جو اسان ڪلڪتي جي هڪ چرچ ۾ ملندا هئاسين. مان خطبو (Mass) پڙهندو هئس ۽ هو هڪ ڪنڊ ۾ نوڙت سان جُھڪي ويهي انتهائي عقيدت منجهان عبادت ڪندو هئو. اسان اڪثر هر ٻئي آرتوار تي سينٽ زاويئر جي ديول ۾ منعقد ٿيندڙ ”سينٽ ٿامس مور اسٽڊي ڪلب“ جي گڏجاڻين ۾ ملندا هئاسين. هو مون کي هڪ مهان هندستاني ۽ پڪو ڪٽولڪ لڳندو هئو. عام طور هر ڌرم متاڻيندڙ ڪليسا جو صرف هڪ رُخ ڏسندو آهي ۽ زندگيءَ جا باقي ڏينهن ان کي ئي ساراھيندو رهندو آهي. پر انيمانندا اتي به اهو ڏٺو ته حضرت عيسيٰ جي ڪليسا اسان هندستانين جي مخصوص مزاج، آرزوئن، امنگن ۽ نظرين مطابق ڪيئن نه پاڻ کي

سهل ۽ آسان بڻايو هئو. پنهنجي سڄي زندگي هُونه صرف پاڻ ڪليسا جا ڳڻ ڳائيندو رهيو، بلڪه ٻين کان به ان جون مڌاحون ڪرائيندو رهيو.

منهنجي اصل ۽ مُکُ دلچسپي هن جي ڏنل تعليم بابت مثالي تصور ۾ هئي. ان ڪري ڪلڪتي کان ٻاهر ٿيندڙ مُسافرين منجهان مُنهنجو پهريون چڪر ڪاشي پور ڏانهن هئو جتي هي The Boys' Own

Home نالي ادارو هلائيندو هئو. اهو اسڪول مون کي ان وقت ئي هندوستان جي تعليمي مسئلي جي حل ڏانهن اصل حصيداريءَ طور محسوس ٿيو. اسان جي تعليمي سرشتي جو اصل مسئلو هندوستاني ٻارن کي جديد هندوستان جي جوڙجڪ ۾ ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ تيار ڪرڻ آهي، جنهن ذريعي اُهي صدين جي ورثي تي ٻڌل اسان جي ثقافت جون سنيون ڳالهيون برقرار رکندي انگريزن جا آندل عُمدا سڌارا به اختيار ڪري سگهن. ان جو حل ٽئگور پاڻ به انيماندا ۽ پنهنجي گرو اُپادڻيءَ برهمڻڌو جي مدد سان ڪيڙ جي ڪوشش ڪئي. خاص ڪري ٻنهي جي عيسائي ڌرم قبولڻ ۽ ان تبديليءَ جا مٿس اثر ڏسڻ بعد ٽئگور پنهنجي مُنهن وڃي جڳ مشهور اداري ”شانتينڪيتن“ جو بُنياد وڌو. پر ٽئگور جي ڪيل تجربي جي ناڪاميءَ جو اهم سبب ڪنهن هڪ صحتمند مذهبي ماحول جي اڻ هُوند ۽ چوڪرن-چوڪرين جي گڏيل تعليمي نظام جي حمايت هُئي. ان هوندي به اها حقيقت آهي ته مهارشي رابندر نات ٽئگور کي اڄ به هڪ وڏو تعليمدان مڃيو وڃي ٿو جڏهن ته انيماندا کي بنگال کان ٻاهر ته ڪير سڃاڻي به نه ٿو. اها آهي پروڀڳندا ۽ دولت جي سگها ان جو مطلب اهو هرگز ناهي ته آئون ٽئگور جي مشهوريءَ کان سڙان ٿو بلڪه سندس ڪاميابيءَ تي سمورن هندوستانيين، خاص طور پاڻ کي هن جو دوست سڏائيندڙ مون جهڙن ماڻهن کي ته مٿس فخر هجڻ گهرجي. پر پُڌايو ته The Boys' Own Home جي تعليمي تجربي کان اڳ ”شانتينڪيتن“ جي ڪهڙي حيثيت هئي؟ جيڪڏهن انيماندا جو اصل

ڏوه ڌرم متاڻڻ آهي. ته پوءِ هُو واقعي به ڏوهي آهي. جيڪڏهن هُو
ڪٽولڪ ڌرم قبول نه ڪري ها، ته اسان جي بُردبار هندوستاني قوم
کيس ڪڏهن به ايتري بيرحميءَ سان نظر انداز نه ڪري سگهي ها.

ڪاشي پور جي سڀ کان وڏي خوبي ان جو هڪ گهر
وانگر هُجڻ هئو. هڪ گهر ۽ ڪارخاني ۾ فرق اهو هوندو آهي ته ڪُٽنب
هڪ ننڍڙو ادارو هوندو آهي، جڏهن ته ڪارخانو تمام گهڻن فردن تي ٻڌل
هوندو آهي، جيڪي پنهنجن نالن سان نه پر پنهنجن تعداد سان سڃاڻپا
آهن. اسان جا وڏا اسڪول ۽ ڪاليج گهڻيالو ڪارخانا ٿي ته آهن. جتي
شاگردن جي فطري شخصيت کي مشين جي خودڪار ڌڻ ۾ ڦاسايو ويو
آهي. اها خودڪار مشين روايتي ٽائيم ٽيبل، نوٽ قاعدن، چٽيندڙ
ساڳياپ، ماريندڙ نظم و ضبط ۾ کين پيهندي ٿي رهي. ”شاتينڪيٽن“ ۾
تنگور جي اختيار ڪيل انهيءَ يوريت پري ورجاءُ پسنديءَ کان انيماندا
هميشه پاسو ڪيو. کيس درپيش تمام سخت مالي مشڪلاتن باوجود هُن
پنهنجي اسڪول ۾ آخر تائين شاگردن جو انگ ٿورو رکيو ۽ مجبوريءَ
جي حالت ۾ به اهو انگ چاليهن تي وڃي دنگ ڪندو هُئو. ان ڪري
سمورو اسڪول هميشه هڪ آڪھ وانگر ئي رهيو. داخلا لاءِ آيل سوين
درخواستن مان، لائق چوڪرن کي، گهربل تعداد ۾ انتهائي ميرت ۽ سخت
امتحانن کان پوءِ چونڊيو ويندو هُئو. توڙي جو اسڪول جي فيس
ڪلڪتي جي ٻين عام اسڪول کان گهڻو ڳري هئي، پر پوءِ به ان سلسلي
۾ هر شاگرد جي والدين جي مالي حالت کي نظر ۾ رکندي الڳ الڳ فيس
ورتي ويندي هُئي. اهڙي قسم جي تعليم جو مٿئين طبقي جي بنگالي
ڪُٽنبن ۾ وڏو قدر هُئو تنهن ڪري اُهي پنهنجي ٻارن جي 'The Boys'
Own Home ۾ داخلا ڪرائڻ لاءِ وڏا جتن ڪندا هئا.

جيڪي به شاگرد هن HOME مان پڙهي نڪرندا هئا، انهن جي
سڄاڻ هُجڻ ۽ ڪڏهن به ڪوڙ نه ڳالهائڻ جي وڏي ساک هوندي هئي.

هندوستان جي سمورن اسڪولن ۽ ڪاليجن منجهان ڪو هڪڙو اهڙو ادارو آهي، جيڪو HOME سان برميچيندڙ هڪ به شاگرد پيدا ڪري سگهي؟ ڇا هندوستان جي تعليمي ادارن ۾ گهڻائي اهڙن شاگردن جي ناهي، جيڪي ڪوڙ ڳالهائڻ جو هڪ به موقعو ضايع نه ڪندا هجن؟ هندوستان ڪيڏا وڏا مُعَرڪا سر نه ڪري ها ۽ ڪيڏيون وڏيون منزلون ماڻي ها، جيڪڏهن اسان وٽ سچ ڳالهائڻ تي زور ڏيندڙ ادارن جو ڳاڻيتو ڪُجهه وڌيڪ هجي. ٻيو ڪجهه نه ٻار کي سڄاڻ بڻائڻ لاءِ جيڪڏهن چيل ڳالهه تي گهربل عمل ڪرائڻ، احتياط سان ڳالهائڻ ۽ ڪوڙي ڳالهه تي سزا ڏيڻ جا طريقا استعمال ڪرڻ، کي نظر ۾ رکندي، تڏهن به انيماندا هندوستان جي عظيم محسنن مان هڪ ڳڻجڻ جي قابل هُئو. هن پنهنجي شاگردن ۾ اها سموري مهانتا پنهنجن ٻُڌايل اصولن تي پنهنجي سر ڪاربنڊ ۽ سڄو رهڻ سان حاصل ڪئي. هن پنهنجن شاگردن کان ڪجهه به نه لکايو، نه ساڻن فاصلو رکيو، کيس پنهنجي سُڃاڻپي پوڻ“ جو ڀُڄُ نه هئو، ڇاڪاڻ جو انهن کان لڪائڻ لاءِ وٽس ڪجهه نه نه هئو. هن وٽ پنهنجي شاگردن جي آڏو هڪڙي ۽ پُٺيان ٻي زندگي نه هئي. مُنهن ۾ ملان اندر ۾ ابليس واري انهيءَ روش گهڻن استادن کي تباهه ڪيو. هُو سدائين پنهنجي شاگردن سان گڏ رهيو جن سندس سخت غريبيءَ جاڻ ۽ سادگي به پنهنجي ثابت اڪين سان ڏٺي. هُو انهن جي سامهون سچ جيان پڌرو هوندو هئو. کين خبر هئي ته انيماندا کي پنهنجي لاءِ ڪنهن به شيءِ جي گهرج ناهي ۽ هُو هميشه انهن جي ڀلائي چاهيندو هئو. شاگردن مان جيڪڏهن ڪو غلط ڪم ڪندو هئو (۽ ڪير آهي جيڪو ڪنهن نه ڪنهن وقت غلط ڪم ناهي ڪندو؟)، ته هي پهريون ماڻهو هوندو هئو جنهن کي هُو اچي ٻڌائيندو هئو. ڇاڪاڻ جو کيس پڪ هوندي هئي ته کيس ٻيءَ وانگر تائيد ۽ تنبيهه ڪئي ويندي ته سڌارو به ڪيو ويندو ۽ يقيني طور کيس معافي به ملندي ان

بندوبست ۾ پاڻ کي سمائي نه سگهندڙ شاگرد لاءِ اُتي وڌيڪ ترسڻ کين
ڏاڍو بيچين ڪندو هئو. پر منجهانئن جنهن پاڻ پڇائيو تنهن تي سڄي
عمر سڄائيءَ جي ان-مٺ مَهر لڳي ويندي هئي.

سادي زندگي گذارڻ جي عادت اسان هندستانين کي قديم دور ۾
ماضيءَ کان ورتي ۾ مليل آهي، ان ورثي کي انيماندا نهايت احتياط سان
پنهنجي اسڪول ۾ لاڳو ڪيو. سندس ڪيترن ئي شاگردن جو تعلق
خوشحال گهراڻن سان هوندي به اهي HOME ۾ ٿانو-بھاري، چنڊ ٿوڪ،
پاڻي پري اچڻ، رڌ پچاءُ ڪرڻ (جيتري حد تائين انهيءَ سيلاڻي ڪم ۾
مٿا کڻا ڏيئي سگهيا ٿي) ۽ ڪاٺيون ڪرڻ سميت سڀ گهريلو ڪم دل
جي سرچوشيءَ وچان ڪندا هئا ۽ سندن گرو به کين انهن سڀني ڪمن ۾
سائن گڏ هوندو هئو. انهن ڪمن وچ ۾ منجهانئن هر شاگرد جي مزاج ۽
کردار جو جائزو وٺندي هو منجهن پنهنجي مدد پاڻ وارو جذبو پيدا
ڪرڻ ۽ هڪ ٻئي سان سهڪاري ٿيڻ لاءِ کين همٿائيندو رهندو هئو.
اداري جا سڀ شاگرد ڏينهن جي شروعات گروءَ سان گڏ ڀر ۾ وهندڙ واه ۾
ٽڙڳڙ ۽ تار هڻڻ سان ڪندا هئا، جيڪو کين انهيءَ فن کي ڪنهن به
حوالي سان گهٽ نه سمجهڻ بابت کين ڄاڻ به ڏيندو هئو. ان کان پوءِ
باقاعدي پڙهائي شروع ٿي ويندي هئي ۽ وچ وچ ۾ ننڍيون ساهيون ڏيئي،
شاگردن کي هندوستانی رانديون ۽ ڪسرتون ڪرايون وينديون هيون.
صفائي سترائي رکڻ ۽ شين کي ترتيب ڏيڻ جي سلسلي ۾ شام راندين ۽
گهڙو ڪمن لاءِ وقف هوندي هئي. ان کان پوءِ چوڪرا ڏينهن جي آخري
عبادت ادا ڪري (پن يا ٽن سنڌي شاگردن کي ڇڏي) باقي پنهنجي
پنهنجي گهر هليا ويندا هئا.

انيماندا جي اداري جي تعليمي سرشتي جي هڪ ٻي خاصيت اها
هئي، جو اتي درجن بجاءِ فقط گروه هوندا هئا. هر ٻار لاڳاپيل مضمون ۾
قابليت جي آڌار تي مختلف گروهن ۾ شامل ڪيو ويندو هئو ته جيئن
ساڳيو ئي ٻار انگريزي مضمون جي هڪ گروه ۾ هجي ته تاريخ جي مضمون

لاءِ ٻئي گروهه ۾ ۽ علم رياضيءَ لاءِ ٽئين گروهه ۾. اسڪول ۾ لازمي سالياني ترقيءَ جي ڪا پابندي نه هئي. پر جيڪڏهن ڪو شاگرد پنهنجي موجوده گروهه ۾ سڀ کان بهتر ڪارڪردگي ڏيکاريندو هئو ته کيس سال جي ڪنهن به حصي ۾ مٿئين گروهه ۾ ترقي ڏني ويندي هئي. جڏهن ڪو چوڪرو سڀني مضمونن جي سڀ کان مٿانهين گروهه ۾ پهچي ويندو هئو ته ان کي ميٽرڪ جي امتحانن لاءِ پيش ڪيو ويندو هئو ۽ انهن مان ڪڏهن به ڪو ناپاس نه ٿيندو هئو. ڪلڪتا يونيورسٽي خانگي اميدوارن تي خاص طور مهربان هئي. ايتري تائين جو اها انهن سان رعايت ڪندي کين ڪيريئر جو پهريون امتحان ئي ميٽرڪ لاءِ ڏيڻ جي به اجازت ڏيندي هئي. انيماندا ان سهولت مان فائدو وٺندي پنهنجي اسڪول کي هميشه ”خانگي اسڪول“ طور رکيو هئو جنهن ڪري اهو ٻاهرين مداخلت کان بچيل (۽ ظاهر آهي ته حڪومتي عطيتن ۽ امدادن کان به) هٽڻ سبب هو لاڳو ڪيل تعليمي سرشتي کي پنهنجي طريقي ۽ ترجيحن سان هلائي سگهندو هئو. سندس شاگرد ٻين شاگردن کان هر ڳالهه ۾ بهتر هجڻ ڪري گهر ڏين، ملازمت ماڻي وٺندا هئا. انعام ورهاڻن وارو ڏينهن نه صرف هوشيار شاگردن لاءِ پر سڀني لاءِ خوشيءَ جو ڏينهن هوندو هئو ڇاڪاڻ جو منجهانئن هر ڪو ڪنهن نه ڪنهن خوشيءَ يا ڪارڪردگيءَ تي انعام ضرور حاصل ڪندو هئو. منهنجي ڄاڻ موجب استادن ۾ انيماندا واحد استاد هئو جيڪو هر شاگر ۾ ڪا نه ڪا اهڙي خوبي ڳولي وٺندو هئو جنهن ۾ هو ٻين مڙني شاگردن کان مٿانهون هجي. اها هڪ ڪامل سچائي آهي ته ڪوبه ماڻهو هر ميدان ۾ هڪ ئي وقت سڀ کان پليو يا ڍلو نه ٿيندو آهي. بلڪه ڪو ماڻهو هڪ صلاحيت ۾ جيڪڏهن تمام سٺو ته ٻئي ڪنهن شعبي ۾ موچارو ٿي سگهي ٿو. انيماندا هر شاگرد کي ان جي ڪنهن به هڪ پهلوءَ ۾ قابل هجڻ تي انعام ڏيندو هئو. ڪنهن کي بهترين انگريزي اچڻ تي، ته ڪنهن کي رڌ پچاءُ ۾ مهارت تي، ڪنهن کي صفائي سُرائيءَ تي، ڪنهن کي خوش اخلاقيءَ تي، ته ڪنهن کي ٻين جي ڪم اچڻ تي، يا سچار هجڻ تي. هو

پنهنجي هر شاگرد جي پٺڀرائي ڪندو رهندو جيستائين کيس اها پڪ نه ٿئي ته سندس چاليهه شاگردن منجهان هر هڪ ڪو نه ڪو انعام وٺي خوش نه ٿيو آهي.

پر مٿين اُڀتار ڪندي مان گروهه ۽ سندس سموري تعليمي سرشتي جو تڻ ۽ روح بيان نه ڪري سگهيو آهيان. مَن جي مدد لاءِ وٽس ٿورڙا ئي استاد هئا جيڪي پاڻ ئي سندس اداري HOME جي پيداوار هئا. انهن مان ڪجهه وڏا ٻار ننڍن کي سيکاريندي، ٻين سان گڏ پنهنجي ڄاڻ کي به ڇڻو ۽ پختو ڪندا هئا. پر سڄي اسڪول جو انتظام سنڀاليندي به هُو وڃن ۽ ديوارن ذريعي ورهايل نه پر وسيع خالي هال ۾ پهچي، پاڻ سڀ کان مٿئين گروهه کي انگريزي پڙهائيندو هئو يا تاريخ يا جاگرافيءَ جي شاگردن کان سوال ڪندو هئو يا وري جڏهن ڪو وڏو يا سينيئر شاگرد پڙهائيندو هئو ته هُو ان ڪلاس ۾ سندس قابليت جي ڪٽ ڪندو هئو. شاگرد گهڻي قدر پنهنجي ڄاڻ لُغتن يا نقشن جي ڪتابن مان حاصل ڪندا هئا (جيڪي هميشه سندن هٿن ۾ ڏسبا هئا). اُستاد جو ڪم شاگردن طرفان پنهنجي-سر حاصل ڪيل معلومات ۽ ڄاڻ ۾ اضافي سان گڏ سندن رهنمائي ۽ تصديق ڪرڻ تائين محدود هئو. اهو علم پراڻو جو ٿورو ڍرو پر انتهائي آئندو بخش طريقو هئو. ۽ انهيءَ طريقي جي پويان هڪ سچو سادو غريب، ٿنڊ، ڀارسا، مڪمل ڪئٽولڪ، پڪو هندستاني ۽ ان ورثي تي فخر ڪندڙ ماڻهو موجود ڏسڻ ۾ ايندو هئو The Boys; Own Home جي سرسيءَ ۽ ڪاميابيءَ پٺيان دراصل اهو ئي راز لڪل هئو.

زمانو ڪيترو جلد ٿو بدلجي؟! افسوس جو هاڻي هُو انهيءَ جُوءِ ۾ ناهي ۽ ڪاشي پور پڻ ساڳو ناهي رهيو. نه ئي اچي رنگ جي ڪوٽ ۽ ڌوٽيءَ پاتل شانت ۽ نماڻو اهو انسان، جيڪو سنجها ٿاڻي ٺيڪ ڇڻين وڳين جاڳي، ڪلڪتي جي ديول ۾ صبح ساجهر ڇهين وڳين وارو خطبو ٻڌندو هئو.

(ٽي- اين سڪويرا ايس- جي (T.N Siqueira, S.J))

سريجتے پرمانند ميوارام جي زندگي ۽ جدو جھد

ليکڪ: انيما ننڍا: سنڌيڪار: انعام شيخ

شاگرد ۽ اُستاد: مھڙيان وسوسا يا شڪ

وڏو گھراڻي عامل ڪُٽنب ۽ ڪٿري برادريءَ سان لاڳاپيل پرماند
 ميوارام جنوري 1866ع ۾ حيدرآباد ۾ پيدا ٿيو. سندس پيءُ ديوان ميوارام
 جي، پتا جو نالو ديوان ڏاندومل ۽ ڏاڏي جو نالو ديوان وريومل هُئو. پرماند
 جي ڏاڏي جو پيءُ ديوان مشتاق رام پوليس انسپيڪٽر نه رڳو عامل آڪھ
 جو هڪ معتبر نالو هُئو پر هندو جاتيءَ جي پنڳتي ۽ ڪاروهنوار
 هلائيندڙ پئئنجائيت جي مُک ميمبر هُجڻ ڪري حيدرآباد جي عامل
 جاتيءَ ۾ سندس وڏو ناماچار هُئو. اڃا ننڍڙي پرماند جي عُمر صرف 12
 ورهيه هُئي، جو سندس پتا ديوان ميوارام جو چالاڻو ٿيو.

جيڪڏهن تعليم جي دُنيا ۾ گھڻ-رُخين ويچارڌارائن ۽
 سپاويڪتا جي ڪا اهميت آهي، ته ان حوالي سان يقيني طور پرماند
 هڪ پڙهيل ڳڙهيل شخص هُئو. جيئن ته سنڌ ۾ انگريزن جي آمد کان

پرماند ميوارام، سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

اڳ مسلمان اميرن ٽالپرن جي حڪومت هئي، تنهن ڪري سندن دور توڙي بعد ۾ انگريز سرڪار جي ڏينهن ۾ جاري پرائمري اسڪولن ۾ استادن جو چڱو موچارو انگ مسلمانن تي ٻڌل هئو. سو پريمانند به تعليمي ماهر نصرالله جي انتظام ڪاريءَ هيٺ هلندڙ هڪ اهڙي ئي پرائمري اسڪول ۾ داخل ٿيو. اڳتي هلي، هن ديوان ٽهلام جي اسڪول منجهان تعليم پرائيندي، انگريزيءَ جي پهرئين ۽ ٻئين درجي جا امتحان پاس ڪيا. سال 1879ع ۾ پريمانند ٽئين درجي انگريزيءَ ۾ پڙهي رهيو هئو جو ساڳئي سال جي سيپٽمبر مهيني ۾ حيدرآباد واپس اچي، شاگردن سان پيار ڪندڙ ۽ مٿن مڪمل ڌيان ڏيندڙ پرناسٽڪي لاڙو رکندڙ اُستاد خوبچند ٻولچند ڪرپالائيءَ جي نگرانيءَ ۾ ساڳئي درجي ۾ تعليم جو سلسلو جاري رکيائين. بعد ۾ چوٿون انگريزي، هندومت مٿاڻي پروٽيسٽنٽ ڪرستان بڻيل مسٽر جهانگي مل وٽ پڙهيو جتي انگريزيءَ جي مضمون ۾ ته پڙ ۽ هوشيار شاگرد طور نالو ڪڍيائين، البت حسابن جي مضمون ۾ گڄهه ڪچو ثابت ٿيو. کيس پنجون درجو انگريزي 1881ع ۾ قابل ۽ لائق استاد مسٽر مورچ مل پڙهايو. ساڳئي ئي سال پريمانند کي جنرل لائبرريءَ جو ميمبر به مقرر ڪيو ويو. اڳتي هلي بدقسمتيءَ سان کيس مسٽر هر جي وان جهڙي اڻ-گهڙبي ڪاٺ وٽ پڙهڻ لاءِ ويڙهيو پر دل نه لڳڻ ڪري هاءِ اسڪول ڇڏي خانگي طرح پڙهائي جاري رکندي، مُقابلي جو امتحان (Public Service Examination) پاس ڪيائين. ستت ئي 1882ع ۾ هاءِ اسڪول ۾ ڇهين انگريزيءَ ۾ داخلا وٺي، ٻيهر باقائده پڙهائيءَ جو سلسلو جاري رکيائين. ان دوران ئي سندس ڏيٺ ويٺ مسٽر ڪيمچند امرت راءِ جهڙي گيان پسند ۽ گھڻاڻتي جوان سان ٿي، جيڪا عمر پير جي دوستيءَ جو سبب بڻي. جيئن ته پريمانند جون مالي حالتون بهتر نه هيون، تنهن ڪري اسڪولي فيس نه پري سگهڻ سبب، هن وٽ هڪ ئي چارو بچيو هئو ته ڪنهن فلاحِي يا خيراتي اداري ۾ پنهنجي پڙهائي جاري رکي. اهو سوچي هن پڪي پروٽيسٽنٽ پادري مسٽر ريڊمن جي

نگرائيءَ ۾ هلندڙ ڪرسچن مشنري اسڪول (CMS) نالي مذهبي تعليمي اداري ۾ وڃي داخلا ورتي، پر اُتي به جلد ئي ڪيس پڙهائي تياڳتي پئي، جو والد جي لاڏاڻي سبب گهر جون مڙهي زميداريون اچي سندس ڳالهه تي پيون. جيتوڻيڪ ان دوران هُو باقائده ڳي سان، اسڪول ۾ ته نه ٿي وڃي سگهيو، پر پاڻ کان وڌن شاگردن جي سنگت ۾ رهندي هُن جنرل لائبرريءَ جي ڪتابن جو جوڳو استعمال ڪندي پنهنجو پاڻ کي ڄاڻ ڪي ڪاڻ سان سلهاڙي رکيو.

مارچ 1884ع ۾ ماڙي پور ڪراچيءَ ۾ لوڻ جي ڪارخاني ”ماڙي پور سالت ورڪس“ ۾ پريمانند کي نوڪري ملي، جتان شتت ٿي ساڳئي سال جي، جُونِ مهيني ۾ سندس بدلي سکر ٿي، جتي 10- آڪٽوبر 1884ع ۾ مٿس اُلتِي ۽ دستن سان ڪالرا جي موذي مرض جو حملو ٿيو. بيماريءَ سبب موڪل وٺي هُو حيدرآباد هليو آيو ۽ علاج کان پوءِ فِرَنو ٿيو، پر جلد ئي نومبر جي ابتدا ۾ بيماريءَ جو مٿس ٻيهر حملو ٿيو تنهن ڪري هُن سکر واپس وڃڻ بجاءِ پنهنجي بدلي واپس ماڙي پور ڪراچيءَ ڪرائي. لڳ ڀڳ مئي 1886ع ۾ پريمانند جي سنڌ جي ريگستاني شهر ڏيپلي جي ”سارڻ“ نالي علائقي ۾ بدلي ٿي، انهيءَ بدليءَ جو سبب ڪمپنيءَ ۾ مُقرر اهو مسلمان هيڊ ڪلارڪ بڻيو جنهن کي پئي عملي جي پيٽ ۾ پريمانند کان وڏي تڪليف هئي. اها ٻي ڳالهه هئي ته ”سارڻ“ ۾ ٿيل اها بدلي سندس لاءِ ڀاڳ واري ثابت ٿي ۽ بيابان جي صاف هوا، نج ڪير ۽ تازو گوشت واپرائڻ سبب، سندس ڏيڀل ۾ جادوئي بل ۽ ڏيا پيدا ٿي ۽ صحتمندي لالڻ جي صورت ۾ هُن جي مُک تي ڊوڙڻ لڳي.

”سارڻ“ منجهان هن پنهنجي دوست مسٽر ڪيمچند کي دلچسپيءَ ۾ پيريل پتر (خط) لکيا ۽ تذڪرو ڪندي چيو: ”مان اڄڪلهه لوڻ، واريءَ ۽ سڀن جي جُوءِ ۾ پيو رهان.“ سندس دستور هئو ته صبح ساجهر پنهنجي عملي سان گڏجي، واريءَ تي نانگن جي چڏيل اُهيڙن جو پيڇو ڪندي وڃي ٻرن تائين پهچندو ۽ ساڻس گڏ همراهِ انهن ٻرن کي کوٽي وڃي

===== 63 ===== پريمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

نانگن جي پڇڙين تائين رسندا هئا. پوءِ پڇڙين کان پڪڙي نانگن کي ٻاهر ڇڪيندا به ويندا ته بانئن سان گڏيندا به ويندا. اها ڪارروائي، نانگن کي پوري طرح ٻاهر ڇڪي ڪڍڻ تائين جاري رهندي، پوءِ کيس ڦيرائي ڦيرائي وڃي پٽ تي سڏيندا رهندا، تان جو سندس پساهه پورا ٿين. بهرحال پوءِ به ”سارڻ“ جي صحرائي ۽ هيڪلائيءَ واري ماحول سندس ملٽسار طبيعت تي ڪي چڱا اثر نه وڌا ۽ جلد ئي هو اُتي بيزار ٿيڻ لڳو. نتيجي ۾ 1887ع ۾ نوڪريءَ کي الوداع چئي، پرماتند اُستادي پيشي کي چونڊيندي، سرگ-واسي، ليڪراج ۽ ڪيمچند جي قائم ڪيل خانگي اسڪول ۾ ٽيون درجو پڙهائڻ شروع ڪيو. انهيءَ اسڪول ۾ تعليم جي سماجي، اخلاقي ۽ ڌرمي پهلوئن تي خصوصي ڌيان ڏنو ويندو هئو. ظاهر آهي ته اهڙي ماحول ۾ رهندي وقت گذرندي ڌرمي معاملن ۾ سندس دلچسپي ڏينهنون ڏينهن وڌندي وئي. اسڪول ۾ پرماتند وڏي اُتساه سان پڙهائڻ شروع ڪيو پر مُتت ٿي ساڌو هيرانند جي گذارش تي کيس مشهور سماج سڌارڪ چندرسين جي ڀائٽي نندن لال سين ۽ ساڌو آپاڌياڻ براهما پنڌو طرفان 1888ع ۾ قائم ڪيل ”يونين اڪيڊمي“ ڏانهن بدلي ڪيو ويو. اداري ۾ جيتوڻيڪ هُن چوٿين ۽ پنجين درجي جي ٻارن کي پڙهائڻ سان شروعات ڪئي، پر بعد ۾ کيس پرائمري حصن جي چارج ڏيئي هيڊ ماستر مقرر ڪيو ويو ڇاڪاڻ ته نئين ٻارڙن ۽ ابتدائي درجن جي تعليم ۾ چاهه سان گڏ کيس مهارت حاصل هئي. سو هڪ استاد طور پنهنجي ڪلاس کي هو ضابطي، سٽاءَ، قابليت ۽ برجستائيءَ جو مثالي نمونو بڻائي ڇڏيندو هئو. جيتوڻيڪ هُن ورلي ٿي ڪنهن کي بيد سان گڏوگڏو هوندو، پر ٻارڙا کائڻس ڊچڻ سان گڏوگڏ سندس تمام گهڻي عزت به ڪندا هئا. اهو سندس تربيت جو ئي اثر هئو جو به اکر لکندڙن به نظم و ضبط جا ابتدائي سبق به کائڻس ٿي سگهيا. هُن جي تربيت ڪين سمجهايو ته ٻارڙن کي هميشه ڪرڙي اک ۽ عجب ڀري ڀر زورائڻي ۽ سگهاري نگاهه سان ڏسو ته جيئن سندن دل ۾ چڱڪن ڪرڻ

تي سدائين جوڳي سزا ملڻ جو خوف موجود رهي. سندس چوڻ هئو ته پڙهائيءَ جي عمل دوران، جيڪڏهن اُستاد جي ڪرتي اک ڪو پوڻو نه ٻاري ته هٿ جي آڱرين ۽ اشارن جو استعمال ڪيو اُن جو به اثر نه ٿئي ته پوءِ دڙڪي يا چڙب کان ڪم وٺجي. اُستاد کي اها ڳالهه ذهن ۾ هميشه لاءِ رکڻ ڪپي ته سندس ٻول/اڪر اهڙا قيمتي موتي ۽ هيرا جواهر آهن، جيڪي سوچي سمجهي ۽ نهايت ئي ڪفايت سان ڪتب آندا وڃن. سندس چوڻ موجب هر اڪر جو جيڪڏهن وڻندڙ ترتيب سٽاءَ سان استعمال ۽ عمل ڪندي شاگرد اڳيان ظاهر ڪيو وڃي، ته اُن سان حيرت جوڳا نتيجا ملي سگهن ٿا. سندس شاگردن مان هڪ، ٿانورداس ليلارام واسواڻي به هئو جيڪو اڄڪلهه ساڌو واسواڻيءَ جي نالي سان هند سنڌ ۾ مشهور آهي. سندس شاگردن منجهان فقط ساڌو واسواڻيءَ وٽ ئي اُستاد واري اُها دلسوزي، ڪلمڪي ۽ وقار موجود هئو جنهن ذريعي هُو من موهيندڙ انداز ۾ نظم ۽ بيت پڙهندو هئو. انهن خوين جي ڪري، پريمانند ڪيس ڪلاس جو مانيٽر مقرر ڪيو ۽ سندس شاگرد به احسن طريقي سان استاد واري ساڳئي قاعدي ۽ شانائتي انداز کي برقرار رکي سگهيو.

جڏهن به ڪنهن شاگرد ۾ سُڌاري يا اصلاح جي ضرورت پوندي هئي ته پريمانند هميشه ساڻس خلاصائيءَ ۾ ڳالهه ٻولهه ڪندو هئو. ان سان هڪ طرف ٻار جي خودداري ۽ مان سمان به برقرار رهندو هئو ته گڏوگڏ ڪيس استاد سان ويجهڙاڻپ ۽ سنگت جو خصوصي احساس به ٿيندو هئو. ڪلاس ۾ جيڪڏهن ٻار قلم يا چاقوءَ جهڙي ڪا شئي لمائي يا تڳائي، ته هُو چوراييل شئي جي واپسيءَ لاءِ تقاضا ڪندي، چونڊو هئو ته شرافت سان اُها شئي واپس ڪيو نه ته هر حال ۾ اُن کي ڳولي ڪڍبو. دير ڪرڻ تي، هُو هر ٻار وٽ ڌار ڌار هلي ويندو ۽ چور وٽ پهچندي ئي ان جي مُنهن جو پٺو لهندو ويندو ۽ هُو پاڪاريندي چونڊو ”سائين، اُها مون نه ڪنتي آهي!“ آخر ۾ پريمانند گم ٿيل مالڪ وٽ وڃي پهچندو ۽ خبر پوندي ته سندس مسئلو حل ٿي چڪو! شاگردن جي ڪردار سازيءَ جي لاءِ پريمانند

پريمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ نعت نويسيءَ جو ماهر

اسڪول جي اندر توڙي ٻاهر نهايت هڏ ڏوڪائپ ۽ سهائتا واري انداز ۾
 ڪين وڃيندو ۽ مٿن نظر رکندو هُئو. جڏهن هُو ٻارن کي سندن طرفان
 اسڪول کان ٻاهر ڪيل ڪوتاهين ۽ ڪارستائين بابت آگاهه ڪندو
 هُئو ته سڀني کي لڳندو هُئو ته اُستاد وٽ ڇڻ ڪا جادوئي طاقت آهي،
 جنهن سان کيس هر شئي آسانيءَ سان معلوم ٿي وڃي.

سنڌي هندن جي آباديءَ منجهان گهڻائي سنت گرونانڪ جي
 ٻڌايل ايشور جي هيڪڙائيءَ واري سک ڌرم جي مڃيندڙ هئي، جيڪو
 شايد ننڍي کنڊ جي هندن ۾ سڀني کان وڌيڪ نج نٻار وحدانيت پسند
 ڌرم آهي. پرمانند جي پالنا به انهيءَ ويساهه مطابق ٿي. هوروزانو ٽڪاڻي
 وڃي ڏهن سک گروئن منجهان هر هڪ کي پرڻام ۽ نمسڪار ڪرڻ سان
 گڏ گُرمڪي ٻولي سکيو ۽ وقفي بنا سڪن جي پوتر ڀُستڪ گرنٽ صاحب
 جو پاٽ ڪندو هُئو. ياد رهي، ته پرمانند تي ان وقت تائين هڪ استاد جي
 اثر هيٺ رهندي ناستڪ لاڙن ڏانهن اڃا دلچسپي نه وڌي هئي ۽ نه وري
 اُنهن واقعن يا حادثن سان سندس مُکا ميلو ٿيو هُئو جن ڀڳوان ۽ ڌرم مان
 سندس ويساهه ختم ڪري ڇڏيو، ڇو ته اُن کان اڳ هُو گرنٽ صاحب کي
 اڌير ڪو کن پڙهي ڇُڪو هُئو. ڌرمي معاملن ۾ کيس پهريون جهٽڪو اُن
 پروھت کان مليو جنهن پهر يائين ته کيس هڪ بُري ڪم تي هرڪاڻڻ جي
 ڪوشش ڪئي، پر جڏهن پرمانند جي انڪار سبب ناڪامي مليس، ته
 کيس حاصل ڪرڻ لاءِ هُو ڀڳوان کي ڀُڪارون ڪرڻ ۽ منتر پڙهڻ لڳو.
 ٻئي موقعي تي مندر ۾ هڪ بيواهه عورت هتان هڪ پنڊت جي بُت کي
 مهڻيندي. ۽ سنان به ڪرائيندي ڏٺو ۽ کيس اُن وقت اڃا وڌيڪ سخت
 صدمو رسيو. جڏهن پنڊت کيس اُتي موجود ڏسندي مندر مان ٻاهر نڪري
 وڃڻ جو حڪم ڏنو. پرمانند لاءِ ٽيون ڏڏڪو اهو آيو جو هڪ مشهور مندر
 جي ياترا دوران، ڪُجهه پروھت گرنٽ صاحب منجهان ڀڄڻ لڳي رهيا
 هئا، پر جيئن ئي ياترين تي نظر پيو ته گرنٽ صاحب کي اڌ ۾ ڇڏي

ياترين ڏانهن ڌيان ڏيندي، کين پاڻ ڏانهن سڏڻ لڳا. منجهانئن گجھه
 سڀواڌاري ته ياترين کي زوريءَ ڀرسان ۽ مٺايون ڏيئي، کانئن ڏوڪڙ ڇڏائڻ
 لڳا. هڪڙي پنڊت ته حد ڪندي هڪ ڪنيا کي وڃي پاسو ڏنو ۽
 سندس سونهن جي واکاڻ ڪندي کيس ”سون پريءَ“ سان پيٽڻ لڳو.

اهي واقعا يا لقاءَ، ڪنهن ٻار جي معصوميت کي هاڃور سائين، اها
 ڳالهه ته سمجھه ۾ اچي ٿي، اهو به ممڪن آهي ته اهڙين وارتائن سان
 ڪنهن اُستاد لاءِ ماڻُ مريادا ۾ ڪمي اچي وڃي، پر اهڙين گهٽتائن سبب
 ڪو شخص ڪنهن به ڌرم جي بنيادي عقيدن کي رد ڪري، سا ڳالهه
 وسهڻ جوڳي ناهي. برابر ڌرم چاري يا پنڊت کي ملائڪ ناهن، بلڪه
 اُهي به ٻين عام ماڻهن وانگر مايا ۽ ٻين لالچن تي موهجن ٿا. مون کي اها به
 ڳالهه دل سان نٿي لڳي ته ڪنهن به ڌرم جا پوڄاري يا پروهت، خلق کي
 ڌرم بابت ٻڌائيندي زور ڀريندا هوندا ته، اهي سندن هر عمل يا ڪرم جي
 لازمي طور پوٽواري ڪن. شايد ان ڪري ئي ڪرستاني مذهب جي
 بنيادڪار حضرت مسيح ۽ پنهنجن پوئلڳ يهودين کي ڌرمي نصيحتون
 ڪندي چيو ته جيئن پادري يا ڪاهن چون ائين ضرور ڪن، پر سندن
 عملن جي پوٽواري مٿن لازم بلڪل به ناهي، ڇاڪاڻ جو اهي سڳورا
 چوندا هڪڙيون ڳالهيون آهن ۽ ڪندا ٻيون. ساڳي طرح پرمانند جي
 جيون ۾ ٿيل اهي وارتائون اسان جي پروهتن، اُستادن ۽ والدين لاءِ چٽاءُ
 آهن، ته اُهي اهڙين حرڪتن يا لاڙن کان پاسو ڪن، جن سان ڀڳوان جي
 باري ۾ ماڻهن جي من تي ناهڪاري اثر پون ۽ اُهي ڌرمي معاملن کان پيزار
 ٿي، پري هليا وڃن.

روشنيءَ جي ڳولا

انسان ٻڌي سوچي ٿو پر خدا اُن منجهان به ڪانه ڪا پلائي ٿو پيدا ڪري. پوئين ليک ۾ اسان پڙهيو ته پرمانند جي تنقيدي گفتن سبب ڪيس مائڙپور مان بدلي ڪرائي، وڃي 'سارڻ' جي بحرائي علائقي ۾ روليو ويو. اها تنهائيءَ واري زندگي سندس لاءِ برائي منجهان به پلائي چوندِي آئي ۽ هُن لوڻيائي زندگي ۽ ڪارخاني جي نوڪري تياڳي، اُستادي پيشي کي سوڻيڪار ڪيو.

ان دوران ئي ملڪ ۾ ڪرستاني مذهب جي مخالفت شروع ٿي، پر ان مان به رب سائين ڪي ٻيا ڪرم ڪندي، مذهب متاثر جو رستو ڏيکاريس. سنڌ ۾ ڪٽتولڪ ڪرستانن جي خلاف براهمو- سماج ۽ پروٽيسٽنٽ فرقي وارن وڏي مخالفت ڪئي، پر انهيءَ سرگرميءَ جي ڪري پرمانند لاءِ ڪرستان ٿيڻ لاءِ پاڻ راهون کُليديون ويون.

===== 68 ===== پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

سند ۾ عامل جاتيءَ جي سرواڻ ۽ سينيئر ڊپٽي ڪليڪٽريون
 ٿول راءِ، ڪلڪتي ۾ بنگالي عالم ڪيشب سين جا دلڪش ڌرمي
 ليڪچرر ٻڌڻ کان پوءِ انتهائي زبردست ڌرم-چاري بطحي ويو ۽ ان ڏس ۾
 حيدرآباد سند ۾ براهمو-سماج جو وڏو مندر به قائم ڪري ورتائين.
 گڏوگڏ پنهنجي ننڍي پاءُ هيرانند کي اعليٰ تعليم ڏيارڻ لاءِ ڪلڪتي ۾
 ڪيشب جي اداري ۾ موڪلي ڏنائين. اُتان گريجوئيشن ڪري هيرانند
 واپس سند موٽي آيو ۽ اچڻ سان صوبي ۾ سماجي ۽ اخلاقي سُڌارن لاءِ
 ڪم شروع ڪري ڏنائين. ان مشن کي ذهن ۾ رکندي وڌيڪ اڳڀرائيءَ لاءِ
 هُن ٻن هم خيال برهمو دوستن، ترتيب وار بابونندن لال سين ۽ بابويواني
 چرن بينرجي (جيڪو بعد ۾ سڄي هندوستان ۾ اُپاڌاڻيءَ ۽ برهموٿندوجي
 نالي سان مشهور ٿيو) کي به حيدرآباد سڏائي ورتو. تنهي دوستن
 گڏجي ”يونين اڪيڊمي“ جي نالي سان حيدرآباد ۾ هڪ اسڪول برپا
 ڪيو. درحقيقت ساڌو هيرانند جي انهيءَ اڳڀرائيءَ جي نتيجي ۾ ئي
 ڪئٽولڪ ڪرستائي ڌرم کي سند ۾ ڦهلجڻ جو موقعو مليو. اهو سچ
 آهي ته ”خُداي مصلحتون شاندار آهن“، پر جيتري قدر انساني
 ڪارگذاريءَ جي حوالي سان چئبو ته جيڪڏهن اُپاڌاڻيءَ سند ۾ پير نه رکي
 ها ته هن خطي ۾ ڪئٽولڪ ڌرم سند ۾ سُڃاڻجي نه سگهي ها. ڇاڪاڻ
 جو هُو براهمو فڪر ۾ مڪمل ويساهه رکندي به حضرت مسيح ؑ سان
 اُلٽ جي معاملي ۾ تمام وڏي پد تي پهتل هئو. لڳي ائين ٿو ته ان معاملي
 ۾ هُو ڪيشب يا سندس ساڄي هٿ يا خاص ساٿي پرتاپ چند مجمدار
 کان گهڻو اڳتي نڪري چڪو هئو. انهيءَ سگهاري لاڙي هوندي به مسٽر
 بئرنجي ڪرستان ڌرم ڏانهن لاڙي بابت، ڪنهن کي به سُڀڻس ئي نه هئي.

يونين اڪيڊميءَ جي نالي سان مٿي ٻُڌايل ۽ رٿيل اسڪول جي
 شروعات آڪٽوبر 1888ع ۾ ٿي، جنهن جي نتيجي ۾ اداري اندر اخلاقي
 بهتريءَ جي حوالي سان انتهائي سگهارو ماحول جُڙي پيو ۽ سينيئر

شاگردن منجهان چونڊيل ڪجهه ٻارن کي ڪرستاني مذهب بابت ڄاڻ سان گڏ، حضرت مسيح ع جي شخصيت جي پيروي ڪرڻ لاءِ تربيت شروع ڪئي وئي. بهرحال، ڪلاس ۾ اها سڄي سکيا مسٽر بئنجي نه پر هڪ ٻيو مشهور سنڌي براهمو اُستاد ڏيندو هئو جيڪو اڳتي هلي ڪرستاني ڌرم جو ڪتر مخالف بڻجي ويو.

ان اسڪول ۾ پنهنجي ۽ ڪيمچند جي آمد بابت تفصيل ڄاڻائيندي پريمانند لکي ٿو: ”ڪجهه وقت لاءِ مان مسٽر ڪيمچند ۽ سندس ساٿيءَ جي قائم ڪيل خانگي اسڪول ۾ استاد طور ڪم ڪندو رهيس. اڳتي هلي جيئن ئي ”يونين اڪيڊميءَ“ ۾ مقرر ٿيس، ته منهنجي پٺيان ڪيمچند به خانگي اسڪول ڇڏي اُتي استاد طور هليو آيو ڇاڪاڻ جو تعليم کاتي سان تڪرار سبب انهيءَ خانگي اسڪول کي ڊاٽو ويو هئو. ان دوران منهنجي ۽ ڪيمچند جي مسٽر بئنجي سان سُٺي ڏيڻ ويڻ ٿي چُڪي هئي. مسٽر بئنجي انتهائي دلڪش ۽ ڪُلُڪ شخصيت جو مالڪ هئو. اڪيڊميءَ ۾ ساٿي بڻجندي ئي هڪٻئي جي وڌيڪ ويجهڻ ۽ گهراڻي وياسين.... توڙي جو مان ته اڳ ئي ناستڪ بڻجي چُڪو هُئس. پر سندس سنگت ۾ مان به هر آرتوار تي برهمو مندر ۾ ٿيندڙ ڌرمي ميٽر (Service) ۾ شريڪ ٿيندو رهيس. مجھي ۾ ٿيندڙ اُپديش يا واعظ دوران مان دل ٿي دل ۾ سوچيندو هُئس: ”جي واقعي خُدا وجود رکي ٿو ته پوءِ اُهو مون کي پنهنجو درشن چو نه ٿو ڪرائي؟“

اڪيڊميءَ سان گڏوگڏ، پريمانند سنڌ ۾ وڌندڙ شراب نوشيءَ کي مُنهن ڏيڻ لاءِ 1880ع ۾ ساڌو هيرانند جي سرواڻيءَ ۾ ڪم ڪندڙ هڪ جتي جو به حصو بڻيو. ان سلسلي ۾ شراب نوشيءَ خلاف سنڌيءَ ۾ هڪ گيت جوڙيو ويو جنهن کي نوجوانن جي ٽولڙي جاڳر (Chorus) جي انداز ۾ حيدرآباد جي هر گهٽيءَ ۾ ڳائيندي پرچار ڪرڻ لڳي. پريمانند ان ٽولڙيءَ جي هڪ سرگرم ڪردار طور سامهون آيو. مٿي ٻڌايل اصلاحي يا

سڌاراتي تحريڪ دوران هو وڏي سرمستيءَ سان ڳائڻ شروع ڪندو هئو ۽ جڏهن مقرر پنهنجون اصلاحي تقريرون ختم ڪندا هئا ته هو پنهنجي مخصوص انداز ۾ وڏي آواز سان هيٺيون بيت پڙهڻ شروع ڪندو هئو:

جيڪو به دارون واپرائيندو

سو پنهنجي ساري ڪمائي وڃائيندو.

يا وري ڪڙڪيدار آواز ۾ ممڪن حد تائين پنهنجو ڦهلاءَ وڌائيندي چوندو:

شرابي پنهنجو ارڪو ترڪو ڇڻ ڪري

پئي جهان وڃائيندو!

اهڙي ماحول ۾ رڳو براهمو ڪارڪن ٿي نه پر سڄي سنڌ ۾ پروٽيسٽنٽ مسيحي به انتهائي سرگرم ۽ متحرڪ هئا. پادري جوزف ريمنڊ جي اڳواڻيءَ ۾ CMS مشنري اسڪول قائم ٿيل هئو. جتي پروٽيسٽنٽ فرقي طرفان اخلاقي ۽ سماجي سڌاري لاءِ جوڙيل ”ينگ مينس ائسوسيئيشن“ طرفان اڪثر ڪري ليڪچر ڪرايا ويندا هئا. لڳ ڀڳ 1889ع ڌاري پادري جوزف ريمنڊ طرفان پرمانند سميت حيدرآباد جي 30 معزز شهرين کي، حضرت عيسيٰ ؑ کي پنهنجو مڪتي داتا يا نجات ڏيندڙ طور تسليمي ڏيڻ جي دعوت ڏني وئي. ان سلسلي ۾ حيدرآباد واسين جي نمائندن طور پرمانند، ڪيمچند، ليڪراج تلوڪچند ۽ گيانچند مانگهيير سنگهه هڪ وفد جي صورت ۾ ان ڪوٺ جي خلاف احتجاجي طور مسٽر ريمنڊ سان ملاقات ڪئي. ان سلسلي ۾ ساڻس بحث ڪندي هنن چيو: ”ڇا اسان جي ڀڳوان اسان جي مالڪيءَ تان هٿ ڪڍي ويو آهي، جو توهان جي عيسيٰ ؑ تي ايمان آڻيون؟ ڇا اسان وٽ پنهنجا اوتار موجود ناهن؟“ اهڙن موقعن تي اڪثر ڪري ڪيپٽن برڪ به موجود هوندو هئو تنهن فورن ورائيو: ”خدا جي منشا اسان جي اڇا کان

بلڪل مختلف آهي. ”ان تي ليڪراج تبصرو ڪندي چيو: ”مان مڃان ٿو ته حضرت عيسيٰ به هڪ نيڪ انسان هئو.“ جنهن تي ڪپتان آپڪ پڇيو: ”حضرت عيسيٰ جي نيڪ هجڻ جي سٺا اوهان کي ڪيئن ٿي؟ سندس باري ۾ ته انجيل جي شاهدين کانسواءِ اسان وٽ ٻي ڪا ثابتي ناهي... ۽ انجيل چوي ٿو ته عيسيٰ عام ماڻهو نه اُن کان ڪو مٿانهون وجود هئو. ان ڪري جيڪڏهن توهان سچ جا ڳولائو آهيو ته پوءِ بائيبل جو مطالعو ضرور ڪيو. جي اوهان راضي ٿيو ته اسان بائيبل جا ڪلاس هلائڻ شروع ڪيون.“ ان تي ليڪراج ورائيو: ”بلڪل نيڪا ته پوءِ ايندڙ هفتي کان هر آرٽوار جي شام تاران پاڻ هڪ ڪلاس لاءِ بائيبل جي ڪلاس ۾ گڏ هوندا سين.“ انهيءَ ڳالهه تي ٻنهي ڌرين سهمتي ڏيکاري پادريءَ وٽان واپس موٽندي پريمانند ساٿين کي چيو: ”انجيل يا بائيبل جيئن ته ڀلي انگريزيءَ ۾ لکيل آهي، تنهن ڪري ٻيو نه گهٽ ۾ گهٽ پنهنجي انگريزي ته سڌري ويندي.“

اهڙي طرح طبعي ٿيل پروگرام موجب بائيبل جو ڪلاس شروع ٿي ويو جنهن ۾ پريمانند به باقاعدي سان ويڃڻ شروع ڪيو. ڪلاس جي شروعات دعا يا مناجات سان ٿي. ان کان پوءِ ڪجهه آيتون پڙهيون ويون، جن جي تشريح/سمجهاڻي پادري صاحب ڏني. ابتدا ۾ پوتر ڪهاڻيون ۽ سڳوريون دعائون ۽ بعد ۾ سينٽ جان جو انجيل پڙهايا ويا. سال گذري ويو پر ان سڄي سرگرميءَ جو پريمانند جي ذهن تي ڪو ڳڻپ جو ڳوٺاڻ نه ٿيو پر جڏهن انجيل جي ڪريل پر بخشيل پُٽ (Prodigal Son) واري قصي جو مطالعو ٿيو ته سندس ذهن سنجيدگيءَ سان ويچارڻ شروع ڪيو.

انهن بائيبل وارن ڪلاس سان گڏ ليڪچرن/خطبن ۽ اُپاڙيءَ سان ڪيل خانگي ڪچهرين جو پريمانند جي ذهن تي نتيجو خيز اثر ٿيڻ لڳو ۽ هو خدا ۽ مذهب جي باري ۾ سنجيدگيءَ سان سوچڻ لڳو. ٻئي طرف اڪيڊميءَ جي بانيڪارن منجهان هڪ، يعني ساڌو هيرانند جي زباني ۽

مثالي سمجھائين به سندس سوچن تي شانت پر گهرو اثر وجهڻ شروع ڪيو. ان کان علاوه براهيمو سماج لائبريريءَ مان هُن Ecce Home نالي مشهور ڪتاب به ورتو، جنهن جي مطالعي مان کيس حضرت يسوع جي مهانتا بابت نثر ڄاڻ ملي. هوڏانهن حضرت مسيحؑ بابت ڪيشب جي ليڪچرن به کيس هن مهان انسان ڏانهن لاڙيو ڇاڪاڻ جو اُن ۾ مسيح سائينءَ جي شخصيت سان زبردست قسم جي سلهاڙپ شامل هئي.

ان دوران اُپاڏيآءَ اڪيڊميءَ سان پنهنجا لاڳاپا ختم ڪري هن خانگي طور تي گڏجاڻيون ۽ محفلون مڄاڻڻ شروع ڪيون. ته گڏوگڏ پراڻا جا ڪلاس به شروع ڪيائين، جنهن ۾ پرماند لڳاتار شرڪت ڪندو رهيو. جتي پڇن ڳاڻڻ سان گڏ، مقدس ڪتاب جو مطالعو ۽ مناجاتون ۽ مداحون پڙهيون وينديون هيون. اهڙي طرح ڪرستاني سرگرميون پڌريون ٿي سامهون اينديون ويون، پر اڪيڊميءَ جي انتظاميا، ڪرستاني ڌرم جي ڦهلاءَ ۽ تسليميءَ کي دل سان پسند نه پئي ڪيو. سو شڪارپور جي سيشنس جج ۽ هندو جاتيءَ جي هڪ وڏي نالي ديوان ڏيارام کي ڪرستاني ڌرم تي ليڪچر ڏيڻ لاءِ چيو ويو. ان ڏس ۾ هُن پندرهن ليڪچر ڪٽو لڪ ڌرم جي باني ۽ سورهون ليڪچر سک ڌرم جي بنيادڪار گرو نانڪ بابت ڏنو. پنهنجي پهرئين ليڪچر جي شروعات ڪندي هُن چيو: ”ڇا توهان منجهان ڪنهن وٽ بائيبل مقدس جي ڪاپي آهي؟“ سوال ٻڌندي ئي پرماند کيسي مان بائيبل شريف جي ڪاپي ڪڍي سندس حوالي ڪئي. ڪتاب هٿ ۾ ايندي ئي لائق ليڪچرر اُن کي کولي، سينٽ ميٿيو واري باب ۾ حضرت ابراهيمؑ کان وٺي حضرت يوسفؑ تائين يسوع مسيح جو ڏنل شجرو پڙهڻ شروع ڪيو. ان سلسلي ۾ 18 ۽ 19 آيت پڙهڻ شروع ڪئي، جنهن ۾ چيل هئو: ”هاڻي يسوعؑ جي سڳوري ڄم جو سلسلو شروع هئو. جيتوڻيڪ سندس والده جي، يوسف سان شادي ٿي ۽ سندن ميلاپ ٿيڻ وارو هئو پر اُن کا اڳ ئي وٽس مقدس آتما جي موجودگي ڏني وئي. جنهن تي سندس

گهوت يعني يوسف جهڙي شريف انسان لوڪ ۾ بدناموسيءَ جي خيال کان ڪنوار جي راز تي پردو رکندي، کيس نوپڪلائيءَ ۾ ڇڏي ڏنو. اتي ليڪچر ۾ ساهي وٺندي پڇيو ويو: ”جيڪڏهن ائين هئو ته پوءِ خداوند يوسف کي حقيقت کان آگاهي ڇو نه ڏني؟“

مٿئين سوال جو ڪنهن به جواب نه ڏنو، جنهن جو ليڪچرر کي ارمان ٿيو پر هن سلسلي کي جاري رکندي 20 نمبر آيت پڙهڻ شروع ڪئي، جنهن ۾ چيل هئو: ”پر جيئن ئي هن (يوسف) انهن وارتائن تي ويچارڻ شروع ڪيو، ته کيس خداوند جي فرشتي خواب ۾ ڏيکاري ڏني، جيڪو چوڻ لڳو: دائود جا ٻچڙا يوسف، ڊچ نه، مريم کي پنهنجي نڪاح ۾ وٺ، ڇو جو جيڪي به سندس پيٽ ۾ آهي، اهو مقدس خداوند جو آهي. ظاهر آهي ته هيءُ آيت ڏيارام جي اُتاريل سوال جو سڌو سنئون جواب هئي. پر افسوس جو لائق ليڪچرر ڄاڻي وائي ان پاسي ڌيان نه ڌريو ۽ مٿئين مامري تي فرشتو موڪلڻ واري ڳالهه تي چترن ڪرڻ لڳو.

مطلب ته سڄي ليڪچر دوران ڳالهائيندڙ جو سڄو زور يسوع مسيح کي ڀلارو انسان نه سمجهڻ ۽ سينٽ ميٿيو جي لکيل انجيل کي به صديون پوءِ جي لکت ثابت ڪرڻ تي هئو. ان حوالي سان جڏهن ساڌو هيرانند جا ويچار معلوم ڪيا ويا، ته هن ورائيو ته برهمو سماج وارن جي ويساهه مطابق حضرت عيسيٰءَ سڀني نبيين جو سردار هئو جنهن کي ديوان ڏيارام ويهن نسن جو زور لڳائي هڪ عام رواجي شخص ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. بهر حال ان معاملي ۾ پريمانند برهمو وارن جي پاسي ٿي بيٺو، البت بعد واري ليڪچر ۾ ديوان صاحب ٻڌايو ته هن اهو ڪڏهن به نه چيو هئو ته حضرت عيسيٰءَ پيغمبر ناهي، پر حقيقت ۾ اها سندس پوئلڳن جي ڪارستاني هئي، جن کيس ڪرامتي ڪوهيڙي جي ڪاڳر ۾ ويڙهي آفاقي بڻائي ڇڏيو هئو. هن اهو به مڃيو ته سينٽ ميٿيو

وارو انجيل ۾ صديون نه پر عيسيٰءَ جي مصلوب ٿيڻ کان رڳو 70 سال پوءِ لکيو ويو هئو ان سلسلي ۾ گرو نانڪ صاحب تي ڏنل سورھين ليڪچر ۾ فاضل ديوان کيس ٺهڻو ۽ نماڻو سڏيو هئو جو هن ڪوئي جي پڇي تي بيهي ”خداوند جي ڀٽ“ هجڻ جي ڪا هار نٿي هئي.

بين ڪيترن ماڻهن وانگر پرماند کي حضرت عيسيٰءَ خلاف ديوان سميت ٻين جا ڪيل تبصرا ۽ ڪردارگشي پاڻ بلڪل به نه ٿي پيا، کيس اها پڪ هئي ته معزز ليڪچرر جنهن ڌرم بابت پنهنجا ملفوظات پئي ٻڌايا، ان حوالي سان سندس گهربل مطالعو ٿيل ئي نه هئو. سو لڳاتار ٽي ڏينهن ديوان صاحب جا گفتا ٻڌڻ کان پوءِ، پرماند سندس ليڪچرن ۾ وڃڻ ڇڏي ڏنو ۽ اُلتو عيسائي عالم ٻرونو جي ”ڪرستاني ڌرم“ (Catholic Belief) مٽنگ جي ”پاڪ روح جو حقيقي مقصد“ (Internal Mission of the Holy Ghost) ۽ نيومن ۽ بشپ ميورن جهڙن اُتم ڪرستاني پرچارڪن سميت کيس جيڪي به ڪتاب ۽ ڌرمي ڀستڪ هت آيا، سي ويو پڙهندو. نتيجي ۾ اڃا هن ڪرستاني ڌرم اختيار ڪرڻ يا باقاعده طور ڌرمي تسليمي وٺڻ يعني ”ٻيٽسمو“ يا آشيرواد حاصل ڪرڻ کان اڳ ئي هلندڙ آدم-شماريءَ (جنهن ۾ پاڻ به هڪ ڳڻپ ڪارڪن طور ڪم ڪري رهيو هئو) ۾ پرماند پنهنجو پاڻ کي عيسيٰءَ معتقد طور ڄاڻائي ڇڏيو. سندس انهيءَ قدم سميت باقاعدي سان بائيبل ڪلاسن ۽ مسيحي پرچارڪن طرفان سڏيل سماجي گڏجاڻين ۾ وڃڻ، حضرت عيسيٰءَ جي پوئلڳيءَ ۾ سندس لاءِ احترام ڏيکارڻ ۽ ڪوٽ جي اندرئين کيسي ۾ بائيبل مقدس کي هر وقت سان رکڻ وغيره وارن عملن، اڪيڊمي انتظاميا جا ڪن ڪڙا ڪري ڇڏيا. ان ڪري کيس مسيحي پرچارڪن کان پري رهڻ جي هدايت ڪئي وئي. پر جڏهن پرماند ڏٺو ته ڇوڪرائي هاسٽل جا ڌمي - وار ۽ ڪرتا ڌرتا سندس سرگرمين بابت لڳاتار شڪايتون ڪندا رهيا ۽ ساڌو هيرانند به

سندس باري ۾ چنتاڪ رهڻ لڳو ته هن نهايت ئي خاموشيءَ سان نوڪريءَ تان پنهنجي استعيفا اڪيڊمي انتظاميا کي موڪلي ڏني.

اهڙي طرح سمجهو ته هن پنهنجي زندگيءَ جو هڪڙو باب پنهنجن هٿن سان پاڻ ئي بند ڪري ڇڏيو. جنهن جي نتيجي ۾ نه رڳو ڌرم پر دوستن جي هڪ حلقي کان به هميشه لاءِ سندس جدائي ٿي وئي. البت ساڌو هيرانند جي جيون پتري لکندي ديوان ڏيارام پرمائند جي يوگدان ۽ دلچسپيءَ جو ذڪر ڪندي لکيو ته اڪيڊميءَ کي هڪ سگهارو ادارو بڻائڻ ۾ هن ڪا ڪسر نه ڇڏي ۽ هر قسم جون تڪليفون سنيون. ان کانسواءِ اهو به مڃيو ته ”پرمائند جي تياڳ پتري استعيفا سان اڪيڊمي هڪ سچي دوست ۽ بهترين انسان کان محروم ٿي وئي، جنهن سان حيدرآباد ۾ تعليمي سرگرمين کي ڪاپاري ڌڪ لڳو.“

ڌرم جي تبديلي

کيمچند سان گڏجي ”يونين اڪيڊميءَ“ مان پرماند جي ڏنل استعيفا نه رڳو وڏو مهمڻو مڃايو پر گڏوگڏ ان فيصلي جا ڳجهي نتيجا به پڌرا ٿيڻ لڳا. هڪ طرف مٿس چترن ۽ طنزن جا تير وسڻ شروع ٿي ويا، ته ٻئي پاسي سندس ماما سيتا گرهه بڻجي مرڻ ورت رکندي کائڻ پيئڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو پر دعائن ۽ عبادتن سان گڏ صبر ۽ سهڻ ڌاريندي هُن مڙني مصيبتن پيڙائن ۽ جُنين سان مڙس ٿي منهن ڏنو.

دراصل ڪرستاني ڌرم هاڻي سندس اندر ۾ مضبوطيءَ سان پنهنجي پاڙ پختي ڪري چڪو هُئو. ان سلسلي ۾ کيمچند اميرتراءِ سندس زندگيءَ جو جائزو وٺندي چوي ٿو: ”جڏهن به مان پرماند جي زندگي بابت ويچارڻ شروع ڪيان ٿو ته هڪ ڳالهه منهنجي من اندر ۾ پوري طرح کپي ٿي وڃي ته ٻاروتڻ ۾ هُو خدا جي وجود کان مڪمل انڪاري هئو. پر

پرماند ميوارام: سنڌي نثر ۽ نعت نويسيءَ جو ماهر 77

جڏهن هن خُداوند کي مڃڻ شروع ڪيو ته ان حوالي سان هو وڻن ۽ دوانن ۽ مڃيندڙن کي پوئتي ڇڏي ويو. ”ان راهه ۾ اڳتي وڌندي هن نياڙ نوڙت ۽ نهٺائي ۽ عبادت کي زندگيءَ جو اُتوٽ انگ بڻائي ڇڏيو.

پريمانند اڃا ڪٽولڪ ڌرم قبول ٿي نه ڪيو هئو جو هڪ ڏينهن صبح ساجهر اسان جو پيارو سنگتي اُڏارام چانڊو مل اسان سان ملڻ آيو. اتفاق سان اهو عبادت جو وقت هئو. ڪنهن سنڌيءَ ۾ ته ڪنهن انگريزيءَ ۾ دعائون پئي گهريون. منهنجيون اکيون ته سرمستيءَ ۾ پُوريل هيون، پر اُڏارام نهايت غور سان اسان کي ڏٺو پئي. ان دوران هن پريمانند جي مُک تي حيرت پري نگاهه وجهندي چيو: ”پريمانند، مون ٽنهنجي چاهري تي مهان عيسائي مبلغ سنت زٽويئر (Saint Xavier) جي جهلڪ ڏٺي آهي: عبادت دوران تنهنجو چهرو هُو بهو سنت زٽويئر وانگر ٿي لڳو.“ اهو جملو ٻڌي پريمانند پنهنجون نظرون جُهڪائيندي ۽ ڳالهه کي مٽائيندي ٻئي موضوع تي ڳالهائڻ لڳو.

انهن ڏينهن ۾ سنڌ ۾ هونئن ته ديندار پروٽيسٽنٽ ڌرم-چارين جي ڪا ڪوٽ نه هئي، پر منجهانئن پادري مسٽر ڪاٽن سچ پچ ته هڪ انتهائي معتبر ۽ نام ڪنيو سنت ليکبو هئو. دستور موجب سکر ۾ رهائش دوران هُو پنهنجي گهر کي ڪڏهن به ڪٽو نه ڏيندو هئو ۽ سدائين بنا ڪٽڪي شهر ۾ پيو گهمندو هئو. چيو وڃي ٿو ته ڪجهه سالن کان پوءِ اُن به ڪٽولڪ ڌرم اختيار ڪري ورتو.

هڪ ڏهاڙي CMS اسڪول حيدرآباد ۾ يوناني چرن بئرجي پنهنجو اثرائتو خطبو ڏيندي چيو: ”دنيا جي مڙني مهان سنتن ۽ ٻُزرگن پنهنجو پاڻ کي گناهگار سڏيو آهي. ان سلسلي ۾ بنگال جي مها پرش سري چيٽانايا ديو هڪ روشن مثال طور پيش ڪري سگهجي ٿو.“ بئرجي جي چوڻ موجب چيٽانايا مقدس روح سان پيار جو اُهيڃاڻ ۽ انتهائي ٻُلند ڪردار انسان هئو پر اهو به پنهنجي مدائين ۽ گناهن جو

ذڪر ڪندي روئي ڏيندو هئو. البت حضرت يسوع عجي ڳالهه ئي ٻي آهي، اهو ته ڄاڻي ڄم ڪان معصوم هئو. هن بائيبل ۾ هڪ هنڌ چيو: ”ڪير آهي، اوهان مان جيڪو مون کي گناهن جي سزا ڏئي؟“ ۽ ٻئي موقعي تي: اهو ثابت آهي ته هن گناهن جي معافيءَ جي خوشخبري به ڏني.

مٿئين اُپديش يا واعظ جي خاتمي تي براهمو سماج جو پوئلڳ شري گريو مل جوڻهر سنگهه اُٿي بيٺو ۽ پڇيائين ته جيڪڏهن حضرت يسوع ع گناهن کان پاڪ هئو ته پوءِ هن پنهنجي دعائن ۾ گناهن جي معافيءَ لاءِ ڇو پاڏايو آهي؟ ان سوال جو جواب ڏيندي مسٽر بئرجي ورائيو ته مٿئينءَ دعا جي اصل مطلب تي غور ڪندي محسوس ٿيندو ته اهڙي دعا سندس معتقد يا شش گهرندا هئا، نه ڪي حضرت يسوع ع پنهنجي سر. ان جواب مسٽر بئرجي سان اختلاف رکندڙ کي چپ ڪرائي ڇڏيو. در حقيقت معزز ليڪچرر جي ڪيل وينتي هڪ ئي وقت انتهائي من موهن هجڻ سان گڏوگڏ دل ۾ گهر ڪري ويندڙ به هئي. سندس طريقو ٻين ڌرم جي ننڍا ڪرڻ بجاءِ اُنهن ڌرم يا خاص طور تي هندو ڌرم جي شاسترن يا پوتر ڪتابن مان تڙ ۽ ٺهندڙ نقل ۽ مثال ڳولي، پنهنجي تقرير ۾ پوئي، بيان ڪرڻ وارو هوندو هئو. هو ايڏي ته گهري اُتساه جو مالڪ هئو جو اُپديش ڏيندي اڪثر روئڻ ۾ چڻڪي پوندو هئو جنهن سان سندس سامهون ويٺلن جون دليون به پڇي پونديون هيون ۽ اهي سندس ڳالهين جو گهرو اثر وٺڻ بنا نه رهي سگهندا هئا.

ان خطبي ۽ شري بئرجي سان خانگي طرح ڪيل ڪچهرين جو پرماند جي ذهن تي تمام گهڻو اثر ٿيو. هڪ موقعي تي کيس هڪ اونڊاهي ڪوٺيءَ ۾ پاڻ سان وٺي ويندي سوامي ڇرن آسپاس ڦهليل گهڙهه ۾ ماڇيس جي تيلي ٻاريندي پرماند کي چيو: ”ڏس هي اونڊهه ۾ روشني اٿئي: ڪرستاني ڌرم!“ ان دوران مٿس پروٽسٽنٽ ترقي جي ڌرم

جون خاميون پڌريون به ٿي چڙهيون هيون. ڇاڪاڻ جو اهو ڌرم انسان جي اندر ۾ اُٿندڙ سوالن ۽ لهرن جو مناسب توڙ نه پئي سگهيو. بائيبل سڳوري جي ٿيندڙ پاٽ وارين گڏجاڻين ۾ سوالن مٿان سوال اُٿندا رهندا هئا، پر پروٽيسٽنٽ راهب انهن جا اطمينان جوڳا جواب نه ڏئي سگهندا هئا. ڌرم بابت وڌيڪ واضح ٿيندي وئي ۽ اهو به مٿس پڌرو ٿيو ته ڪٿولڪ ڪليسا جو باني ڪار حضرت يسوع ۽ پاڻ هئو ڇاڪاڻ جو ان ڌرم ۾ ئي ٻڌي، رسالت، پورٽا ۽ گُشادگيءَ جا اهي سبق پاڙهيل هئا، جنهن جو حضرت مسيح، داعي رهيو.

هاڻي پرماند ڪمپل بيروزگاريءَ واري دور ۾ عبادت ۽ اڀياس ڪي جڏهن وڌيڪ وقت ڏيئي پئي سگهيو. ته شري پيئرجي ڪوشش ورتي ته سندس گذر سفر لاءِ کيس پوليس جي کاتي ۾ نوڪريءَ سان لڳرائي، پر کاتي جي لاڳاپيل آفيسر پرماند سان ملاقات کان پوءِ کيس پنهنجي کاتي لاءِ ناموزون قرار ڏيندي ٻڌايو ته سندس کاتي سان لاڳاپو خود پرماند جي حق ۾ نه هوندو. بهرحال بعد ۾ کيس حيدرآباد جي ڪورٽ ۾ نوڪري ملي ويئي. جيتوڻيڪ اڃا تائين کيس پوتر پيئسمو (عيسائيت ۾ داخل ڪرڻ لاءِ هڪ خصوصي رسم) نه مليو هئو پر پوءِ به هو پابنديءَ سان گرجا گهر ۾ ويندو رهندو هئو جنهن ڪري ڪيترا ته کيس ڪرستان ٿي سمجهندا هئا. آخرڪار اُپاڌيءَ جي ڌرمي بزرگ طور موجودگيءَ ۾ جرمن يسوعي پادريءَ سئلينجر هتان 27 فيبروري 1891ع تي کيس ماٿ ميٿ ۾ ڪٿولڪ ڪرستاني ڌرم ۾ داخل ڪيو ويو. مان ”ماٿ ميٿ سان سندس ڪرستان بچڻ“ تي زور ان ڪري ٿو ڏيان، جو ان واقعي جي ڪا چويچو ۽ نه ئي ڪو اعلان ٿيو. ايتري قدر جو هي ستون لکنڌڙ يعني راقم الحروف، جيڪو ڌرمي معاملن تي سدائين ساڻس بحث ۽ ڪچهريون ڪندو رهندو هئو تنهن کي به شش نه ڏني وئي، البت هڪ لغز ان موقعي جو گواه ضرور هئو جيڪو گرجا گهر مان واپسيءَ دوران جهٽ هڻي، سندس ٽوپي کي اڏايندو ويو.

مون کي سندس ڪرستان ٿيڻ جو پتو ڪيئن پيو؟ ان قصي جو تفصيل هن ريت آهي: ”برهمو سماج جي سالياني ميٽر شريڪ ٿيڻ لاءِ، مان ۽ پرمائنڊ سنڌونديءَ جي ڪناري قائم ٿيل گدو بندر هليا وياسين. جتي ساڌو هيرانند بائيبل ۾ درج انسان جي عرش تان فرش تي اچڻ واري قصي بابت گجھ تبصرا ڪيا، جن تي پرمائنڊ ڪافي اعتراض اٿاريا. ان جي جواب ۾ ساڌو هيرانند پنهنجي دعوائن جون بائيبل مان پڪيون ثابتيون نه ڏيئي سگهيو ۽ چيائين ته اهي هن ملڪن جي لکيل شاهڪار Paradise Lost ۾ پڙهيون هيون. ان تي پرمائنڊ فورن ورائيو ته ملڪن بائيبل جو ڪو ماهر ۽ ڪرستاني مذهب جو مبلغ يا ڦهلائيندڙ نه هئو هو ته هڪ ناميارو شاعر هئو ۽ سندس شاهڪار ڪتاب Paradise Lost پڻ بائيبل هرگز نه هئو. ان موقعي تي ڀر پرينل برهمو پاڻي دليلن ۾ هيرانند جي هار ڏسندي، جوش وچان ٽنڪو هڻندي پرڻاڻ ڪيو: ”چڏيو چڏيو هي صاحب ته هاڻي ڪرستان بڻجي مورتِي پوڄا ۾ مشغول ٿي ويو آهي ۽ کيس باقاعده ڪرستاني ڌرم ۾ داخل ڪيو ويو آهي، هي دراصل ڌرم نه پر پنهنجي پيٽ جو پوڄاري آهي.“

اها پروھت واري جوش جي لهر ڪانئس ڦري پرمائنڊ ۾ هلي آئي ۽ هن به ساڳئي لهجي ۾ جواب ڏيندي ۽ واڪو ڪندي ورائيو: ”تون پهرئين نمبر جو ڪوڙو ۽ گستاخ آهين!“ ان جوابي ڪارروائيءَ ڏاڍي ڏکي صورتحال پيدا ڪئي ۽ سڀني وٺي ڇڻ هڻي. هن موقعي تي واضح ڪندو هان ته ڪرستان ڌرم تي بُت پرستش جو الزام ان ڌرم جي باري ۾ غلط معلومات تي بيٺل آهي. جيڪڏهن خداوند پنهنجو پاڻ کي ڪنهن جسم ۾ اوتارڻ چاهي ها ته سندس لاءِ اهو ممڪن هئو ته هو ڪنهن بيبجان شئي ۾ ساھ وجهي سگهي. اها ڳالهه انتهائي چٽي آهي ته سنت ٿامس اڪائس، سنت آگسٽائين، نيومن ۽ سنت ٿامس مور جهڙن ڪرستاني مها پُرسن کي پڪي خبر هئي ته بُت پوڄا ۽ پاڪ پرستش ۾

ڪهڙو تفاوت آهي. ۽ مان سمجهان ٿو ته هڪ سچو ڪرستان ٻُٽ
پرستيءَ بجاءِ مرڻ پسند ڪندو.

هن آتم ڪٿا يا جيون چرتر لکندڙ کي به پريمانند جي ڪرستان
ٿيڻ جي سُٺي ڀڃاڻيل واقعي کان پوءِ پئي ۽ ان ڳالهه (يعني پريمانند جي
ڪرستان ٿيڻ) جو سندس يعني مُنهنجي مٿان به ڪرستان ڌرم بابت
هڪ ڦلڌاڻڪ اثر ٿيو. ان واقعي کان اڳ، مُنهنجي دلچسپي ڪرستاني
ڌرم جو رڳو پاسو ڪٽڻ تائين محدود هُئي، پر هاڻي مون ۾ به اها هُر ڪُر پيدا
ٿي ته ڪرستاني ڌرم اختيار ڪري، ٺهليون ڳالهيون ڪرڻ بجاءِ اُن جي
تعليمات تي عمل به شروع ڪريان. اهو سوچي سڳوري ته—مورتي يا
تثليث (2) واري شَيءِ ۽ مبارڪ ڏهاڙي 29—مئي 1893ع تي مون به پريمانند
جي وات وٺندي ڪرستاني ڌرم قبول ڪيو.

1891ع يا ان جي لڳ ڀڳ پريمانند جو سنڌ جي تعليمي انسپيڪٽر
اسڪولس مسٽر ايڇ—ايم جيڪب سان مڪا ميلو ٿيو. مون وٽ ان مُلاقات
جي اصل مقصد بابت چٽائي ڪانهي. شايد مسٽر جيڪب سان مُلاقات
جو هڪ مقصد پنهنجن مڙني واقفڪارن سان اختيار ڪيل نئين ڌرم
بابت اُتساهه پريل ويچار وٺڻ وارو هُجي.

پنهني جي وچ ۾ ڳالهه ٻولهه دوران مسٽر جيڪب چيو ته ڪٽولڪ
فرقي وارا سدائين معجزن تي زور رکن ٿا، پر ٻيا ڪرستاني فرقا، ايتري
قدر جو فرانس جي لوئدي فرقي وارا ڪٽولڪ (Lourdes) به مڙني معجزن
جا انڪاري آهن. (ياد رهي ته فرانس جي پائريليز آسپاس يا پهاڙن واري
علاقئي ميخن ۾ صدين کان ڪٽولڪ جو مرڪز جتي هر سال لکين
زيارتي گڏ ٿين ٿا. چون ٿا ته اتي 1858ع ۾ حضرت مريمءَ هڪ مقامي
راهب کي درشن ڪرايو:— مترجم). حضرت عيسيٰءَ جي ٻيهر پيدا ٿيڻ
وري ڳالهه به مٿي مٽگڊلين (حضرت عيسيٰءَ جي خاص مريد پالڻي،
جنهن سندس مصلوب ٿيڻ ۽ ٻيهر جيئري ٿيڻ جي شاهدي ڏني—مترجم)

جي خيالي خطا يا سوداء ۽ ڀرم کانسواءِ ٻيو گجھ به ناهي. ان سلسلي ۾ مسٽر جيڪب جڳ مشهور ڪرستاني عالم ۽ ودوان رنيان صاحب جو تذڪرو ڪندي، پرماند کي سندس لکڻين جي مطالعي يا اڀياس لاءِ زور ڀريو. ان تي پرماند پنهنجي کيسي مان انجيل مقدس جو نسخو ڪڍندي حضرت عيسيٰ ۽ سنت ٿامس (عيسيٰ ۽ جو حواري جيڪو حضرت عيسيٰ ۽ جو روبرو ديدار ٿيڻ کان اڳ سندس پيهر جيئري ٿيڻ واري ڳالهه ۾ ويساهه نه رکندو هئو) وچ ۾ ٿيل ڳالهه ٻولهه وارو باب پڙهڻ لڳو: ”جيستائين مان پنهنجي اکين سان سندس هٿن ۾ لڳل ميخن جا چاڀاڪا يا نشان ڏسندي، پنهنجي آڱرين کي انهن نشانن تي نه ٿورڪان ۽ سندس پهلوءَ تي هٿ رکي پڪ نه ٿو ڪريان، مان حضرت مسيح جي پيهر جيئري ٿيڻ واري ڳالهه کي نه مڃيندس..... ۽ ان ويچار کان رڳو اٺ ڏينهن پوءِ سنت ٿامس سميت حضرت عيسيٰ ۽ پنهنجن سڀني حواري سان اچي پرگهت ٿين ٿا، دروازا بند ٿين ٿا ۽ پاڻ بيغمبر سندن وچ ۾ بيهي فرمائين ٿا: شال اوهان تي سدائين مقدس خداوند جي رحمت هجي! پوءِ سنت ٿامس سان مخاطب ٿيندي چيائون: پنهنجي آڱر هيڏانهن ڪري اچي منهنجي لڳل هٿن جي نشانن تي رکي ڏس ۽ پنهنجو هٿ کڻي اچي منهنجي پهلوءَ ۾ رک ۽ ڪڏهن به انڪاري نه پر اقراري ۽ پروسي وارو ٿجان. سنت ٿامس تڏي تي عرض ڪندي چيو: منهنجا سائين، منهنجا خداوندا جنهن تي حضرت يسوع ۽ وراڻيس: ٿامس تو مون کي ڏسڻ کان پوءِ مڃيو آهي: پر اهي وڌيڪ معتبر ۽ مٿانهان آهن، جن مون تي اڻ ڏٺي ايمان آندو آهي.“

جيئن ئي پرماند بائيبل سڳوري جي مٿين آيت پڙهي پوري ڪئي ته مسٽر جيڪب امالڪ چيو: ”تو کي انجيل جي پڙهڻي واهه جي تي اچي!“ بظاهر لڳو پئي ته هو پرماند جي ڏنل دليل جي گهرائيءَ مان نه پر سندس خوش-گفتاريءَ منجهان متاثر ٿيو هئو. ان موقعي تي ڌرمي

ڪتابن جي مٿا سٺا ڪندي، مسٽر جيڪب ٽحفي ۾ کيس مها پادري رائل (Ryle) جي سنت جان تي لکيل تبصري وارو ڀڃڻو ڏنو. جنهن کان ڪنهن دور ۾ هو ڏاڍو متاثر هوندو هئو، ان جي عيوض پرماتند کيس ڌرمي مهاپٿرش ايم-ڊي-پريسنس (M.de. Pressense) جو ڪتاب ”Jesus Christ, sen Temps, sa vie, son oeuvre“ ڏنو جنهن ۾ پراڻيسٽنٽ عالم رينان جي موقف جو سٺو سنئون رد جواب ڏنل هئو. انهيءَ دوران جڏهن پرماتند ٽحفي ۾ ڏنل ڪتاب جو ٻيهر نالو ورجايو ته ان تي مسٽر جيڪب چيو ته کيس ڪتاب بابت اڳواٽ ڄاڻ آهي، ۽ اها دراصل هڪ پراڻي شايع ٿيل تحرير آهي. سندس تبصري مان لڳو ته سندس پسنديدہ عالم رينان جو لکيل ڪتاب ”حضرت مسيح جي حياتي“، جڙتو ته ڪو نئون ڪرورو علمي ڪم هجي!

هڪ پروٽيسٽنٽ پرچارڪ سان گڏجندي، پرماتند کيس سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتابڙي ”لوئدي جي ناري“ پيش ڪيو. جنهن تي پرچارڪ حيرت مان چيو: ”واھ سائين واھ هي ته لوئدي جي باري ۾ لکيل ڪتابڙو آ“ ۽ پڇيائين: ”پر مهرباني ڪري اوهان ٻُڌائو، سگهندا ته بيت سئيڊا ۽ گنگا نديءَ جي پاڻين ۾ تفاوت ڪهڙو آهي؟“ ان تي پرماتند ڦُڙتيءَ سان ورائيس: ”ساڳيو جيڪو بيت سئيڊا (Bath Saida) ۽ گنگا ۾ آهي.“ (بيت سئيڊا گئليلي سمنڊ جي ڀر ۾ هڪ ڳوٺڙو آهي، جيڪو حضرت مسيح جي ٻن مشهور مُعجزن يعني هڪ انڌي کي سڄو ڪرڻ ۽ ٻئي جو ڪوڙھ ختم ڪرڻ وارن واقعن سبب مشهور ٿيو۔ مترجم) جواب ٻُڌي معزز پادريءَ کي حيرت ڀريو جهٽڪو لڳو ۽ چيائين ”ان جي معنيٰ ته توکي سموري سٺ آهي.“ پرماتند چيو: ”بيشڪ ڪنهن به نديءَ جي پاڻيءَ ۾ شفا بخشڻ جي سگھ ناهي، بلڪه مُقدس ۽

شفا بخش نيڪي منجهس ائين ئي داخل ڪئي وڃي ٿي، جيئن بيت
سڏبا جي پاڻيءَ ۾ ڪٽي وٺي آهي.“

ان تي پرچارڪ سوال ڪيو: ”ڇا توڙي مشهور ليکڪ زولا جو
لوٽڊي وارو ڀڄڻو آهي؟“ حالانڪ عزت ماب پادريءَ کي اها خبر
ٿي نه هئي، ته اصل لوٽڊي جي پيٽ ۾ زولا واري لوٽڊي جي داستان ۾
انجيل مقدس جي بيان ڪيل معجزن تي وڌيڪ زور ڏنل آهي.

پروٽيسٽنٽ پرچارڪ: ”لوٽڊي“ ۾ ڪهڙين بيمارين جو علاج
ڪيو ويندو آهي؟ مان سمجهان ٿو ذهني پريشانين جو ٿيندو هوندو؟

پرمانند: ”نه، اُتي جسماني بيمارين جو علاج به ٿيندو آهي. مثال
طور ڦٽيل ڦڦڙن کي ٺيڪ ڪيو ويندو آهي.“

پروٽيسٽنٽ پرچارڪ: ”مان نه مڃيندس. اهو ممڪن ئي ناهي.“
پرمانند: ”منهنجا سڄڻ، ڇو ممڪن ناهي؟ ٿيندو مقصد آهي ته
خدا! وند جي سگهه محدود آهي، ۽ اهو به ته جيڪو قديم دور ۾ خداوند جي
حڪم سان ٿيندو هئو. اهو هن دور ۾ نه ٿو ٿي سگهي؟“ ڇا حضرت يسوع
اڄ، گذريل ڪالهه ۽ ايندڙ صبحاڻي ۽ هميشه لاءِ ساڳيو مسيح نه رهندو؟ اهو
چئي هن ايلس مينيل (Alice meynell) جو لکيل ڌرمي ڪتاب ’لوٽڊي‘ کولي
ڪالهه اڄ ۽ صبحاڻي جي شفائن جو ذڪر ڪندي صفحي نمبر 88 تي
لکيل تحرير پڙهڻ شروع ڪئي، جنهن ۾ لکيل هئو ”قاعدي موجب، انتهائي
پيچيده پراڻن خالص ذهني روڳن ۽ مرضن مان شفاياب ۽ نونئي ٿيلن جو
ڪو به تفصيل نه رکيو ويندو آهي. ساڳي طرح فقط ڪنهن مفيد مشوري
ذريعي نه ڪنهن جا ڦٽيل ڦڦڙي ٺيڪ ٿيا آهن، نه اڌرنگي جا مريض ڇاڪ چڱا
پلا ٿيا آهن، نه ئي ڪنهن جو جسماني روڳ سبب ضايع ٿيل ٿور واپس موٽيو
آهي، ڇو جو اهو سڀ ممڪن به ناهي، پر حضرت مسيح جي هڪ نگاهه ۽
ڪرپا سان ’لوٽڊي‘ واري ماڳ تي تب ڌڻ توڙي اڌرنگي جي مريضن ۽ نابينن
کي خوش ٿي ڪندي ۽ شفاياب ٿيندي واپس گهر موٽندي ڏٺو ويو آهي. اهڙا
واقعا چنڊ نه پر هزارن جي ڳاڙهي ۾ اچن ٿا.“

ان تي پادري صاحب ورائيو: ”ٽيڪ آهي، آئينده مان اهڙن ويساهن کي هڪ ساهيءَ ۾ رد نه ڪندس.“

پروٽيسٽنٽ پادريءَ جا اهي لفظ ٻڌي پريمانند جو هڪ خوشيءَ مان بهڪڻ لڳو ۽ کيس ڏاڍي سرهاڻي ٿي، پر جڏهن کيس ’لوئڊي‘ جي زيارت ڪرڻ ۽ ساڳئي موضوع تي لکيل مواد پڙهڻ جي صلاح ڏنائين، ته پروٽيسٽنٽ پرچارڪ ورائيو: ”مون وٽ ايترو فالتو وقت ناهي جو ’لوئڊي‘ جي تيرت ياترا پيو ڪريان ۽ توهان جو ڏنل ڪتاب يا مواد به پڙهي نه سگهندس، جو اڄوڪي دور ۾ ڦوڪارن ۽ شوڪارن ذريعي چمتو ڪارن ۽ معجزن جي ڪا خاص اهميت نه رهي آهي. جديد دور ۾ رڳو روحاني معجزن جو ٿيڻ ممڪن آهي..... ۽ خداوند يسوع مسيح ۽ ۾ ايمان رکڻ ئي ڪافي آهي.“

پريمانند: ”پر ڇا تون ان ڳالهه کان انڪار ڪندي ته ’لوئڊي‘ ۾ ٿيندڙ معجزن سان، اسان جي نجات ڏياريندڙ حضرت مسيح ۾ ڀروسو وڌيو ۽ پڪو ٿيو آهي؟“

پروٽيسٽنٽ پرچارڪ: ”ها ڪٿولڪ فرقي لاءِ ممڪن آهي ته ائين ٿيو هجي.“

پوءِ معاملي جي سچائيءَ کان ڪن لاتار ڪرڻ جي خيال ۽ پريمانند جي ڳالهين کي رد ڏيڻ لاءِ، هُن معجزن جي مذمت ڪندي، مثال ڏنو ته فرانس جي مشهور نارفاڪ جي نواب پنهنجي بيمار پٽ جي چاڪائيءَ لاءِ ڪئين پيرا ’لوئڊي‘ جا پنڌ پيٽيا، پر کيس ٽڪي جو فائدو نه ٿيو.

پريمانند: ”ان جو مطلب؟ ان مان ته نواب صاحب جي يقين ۽ ويساهه ۾ ڪوت ۽ دعا ۾ مسلسل جُنبُو نه رهڻ واري ڪمزوري ظاهر ٿئي ٿي. پوءِ ته تون پڪ سان ”بيٺ سٺيڊا“ جي معجزاتي خوبيون رڪنڌڙان حمام واري واقعي بابت به سوال اُٿاريندين، جنهن جي شفا بخش پاڻيءَ ۾ ٽُٻي هڻندي ٽيهه سال راتين جا نامرديءَ جي آپدا يوڳيندڙ هڪ شخص

کي خُداوند جي مهر سان اک چنپ ۾ چوٽڪارو مليو. مهربان سائين،
 اوهان کي سڏ هجي ته اسان کي ملندڙ عارضي شفا رکڻ واري نڪتي سان
 سلهاڙيل آهي. سو مان اهو ڪڏهن به نه چوندس ته 'لوئدي' ويندڙ هر
 شخص نويتو ٿي شادمانا ڪندو واپس موٽي ٿو.
 پروٽيسٽنٽ پادري: "تون 'لوئدي' بابت اهڙي دعويٰ ڪري نه
 ٿو سگهين".

ياد رهي ته مٿئين بي سُود قسم جي ٽوڪ ۽ طنز دراصل
 پروٽيسٽنٽ فرقي وارن مسيحين ۾ ڪٽولڪ مسيحين ڏانهن اختيار
 ڪيل اُن عادت کي پٿرو ڪري ٿي ته جڏهن اُهي دليلن ۾ ڪُٽندا آهن ته
 پوءِ هٿ جون هٿڻ لڳندا آهن.

لوڪ پسند پادري

پرمانند جي مذهب متاثر ٿي پهرين خبر سندس دوست ۽ اُنهن ڏينهن ۾ ڪراچي ۽ جي هڪ اخبار ۾ سب ايڊيٽر طور ڪم ڪندڙ ڪيمچند اميرتراءِ کي پئي، ان خبر کي هُن سنجيدگيءَ سان ورتو، پر مزاج ۽ طبيعت ۾ احتياط پسند هئڻ ڪري، ڪئٽولڪ ڌرم سان لاڳاپيل زبردست حقيقتن جي گهراڻيءَ ۾ نه ويو. شايد ان ڪري ئي ڪرستان ٿيڻ کان پوءِ پنهنجي مک گروهه سنت ٿامس وانگر معجزن کان متاثر هرگز به نه ٿيو. سندس فطري نيڪ ۽ پرهيزگار سوچ ۽ احساس سدائين عقل پسند ۽ پيچ پيچ طبيعت ۽ تجسسي جذبي سان سلهاڙيل رهيا.

آخرڪار هن 7-اپريل 1892ع تي ڪراچي ۽ ۾ عالي وقار پادري A. Bruder S.J جي هٿ تي عيسائيت اختيار ڪئي ۽ B-C. Banerji کي پنهنجو روحاني پيشوا يا مُربي تسليم ڪيائين. اهڙي طرح مذهب جي

تبديليءَ کان پوءِ ڪيترن ئي سالن تائين ٻاهران ماڻيٽو ۽ شانت نظر ايندڙ سندس ذهن هڪ مخصوص حيثيت ۾ ٻاٽ اوندهه ۽ اُميد پري روشنيءَ جي ٻه-واٽي تي اٽڪيل رهندي وڃ تي ميدان جنگ بڻيو رهيو. آخرڪار جڏهن سندس ايمان حضرت عيسيٰ جي ٻيهر جيئري ٿي اٿڻ واري سچائيءَ تي پختو ٿي بيٺو تڏهن وڃي سندس اندر جي هورا ڪورا شانت ٿي. ان سلسلي ۾ شري ڪيمچند لکي ٿو:

”آئون واضح ڪندو هلان ته منهنجي ڪٽولڪ ڌرم ڏانهن گهڻي قدر لاڙي جو هڪ وڏو سبب اهو به آهي ته مون محسوس ڪيو ۽ سمجهيو ته هندو سوچ جا روحانيت ۽ پختي اميد جهڙا بهترين ۽ خوبصورت عقيدا به ڪٽولڪ ڌرم جي لاڙن ۽ لهرن ۽ تعليمات ۾ اوتيل آهن.“

1884ع کان 1986ع واري عرصي دوران، سائس ”ماڙي پور سالت ورڪس واري لوڻ جي ڪارخاني ۾ گڏ ڪم ڪندڙ دولت سنگهه رام سنگهه جي من ۾ اچي هورا ڪورا ٿي ته آخر ڪهڙي سبب ۾ پڙهڻ، ان ڄاڻو ماڻهوءَ وڃي ڪٽولڪ ڌرم اختيار ڪيو؟ اهو سوچي هُن به ڪٽولڪ ڌرم بابت مليل مواد تازو انهيءَ ڌرم ۾ داخل ٿيلن وٽ پڙهڻ، ان بابت ڳالهيون ٻڌڻ ۽ رازداريءَ سان پيريل ڪچهريون ۽ گڏجاڻيون شروع ڪري ڏنيون. ۽ نيٺ 3-فيبروري 1894ع تي ڪراچيءَ جي شهر ۾ مصلوب مسيح جي ڌرم کي سوئيڪار ڪري ورتو. جيتوڻيڪ انهيءَ قدم سبب سندس هندو ماڻن کانئس زال ۽ اڪيلو ٻار ڪسي ورتا، پر دولت سنگهه رام سنگهه باقي سڄي عمر عيسائيت جي عقيدتي ۽ پختيءَ ريت ڪار بند رهيو. تان جو سنڌ ۾ پکڙيل وبا جو شڪار ٿيندي، 17-اپريل 1897ع پنهنجا پساهه ڌڻيءَ حوالي ڪيائين.

ان وچ ۾ سنڌ ۾ ڪٽولڪ ڌرم جي سرواڻ ۽ هڪ پرچارڪ اُڀاڏيا جي پنهنجي سرگرمين جو مرڪز بنگال ڏانهن منتقل ڪري ڇڏيو جنهن ڪري سنڌ ۾ سندس ڪاري ۽ مقصد کي اڳتي وڌائڻ جي سڄي

ڏميواري پرماند ڪي سونپي وئي. ان ڪري جو اُڀاڏياڙ جا پرماند جي باري ۾ ويچار انتهائي اُتم ۽ سڀاويڪ هئا. هُو پرماند ڪي آگرين تي ڳڻڻ جوڳن انهن ماڻهن مان سمجهندو هئو جن جو ويساهه پوري طرح پختو هئو پر منجهن ٻين ماڻهن کي انهيءَ ويساهه ۾ پليڪار ڪرڻ جو به پورو پل حاصل هئو. جن به ماڻهن سندس آگاهيءَ ۽ اُتساهه سان نئون ڌرم قبوليو سي خدا وند جا ڀلارا ٻانهن بڻجي ويا. منجهانئن ڪيترا ته پراڻ پرينءَ جي حوالي ڪرڻ کان اڳ سرڳ-واسي بڻجڻ جي خيال کان پنهنجن ڪيل گناهن تي شرمسار ٿيڻ، نئين ڌرم ۾ داخل ٿيڻ ۽ هاڪاري دڳ تي هلڻ لاءِ مڪمل طرح تيار ٿيا. رڪارڊ تي آڻڻ لاءِ ڪيترن مها پُرن جو هتي ذڪر ڪرڻ ضروري ٿيندو.

انهن منجهان هڪ غريب هندوستانی گُتنب سان لاڳاپيل ٻار جواهر لعل جيڪو ڪراچيءَ ۾ نارٿ ويسٽرن ريلوائي مان گارڊ جي نوڪريءَ تان جلدئي رٽائر ٿيڻ وارو هو. سو پنهنجي پالڪڻي ۾ پرماند جي سنڀال هيٺ رهيو. هن ئي کيس پاليو ۽ کيس انگريزي تعليم سان گڏوگڏ ڪئٿولڪ ڌرم سان ويجهڙو ڪندي کيس ڊسمبر-1896ع ۾ کيس ان ڌرم ۾ داخل ڪيو.

ساڳئي طرح 11-فيبروري 1900ع تي هڪ هندو واپاري ڪتنب جي پهرئين ۽ اڪيلي نوجوان ٻارُ ٺاڪرداس ڪئٿولڪ ڌرم اختيار ڪيو. ان سڃاڻيءَ پيرل ڏوهه جي پاداش ۾ کيس تمام گهڻي ڏکيائي، مخالفت ۽ پوڳنا برداشت ڪرڻي پئي. هي نوجوان اڄڪلهه ڪلڪتي ۾ قائم هڪ سون جي ڏڪان تي ڪم ڪري رهيو آهي. 17-مئي 1902ع ۾ سنڌ جي پڙهيل ڳڙهيل ۽ مان واري آڪهه جي شهري مانائتي ٿانورداس ۽ سندس گهر واريءَ هندو مذهب تبديل ڪيو. ذهن ۾ رهي ته ٿانورداس جي گهر واري مذهب تبديل ڪرڻ واري پهرين سنڌي عورت آهي. 8-مئي 1925ع ۾ ٿانورداس جي امڙ پڻ موت جي بستري تي، مذهب مٽائڻ وارن ۾ شامل آهي.

سال 1904ع ۾ گردرداس پٽ ڌرم تبديل ڪرڻ جي خيال کان حيدرآباد جي ڪٽولڪ گرجا گھر ڏانهن رخ ڪيو ۽ هڪ خاص پادريءَ کي ڀارت ڪيائين ته کيس مرڻ کان پوءِ ڪٽولڪ رسمن رواجن موجب دفنايو وڃي چاڪاڻ جو کيس ڊپ هئو ته سندس هندو ماٿر کيس دفنائڻ بجاءِ ساڙيندا. خدا جو ڪيو اهو ٿيو جو ٻئي ڏينهن صبح جو گردرداس ديهانت ڪري ويو. پر افسوس جو سندس منشا جي اُپٽر سندس جسم کي هندو رسمن موجب ساڙيو ويو!

ان دوران پريمانند کي سندس ڌرمي پُٽ ڊسٽرڪٽ ڪورٽ جي عهدي تان استعيفيٰ ڏيئي، سينٽ پيٽرڪس ڪراچيءَ ۾ استاد ٿيڻ لاءِ راضي ڪري ورتو. جتي هن 1894ع کان سيپٽمبر 1897ع تائين هڪ استاد طور خدمتون سرانجام ڏنيون. ان کان پوءِ اسڪول اختيارين فنانس جي ڪوٽ سبب پريمانند جي پگهار 60 روپيا ماهوار مان گهٽائي 50 روپيا ڪري ورتي ته اُپاڌياءَ- جي جيڪو اڳ ئي انهيءَ تاڙ ۾ هئو ته پريمانند نوڪري کي خير آباد چئي، پنهنجو پاڻ کي مڪمل طور تي پرچاري تحريڪ جي حوالي ڪري، تنهن موقعي جو فائدي وٺندي، يڪدم ڪانئس اسڪولي نوڪري ڇڏرائي ورتي. اهڙي طرح سينٽ پيٽرڪس هڪ لائق استاد کان محروم ٿي ويو، پر سنڌ هڪ بهترين ۽ پهرئين درجي جي عالم سان سيراب ٿي.

اهڙي طرح نئين ڌرمي اسڪول ۾ پريمانند کي ڪٽولڪ چوڪرن کي عيسائيت جي تعليم ڏيڻ جي مڪمل اجازت هئي. راما مانا هڪ هندو چوڪري ٿڌي تي سندس شروع ڪيل ڌرمي تعليم وارا ڪلاس وٺڻ شروع ڪيا ۽ سندس پڙهائڻ جي طريقي کان ايترو گهڻو متاثر ٿيو سندس راهنمائيءَ ۾ نه رڳو پاڻ، پر پنهنجي پُٽ کي به چڱو وڏيو ڪٽولڪ عيسائي بڻائي ڇڏيائين.

انهيءَ کان پوءِ، عربي ۽ فارسي ادب جي ڄاڻو ۽ ماهر مسلمان معالج ڊاڪٽر سردار خان پاڻ ڪئٿولڪ ڌرم اختيار ڪيو. جڏهن ته سندس ڀاءُ به عيسائيت جي پروٽيسٽنٽ فرقي سان سلهاڙجي ويو. ۽ پوءِ هڪ مسلمان زميندار جنهن کيس نوڪري ڀڄڻ وٺرائي ڏني هئي، کي هن ڌرمي رستي تي آڻڻ لاءِ ڪوششون وٺڻ شروع ڪيون. پرمانند ۽ زميندار جي پاڻ ۾ عليڪ سليڪ پندرهنن وار پيپر ”جوت“ جي وسيلي ٿي. سو جڏهن زميندار پرمانند سان حيدرآباد ۾ ملاقات ڪئي ۽ حضرت عيسيٰ ۾ جي متعارف ڪرايل سڄي مذهب جي باري ۾ آگاهي حاصل ڪئي، ته پوءِ ست ٽي پرمانند کي پنهنجي ڳوٺ ڏورو نارو ۾ اچڻ جي دعوت ڏنائين. جتي سردار خان، اُن زميندار پرمانند ۽ ريوچند جي پاڻ ۾ دلچسپي گذرائي ٿي. 26- فيبروري سن 1911ع تي سرگواسي مينارام جينمل آڏواڻي، ڪئٿولڪ ڌرم ۾ داخل ٿيو. هن ٻه ڀيرا هندو چوڪرين سان ڪئٿولڪ رسمن موجب وهانءُ رچايو. اولاد منجهان سندس هڪ ڌيءَ پڻ سينٽ اينني، (Saint Anne) نالي ديني جماعت سان سلهاڙجي وئي هئي. جڏهن ته ڌيءَ جنهن مئٽرڪ پاس ڪئي، سا سينٽ ميريز (St. mary's) ۾ ماسٽريائيءَ جون خدمتون سرانجام ڏئي رهي آهي. سندس ٻين ٻن ٻارن جي پرورش به ڪئٿولڪ ڌرم جي ڇانوڻي ۾ ٿي.

هوتچند گيانچند ماکيجائي سن 1905ع ۾ ڪلڪتي يونيورسٽيءَ ۾ داخلا جو امتحان پاس ڪرڻ کان پوءِ سنڌ ڏانهن واپسيءَ جو رخ ڪيو ۽ پرمانند کان متاثر ٿي، 1912ع ۾ اهو به ڪئٿولڪ ڪليسا سان سلهاڙيو. هو ابتدا ۾ زرعي کاتي ۾ ڪلرڪ ڀرتي ٿيو ۽ پوءِ پريور محنت ۽ قابليت سبب پهريائين اسسٽنٽ ۽ پوءِ ڊائريڪٽر آف ايگريڪلچر جو عهدو ماڻيائين. سندس ٻه پٽ به ڪئٿولڪ ڌرم جي پاڇي ۾ پليا.

ڊسمبر 1912ع ۾ پرمانند جي ٻئي سڃاڻو شري نرمل داس ڪئٿولڪ ڌرم قبوليو. سندس پيروي ڪندي سن 1913ع ۾ سردار خان وٽ رازڪو

ڪمر ڪندڙ اُستاد فقير محمد به مسلمان ڪو مذهب مٽائي ڪرستان ٿيو. اُن کان سُتت پوءِ پنهنجي زندگيءَ جي پڇاڙڪي پهر تائين ڪٽڻوڪ ڌرم تي رهندڙ پر لاڏاڻي مهل ماڻن جي بدنيتيءَ سان هندو ڌرم مطابق ساڙيل سرڳ-واسي گردرداس جا ڪرستاني ڌرم کان مُتاثِر ٿيل ٻه ڀائر، پنهنجي مريهات ڀاءُ جي آتما جي شانتيءَ واسطي وڌيڪ راهنمائيءَ لاءِ پرمانند وٽ پهتا. جنهن سندن سموري ڪتا غور سان ٻڌي 1914ع ۾ مرتبي پڇاڻا پبتسمو ڏيئي مريهات گردرداس ۽ سندس ڀائرن کي ڪٽڻوڪ ڌرم ۾ تسليمي ڏني. منجهانئن هڪ ٿهلام هُئو جنهن جي زال عامل عورت هئي، جيڪا به ڪٽڻوڪ ڌرم ۾ داخل ٿي، سندس آخري آرامگاهه حيدرآباد جي ڪٽڻوڪ قبرستان ۾ آهي. جڏهن ته جنهن ٿهلام پنهنجي پٽيءَ کي ڪرستان طور دفنايو اُن جي سامهون هندو ماڻن سندس وڙ مرتبي پڇاڻا هندو ٻڌائي شمشان گهاٽ حوالي ڪيو.

اڳلي مذهبي هٿ جنوري سن 1926ع ۾ ٿي، جڏهن هڪ سنڌي ماستر جيڪو آپريشن ڪرائڻ جي سعي سان حيدرآباد آيو تنهن جي پرمانند سان اسپتال ۾ ملاقات ٿي، جنهن کيس مشهور ڪرستاني ڪتاب Imitation پڙهڻ لاءِ ڏنو. نتيجي ۾ ڪجهه مهينن جي عرصي کان پوءِ اهو ماستر هميشه لاءِ ڪليسا سان سلهاڙجي ويو. هاڻي هو سنڌ جي هڪ ڳوٺ ۾ ماستر آهي.

تنهن کان پوءِ ٻه ٻيون به ڳڻپ جوڳيون تبديليون آيون، جن ۾ هڪ مقامي هاءِ اسڪول جو لائق ۽ برجستو عامل اُستاد آهي. جنهن پنهنجي حياتي جي آخري هفتي ۾ هيءَ فاني دنيا ڇڏڻ کان اڳ آتما جو آجپو ماڻيندي مڙني ڪرستاني ڌرمي رسمن سان عيسائيت اختيار ڪئي. ان کان علاوه ٻيو هڪ سنڌي ڳالهائيندڙ گريجوئيشن جي تعليم پرائيندڙ شخص به ماڻن جي مڙني مصيبتن ۽ سازشن سان مُهاڏو اٽڪائيندي نئين ڌرم جي دائري ۾ داخل ٿيو. هاڻي هُو عيسائيت جي ديني تعليم

حاصل ڪندي، پادري ٿيڻ لاءِ پڙهائي ڪرڻ سان گڏ، عيسائيت جو پرچار ڪندڙ رسالي ۽ پرمائنڊ جي زندگيءَ جي پورهيو 'جوت' جي ادارت وارا فرض ادا ڪري رهيو آهي.

هن مذهب _ هٿ جي سموري قصي ۾ هڪ ڳالهه ڳڻپ جوڳي آهي ته ڪٿولڪ ڌرم ۾ پير پائڻ وارن مڙني همراهن پنهنجن متن مائتن سان واسطيداريون ۽ رشتا ناتا ڪين ٿوڙيا، نه ئي انهن سان گڏ رهڻ ۽ اٿڻ ويهڻ ڇڏيائون. جيتوڻيڪ مذهب تبديل ڪرڻ وقت پاڻ تي هنن پنهنجن ڪرستان مذهبي سنتن ۽ سرپرستن جا نالا رکيا، پر ان هوندي به پنهنجا هندڪا ۽ مسلمانڪا نالا پڻ برقرار رکيائون. ۽ اڳي وانگر سماجي سهولتن جا مزا ماڻيندا رهيا. اهو ئي سبب هئو جو جڏهن ڪجهه تعصبي هندن متن هلائڻون ڪيون ۽ ڪين چئي ڌار ڪرڻ جون ڪوششون ڪيون، ته ڪين ڏوڙ ۽ ڇائيءَ جي چڄن کانسواءِ ڪجهه هٿ حاصل نه ٿيو. ان حوالي سان پرمائنڊ جي ماتا هڪ پيري راءِ ڏيندي چيو: ”اهي سڀ ڌرم مٿاڻن کان پوءِ به بلڪل اسان وانگر آهن، هو ڪنهن جا ڏاند ڪو نه پيا چوڙين. فرق اهو آهي ته اسان ساڳئي جذبي سان ٽڪائي ٿا وڃون، جڏهن ته هو به ان جذبي سان گرجا گهر ويندا آهن. جڏهن ته هڪ ٻئي مذهب تبديل ڪندڙ جي پيءُ سندس پٽ تي ٺول ڪندي کيس تنگ ڪندڙن منجهان هڪ کي چيو:

”جيڪڏهن توهان منهنجي پٽ جي عيسائيت اختيار ڪرڻ سبب اسان سان وهنوار نه رکن يا ويجهڙا نه ٿا ٿيڻ چاهيو ته ڀلي نه ٿيو توهان ٽڪياري آهيو.“

مذهب تبديل ڪرڻ بابت ڳالهائيندي ڪي مها-پُرش نه گهرندي به منهنجي سوچن تي تري اچن ٿا. اهي سائينءَ سنواريا، مذهب مٿاڻن جي ڳالهه ٻڌڻ شرط ئي چڙي پون ٿا. سندن مامرو ڍڳي کي ڳاڙهي جهندي

ڏيکارڻ جهڙو آهي. پر جي ٿڌي دماغ سان ان معاملي تي ويچارجي، ته هر شخص پنهنجي اوڙي پاڙي کي پنهنجو هم خيال ڪرڻ لاءِ سرگرم نظر ايندو. ايتري قدر جو مذهب هٿ واري عمل جا ننڍيندڙ به چاهين ٿا ته ماڻهو ائين سوچين، جيئن آهي پاڻ ٿا سوچين، ۽ سندن جهڙي نيتي، لاڙا ۽ روبا اختيار ڪن.

چا مهاتما گانڌي پارت کي پنهنجي عقيدتي ڏانهن مائل ۽ ڦاٽل نه ٿي ڪرڻ چاهيو؟ چا روس جي استالن انفرادي آزاديءَ جو آخري نشان ميساري دنيا کي بولشوزم ڏانهن مائل ڪرڻ نه ٿي گهريو؟ ڪنهن کي به انهن ۽ اهڙن ڪئين مثالن ۾ ڪو عيب نظر نه ٿو اچي. پر جڏهن هڪ عيسائي پنهنجا ايماني عقيدا ۽ ڌرمي ويساھ ٻين سان ونڊڻ گهريا، ته کيس سماج دشمن ۽ دروهي قرار ڏنو ويو.

ٿياسافي يا علمِ معرفت جي مرھيات صدر ايني بيسنٽ (Annie Besant) کي ڪٽو لڪ ڌرم کي روڪڻ لاءِ خاص دعوت ڏني، سنڌ ۾ سڏايو ويو جنهن ماڻهن آڏو اچي پرچار ڪيو ته آهي عيسائيت خاطر پنهنجا اصل ۽ ماتا مذهب نه ڇڏين.

هاڻي ڀڳوان کي سامهون رکي ڪو مون کي ٻڌائي ته ڪير آهي جيڪو نئين راهه تي هلندڙ ماڻهن کي منجهائڻ لاءِ پنهنجن بالڪن کي سرگرم پيو ڪري؟ منجهائڻ ٿي ڪنهن هڪ پرماتند جي اڻپڙهيل ماءُ کي سڌارڻ لاءِ مانواري ليڪچرار ايني بيسنٽ ڏانهن موڪلي ڏنو. جنهن اُتندي ئي ڪائنس سوال ڪيو: ”ڏاڍو سٺو جو تون هندن کي عيسائي ٿيڻ کان روڪي رهي آهين، پر تون پاڻ عيسائيت جي انڪاري بڻجي هندو ٿي آهين، ان تبديليءَ بابت چا چوندين؟“ جنهن تي مٿي ٻڌايل پڙهيل ڳڙهيل عورت وراڻيو ته:

”مون اهو عمل ان ڪري ڪيو جو پوئين جنم ۾ آئون برهمڻ هئس!“ ان تي پرماتند ايني بيسنٽ خلاف مذمتي مضمونن جو پورو

سلسلو لکي ڇاپيو ته محترم پنهنجي تقريرن ۾ هندن کي اهو ضرور ٻڌايو ته بُرن ڪمن ۽ گناهن جي گهٽائيءَ سبب نئين جنم ۾ انسان جانور جو روپ وٺي پيدا ٿئي ٿو. پر يورپين ۽ ڳورن جي آڏو اها ڳالهه ڪرڻ جيئن ته هڪ تمام چرڪائيندڙ عمل هئو ان ڪري سندن آڏو ڊاڪٽر بيسنٽ جي ڪيل ٿياسافڪل ليڪچرن مان اهو نظريو مڪمل طور غائب ڪيو ويو. ايتريقدر جو هوءَ پنهنجي ”جوڻ متاڻڻ“ واري رايي بابت لکي ٿي ته: ”پنهنجي ماما جي گُرپ ۾ ٻيهر اچڻ کان پوءِ ڪو به انسان ٻيهر جانور نه ٿو ٿئي سگهي، اها ڳالهه پوري سماج ۾ هروڀرو ڳهلائي ماڻهن کي گمراهه ڪيو ويو آهي ته، انساني نفس (Ego) واري نظريي جي ڏنل سلسلي ۾، ڪنهن بدتر دائري يا وجود جو حصو بڻجي سگهي ٿو.“

اها ڳالهه پرمائنڊ جي ڪيترن مذاحن ۽ چاهيندڙن لاءِ حيرت پري هوندي ته مها پادري والمٿ (Walmuth) جهڙي مرتبي واري ودوان کان لاطيني ٻولي سکندڙ ۽ سندس سکيا هيٺ پادريءَ طور تربيت وٺندڙ پرمائنڊ جي هڪ پادري گوديئر (Archshop Goodier) طرفان کيس مڪمل پادري مقرر ڪرڻ جي مخالفت رڳو ان ڪري ڪئي وئي، جو بقول سندس، هُو اڃا مناسب عمر جو نه هئو. اها ٻي ڳالهه آهي ته اهو اعتراض سنڌ جي عيسائيت واري تحريڪ جي فائدي ۾ ويو، ڇو ته هڪ عام رواجي انسان جي حيثيت ۾ پرمائنڊ جيڪا عوامي خدمت ڪئي، سا شايد ئي ٻئي خاص طريقي سان هُو ڪري سگهي ها. هونئن به هي عام ماڻهوءَ جو ۽ عوامي دور آهي. لوڪ کان لکي گجهر به نه ٿو ڪري سگهجي. پرمائنڊ جو اثر ۽ پهچ اهڙين جڳهين تي هئي، جتي ڪنهن خاص پادريءَ کي شايد ئي ڪا پهچ حاصل ٿي هجي. ڇاڪاڻ جو خاص پادريءَ جو عادتون ۽ افعال، لوڪ جي نظر ۾ سندس لاءِ ڪو سٺو تاثر هرگز به نه ڇڏين ها.

جيتوڻيڪ پرمائنڊ ڪو مڃيل پادري نه هئو نه ئي هو جماعت گڏ ڪرڻ يا سڳورن ڌرمي ڪمن جي سرپرستي ڪرڻ کان به محروم هئو پر هڪ عام ڪرستان هوندي به هن هڪ پادريءَ جون باقي سڀ ذميواريون نڀائيون. هن عيسائي بالڪن کي عيسائيت سان جڙيل سوالن جوابن تي. مشتمل ڪتاب پڙهايا، پادرين جي بلي ٿيل علائقن جي رهواسين کي مقامي گرجا گهرن ۾ خدمتون ڏيڻ جي باري ۾ گهربل ڄاڻ ڏني. جڏهن ته چڱي طرح انگريزي نه ڄاڻيندڙ پادرين کي ان ٻوليءَ جي سکيا ته ڏيندو ئي هئو پر کين اهو به سمجهائيندو هو ته ايندڙ آرتوار تي آڏو ٿيندڙ مسيحي ميٽريا جماعت کين ڪيئن پڙهڻو ۽ پرچار آهي.

هڪ شخص - هڪ ڪرستان

هيسيتائين مان پرماند کي هڪ لوڪ پسند پرچارڪ طور بيان ڪندو رهيو آهيان. پر هاڻي مان پرماند جي هڪ پرهيزگار عيسائي ۽ اُتم انسان طور جو تصوير ڪشي ڪرڻ جي ڪوشش ٿو ڪريان. هو ڪل پوڳ ڪندڙ ۽ خوش مزاج ماڻهو هئو. توڙي جو وهيءَ جي خيال کان هو پوڙهو هئو پر سندس دل جوان ۽ معصوم ٿيڪن سان ڀرپور هوندي هئي. مسٽر گشڪ سواميءَ چواڻي: ”جنهن کي لطيفا ٻڌائڻ جو هنر سگهو هجي اهو ساڻس ملي“. هو جڏهن ڪنهن مسيحي ڀاءُ کي اداس ڏسندو هئو ته هي ان کي مالڪ جي خوشنوديءَ لاءِ خوش رهڻ لاءِ چوندو هئو. وڏن ماڻهن وانگر هن وٽ موقعي جي مناسبت سان هر وقت وندرائيندڙ ۽ ڏاهپ ڀريل گفتن جو اڻڪٽ ذخيرو موجود هوندو هئو. طبيعت ۾ هو هڪ زلڙو ملڻو جڻو ۽ ٻي غرض انسان هئو هر ڪو سندس صحبت ۾ رهڻ چاهيندو

===== 98 ===== پرماند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

هئو ته جيئن هن جي ٻڌايل آکاڻين، نقلن ۽ سنڌ جي عظيم شاعر شاه عبداللطيف جي شاعري جا بيت ٻڌي آئند وٺي سگهي. هُو هر نئين ملندڙ ۽ اڃا تل ماڻهوءَ کي پنهنجائپ سان ملندو هئو ۽ ملڻ وارو ايئن محسوس ڪندو هئو جڏهن ته هو سندس پراڻو واقفڪار هجي. هُو هڪ پيار ڪندڙ پٽ، ڀاءُ، دوست ۽ مڙس هئو ۽ پنهنجي ننڍڙي فرمانبردار زال جي موت تي ٻارن وانگر رنو هئو. ڪجهه وقت کان سندن ڪٽنب ۾ تيل دستور موجب هن کي ڏاڍو خوف هئو ته ٻار چڻڻ کان پوءِ هوءَ گذاري ويندي، ڇو جوان وقت ڪجهه اڻڄاتل سببن ڪري، ڪٽنب ۾ جيڪا عورت ٻار چڻيندي هئي ان جو موت ٿي ويندو هئو. تن ڏينهن ۾ پريمانند ڪراچيءَ ۾ جڏهن ته سندس زال حيدرآباد ۾ رهيل هئي. پنهنجي گهر واريءَ جي بيماريءَ جو ٻڌي هن موڪل لاءِ درخواست ڏني پر اسڪول جي مُڪيءَ ۽ جرمن پادريءَ سندس غير موجودگيءَ ۾ اسڪول جو نظم و ضبط خراب ٿيڻ جي خدشي ڪري، سندس موڪل جي درخواست، منظور نه ڪئي. ان وچ ۾ پريمانند جي گهروارن طرفان هڪ پٽي جي پويان ٿي ٿيل گرام موڪليا ويا. تئين ٿيل گرام جي وصول ٿيندي ئي هن جي موڪل منظور ڪئي وئي. پريمانند حيدرآباد کان روانو ٿيو پر هن جي پهچڻ کان ٻه ڏينهن ڪلاڪ اڳ سندس گهر واري فوت ٿي چڪي هئي. مريضات، پرلڳ ڀڳ ٻارن کان اڳ، ٻين ڀاتين کان پنهنجي گهرواري جي پهچڻ جو بار بار پڇندي رهي، جو هن پاڻ به سندس هٿان عيسائي ڌرم قبول ڪري پئي گهريو پر افسوس جو هوءَ ڌرم جي دائري ۾ داخل ٿي، پوتر ٿيڻ کان اڳ ئي فوت ٿي وئي. پريمانند هن کي حمل دوران سندس طرفان ڪجهه شوڪرتيون قبول ڪرڻ لاءِ زور ڀريو پر هن هيري انڪار ڪيو. انهيءَ قسم جا واقعا ”اخلاق پسندن“ جي ان ڳالهه کي پڪو ثابت ڪن ٿا. ته نيڪيءَ جي ڪمن ۾ ڪڏهن به دير نه ڪرڻ گهرجي. قصو ڪوتاهه نئين ڄاول نئين ٻار کي جلد ئي مسيحي آشيرواد ڏنو ويو ۽ مان ان جو ڌرمي گرو بڻيس. پر افسوس جو اهو ٻار جلد ئي گذاري ويو.

هو ايترو ته سادو ۽ نماڻو شخص هئو جو انساني فطرت جي ڪمزورين جو احساس نه ڪري سگهيو ۽ پتنيءَ جي وچوڙي پڇاڻا، باقي عمر پنهنجي ستر جي خاص حفاظت ڪيائين. هڪ پيري ڪنهن مسلمان نانگي هلائڻ واري کي جڏهن سندس غير شادي شده هجڻ جو پتو پيو ته هن چيو ته کيس چڙو نه رهڻ گهرجي، چو جو هو هن وقت به زندگيءَ جي جوڀن تي آهي، تنهنڪري هن کي ته محبت جي چانوري ۾ هجڻ گهرجي. پريمانند محسوس ڪيو ته انسان کي هر حال ۾ پنهنجي چڙواڳ خواهشن تي قابو ڪرڻ گهرجي. هڪ ٻئي مرحلي تي ڪنهن شخص ٻڌايو ته ڪيئن ڪجهه موقعن تي ڪجهه شرارتي ماڻهن کيس گمراه ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هن ان وقت اهو چئي گفتگو ختم ڪئي: ”پنهنجا اهي ڪارناما پاڻ تائين رکو مون سان اهڙيون ڳالهيون نه ڪندا ڪريو.“ هڪ پيري سندس دوست پنهنجي غير موجودگيءَ ۾ کيس سندس زال سان ڪچهري ڪرڻ ۽ ان جو خيال رکڻ جو چيو. پر جڏهن احساس ٿيس ته اهو عمل بيهودو هوندو ته هو دوست کي مايوس ڪندي ان وقت ئي اتان اڻي هليو ويو.

هيسپتائين ڪيل ڳالهين ۾ پريمانند کي هڪ عام انسان طور بيان ڪيو ويو. پر سندس روزاني زندگيءَ تي نظر وجهندي هن جي هڪ پڪي مسيحي، طور ادا ڪيل ڪردار جو نقش بهتر نموني سان چٽي سگهجي ٿو. هو صبح جو لڳ ڀڳ ڇهين اڳين ننڊ مان اٿڻ سان، گوڏن-پر جهڪي، پنهنجي جسم تي صليب جو نشان ٺاهيندي مختصر عبادت ڪندو ۽ پوءِ پاڻ کي خداوند جي پناهه ۾ ڏئي ڇڏيندو. ان کان پوءِ اشناڻ ۽ وضو ڪري ڪپڙا مٽائي گرجا گهر ويندو هئو. جتي واعظ ۽ مقدس خدائي ڪلام ٻڌندو هئو. گرجا مان واندو ٿي، هو بازار وڃي ضروري گهريل شين جي خريداري ڪري گهر موٽندو هئو. گرجا ۾ مختصر حاضريءَ کان پوءِ ويهي لکڻ پڙهڻ جي ڪرت ڪندو هئو. جڏهن به ڪو

هن سان ملڻ ايندو هئو ته هي سعيو ڪري پڙهائي ڇڏي اصلاحي گفتگو سان کيس وندرائيندو هئو. هو ٻارهيون وڳين منجهند ڌاران پاڪ ڪلام جي انجڻس دعا پڙهندو پوءِ تڙ ڪري نيرن ڪندو هئو. مانيءَ کان اڳ ۽ پوءِ ٿوري دير لاءِ ننڊ جو جهٽڪو هڻي. وٺندو هئو ۽ ان کان پوءِ لاڳيتو 5 جو 5 وڳين تائين ٻيهر پڙهائيءَ ۾ جُنجي ويندو هئو. ان کان پوءِ سول اسپتال جي ڀرسان جُڙيل پوتر جو پيرو پيريندي مريضن سان آئت ڀريون ڳالهيون ڪندي ڪنهن کي ٻيڙي سگريت پياريندو ڪنهن کي خط لکي ڏيندو هئو ڪنهن گهر جائوءَ کي ٻه چار ڏوڪڙ ڏيندو يا ڪنهن مريض پاران ڊيوٽيءَ تي موجود ڊاڪٽر سان ڳالهائيندو هئو. مريضن کي آندڻ بخشيندڙ شريلا ڀڄڻ ٻڌائڻ لاءِ هو ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي دوست ڪيمچند کي به گڏ وٺي ويندو هئو. ظاهر آهي ته اسپتال ۾ سندس آمد مريضن کي ڏاڍي وٺندي هئي. منجهانئن هڪ ڏوٻي مرڻ ڪنديءَ تي هئو ۽ کانگهارو اُچلڻ لاءِ چُري چُري به نه پئي سگهيو. پريمانند رومال جي مدد سان سندس وات مان بلغم ڪڍيو. تان جو جو سندس سڄو رومال ڀُسي گندو ٿي ويو. هن نهايت ئي سُڪون سان پهريائين ان رومال کي مٽيءَ سان صاف ڪيو ۽ پوءِ سندس ڏسيل ٻيا ضروري ڪم پڻ ڪيا. ان موقعي تي احسانمنديءَ جي احساس وڃان اهو غريب روئڻ لڳو. پريمانند کيس هدايت ڪئي ته هو پنهنجو هن خدا ڏانهن مائل ڪري جيڪو سڀني کان وڏو ٻڄائڻ ۽ بخشڻ وارو آهي. هن کيس اهو به چيو ته پنهنجي ڪيل گناهين کان توبه تائب ٿئي ته جيئن موت کان پوءِ به خدا جي رحمت ساڻس گڏ هجي. هن سندس مشوري تي عمل ڪيو ته ٿڌي تي ئي سندس چهرو خوشيءَ سان بهڪڻ لڳو ۽ هن انتهائي آرام ۽ شائتيءَ سان پنهنجا پراڻ پرينءَ حوالي ڪيا.

مختلف وارڊن جو چڪر لڳائڻ کان پوءِ هو هڪ ٻن دوستن سان گڏ اسپتال مان ٻاهر نڪري ويندو هئو پر هڪ ڪيسي ۾ پيل ننڍي

ڪتابڙي جهڙي بندي هميشه ساڻس گڏ هوندي هئي، جنهن ۾ هارين يا ڳوٺاڻن سان ٿيندڙ ڳالهه ٻولهه مان ڪو نئون لفظ سڪندو. ته اهو هڪدم ان بنديءَ ۾ داخل ڪري ڇڏيندو هئو. گهر موٽندي هو تسبيح يا مالها ڪڍي سنگتین سان گڏ وڏي شوق سان پوتر اشلوڪ پڙهندو ايندو هئو. اهڙي طرح آخر ۾ رات جي ماني کائي ٿوري دير پنڌ ڪندو هئو ۽ سومهڻيءَ جي عبادت ڪرڻ کان پوءِ لڳ ڀڳ ڏهين وڳين سمهي پوندو هئو. ڪنهن اتفاقي ناچاڪيءَ کانسواءِ هو ڪڏهن به دستوري ڌرمي اجتماع (Mass) نه گسائيندو هئو. جيڪڏهن ڪنهن ڏينهن ٻه اجتماع هوندا هئا، ته هو ٻئي ٻڌندو هئو ڀلي ته ٻيو صبح جو چئڻ وڳين ٿي چو نه هجي. پر مانند جڏهن پوڙهائپ واري عمر ۾ پهتو ۽ پنڌ هلڻ کان قاصر ٿيڻ ته هو پاڙي تي بگي ڪري گرجا گهر ويندو هئو. ساڳي ئي نيمر يا معمول سان شام واري خير جي دُعا گهرڻ لاءِ پڻ اوڏانهن ٿي ويندو هئو. دستن جي بيماريءَ ۾ ورتل مريضن يا ڪالرا ۾ گذاري ويل انسانن سان سندس خاص اُنسيت هوندي هئي ۽ کين پنهنجي دعائن ۾ ڪڏهن به نه وساريندو هئو. رُوحن کي ختم ٿيڻ واري ڏن تي، علائقي جي قبرستان ۾ ٻيو ڪو هجي نه هجي، پر هو پنهنجي سنگتین سان گڏ، اتي وڃي وچريل رُوحن جي ثواب لاءِ دعا گهرندو هئو. هُو هڪ عبادت گذار شخص هئو ۽ اڪثر ڪري ٿوري ساهيءَ سان ننڍيو ننڍيون عبادتون ادا ڪندو رهندو هئو.

غير ڪٽو لک ماڻهن ۾ ڌرمي تبديليءَ ۽ پنهنجي نيڪ ارادن جي احساس کي تازو رکڻ لاءِ ڏينهن جي دُعا (Novenas) به گهرندو هئو. هڪ خط ۾ هن لکيو: ”ڀڳوان، جڏهن سنگهه هوتڇند جا پارڙا ڪيئن آهن؟ انهن کي منهنجا سلام چئجانءِ ۽ کين ٻُڌائجانءِ مان انهن کي پنهنجي دعائن ۾ ڪڏهن به نه وساريندو آهيان. مان پاڪ آتمائن لاءِ روزانو دعا گهرندو آهيان ۽ کين پنهنجون نيڪ تمنائون اربيندو آهيان.“ پر مانند ڪڏهن به وقت اجايو نه وڃائيندو هئو. سدائين ڪنهن نه ڪنهن

لاڀاڻي ڪم ۾ مصروف رهندو هئو ۽ پنهنجي ذهن کي هميشه خداوند طرف مائل رکندو هئو.

دعا جي طاقت ۾ هن جي يقين کي هيٺين واقعي سان پروڙي سگهجي ٿو. ڪنهن غريب عورت پرماند کي ننڍڙا ياقوتي لعل ڪپاڻڻ لاءِ ڏنا، جن کي پتونءَ ۾ وجهي هو بازار ويو. خط تپال ڪندي هن جي ڪيسي مان پتون ڪسڪي زمين تي ڪري پيو جنهن جي ڪيس سڌ ٿي نه رهي. جڏهن هي خريدار جوهرِيءَ جي دوڪان تي پهتو ته خبر پيس ته پتون ٺهي نه جڙي ۽ اهو ته وڃائجي چڪو هئو. ان اُل ٿڻ ۾ پرماند واپس تپال جي ڊي وٽ واپس آيو ۽ پڇا ڪيائين ته ڪنهن ان پتونءَ کي ته ڏٺو هئو. ان وچ ۾ خداوند کان مدد لاءِ دعائون گهرندو رهيو. خاص طور تي ڪيس مسيحي سنت ائٿوني ۾ وڏو ويساهه هوندو هئو هو ان مشڪل جي گهڙيءَ ۾ ڪيس به ٻاڏائيندو رهيو. ڇاڪاڻ جو ڪيس پڪ هئي ته اهو سندس سڌ ضرور ورتائيندو. انهيءَ ڪشاکش ۾ ڪجهه ماڻهن ڪيس ڏسيو ته سندس گر تيل پتون ڪنهن ڪوليءَ کي مليو آهي. جنهن کي ٻڌايو ويو آهي ته اهو پتون ڪاهي روڊ تي رهندڙ ڪنهن ديوان جو آهي. بهرحال جيئن ئي پرماند گهر پهتو ته ساڻس اهو ڪولي پاڻ اچي مليو ۽ مَرڪندي اهو پتون سندس حوالي ڪيائين.

هڪ ٻئي موقعي تي هڪ ڳنڍي چوڙ سندس ڪيسي ۾ پيل ڳوٺري ڪڍي ويو. جنهن ۾ ڪجهه سون جا زيور به پيل هئا. هن ٻيهر سينت ائٿوني کي پڪاريو. ڳنڍي چوڙ هن ڏانهن پيغام موڪليو ته هو سندن خلاف ڪو قدم نه کڻي ته اهي ڪيس زيور واپس ڪرڻ لاءِ تيار آهن. پرماند کين اهڙي خاطري ڪرائي ته ان مان پتونءَ کانسواءِ باقي سڀ شيون واپس مليون. ڪيمچند لکي ٿو ته ذاتي تجربي جي بنياد تي چئي سگهجي ٿو ته پرماند ڪيترن ئي موقعن تي دعائن جي زور تي پنهنجون وڃايل شيون حاصل ڪيون. اهڙي طرح ٻين ڪيترن معاملن ۾ به هن جو گهريل دعائون ٿڌي تي اگهاميون.

اسان جو مقدس عقيدو سنتن يا ولين جي زندگي ۽ ڪٽولڪ سورمن طرفان سماجي خدمت لاءِ ادا ڪيل ڪرامتي ڪردار وارا موضوع سندس من پسند نُڪتا هئا. سندس عقيدتي جي مثالي ۽ زنده هئڻ ڪري ۽ جيڪو به هن جي عقيدتي جي پختگيءَ جي باري ۾ ٻڌندو هئو، اهو ڪانئس متاثر ٿيڻ بنا نه رهي سگهندو هئو. هُو اڪثر ڪري هندو پائرن کي حيدرآباد يا ڪراچيءَ جي گرجا گهرن ۾ وٺي ويندو هئو ۽ کين تصويرن ۽ شبيهن جي مدد سان ڪليسا جي تعليمات ۽ نظريي جي باري ۾ گهريل وضاحت ڪندو هئو. سکيا جي سٺين سڌي ۽ سولي طريقي اڪثر ڪري انهن سڀني جي دلين تي گهرو اثر ڪيو ۽ ان طريقي سان سڀني جي اخلاقي تربيت ٿيڻ ڪري انهن ڪرستاني ڌرم جي باري ۾ اڃا وڌيڪ دلچسپي ڏيکاري.

هڪ ڀيري پرماتند ٿياسافيڪل سوسائٽيءَ جي هڪ معزز ۽ وڏي رتبي واري رڪن هندو شخص سان انتهائي نمائشيءَ سان پيش آيو. اهو ماڻهو سندس انهيءَ رويي مان ايڏو ته متاثر ٿيو جو هُو گرجا ۾ ٻه ڀيرا پنهنجا ماڻهو وٺي آيو ۽ انهن اڳيان پنهنجي يادداشت مان هر پهلوءَ جي وضاحت ڪندي، سسٽر ٿيريسا (جنهن جو هڪ وڻندڙ مجسمو بعد ۾ اسان جي گرجا گهر ۾ لڳايو ويو) سان لاڳاپيل سچائي کي بيان ڪيو. 16- آڪٽوبر 1927ع تي هن پرماتند ڏي لکيو: ”جيئن ته منهنجو ارادو ڪراچي وڃڻ جو هئو انهيءَ ڪري مون کي توهان جو ڏنل ڪتاب Little Flower تڪڙو موٽائڻو هئو. البت ان تڪڙو جو ڀرپور فائدو وٺندي مون ان ڪتاب مان وڏو لاڀ ڀريو. جو اڄ ’ٿياسافي مرڪز‘ ۾ مون حضرت مسيح ۽ سندس مُک سنت (Saint) جي باري ۾ ڳالهائيو. سچ پچ ته ان وليءَ جي زندگي هڪ مثالي زندگي چئي سگهجي ٿي.“

اهو پرماتند جي عيسائي تعليمات پکيڙڻ وارو اجهل ۽ بيچين جذبوئي هئو جنهن جي ڪري هن ڪٽولڪ ڌرم سان لاڳاپيل ڪيترا ئي ڪتاب

جهڙوڪ بائيبل، بائيبل جي تاريخ، سنتن جا جيون (Lives of Saints) سميت Imitation, Examiner Reprints, Life of Christ, Tracts from Trickinopoly ۽ Little Flower ڳڻپ جوڳي انگ ۾ وڪرو ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيو. Little Flower ڪتاب جون 45 ڪاپيون (هڪ جي قيمت پنج رپيا)، حضرت مسيح جي زندگيءَ جي مختصر احوال تي ٻڌل پنج ڏنن ڪتاب ۽ سندس مقدس تصويرون سڀ سندس هٿان وڪرو ٿيون. ان حوالي سان پرماتند لکيو: ”اها ڪا عام رواجي ڳالهه نه آهي، ته اسان جا ڪتاب ڪٿولڪ کان وڌيڪ غير ڪٿولڪ چاهه سان پڙهن ٿا.“ مان اهو نه ٿو چوان ته هن ڪهاڻيءَ جو ڪردار ڪو ولي، بزرگ يا سنت هئو پر هو هڪ سچو ۽ سادو ڪٿولڪ روح هئو جيڪو آخري گهڙيءَ تائين پنهنجي عقيدتي تي سچائيءَ سان قائم رهيو.

پرماتند کي هر ماڻهوءَ سان سندس طبعيت مطابق ويجهو ٿيڻ جو ڏوڏانءُ هئو هو هڪ سان سنجيده شخص سان هوندو هئو ته ٻئي سان ڪل پوڳ ڪندو هئو ۽ ٽئين سان وري صفا سخت جڏهن ڪنهن شاگرد کي ڪٽي ٻولي ڳالهائيندي ڏسندو ته کيس ڏاڍي تڪليف ٿيندي هئي ۽ چوندو هئو: ”ڏسو اهو نتيجو اٿو اسڪول يا گهر ۾ ڌرمي تعليم نه ڏيڻ جو.“ هو ڪنهن سست يا گهٽ پڙهيل ڪٿولڪ کي ڪاٺس ٿيل گناهه مڃڻ (Confessions)، واعظ ٻڌڻ ۽ پاڪ پيغام حاصل ڪرڻ لاءِ هميشه همٿائيندو هئو. 18 نومبر 1935ع تي هڪ خط ۾ هن هڪ ڪٿولڪ شخص بابت لکيو: ”هو سدائين ٻين کي نصيحت ڪندو هئو پر مون کيس چيو ته پهريائين هو پنهنجي ويساهه تي مڪمل دسترس حاصل ڪري... هڪ ڀيري هڪ نوجوان سان ڪچهري ڪرڻ لاءِ مون هن کي پاڻ سان گڏ ڏينهن جي دُعا (Novena) ۾ هلڻ لاءِ چيو. ان سان گڏ مون مٿس ڪيل گناهن جي اعتراف لاءِ به زور ڀريو ته جيئن کيس ان جو صلوا ملي... ۽ هن ايئن ئي ڪيو. مون کيس چيو ته ضروري آهي ته پهريان هو ڪيل گناهن جو اعتراف ڪري، ان کان پوءِ مقدس آتما جي ويجهو ٿئي.

پرماتند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

ان ڏس ۾ مون کيس راهبائن (Nuns) جو مثال ڏنو جيڪي گنهگار نه هوندي به اڪثر گناهن جو اعتراف ڪنديون رهنديون آهن. جڏهن هُو ڪنهن ڪٽنولڪ کي سندس روحاني واڌ ويجهه لاءِ مناسب ماحول ۾ نه ڏسندو هئو ته ڪوشش وٺي، سندس آسپاس گهريل صحتمند ماحول مهيا ڪندو هئو. هُو مذهب مٽائيندڙن جي جسماني ضرورتن جو پڻ خيال رکندو هئو ۽ ڏکڻ کي منهن ڏيندڙ ڪٽنبن جي حال آهر مدد به ڪندو رهندو هئو. غريبن جون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ هُو ڪڏهن ڪڏهن خيرات پڻ گهرندو هئو. هڪ مذهب مٽائي ڪرستان ٿيندڙ دماغي معذور کي ته علاج لاءِ سنڌ کان بنگلور پڻ وٺي ويو. پر اختيارين کيس ڌاريو ڄاڻائي ان مريض کي اتي داخل ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. ڪرسمس جي پوتر ڏهاڙي ۾ مانند هڪ مقرر جاءِ تان ٻارن ۾ مٽائي ۽ ڪٽمنڙا ورهائيندو هئو ته جيئن کيس معصومن جي خداوند جي ويجهڙائي نصيب ٿئي.

جڏهن هڪ شخص کيس چيو ته ”اسان جي هندو ڌرم مطابق ته اسان سڀ ديوتا آهيون، جيڪڏهن ايئن آهي ته پوءِ اسان کي ڪير ماري سگهي ٿو؟ اسان ته سڀ امر آهيون ۽ جيڪو گھرون اهو سڀ ڪري سگھون ٿا. تون ڪهڙي خدا جي ڳالهه ٿو ڪرين؟“ هن مُرڪندي کيس جواب ڏنو: ”جيڪڏهن ايئن آهي ته مون کي هڪ ڏنڊو ڏي ته مان تنهنجي مٿي تي هٿان، ته جيئن خبر پئي ته تون ڪهڙي قسم جو ديوتا آهين.“

هُو ڳالهائڻ جو تمام ڪرو هئو ۽ ڪڏهن به بيچڙي شخص جو لحاظ نه ڪندو هئي، ڀلي پوءِ اهو ڪير به هجي. هُو بگڙيل ٻارن کي چونڊو هئو: ”اوهان کي پنهنجي ڪڏن عملن تي شرم نه ٿو اچي؟“ جڏهن ته وڏن کي نصيحت ڪندي چونڊو هئو: ”اوهان گمراهيءَ واري رستي تي پيا هلو.“

هڪ پروٽيسٽنٽ پادريءَ انهيءَ جي اعتراض ته ڪجهه خراب پوپن جي زندگين تي نظر وجهندي، رومن ڪٽنولڪ ڌرم پاران

ڏنل ”گناهن کان پاڪ هجڻ واري نظريي“ جو دفاع ٿي نه ٿو ڪري سگهجي، تي تبصرو ڪندي پرماند سينٽ ميٿيو جي هيٺئين قول جو حوالو ڏنو: ”اهي قديم يهودي ڪاهن ۽ ريا ڪار حضرت موسيٰ ۽ جي ڪرسيءَ تي چڙهي ويٺا آهن. اهي اوهان کي ته سٺا عمل ڪرڻ جي تلقين ڪندا، پر انهن جا پنهنجا عمل سندن ڪيل ڳالهين جي بالڪل اُپٽر هوندا.“ جنهن تي هڪ پرچارڪ پڇيو: ”ڇا اهو قول بائيبل ۾ لکيل آهي؟“ ڪيمچنڊ لکي ٿو: ”ان سلسلي ۾ هڪ ڳالهه پڪ سان چئي سگهجي ٿي ته اهو پادري سنئين رستي تي هوندي به رستي تان ٽڙيل انسان پئي لڳو.“

باقاعده تسليم ٿيل مذهبي شخصيتن کي پرماند پاران اڪثر چوندي ٿو ويو ته: ”سنت ۽ اولياءَ زمين تي نه بلڪه جنت ۾ هوندا آهن. ڪٽولڪ ڪليسا ڪنهن کي به جيئري هجڻ تائين هڪ سنت جي مرتبي سان نه ٿي نوازي، اهو اعزاز ڪنهن کي به صرف ان جي موت کان پوءِ ئي ملڻ ممڪن آهي.“

جيتوڻيڪ کيس خبر هئي ته اسان جي سماج ۾ ڪنهن به غلط انسان جي ننڍا ڪرڻ هڪاڻ-وٽندڙ عمل آهي، پر پوءِ به پرماند پنهنجو ڌرمي فرض پورو ڪندي ايئن ڪرڻ کان ڪڏهن به نه ڪيڀايو. ان هوندي به سائنس اختلاف رکندڙ سدائين کيس احترام ۽ ڌيان سان ٻڌڻ کانسواءِ نه رهي سگهندا هئا. ڇو جو انهن کي خبر هئي، ته ڪو به سخت ۽ ڏکيو موقف اختيار ڪرڻ ۾ هن جي خود غرضيءَ شامل هرگز به نه آهي، بلڪه سندس طرفان ٿيندڙ تنقيد جو اصل مقصد سندس نقادن جي سُڌاري لاءِ آهي. چڱن ڪمن جي لاءِ ٿيندڙ سندس ويٺي جنهن تائين پهتي، قلداڪ ٺيجا ڏيندڙ ثابت ٿي. ان ڪري نه ته ڪو هن جي تحرير ۾ جادو هئو پر اهو سڀڪجهه سندس سٺي ۽ بي داغ ڪردار جو اثر هئو. جڏهن به هن جو لکيل ۽ زباني نرم پر شديد احتجاج اثرات ثابت نه ٿيو.

ته پرمائند ڪجهه سخت اُڀاءُ ڪڍڻ تي مجبور ٿي ويو. هڪ دفعي هن ڪجهه جُوتاري پوليس ۾ پڪڙايا هئا ۽ شاهد طور عدالت ۾ حاضر ٿيو. ان موقعي تي جُوتارين جو بچاءُ ڪندڙ مخالف وڪيل ڪائٽس سوال ڪيو: ”ڇا تون عيسائي آهين؟“ پرمائند جواب ڏنو: ”بي شڪ“ وڪيل جو اڳيون سوال هئو: ”ڇا تون پنهنجي حواسن ۾ آهين؟“ ان سوال تي پرمائند خاموشيءَ سان فقط جج ڏانهن ڏٺو ۽ ڪو جواب نه ڏنو.

ٻئي موقعي تي کيس پنهنجن ساٿين سان ملي غريب ۽ سادن ڳوٺاڻن کي ٺڳيندڙن ڪجهه سامان نيلام ڪرڻ وارن ڪپڙين کي عوامي سطح تي وائڻو ڪرڻو پيو. انهن ٺڳن جا ساٿي نيلائيءَ وقت پيش ٿيل سامان جي هاسيڪار تمام وڏي ڀولي لڳائيندا هئا ۽ رياءُ وچان ايئن ظاهر ڪندا هئا ته هو ان سامان جي خريداريءَ ۾ دلچسپي رکن ٿا، ته جيئن معصوم ڳوٺاڻا سندن فريب ۾ اچي خد کان وڌيڪ قيمت تي اهو سامان خريد ڪن. پرمائند انهيءَ چال کي انتهائي بهادريءَ سان وائڻو ڪيو. جيتوڻيڪ ان بهادريءَ کان پوءِ مٿان مٿس هندو جاتيءَ طرفان تنقيد ۽ ننڍا جو چڻ ته هڪ سيلاب پريو ويو ۽ کيس ”هڪ بدبودار عيسائي هڪ مليج ۽ هڪ پاپي“ طور مڙهي. هاب ڪيو ويو پر انهن ڳالهين سان به پرمائند جي ذهني آئند تي ڪو فرق نه آيو نه ئي هن پنهنجو فرض نڀائڻ کان ڪن لاٿار ڪئي.

هڪ ڏينهن پرمائند ڪراچيءَ جي هڪ مڪ عيسائي عالم کي ڪجهه هندو نوجوانن جي وچ ۾ گهيريل ڏٺو جيڪي ڪائٽس بائيبل سان لاڳاپيل ڪنهن ڏکي مسئلي بابت وضاحت طلب ڪري رهيا هئا: ”اوهان چوندا آهيو ته بائيبل خدا جو ڪلام آهي. جيڪڏهن اهو سچ آهي ته پوءِ اوهان حضرت لوط جي ڌيئرن جي پنهنجي پيءُ سان مباشر واري عمل (عيسائي عقيدتي مطابق) بابت ڪهڙو جواز پيش ڪندؤ؟“ جيئن ته اهو عيسائي ڏاڪر تمام گهڻو تجربڪار هئو تنهنڪري هن ڏانهن ڌيان ڏيندڙ ماڻهن جي بي چينيءَ کي ڏسندي ٿڌي

دماغ سان جواب ڏنو: ”ان دور ۾ اهو عمل گناه نه هئو.“ ان موقعي تي پرماند ان عيسائي ڏاڪر جي ساٿيءَ کي مشورو ڏنو ته سندس دوست، نوجوانن کي صحيح جواب ٻڌائي، پر هن جڏهن سندس ڳالهه کي وزن نه ڏنو ته هو پاڻ ان بحث ۾ ٽپي پيو ۽ چيائين ته حضرت لوط ؑ جون ڌيئر ايڏي وڏي گڏي ڪم تي ڏاڍيون شرمسار ٿيون هيون. ان کانسواءِ پرماند ڪجهه ٻيون به مڃڻ جوڳيون وضاحتون ڏنيون، پر عيسائي عالم ۽ ڪئٿولڪ گرجا وارا سندس خلاف اُتي بيٺا ۽ کيس اُبتو سبتو ڳالهائڻ لڳا. جيتوڻيڪ انهيءَ صورت حال هن کي تماشائين ۾ مذاق جو نشانو بڻائي ڇڏيو. ان هوندي به اها وڏي ڳالهه آهي ته ساڻس ڪا بي واجبي ٿيندي هئي، ته هو آبي مان ٻاهر نه نڪرندو هئو بلڪه سندس ڪردار اڃا به وڌيڪ روشن ۽ واضح ٿي ويندو هئو.

پنجويه سال اڳ جي ڳالهه آهي ته هڪ پيري، جڏهن هن ڪتاب جو ليکڪ پنهنجي ٻن بنگالي شاگردن سان گڏجي ”لُوڪي“ جي علائقي ۾ موجود پهڙين اندر گرم پاڻيءَ جا چشما ڏسڻ ويو ته اتي ڪجهه شاهوڪار سنڌي هندو واپارين جي چُرچ تي، سياحن جي بنگلي مان کيس تمام بد اخلاقيءَ واري طريقي سان لوڏيو ويو. واپارين جي پرڪارن مان پتو هئو ته اهي پنهنجي گڏجاڻيءَ ۾ هڪ عيسائي کي ڏسڻ سهي نه پئي سگهيا. پرماند پنهنجي اها بيعزتي نهايت ئي ڏيرج سان برداشت ڪئي، پر ان بدسلوڪيءَ جو پنهنجي خاص عيسائي انداز ۾ بدلو وٺندي، اسان جي ميزبان ريلواڻي آفيسر طرفان مليل تازي پاڻيءَ جي بوتل ساڳين امير هندو واپارين ڏانهن موڪلي ڏني.

پرمانند: هڪ ڏاهو انسان

هن باب ۾ آئون پرمانند ميوارام جي ادبي قد ڪاٺ بابت ڪجهه لکڻ چاهيان ٿو. 1896ع ڌاري ”جوت“ جي نالي سان، هڪ پندرهن- وار رسالو جاري ٿيو، جيڪو سنڌ ۾ پنهنجيءَ نوعيت جو پهريون رسالو هئو. اشاعت جي پهرئين سال اهو ٻن ٻولين، يعني انگريزي ۽ سنڌي ۾ نڪرندڙ جرنل هئو. رسالي جي سنڌي حصي جو سنڀاليندڙ پرمانند ميوارام ۽ ريوڇند، جڏهن ته انگريزي ڀاڱي جو ائڇارج مسٽر بينرجي ۽ ڪيمچند هئا. سيپٽمبر 1897ع ۾ جڏهن هڪ اُستاد جي حيثيت ۾ پرمانند جو ڪيريئر پڄاڻيءَ تي پهتو ته هُن ”جوت“ رسالي جي واڳ سنڀالي ۽ سال 1900ع کان پنهنجي وفات يعني 29 نومبر 1938ع تائين اُن جو ايڊيٽر رهيو. رسالي ۾ ڌرمي، سماجي، اخلاقي معاملن ۽ تعليم جي موضوعن تي مضمون شامل ڪيا ويندا هئا.

”جوت“ پرماند جي سرواڻيءَ ۾ عيسائي ڌرم جي سچائين، متن ۽ ڪٽولڪ رٿائن کي ڦهلائڻ لاءِ هڪ اهم ذريعو بڻيل هئو ۽ اُن سنڌي سماج ۾ عيسائيت لاءِ پيدا ٿيل متپيد کي ختم ڪرڻ ۽ عيسائين لاءِ گڏيل احترام پيدا ڪرڻ ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪيو. پهريون ڀيرو رسالي جون لڳ ڀڳ ڇهه سو کن ڪاپيون سنڌ ۾ جڏهن ته ڪجهه ڪاپيون هندستان ۽ ٻاهر رهندڙ سنڌين ۾ ڪاپيون ويون. اُن کانسواءِ هزارين غير عيسائين به اُن کي پڙهيو ۽ رسالي جي رُڪنيت حاصل ڪئي. حقيقت اها آهي ته پرماند جي لکڻ جو انداز نهايت گهرو ۽ اثر اٿتو هوندو هُئو. ان ڳالهه ۾ مون کي تيز جيترو به مونجهارو نه آهي، ته جديد سنڌي ليکڪن جي پيٽ ۾ پرماند جي لکڻين ۽ اُن جي سينگاريل انداز سان ڪوبه بزميچي نه ٿو سگهي. سندس هر لکڻيءَ يا آکاڻيءَ جو موضوع سبق ڏيندڙ ۽ دل لڀائيندڙ هوندو هئو. گڏوگڏ هر مضمون ۾ استعمال ڪيل مختلف ڳجهارتن مان به اُتم سمجھ ۽ معصوميت جهلڪندي نظر ايندي هُئي. اُن جو مثال گوٿام جي علائقي مان سنڌ جي صحرائي سير تي نڪتل ڳجهه دانائن واري ”جوت“ ۾ ڇپيل آکاڻي آهي، جنهن ۾ مسافرن کي رستي ۾ اڃا تـلـ مُشڪلاتن ۽ آڀڏائـن کي مُنهن ڏيڻو پوي ٿو. اهڙن موقعن تي اُهي ڏاهپ جو مظاهرو ڪندي منجهانئن، سڀني کان وڌيڪ داناءُ جو وات پٽڪي سان بند ٿا ڪري ڇڏين ته جيئن ڪنهن اوچتي آڀڏا مهل سندس ڏاهپ سلامت رهي ۽ هُو هنگامي حالتن ۾ اُن جو استعمال ڪري ڪين مُشڪلات مان ٻاهر ڪڍي سگهي. ايئن هلندي هلندي هڪ موقعي تي اوچتو رڻ يا صحرا ۾ کين اُٺ جي پيرن جا نشان نظر اچن ٿا، پر ڪنهن کان به اُنهن جي سڃاڻپ نه ٿي. ان مهل منجائڻ هڪ پنهنجي همسفر جڏهن ڏاهي ماڻهوءَ جي وات تي ٻڌل ڪپڙو کوليو ته هُن پنهنجي ڏاهپ جا موتي پٿاريندي چيو: ”توهان سڀني مان رڳو مون کي ئي مُعاملو سمجھ ۾ اچي ٿو. مان سمجھان ٿو ته هن جاءِ تي جانورن جي پيرن هيٺان ڪاٺ جا جوڙيل تختا رکي، کين داڻو ڪارايو ويندو هُئو.“

ان حوالي سان ٺهڪندڙ هڪ ٻي آکاڻي به هتي مثال طور ڄاڻائجي ٿي. چون ٿا ته ڀوهڙي شهر جي آسپاس ”مُڇ-ڪجي“ جي نالي سان مشهور هڪ شخص رهندو هئو. هن تي اهڙو نالو ايئن پيو جو هو ڄاڻي ڄم کان نهايت ئي نڪم وٽي قسم جو ماڻهو هو. هڪ لڱا ڏينهن تتي جو هو ڪجيءَ جي وٺ هيٺيان لپتو پيو هئو جو کيس ننڊ وئي وئي. ان دوران ڇڳي مان ڪارڪ جو هڪ ڊاٽو ڪريو ۽ سڌو اچي سندس مڇن ۾ اٽڪيو. ٿوري دير کان پوءِ کيس ڄاڳ ته ٿي، پر آڙس وڃان هٿ وڌائي مڇن مٿان ڪريل ڪارڪ وات ۾ نه وڌائين ۽ اوسيٽري ۾ رهيو ته اهو ڪارنامو ڪو ٻيو اچي ڪري جهٽ گذري هوندي جو وٽانئس هڪ راهگير لنگهيو. هن کيس وڏي نمائائيءَ سان منٿ ڪئي ته واهڙو مهرباني ڪري ڪارڪ جي ڊاٽي کي پنهنجي پير سان ڌڪي سندس وات ۾ وجهي. سندس انهيءَ ”بيمثال سُستيءَ“ سبب کيس ”مُڇ-ڪجي“ چيو ويندو هئو. اهڙي قسم جا ماڻهو اڄ به اسان جي آسپاس موجود آهن، جيڪي پنهنجي نڪمائي ۽ آلسي طبيعت سبب دنيا ۾ مانيءَ گِراهه ۽ ڳڀي لاءِ ٻين آڏو رُسا ٿيندا رهندا آهن.

ترجمو ته بهر حال ترجمو ٿي آهي ۽ دنيا جو ڪوبه بهترين ترجمو به اصل لکڻيءَ جو مُتبادل نه ٿو ٿئي سگهي. پر هيٺ ڏنل لکڻين کي پڙهڻ سان پڙهندڙ کي اندازو ٿيندو ته ”جوت“ ۾ ڪهڙي قسم جو مواد ڇپجندو هئو. ”جڏهن وهانءَ کان پوءِ گهوت پنهنجي ڪنوار سان گهر اچي رهيو هئو ته جيئن جيئن ڪنوار گهر اندر هوريان هوريان پنهنجا قدم پئي وڌا، ته گهوت جا مائٽ سندس پيرن ۾ گهڙي جو پاڻي ڇڻڪاري رهيا هئا، ته جيئن هن جي هر وڪ سڀاڳي ثابت ٿئي ۽ هوءَ سُڪ آئند سان پنهنجي نون پکن ۾ اچي آباد ٿئي. ساهرائي گهر ۾ پير وجهندي، هن جي مٿي تي ٿانون جو ڪارو به رکيائون، ته جيئن ان جو بار کيس پنهنجي گهر جي اُٿاڻين جي پٽ رکڻ جو احساس ڏئي ۽ هوءَ گهر جا راز کولي جڳ وٽ ٻاڙو

نه ٻولي. سندس وات کي مٺاڻ به چڪايو ويو. ته جيئن هوءَ سڀ سان مٺو ڳالهائي. مون کي سڏ ناهي ته اڄڪلهه اهي ساڻ سنوڻ ٿين به ٿا الائي نه. کيس سدا سَهڻو ۽ من موهڻو ڏسڻ لاءِ گُٺوار جي لاءِ سندس هٿن ۾ ٿوه ڏيندي، ڇٽ ته اُن جي ظاهري ۽ سونهن ۽ اندر جي ڪوڙاڻ کان کيس آگاه ڪندا هُجن ته: انسان جي ٻاهرين سونهن سڀڪجهه ناهي، پنهنجو اندر به اُجرو رکڻ ضروري آهي. کيس اُها به صلاح ڏنل هُئي ته: خوبصورتِيءَ لاءِ ڪپڙن ۽ زيورن ڏي نه ڏس، پر پنهنجي دل ۾ صبر ۽ ڌيرج رک. پنهنجو ڳاٽ اونچو ڪر، پر هل نوڙت ۽ نمائائيءَ سان. پنهنجو ذهن ڪنهن ڳنڍ ۾ بند نه رک. حسد ۽ ساڙ نه ڪر. پنهنجي دل کي پيار جي زيور سان سينگاري رک ته هرڪو تنهنجا ڳڻ ڳائي ۽ ٿون گهر جي سونهن بڻجي پوين.

”بدناموسي هڪ ته۔ مٺهين تلوار آهي، جيڪا ماڻهوءَ کي نه ڇُٽندڙ گهاءَ رسائي ٿي. اُن عمل سان گلاخور جنهن جي گلا ٿي رهي هُجي ۽ پئي جي يعني گلا ٻُڌندڙ جي به بربادي ٿئي ٿي. هونئن به ڪنهن جي ملڪيت ڦُرڻ کان پلو آهي ته سندس نيڪ نامي چورائجي. جڏهن اسين ڪنهن بدزيان ماڻهوءَ جي واتان پئي جي گلا غيبت ٻُڌندا هُجون ته بچاءُ ۾ پنهنجي ڪنن ۾ ڪپهه وجهڻ گهرجي. چو جو ائين ڪندي اسان درحقيقت ڪنهن جي غيبت کان پنهنجا ڪن بچائي رهيا هوندا آهيون ته جيئن سڀاڻي گلاخور غيبت لاءِ پنهنجو مٺهن اسان جي بدران ڀت ڏانهن ڪري جيڪڏهن ڪو هر عمر شخص يا اسان جي ڳالهه تي ڪڻ ڌريندڙ اهڙي حرڪت ڪري ته کيس ٿڌي تي ئي ان حرڪت کان روڪجي. يا گلاخوريءَ واري جاءِ تي ڇڏي ويڃي. جيڪڏهن ائين ممڪن نه هجي ته جيئن ميجريل ڊيگي آڏو ڪپڙو ڏئي کائڻس بچاءُ ڪبو آهي، اسان کي پنهنجي بچاءُ جو بندوبست ڪندي ڪچهريءَ جو موضوع مٿل ڪپي. پر جيڪڏهن اهو به ممڪن نه هُجي ته پوءِ ماڻ جو مزو وٺڻ

گهرجي، ته جيئن گِلا خور سمجھي وڃي ته اسان سندس خيالن سان
 سهمت نه آهيون. اُن صورت ۾ سندس حالت اهڙي هوندي جو چڻ ته
 ڪٽيءَ ڪن وڍايا هُجن ۽ هُو آئيندي لاءِ جوڳو سبق سکندو. اهڙا ماڻهو
 جن کي مندرن، گهرن ۽ گهٽين سميت هر هنڌ گِلا خوريءَ جي پٽ پيل
 آهي، تن کي اهڙي طريقي سان ئي چُپ ڪرائڻ گهرجي.
 هيٺ ايڊيٽر جي هڪ هاريءَ سان ڪيل ڳالهه ٻولهه جو وچور
 ڏجي ٿو:

گذريل سال جڏهن جوئر ۽ ٻاجهريءَ جو فصل لُٽجي چُڪو هئو ته
 اسان مُنهن-مُوسڙي (Weaver Bird) پکيءَ کي الوداع چئي چُڪا
 هئاسين. پر هيئنتر جڏهن اُهو ساڳيو پکي سُئي موقعي تي ٻيهر موٽي آيو
 آهي، ته اسان پنهنجي هن پتڪڙي ساهدار دوست سان مُکا ميلو ڪرڻ
 چاهيون ٿا. ٻنيءَ ۾ ساڳي جاءِ ۽ ساڳئي وڻ تي سندس اڌ-اڏيل آڪيرا
 جهُولي رهيا هُئا. اتي پهچڻ مهل سج لهي رهيو هُئو تنهنڪري سمورا
 پکي آرامي ٿي چُڪا هُئا. تنهن کان پوءِ اسان واهه جي ڪپ تي پसार
 ڪرڻ لڳاسين، جتي هر لولا نار چرڙا ڪري رهيو هُئو. گِڏڙن اوناڀو
 پئي ۽ ڏيڏر نان ٿان ڪري رهيا هُئا. سڀ کان پهرين اسان هاريءَ کان
 پنهنجي پتڪڙي دوست پکيءَ جي باري ۾ پڇا ڪئي. هُن ورائيو: ”ها
 پندرهن ڏينهن اڳ جي ڳالهه آهي ته پکي واپس آيو آهي. ”چا اهو
 جهرڪيءَ جهڙو نه آهي؟“ اسان کانئس پڇيو: ”ها، اهو اُن جهڙو ئي
 آهي“ هُن ڏسيو ”مهرباني ڪري اسان کي ٻڌاءِ ته پکيءَ جا دُشمن ڪير
 آهن؟“ سائين، اُن جو پهريون دُشمن هاري آهي، جو هُو مڪئيءَ جو سنگ
 لُٽي ٿو ڇڏي، ته جيئن پکي اُنهن کي نسرڻ کان اڳ ڪچڙو کائي نه
 وڃي.“ هُن ڏسيو ته چڱو ٿيو جو پکي ان کي کائي ڇڏيو جو ايئن ڪندي
 هُو جيت جڻن کي نقصان پُچائي رهيو هُئو ته ته جيت جڻيا سندس فصل
 کي گهڻو نقصان پهچائين ها. پوءِ اسان هُن کي ولاديت جي بادشاهه
 فريڊرڪ جي ڪهاڻي ٻڌائي، جنهن کي پنهنجي ملڪ ۾ جهرڪين کي

ماراڻڻ واري فيصلي تي بعد ۾ وڏو پڇتاءُ ٿيو هُئو. تنهن تي هاريءَ چيو: ”هاڻ هُئهن۔ موسڙو پڪي ٻي پلي خاطريءَ سان، مڙا ماڻي، مان هن کي ڪجهه نه چونڊس.“ اسان پڇيو: ”پڪيءَ جا ٻيا ڪهڙا دشمن آهن؟“ هاريءَ ورائيو: ”ٻار نانگ، نوريتڙو ۽ ڪانءُ.“ اهو پڪي ايڏو ذهين آهي جو پنهنجي آڪيري کي ڊگهو ۽ اونهو ٺاهيندي ٻاهران ان کي چُهنبدار بڻائيندو آهي ۽ آڪيرو هيٺ لڙڪيل هوندو آهي. پر نانگ به ڏاڍو چالاڪ آهي. اهو يڪو وڻ جي چوڌاري ڦيرا ڏيندي مٿي چڙهندو رهندو آهي. ان کان پوءِ پنهنجي پُچ کي آڪيري واري تاريءَ تي وڪوڙيندي، ڳچي مٿي ڪٽي، آڪيري ۾ وات وجهي پڪيءَ جا آنا يا ننڍا ٻچا هڙپ ڪري ويندو آهي. ”ان کان پوءِ هاريءَ ٻُڌايو ته هُن هڪ پيري ڪيئن بنا ڪنهن پوڄي جي هڪ وڏي نانگ کي پُچ کان جهلي، کيس پنهنجي پٽڪي سان ٻڏي وئي گهوڙا تو هنيو هُئو. ”پوءِ پلا اهو ٻُڌاءُ ته ان خوراڪ کانسواءِ نانگ جو ٻين ڪهڙين شين تي گذارو آهي؟“ واهه پر ترندي اهو مڇين ۽ ڏيڏرن جا پيرا لاهيو ڇڏي. سندس مٿو هميشه پاڻيءَ کان ٻاهر هوندو آهي پر باقي جسم هيٺ هوندو اٿس.“

جيئرو ويندو آهي ته جي اوهان ٻوليءَ جا هُنر سکڻ چاهيو ٿا ته پوءِ هاريءَ کان سکڻ. هُن جي لاءِ ڏنيا هڪ ڪتاب وانگر آهي، جنهن مان هُو مسلسل سکندو رهندو آهي. بلڪ ڪجهه معاملن ۾ هُو هڪ تعليم يافتہ ماڻهوءَ کان به گهڻو سمجهدار آهي. هڪ تعليم يافتہ پنهنجي پالڻهار جي موجودگي لاءِ ثابتين جو مطالبو ڪندو پر هڪڙو سادو سودو هاري پنهنجي پروردگار کي هر شئي، يعني آسمان ۾ زمين تي، موسمن ۾ ندين ۾ ميدانن ۽ جيت جڻن، پکين ۽ حيوانن ۾ پسندو آهي. جڏهن مينهن پوي ته چوندو ته خُدا جي رحمت آهي، جي نه وسي ته چوي خُدا ناراض آهي.

مختلف تضادن جي وچ ۾ رهندي به پرمانند عيسائيت جي هڪ اهڙي پُراڻي اسڪول سان پنهنجو تعلق قائم رکيو جنهن هندومت جي کنڊرن مٿان گرجا تعمير ڪرڻ پئي گهري. کيس مندرن منجهان مليل

پڇان ڏياريندڙ تجربن، ڌرم کان پري ڪيو. اُپاڌيائ جي سان رابطي ۾ اچڻ بعد ۽ وڌندڙ عمر جي حساب سان هندومت خلاف سندس ڪروڙ وڌندو ويو. پنهنجي تبليغ جي پهرين مرحلي دوران هن مذهبي پرچار لاءِ سخت محنت ڪئي ۽ هندستان ۾ ڪرستاني ڌرم جي واڌ ويجهه لاءِ انتهائين پسند طريقي اختيار ڪيا. ”جوت“ جي پاليسي اڳ به تبليغ سان هم آهنگ هئي ۽ هينئر به آهي ۽ ان جي صفحن تي، ناول يا ٻيا نظرياتي خيال شامل نه هئا. اهو هڪ نه پر ٻه ٽي ڀيرا بند ٿيڻ جي ڪناري تي به پهتو هئو پر ڪراچيءَ جي رهاڳو ۽ سينٽ جوزف اسڪول جي سرپرست جرمن خاتون سسٽر ڪلاريسا، جو اهو وڏو ماڻهپو هئو جو هن ”جوت“ جي بندش خلاف ڀرپور احتجاجي آواز اُٿاريو ۽ وڏي واڪي چيو ته ”هيءُ ڪو غير اخلاقي يا باغي سوچ جي نمائندگي ڪندڙ پرچو نه آهي، جو ان کي بند ڪيو پيو وڃي.“ سسٽر ڪلاريس جو اٿاريل اهو آواز غالب پئجي ويو. جيتوڻيڪ حيدرآباد (سنڌ) جي هڪ پادريءَ ڦونڊ ۾ ايندي، لاغرضيءَ سان هندو پريس جي مڪنيجر کي حڪم ڪيو ته پرچو نه ڇاپيو وڃي. ايتري تائين جو ان لاءِ ممبئي جي آرچ بشپ سان مشاورت به نه ڪئي وئي.

سرگواسي ايڊيٽر هاڻ پنهنجي خالق حقيقي وٽ آهي پر هن جي اخبار اڃا به زنده آهي. مان يقين سان چوان ٿو ته جن کي ڪرستاني ايمان جو بل مليو آهي، اهي ”جوت“ جي تسلي بخش تعمير ڪندا ۽ هن اخبار کي سچائيءَ جي علامت بڻائيندا. اهو اسان هندستانين، خاص ڪري مقامي عيسائين جو فرض آهي ته پنهنجي هم وطنن جي اخلاقي ۽ روحاني اصلاح ۽ ترقي لاءِ پنهنجو ڪردار ادا ڪريون، نه ڪي اهو سڄو باريوربي برادريءَ جي ڪلهن تي اڇلائي ڇڏيون.

ڙڳو اهو ئي نه ته ”جوت“ ۾ پرماتند پنهنجي بي بها تخليقي صلاحيتن جو مظاهرو ڪيو پر هن ان جي پيروي ڪندي 1923ع ۾ هن ”ڪرسٽ جي پوٽواري“ (Imitation of Christ) جو لاطيني زبان مان

سنڌي ترجمو ڪيو جيڪو ڪئٽولڪ ڌرم ۾ هڪ شهپاري جي حيثيت رکي ٿو. هڪ انگريز پروٽيسٽنٽ عيسائي خاتون ڪتاب جي هڪ ڪاپي ملڻ کان پوءِ پرماند ڪي لکيو: ”ڪيڏو نه آئند پريو ڪتاب ۽ ڪيڏي ته اُن جي مٿي ۽ سادي ٻولي آهي..... اسين جڏهن لنڊن وينداسين ته انهن (هيڊڪوارٽر) کي، ٻين ٻولين ۾ ٿيل ترجمن بابت ٻڌائينديس، جيڪي تقريبن ڪُل جوڳا آهن، جن کي پڙهندي اسان انتهائي سخت ندامت محسوس ڪيون ٿا ۽ انهن کي چونديس ته هو سنڌين کي مشنري ڪمن ۽ ترجمن وغيره جو حق استعمال ڪرڻ چو نه ٿا ڏين، جيڪي سندن ٻوليءَ جي نزاکت کي اسان کان وڌيڪ سمجهن ۽ ڄاڻين ٿا.“

اُن ۾ حيرت جي ڪا ڳالهه نه آهي ته پرچي جون هزارين ڪاپيون پرماند جي معرفت هندو گهراڻن تائين پهتيون ۽ اُن جي زباني توڙي لکت ۾ شاهدي پڻ ملي آهي ته ڪيترائي هندو خاندان سندس پيروي ڪندي، انجيل کي مقدس ڪتاب طور استعمال ڪرڻ لڳا. هڪ فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ جيڪو ايڊيٽر (پرماند) جو هڪ پراڻو شاگرد هئو، اُن کيس چيو: ”منهنجي عدالت ۾ جڏهن به ڊولاب ۽ ڪرپشن جو ڪيس سامهون آيو بجاءِ حرص ۽ لالچ ۾ اچڻ جي، ”جوت“ ۾ چيل منهنجي مذهبي ۽ اخلاقي هدايتن منهنجي رهنمائي ڪئي ۽ مون کي ثابت قدم بڻايو.“

هڪ مانائٽو برهمڻ، جيڪو پنهنجي حياتيءَ جي پڄاڻيءَ تائين ”جوت“ جو خريدار رهيو تنهن 1923ع ۾ لکيو: ”جي هڪڙي ڪاپي به تيار هُجي ته جيترو جلد ٿي سگهي اُها تڪڙي ٽپال رستي ڏياري موڪليو. هن جهڙو ڪوپيو سٺو ڪتاب به هُجي، ته اهو به ساڳئي بنڊل ۾ ڏياري موڪليو. اُن سان گڏ مهرباني ڪري اوھان مون کي ٻيا به اهڙا نو ڪتاب پڙهڻ لاءِ رهنمائي ڪيو ته جيئن منهنجي رٽائرمينٽ واري زندگيءَ جون بچيل گهڙيون لاپائيتيون گذري سگهن. اُن قسم جون

ڪيتريون ئي زبردست ۽ شاندارن هدايتون ”جوت“ ۾ وقت بوقت نظر اينديون رهن ٿيون، جن تي سڄي دل سان عمل ڪندي انسان نجات ۽ سڄي مُڪتي حاصل ڪري سگهي ٿو. دراصل اهڙي معياري پرچي کي هفتيوار بڻايو وڃي ته تمام سُٺو ٿيندو، ڪٿي خريدارن جو حلقو محدود ٿي چو نه هجي.“

اُستادن ۽ امتحان وٺندڙن پنهنجي شاگردن کي ”جوت“ مان ورتل چونڊ ٽُڪرا ترجمي لاءِ ڏيندا هئا. سماجي موضوعن ۽ اخلاقيات تي ڇپيل مضمون، ٻيون اخبارون بعد ۾ نقل ڪري ڇاپينديون رهيون. ليکڪ پنهنجي ڪتابن جي موضوعن لاءِ سندن شمارن مان حوالا آڏار ڪٽي ڪم آڻيندا رهيا.

سال 1925ع ۾ ”جوت“ جي مختلف شمارن کي فائيلن مان ڪڍي تيهه کن چونڊ مضمونن کي گڏي ٻه سو صفحن تي ٻڌل ڪتاب ”گل ڦل“ جي نالي سان ڇپائي پڌرو ڪيو ويو. جنهن کي بمبئي يونيورسٽي پاران سال 26، 1925 جي مئٽرڪ جي امتحان ۽ سنڌ ورنيڪيولر ٽيڪسٽ بڪ ڪميٽي پاران صوبي جي اسڪولن ۾ عام نصابي استعمال لاءِ منظور ڪيو ويو. ”گل ڦل“ جو ٻيو حصو سال 1936 ۾ ڇپيو ويو. هن ڪتاب جي اهميت جو اندازو اُن مان لڳائي سگهجي ٿو ته مختصر مدت ۾ اُن جا چار ايڊيشن هڪٻئي پويان ڇپيا ويا.

”گل ڦل“ جي تعارفي ستن ۾ پرماتند لکيو: ”منهنجي گُجهه دوستن، خاص طور پروفيسر ايڇ ايم گربخشاڻي صلاح ڏني ته نئين نسل جي ضرورتن کي پورو ڪرڻ جي حوالي سان هڪ ڪتاب لکڻ گهرجي. تنهنڪري هيءُ گلدستو ڇپجي پڌرو ٿيو. ٻه سو صفحن تي ٻڌل هيءُ ڪتاب مختلف گلن جي مالها آهي. نوادرات، اخلاقيات، تعليم فطرت پرستن، رانديگر، مُهم جو سڀني کي اُتي پنهنجي دلچسپيءَ جو سامان ملندو. ”گل ڦل“ ستر سقن تي مشتمل آهي، جيڪي سڀ جا سڀ جوت مان هيٺ ٿيا ويا. هڪ سبق ۾ ڪوتڙي واري ڀلي مڇيءَ جي سواد جي

ساراه آهي. اُن جا مختلف قسم ۽ دلچسپ عادتون بيان ڪيل آهن. ڪٿا ۾ جڏهن اُهو سنڌو درياءَ لاءِ عربي سمنڊ کي الوداع ڪندو آهي ته ساڻس واڳيل تفصيل ۽ ڏند ڪٿائون ٻڌائيندي ڏسيو ويو آهي ته اهو ڪيئن سمنڊ کان سنڌوءَ جي مٺي پاڻي ڏانهن اويارو هلي ٿو ۽ وري واپس ڪيئن سمنڊ ڏانهن موٽڻ شروع ڪري ٿو. ۽ اهڙي طرح قديم دور کان کيس ڦاساڻن بابت تاريخي قصا ۽ سمنڊ ڏانهن سندس ٻيهر واپسي جو وچور بيان ڪيل آهي. هڪ سبق ميرپورخاص سنڌ ويجهو موجود ڪاهوءَ جي دڙي بابت آهي، جنهن ۾ روم جي تاريخي شهر ”پومپئي“ وارنگر سنڌ جي قديم تاريخي ماڳ برهمڻ آباد جا تفصيل شامل ڪيل آهن. اُن سان گڏ هڪ سبق ۾ ڪنهن سيلانيءَ جو ذڪر به آهي، جنهن جو مٿو گهاٽن وارن سان ايترو ته جهنجهيل هو جو کيس توپي جي ضرورت ئي نه هئي. هُن جي ڏاڙهي پڪيءَ وانگر واٽريل هئي ۽ کيس بمبئي جي پوليس وارن جيئن ڪدر جي خاڪي قميص ۽ ريشم جي شلوار پاتل هئي.

سندس اڪيلو ساٿي هڪ گُتو آهي، جنهن جي ڇاتيءَ تي لڳل ڪاڳر جي ٽڪري تي لکيل تحرير ڀرسان لنگهندڙن کي سندس عالمي سيلاني هجڻ جو تعارف ڪرائي ٿي. ساڳئي پرڇي ۾ خيرپور جي مير علي مراد خان جي هڪ شڪار پارٽيءَ جو به ذڪر اهڙي ته دلڙيب انداز ۾ ٿيل آهي، جو لڳندو ته ڇڻ اوهان به اُن شڪاري مُهر جو هڪ حصو آهيو. هڪ ٻيو سبق گهريلو زائفان ۽ گهر جي اندر سندس تخليق ڪيل ڪائنات بابت آهي، جنهن کي پڙهندي اوهان هڪ سپاويڪ ڏنيا سان آشنا ٿيندا ۽ گهر راڻيءَ بابت اهم ڄاڻ ملندي، ٻاهرين ڏنيا ۾ مرد واريءَ جي ذري مثل آهي ڇو ته سڀني صلاحيتن باوجود هُو ٻهر حال هن وسيع سرشتيءَ تي ٿيل تخليق جو هڪ اهڙو معمولي فرد آهي، جيڪو پنهنجي آسپاس جي ماڻهن مٿان حُڪم هلائي سگهي ٿو. ڦهليل ڏنيا جي ٻين شين مٿان سندس ڪو ڳڻپ جو ڳو اثر تمام گهٽ آهي. جڏهن ته گهر جي اندر

عورت جو راج آهي. اُن حوالي سان مرد دُنيا ۾ ڇڻ ته هڪ ڄامڙو آهي ۽ عورت گهر جي اندر ڇڻ ڪو زمين ۾ ڪُتل جبل. دُنيا ۾ مرد دراصل هڪ پانهي وانگر ڳهندو رهي ٿو ۽ عورت پٽ راڻيءَ وانگر راج ڪري ٿي. هُو پگهار لاءِ پورهيو ڪري ٿو هيءَ پيار لاءِ هڏ هڻي ٿي. مرد ٻاهرين دُنيا ۾ ٿيندڙ اڻاهه ڪم ۾ معمولي حصو ڳنڍي ٿو ۽ عورت گهر اندر هر ڪرت سان سهڙائجندي هر شيءِ پاڻ مڪمل ڪري ٿي. جيڪڏهن اوهان ماضيءَ بابت ”جوت“ ۾ ڇپيل سبقن کي پڙهندا ته اُن ۾ ٽالپر حاڪمن جي سادي ايمانداريءَ سان ڀريل ۽ انسانيت سان پيار ڪندڙ سنڌ جي اڄوڪي هٿرادو ٺلهي ۽ خودغرضيءَ تي بيٺل زماني سان ڀيٽ ڪندي معلوم ٿيندو ته گذريل دور ۾ ڪيئن وڌڻ جي عزت ڪبي هئي. هڪ وڏو عورت جي رنج کان ايترو ڊڄو هو ۽ سندس ايترو قدر هوندو جو ساڻس ڳالهائيندي اکين مان اُٿرڪ نيسارا ڪري وهندا هئا. ان سلسلي ۾ وڌيڪ ڪي به نقل ۽ مثال پيش ڪرڻ جي ضرورت نه آهي.

پرمانند جي ٻين تحريرن مان هڪ ٻيو ڪتاب ”سنڌباد سيلاني“ بنيادي طور هڪ ناول آهي، جيڪو جڳ مشهور ليکڪ ڊبليو. ٽي. اسٽيڊ جي ٻارن لاءِ لکيل ڪتاب جي بنيادي خاڪي تي ترتيبيل آهي. اُن کانسواءِ ”دلپهار“ هڪ ٻيو ڪتاب پنجاهه کان اسي صفحن تي مشتمل آهي. جنهن جي هر ڪهاڻي نصيحت ڀري ۽ دلچسپ آهي. گُجهه دعائيءَ ڪتاب مان هڪ عيسائين، هڪ هندن ۽ هڪ مسلمانن لاءِ آهي. اهڙي طرح ”لوئردي جي معزز خاتون“، قرآن جا بُنياد، خدا جو وجود ۽ ٻيون ڪوڙ ڪهاڻيون به شامل آهن. هُن کي بائيبل جي تاريخ ۽ حضرت مسيح جي زندگيءَ تي جامع انداز ۾ لکڻ جي وڏي خواهش هئي پر محدود وسيلن سبب هُو ائين نه ڪري سگهيو. البت هُن جي زندگيءَ جو ٻي - ٻها ڪم سنڌي - انگريزي ۽ انگريزي - سنڌي ڊڪشنري آهي، جنهن جي تڪميل تي هُن پنهنجي قيمتي زندگيءَ جا ڪيترا سال قلمي پورهيو لڳايو. سنڌي - انگريزي ڊڪشنريءَ جي تعارف ۾ هُن لکيو:

”مون هن ٻئي قلمي پورهِي جي تڪميل لاءِ وڏي تعداد ۾ هر قسم جا، جنرل توڙي ٽيڪنيڪل ڪتاب پڙهيا، ۽ شخصي توڙي لفظي حوالا ڏيندي سندن سڀني اُتر يا خراب پهلوئن جا به حوالا ڏنا جن ۾ يورپي توڙي هندستاني ٻئي شامل آهن. اُن کان علاوه عالمن، اديبن، ڊاڪٽرن، وڪيلن، ججن، انجنيئرن، ٻيلي کاتي جي عملدارن، ڏڪاندانن، رانديگرن، زميندارن ۽ هارين سان لهه وچڙ ۾ آيس. مون جهجهي تعداد ۾ سونارن، ڪوئلي جي کاڻين جي مزدورن، درزين، واڍن، پئٽنارين، سازندن، ملاحن، ميربحرن، گهوڙيسوارن ۽ ٻين سان مليس ۽ انهن سان مشاورت ڪئي.“

ساڳي طرح انگريزي - سنڌي ڊڪشنريءَ جي تعارف ۾ هن لکيو: ”جتي پنهنجي اصل مطلب سميت لفظن، جملن ۽ محاورن جي چونڊ لاءِ ويبسٽر انٽرنيشنل ڊڪشنري بنيادي ذريعو هئي، اُتي اُن مان معنيٰ ۽ مطلب سميت مختلف طريقن سان پُرپور فائدو حاصل ڪيو ويو. گڏوگڏ جامع آڪسفورڊ ڊڪشنري جي تاريخي ڪردار جي به تعريف ٿيڻ گهرجي، جنهن مان مون کي محققن ۽ تصغير ڪرڻ وغيره جي حوالي سان وڏو لاڀ مليو. سڀ کان وڌيڪ دلچسپ ڳالهه اها آهي، جيتوڻيڪ نون لفظن جي تلاش ۾ مان سنڌ جي سمورن حصن جي مختلف طبقن سان تعلق رکندڙ هزارين ماڻهن سان مليس ۽ ڪچهري ڪئي، پر جن ماڻهن سان مان سول اسپتال حيدرآباد ۾ مليس، اُتي ڪيترن اهڙن سادن سودن فني لفظن جو ذخيرو مليو جن سان واقفيت سان مون کي حيرت جوڳي خوشي حاصل ٿي. شڪاري پکين جا نچ سنڌي نالا مليا، جن کي محفوظ ڪرڻ جي ضرورت آهي. مون فوٽو گرافر کي به پيرا، تصويري ڪتاب سميت منچر ڍنڍ ۽ بئوڪ واري پاسي موڪليو ۽ مان پاڻ اُتان جي هڪ شخص دين محمد سان سول اسپتال حيدرآباد ۾ مليس. جنهن مون کي منچر ڍنڍ تي ايندڙ ڏيهي توڙي پرڏيهي، يورپي پکين بابت ڪارائتي ڄاڻ ڏني.“

پرمانند کي لُغتون ترتيب ڏيڻ جي تجويز 1904ع ۾ ڏني وئي هئي. سنڌي - انگلش ڊڪشنري 1910ع ۾ ۽ انگلش سنڌي ڊڪشنري اناويهن سالن جي قلمي پورهئي کان پوءِ 1933ع ۾ جڙي راس ٿيون. هر هڪ جي قميت پنج رُپيا هئي. سرگواسي پادري شرت (سي ايم ايس) سندس ڊڪشنري 1879ع ۾ ڇاپي، جيڪا به بازار ۾ موجود نه هئي ۽ وڪرو ٿي چُڪي هئي. تنهنڪري عرصي کان هڪ مڪمل ۽ معتبر لغت جي اشد ضرورت محسوس ڪئي پئي وئي.

اُن ڪم جي سلسلي ۾ سنڌ جُوينٽل ڪوآپريٽو سوسائٽي جيئن ئي مالي معاملن کي مٿهن ڏيڻ جي ذميواري ڪئي ته پرمانند هڪدم ابتدا ۾ ته هڪ جامع لغت ٺاهڻ ۽ ساڳي وقت لفظن کي مثالن سان بيان ڪرڻ جو رٿيو پر اُن شماري تي وڏي لاڳت درڪار هئي ۽ ساڳي جاءِ تي اُهو پبلشر لاءِ جوڪم جو ڪم به هو. اهڙي حالت ۾ پرمانند هڪ جلدِي وچڙي خرچ ۽ ڦهلاءَ واري لغت جو ڪم پنهنجي هٿن ۾ کنيو. هُن جي اُها لغت، مُختلف حوالن جهڙوڪ: لفظن جي ضابطي پريي انتظام لفظن جي نظرثاني ٿيل معنائن، گُجه لفظن جون متبادل معنائون، طويل وضاحت وارن لفظن جي متبادل طور هڪ لفظ ۽ هزارين مختلف نون لفظن جي واڌاري جي حوالي کان پادري شرت جي لغت کان ڪافي بهتر آهي. ٻنهي لغتن جي ڇند ابتدائي صُفحن جي ڀيٽ سان ٻنهي جي امتيازي خاصيتن ۾ بنيادي فرق واضح نظر ايندو. (ڏسو. آڪٽوبر وارون نئون جائزو).

1910ع ۾ پهرين ڇاپي جي اشاعت کان پوءِ پرمانند لفظن جو هڪ وڏو ذخيرو گڏ ڪيو هئو. سڄي سنڌ بي چينيءَ سان اُن شاهڪار جو انتظار ڪري رهي هئي ۽ صوبي جي گورنر صاحب پرمانند کي اُهو ثُرت پڌرو ڪرڻ جي سلسلي ۾ کيس اڳڀرائي ڪرڻ ۽ ٿيل ڪم کي سرڪاري پريس مان مُفت ۾ ڇپرائڻ جي آڇ به ڪئي. پر گورنر جي وقتي غير موجودگيءَ ۾ انتظاميا اُن سوال تي ٻيهر غور ڪيو. جنهن جي نتيجي ۾ پرمانند جي سرگواسي ٿيڻ کان ٻه ٽي ڏينهن اڳ گورنر هائوس

سيڪريٽريٽ مان کيس هڪ خط موصول ٿيو جنهن ۾ تجويز ڪيو ويو ته تخليقڪار اها لغت پنهنجي خرچ تي پاڻ ڇپائي. البت تعليم کاتي ان ڪتاب کي سال جو بهترين ڪتاب قرار ڏيڻ جو ائجام ڪندي کيس 600 روپين جي رقم انعام طور ڏيڻ جو اطلاع ڏنو. هن جي موت سان اٿاهه محنت سان ٿيل اهو مثالي ڪم اڌ ۾ رهي ويو ۽ ستت ئي گجهه شاهينگن سندس رهڻ واري جاءِ ۾ گهڙي سالن کان ڪيل سندس قلمي پوريهه جو ستيناس ڪري ڇڏيو.

هڪ ليکڪ طور پرماتند جو ٿيل نهايت ئي سبانهه جوڳو ڪم لغت واري تاريخي اهميت واري ڪم جي تڪميل کان اڳ ئي واکاڻجي چڪو هئو. منهنجي يادگيري موجب، هن جهجهي تعداد ۾ نصابي ڪتابن لاءِ سبق به لکيا، جنهن جا حق ۽ واسطا هن ڇپائيءَ جي خانگي اداري کي ڏئي ڇڏيا هئا. هزارين شاگردن ليکڪ جو نالو ڄاڻڻ بنا سندس سلوٽا سبق پڙهيا هوندا. ايتري حد تائين جو سي ايم ايس مشنري اسڪول پنهنجي ملازمن لاءِ ڪائس انجيل جي چئني ترجمي کي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪرائڻ جي ضرورت محسوس ڪئي. انجيل مقدس جي ان ترجمي کي هندستاني زبانن ۾ ٿيل ڪنهن به بهترين ترجمي سان پيئي سگهجي ٿو ۽ اهو ڪئٿولڪ مٽي يا مڌعا بيان ڪرڻ جي سلسلي ۾ سنڌي عيسائي عالمن لاءِ ڪافي مددگار ثابت ٿي سگهي ٿو.

سندس مرتئي ڇپاڻا، سموري سنڌي صحافت پرماتند کي هڪ وڏو ادبي گرو مڃيو پر فقط ٿورڙن ماڻهن کي پتو آهي ته اها ڪهڙي خوبي هئي، جنهن سندس صلاحيتن کي نتيجا ڏيندڙ بڻايو جنهن ڪري سندس طبيعت ۾ موجود سفايون نڪري نروار ٿيون. در حقيقت منجهس موجود ڌرمي لاڙن کيس مسيح جي پيرن تي هلڻ لاءِ اُتساهيو ۽ سندس تحريرن کي جوت ۽ سگهه بخشيئي. پرماتند جي دل ۾ اها تڙپ پيدا ڪئي، ته هو کيس حاصل ٿيل اُتم ساڃاهه مطابق پنهنجو ويساهه وطن وانسين سان ڀرپور انداز ۾ وٺي سگهي.

مرتيو ۽ مريادا

هونئن ته ڪيترن سالن کان پرمائند جي پير جو آڱوٺو شور سميت زخم سان پيريل رهندو هئو پر سنڌي ٻولي جي لغت جوڙڻ وارو ڪم جيئن ته ويهڪ پريو ۽ انتهائي محنت طلب هو تنهن ڪري کيس چڱهه ٿيل مرض ۾ ڏينهن ڏينهن واڌارو ايندو ويو. ان آزار سبب، هو گرجا گهر ڏانهن ويندي، ۽ اُتان واپسي دوران، ساهيون ڪڙڻ تي مجبور هئو. 25-نومبر 1938ع تي جمعي جي ڏهاڙي اوچتو کيس چاٽيءَ ۾ تڪليف محسوس ٿي، جنهن جو هلڪو سلسلو علاج به ورتائين. آرتوار 27-نومبر تي پادري توييا ساڻس ملاقات ڪندي، موت بابت ڳالهه ٻولهه ڪئي ۽ کيس وصيعت لکڻ لاءِ چيائين: پرمائند اها ڳالهه ڪل پوڳ ۾ تاريندي ڪا به لکت نه ڪئي. 28-نومبر سومر واري ڏهاڙي، هڪ سنڌي نئين عيسائيءَ ساڻس ملاقات ڪئي، ۽ کيس هو چاڪ چڱو نونو ۽ سڀر نظر آيو.

پرماند ساڻس ٻين ڪيترن معاملن سان گڏ، ويجهڙائيءَ ۾ ٿيل مرتين ۽ چالاڪن تي ڳالهايو ۽ خاص طور تاراچند جي تازو ڏيهانت ٿيل پُٽ بابت به تذڪرو ڪيو. جنهن مرڻ کان اڳ پرماند سان ملي، ساڻس پنهنجي ڪيل هڪ گناه جو سُور سليو جنهن هُن تي ڪيس مڪمل طور توبه تائب ٿيڻ جي صلاح ڏني هئي. ۽ سندس ان مشوري تي مريهات نينگر عمل به ڪيو. پرماند جو خيال هئو ته چوڪر کي جلد ئي ڪرستاني ڌرم تي آڻيو پر ڪيس سُڌ نه هئي ته نينگر ايتري مهلت تي نه ڏيندو ۽ هيءُ جهان ڇڏي هليو ويندو. اهي سڀ حال احوال ڪندي پرماند چيو: ”لڳي ٿو ته هاڻي اسان جو وارو به سگهو ئي اچڻ وارو آهي.“ نيڪ ان ئي هفتي 29- نومبر تي اڱاري جي ڏهاڙي هُن ٻڌايو ته ايندڙ جمعي تي هُو ڪنهن سفر تي اُسهندو. ساڳئي ڏينهن صبح جونوين وڳين هُن پنهنجي پاڇائيءَ سان ڪچهري ڪندي ساڻس چرچا ڳهپا ويني ڪيا. پوءِ ڪيس سنان ڪرڻ لاءِ پاڻي ڪوسو ڪرڻ جو چئي، مٿي ڪوئي تي چڙهي ويو. پر ڏهين وڳي گهر پاتي، وڃي ڏسن ته ڪٿولي تي سندس پراڻ پرواز ڪري چڪا هئا. لڳي ائين ٿو ته پاڻ کي بي سُڌ ۽ نپل محسوس ڪندي هُو ڪٿ تي آهليو هجي ۽ اُتي ئي سندس چالاڪو ٿيو هجي.

گرجا گهر مان لڳاتار چار ڏينهن غير حاضر هجڻ ڪري پرماند جو انٽر سنسڪار يا جنازي واريون رسمون Communion نه ٿي سگهيون، شايد ان ڪري جو هُو ڪنهن موتمار بيماريءَ ۾ مبتلا نه هئو ۽ نه ئي ڪنهن سندس اوچتي مرتبي جي توقع يعني زڪي عيسائيت جي رسم ”الوداعي پوتر مڪ“ (Extreme lunction) به سندس مرتبي ڀڄائڻ ادا ٿي. توڙي جو سندس جسم اڃا به ڪوسو پئي لڳو. پرماند جو خيال هئو ته تن ڏينهن کان پوءِ هُو گهر کان ٻاهر نڪرندو پر ڪيس سُڌ ئي نه هئي ته موت جو پڪي، چور وانگر چپ هنيو سندس پير ۾ بيٺو هئو جنهن وجهه ملندي ئي 29- نومبر 1938ع تي ڪيس هميشه لاءِ جهتي ورتو. سندس ياد ۾

سنڌايل تعزيتي گڏجاڻيءَ ۾ ٻين کانسواءِ 80 هٽڊن نه رڳو شرڪت ڪئي، پر کيس حيدرآباد شهر جي ٻاهران (هاڻي قاسم چوڪ وٽ-مترجم) قائم ڪرستائي قبرستان ۾ دفناڻ واري موقعي تي به موجود رهيا. پريمانند جي عورت ماڻيائين ۽ ٻين نينگرين به گڏجي ساڳئي قسم جي گڏجاڻي ڪوٺائي کيس ياد ڪيو. مڙني گڏجاڻين ۾ شريڪ ٿيندڙ سندس واکاڻ ڪندي، کيس هڪ اُتم شيواڌاري خدمت گذار شاندار انسان ۽ هڪ سنت قرار ڏنو. مطلب ته چوڻ طرف سندس نيڪيون پڻي ڳڻايون ويون. اڳلي آرتوار تي سندس هندو پيئرن به ڪرستائي مذهب مطابق سنڌايل گڏجاڻي (Mass) ۾ حصو ورتو. گڏجاڻيءَ ۾ انهن سڀني سندس مرتبي کي وڏو نقصان ڳڻائيندي چيو ته: مريهات پاءِ سندن لاءِ ڪنهن سگهاري تنپ ۽ توتڻيءَ وانگر هئو ۽ هڪ پاءِ جي روپ ۾ هن سڌائين ساڻن سهڪار ڪيو ۽ خدمت آچي.

سندس مرتبي بابت وچور ڏيندي، ڊسمبر 1938ع ۾ ڪراچيءَ جي مشهور انگريزي اخبار The Standard لکي ٿي: ”حيدرآباد جي ڪئٽولڪ برادري ۽ سنڌ جي ڪئٽولڪ ڪليسا، پريمانند جي چالاقي کي پنهنجو وڏو نقصان قرار ڏيندي، سمجهي ٿي ته سندس ويڙهي سان، اُهي هڪ بهترين ڌرم-چاري ۽ هڪ سزگرم پرچارڪ کان محروم ٿي ويون آهن. سنڌ جي ڪئٽولڪ ڪليسا سرگ-واسي پريمانند جي تمام گهڻي ثورائتي ۽ آپاري آهي، جنهن اڪثر ڪري نهايت ئي ڏکين حالتن ۽ اسهڪاري ماحول ۾ پنهنجي ڌرمي ڪم کي بنا ساهيءَ جاري رکيو. جيڪو وڏو ساراه جوڳو عمل آهي.“ ساڳئي طرح بمبئيءَ جي Examiner پنهنجي 10-ڊسمبر 1938ع واري اشاعت ۾ لکيو: ”پريمانند صحيح معنيٰ ۾ ڪئٽولڪ ڌرم ڦهلائيندڙ سنت هئڻ جنهن انهيءَ ڌرم جو تعارف ڪرائڻ ۽ کيس عوام ۾ مقبول بنائڻ ۾ عيسائيت جو هڪ مثالي ڪردار بڻيو رهيو. پنهنجي پهرين ڊسمبر واري پرچي ۾ سنڌ جي هڪ

مشهور اخبار Sindh Observer کيس پيٽا ڏيندي لکيو: ”نامياري رسالي ’جوت‘ جو ايڊيٽر ۽ سنڌ جي بي مثال ادبي شخصيت مسٽر پرماتند جواڄ صبح نهايت ئي آندڙ ۽ سکون سان چالاڻ ٿيو. مرهيات ۽ معزز اديب جي ڄمار 75 سال هئي، ۽ هن هندو ڌرم ڇڏي ڪرستاني ڌرم قبول ڪيو هئو. پنهنجي علمي پورهيو ۽ خاص ڪري سنڌي ادب ۾ سندس لافاني يوگدان يعني انگريزي-سنڌي لغت جوڙڻ واري مثالي ڪم جي ڪري کيس سدائين ۽ عزت ۽ احترام سان ياد ڪيو ويندو.“ ان سلسلي ۾ ڪراچي جي اخبار The Hindu پڻ 1-ڊسمبر 1938ع واري اشاعت ۾ بيان ڪيو: ”هن پنهنجي زندگيءَ جو وڏو ڀاڱو سنڌي ٻوليءَ جي اڀياس لاءِ اربي ڇڏيو. ان سلسلي ۾ هُو اڪثر ڪري ڏورانهن پنڌن تائين وڃي، سنڌي ٻوليءَ جا لفظ ڳولي، پنهنجي لغت جوڙڻ واري ڪم ۾ ڪتب آڻيندو رهيو. هُو هڪ انتهائي لائق ۽ هوشيار هجڻ باوجود طبيعت ۾ رڻڻو ملڻو ۽ تمام گهڻو مانيٽو انسان هئو. پرماتند سدائين پاڻ کي هڪ شاگرد سمجهيو ۽ ڪنهن ٻار کان سکڻ ۾ به ڪڏهن عار نه سمجهيو. هُو جڏهن به اسان سان ملندو هئو ته پهريون سوال پڇيندو هئو ته اسان منجهان ڪنهن کي سنڌيءَ جو ڪو نئون لفظ يا شيد ته پلڻ نه پيو آهي. ديوان پرماتند جي شڪل ۾ سنڌ دراصل هڪ سدا روشن موتيءَ کان وانجهي ٿي وئي آهي ۽ سندس خالي ڪيل جاءِ تمام وڏي مشڪل سان ئي ڀرجي سگهي ٿي.“

پرماتند کي ياد ڪندي سندس رسالي ’جوت‘ جي هڪ پراڻي خريدار ٽهلام ڊولو مل آهوجا ٺارو شاه مان هيئن لکيو: ”مارچ 1936ع جي ڳالهه آهي ته، پنهنجي ڪٽنب سان بگيءَ ۾ چڙهي، حيدرآباد جو سير ڪندي، مون کي پرماتند جي جهلڪ نظر آئي. اسان سڀئي ٻل ڏيئي بگيءَ مان لهي پياسين ۽ وڃي سندس چترن ڇهياسين. هُو اسان سان ملي ايترو سترهو ٿيو جو لڳي ته چڻ کيس ڪو گرم ٿيل خزانو هٿ آيو هجي. ستت ئي هن مون کي ٻه ڪتاب ”مسيح جي پوٽواري“ (Imitation of

(Christ) ۽ خدا جو وجود Existence of God مُثبت ۾ موڪلي ڏنا. ڪڏهن ڪڏهن 'جوت' جي نئين پرچي سان گڏ هُومون کي حضرت يسوع جي موهيندڙ شباهت واريون تصويرون ۽ ان سان گڏ "پورب جي روشني" (Light of the East) جون به ڪاپيون به موڪليندو هئو. هُو سڌائين اسان کي دعائون ڏيندو رهندو هئو. مون کي ته اهي لفظ نٿا ملن جو کيس واکاڻي سگهان. هو هميشه جيڪا ڳالهه چوندو اُن تي پهريائين پاڻ عمل ڪندو هو. پنهنجي نهڻائيءَ ۽ نماڻائيءَ سان هُن ڏيس واسين جي جيڪا خدمت ڪئي، سا سڀني جي سامهون آهي ۽ ڪنهن کان به لڪل ناهي. خداوند جو ذڪر هميشه سنجيدگيءَ، ڀروسي ۽ ڪامل ايمان سان ڪندي سندس چهرو هڪ عجيب قسم جي روشنيءَ سان پهڪڻ لڳندو هئو. ۽ خاص ڪري سنڌ جي سدا حيات شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو تذڪرو ڪندي چوندو هئو. مون کي ته سندس مٿو نالو ئي وڏي سرهائي ۽ آئندڙ ٿوڌڻي ڇڏي، سندس بصيرت يا درشتيءَ جي گهرائيءَ کي پهچڻ عام انسان جي وس جي ڳالهه ناهي.

2۔ جولاءِ 1939ع تي لکيل پنهنجي بهڳڻي مضمون "پيارو پرائمند" ۾ G.M.A. کيس ڏيندي لکيو: "مان ٻڌائي نه ٿو سگهان، ته پرائمند جي لاڏاڻي جي خبر ٻڌي، مون کي ڪيترو شديد صدمو رسيو. لڳو ته چڻ ڪاروشن ڏيائي اجهائي هُجي. منهنجي جولاءِ 1938ع ۾ ساڻس حيدرآباد ۾ ملاقات ٿي، جنهن ۾ سندس ڏنل مٿڙن مشورن ۽ صلاحتن جي چاشني اڃا تائين منهنجي ڪنن ۾ اوتجي رهي آهي. مون کي ياد آهي ته ٻيا ٽي ڏهاڙا اسان جي وچ ۾ لاپاڻا بحث ۽ روح-رچينديون ٿينديون رهيون. اسان جي هندو ڌرم جي ڪرڪسن جي پيٽ ۾ سندس ڪرستان مذهب بابت چيل ويچار بالڪل چٽا ۽ سچا ٿي مٽي هئا. ڇاڪاڻ جو هندومت ۾ هر ڪو پنهنجي جدا ڌرم ٺاهيو ويٺو هو. هر ڪنهن نه ڪنهن پئي پنهنجي پوڄا ڪرائي..... لڳندو ته هر ڪو سَوَر کي پاڻ ڏانهن پيو سوري.

ان موقعي تي سرڳ-واسي مون کي پاڻ سان گڏ حيدرآباد جي مقامي گرجا گھر ڏانهن به وٺي هليو. اُتي پرارٿنا ۽ عبادت جا طور طريقا بالڪل سپاويڪ ۽ جدا هئا. ننڍي وڏائيءَ جي تفاوت بنا، گرجا ۾ ايندڙن منجهان هرڪو انتهائي ادب ۽ خاموشي سان گوڏا کوڙي دل ٿي دل ۾ دعائون گهرڻ ۽ مناجاتون پڙهڻ ۾ مشغول هو. چوڌاري اهڙي گھري چُپ چُپات هُئي، جو لڳو ته آسپاس ڪو بني بشر موجود ئي ناهي. ساڳئي نموني پاڪ ڌرمي خطبي (Communion) به چوڌاري سانت جوراڄ هو.

پرساد جي ورڇ دوران پنهنجي واري جو انتظار ڪندي وارو اچڻ تي هرڪو نهايت ئي عاجزيءَ ۽ شڪرگذاريءَ جي چٽي تصوير بڻيل پئي رهيو. هي واتا-ورڻ اسان جي ٽڪائڻ ۾ زوريءَ مڙهيل کاڌي جي بالڪل اُبتڙ هو. جتي اهو کاڌو چڻ ته ڏنڊ ۾ پئسن سان خريد ڪرڻو هوندو آهي، حالت اها هوندي آهي، جو شل نه ڪي ويهه نوجوان ۽ مرد گڏ ٿين، اصل مڇي مارڪيٽ وارو هُل بڪيٽرو ۽ راڙو راڙو شروع ٿي ويندي، منجهانئن هرڪو هڪپئي کي ٺونڀيون هڻندي ۽ ڌڪا ڏيندي ڪاڪڙو ڦاڙي پيو رڙندو: ”او سائين، ڀڳوان جي بلي مون کي پرساد جو ذرو ڏئي وڃ. او گرو مون کي ڪجهه نه مليو ٿي، مان لنگهڻ تي آهيان ۽ منجهانئن ڪو نه اک وٺي مليل پرساد جو پارچو سندس ٻارن جي هروقت پتيل وات ۾ وجهي، کين گهر مان ڪڍي اسڪول موڪليندو. چڱو قصو اتي ئي ڪوتاهه ڪندي اڳتي ٿا وڌون.“

— ڪجهه ڏينهن ۾ آئون حيدرآباد روانو ٿيڻو هُئس، تنهنڪري آئون ڪائٽس موڪلائڻ ويس. ان موقعي تي هن چيو ”دوست، پاڻ وري ملي سگهون اٿئي نا؟“

سندس اهو جملو ٻڌي مان روئي وينس ۽ سڏڪندي چئي ڏنومانس: ”سائين، اهو ڇا چئي رهيا آهيو؟ جي ڏٺيءَ گھريو ته پاڻ وري جلد ٻيهر ملنداسين.“ ان کان پوءِ مون ڪائٽس اجازت ورتي.

هو مون کي مهيني ۾ ٽي چار دفعا خط پٽ لکندو هُئو. سندس نصيحتون ۽ مثال منهنجي ذهن کي فرحت سان تازو ٿيڻ ڪري ڇڏيندا هئا. مون کيس هڪ ڀيري لکيو هُئو ”سائين، مشڪلاتون مونکي هر پاسي کان ورائي ويون آهن. آئون ڇا ڪريان؟“ سندس ڏنل جواب منهنجي اندر ۾ رضا تي راضي رهڻ جو منڙو احساس اوتي ورتو. جنهن جو هڪ مختصر حوالو هتي ڏيندس:

”پيارا دوست، مونکي تنهنجو خط پهتو ۽ مون ان جو مواد به پڙهيو. تون ٿورو خداوند طرف ويچار جنهن پنهنجو وجود قربان ڪيو، جهيڙ ۽ پوڳنائون سٺيون ۽ موت کي مات ڏئي خدا جي نظر ۾ سڏي راهه تي هلڻ وارن مان ٿيو. اڄ صبح ڪئٽولڪ پادري صاحب جو ڏنل خط پڙهڻ وٺان هُئو. سندس بيان موجب حضرت يسوع جو چوڻ آهي ته ”انسان کي ڪهڙو فائدو ٿيو جي هن سڄي دنيا حاصل ڪري ضمير وڃايو؟ هڪ انسان دنيا جي دولت، نوڪر چاڪر آسائشون ۽ وندر ورونهن، رتبا ۽ خطاب ماڻي، پر مرڻ کان پوءِ سندس روح جهنم پيڙو ٿئي.“

هڪ دفعو مون جستجو ڪئي، خدا مدد ڪئي ۽ منهنجي آقا جي تربيت ۽ ٻاجه جو ڦل مليو. مون هڪ مضمون لکيو. هن هڪ ٻيو اهڙو مضمون لکڻ لاءِ همٿايو ۽ ائين همٿائيندو ٿي رهيو. اهڙيءَ ريت ”جوت“ ۾ منهنجا ٻارنهن مضمون ڇپيا. اهي مضمون منهنجي طرفان پنهنجي گروءَ کي اربنائون آهن. انهن منجهان چند مضمون مسٽر سومر سنگهه هيراسنگهه جي ڪتاب ۾ ٻيهر به ڇپيا.

”جڏهن به ڪنهن شخص سندس خدمت ڪرڻ جي خواهش ظاهر ڪئي ته هو ساڻس نوان لفظ يا نقل ڳولي آڻڻ يا ٻڌائڻ جي فرمائش ڪئي. کيس مليل نون لفظن تي جيئن سندس چهرو ٻهڪي پوندو هُئو ۽ هُو انهن لفظن کي جنهن اُڪير منجهان اندر ۾ اوتيندو ويندو هُئو ان جو ڪاٿو ٿي نه ٿو هڻي سگهجي. لڳندو هُئو ڇڻ ته کيس دُنيا جهان جا خزانا

ملي ويا هُجن. مٺاڻيون ۽ ٻيا مال ملندا نه پر سُهڻا ۽ مٺڙا سنڌي لفظ کيس صفا مست ڪري ڇڏيندا هئا.

هڪ ڏينهن پروفيسر نارائڻ داس ملڪاڻيءَ ساڻس ڪچهري ڪندي پرماتند کي چيو ”جيڪڏهن مان توکي انگريزي ٻوليءَ جي لفظ گليشيئر جي تڙ سنڌي ٻڌايان ته ڇا ڏيندين؟“ هن تڙ تي ورائيو ”جيڪو گهرندين ڏيندس.“

مان توکي اهو لفظ ان شرط تي ٻڌائيندس جڏهن تون هڪ سڄو رٻيو دان ڪندين. پروفيسر ملڪاڻيءَ کيس ورائيو. نيٺ پرماتند پڇا ڳاڇا ڪندي پڪ ڪئي ته پروفيسر ملڪاڻيءَ جو ٻڌايل ترجمو ”بلڪل تڙ ۽ درست آهي ۽ پوءِ ڪيل انعام پورو ڪيائين. سنڌي لغت جوڙيندي پرماتند پنهنجا کيسا ڪيترا دفعا خالي ڪرايا ۽ ان ڪم ۾ وڏا ڏاڪڙا ڏنا. سچ پچ اهو دل جي حضور سان ٿيل پيار جو پورهيو هئو. پر افسوس جو فقط چند ماڻهن معياري سنڌي لغت جي هن بانيڪار جي انهيءَ پوريهي جو گهربل قدر ڪيو.

”مون وٽ هن جي عيسائي ڌرم جي باري ۾ چوڻ لاءِ ڪجهه به ڪونهي، پر جيڪا چڱائي مون هن ۾ پسي، سا شايد ئي پنهنجي ڪنهن ڌرم پاڻيءَ ۾ ڏئي هوندم. هن سان گڏ رهائش جي ٻئي ڏهاڙي تي جڏهن آئون اڃا ننڊ جي خمارن ۽ ڪيبن ۾ هئس ته هو ٻاهر وڃڻ لاءِ تيار بيٺو هئو. ۽ ويندي ويندي مون کي در بند ڪري ڪُلف هڻي ڪنجيون هيٺ ڏئي وڃڻ جو تاڪيد ڪيائين.

مون کانئس پڇيو ته، ”هو صبح جو ايترو ساجهر ڪيڏانهن وڃي رهيو آهي؟“ هن ورائيءَ ۾ گر جا گهر وڃڻ جو ڏسيو. ڇا ته اتساهه هئو انهن چند لفظن ۾! انهن لفظن منهنجي ذهن تي گهرو اثر ڇڏيو ۽ مون دل ۾ پنهنجو پاڻ کي چيو:

ڏس هن پڪي وهيءَ ۾ به هُو ڪيڏي جوش ۽ ويساهه سان گر جا گهر وڃي رهيو آهي! اسين ڀلي پنهنجي ڌرم کي آسمان جي بلنديءَ

تائين رسايون، پر پوءِ به پرمائند آڏو تمام پتڪڙا ۽ ننڍڙا نظر اينداسين. اسان وٽ نه ڪو قاعدو ۽ ضابطو نه ڪو وقت آهي. هُن هڪ به ڌرمي ڏڻ يا ميڙ نه گسايو آهي. تنهن ٿڌي، آنڌي مانجهي ۽ ويل آويل جي هو گرجا ڏانهن پنڌ پهچڻ جي پاڻ ۾ سگهه نه سمجهندو ته پاڙي تي ٿانگو وٺي به ضرور پهچندو. اسين ماهين پهرين تي به وري ڪو ٽڪاڻي جو رخ ڪندا آهيون. مندر وڪ پنڌ تي هٽڻ جي باوجود هڪ مهيني وينداسين ته مٿئين مهيني ڇڙڙي ڪري ويهي رهنداسين.

ياد ٿو اچي ته انهن ڏينهن ۾ فادر روماني حيدرآباد ۾ پادري مقرر هئو. پرمائند منهنجي ساڻس ملاقات ڪرائي. ڪانئس پوءِ فادر ذربيتو (Zurbitu) کي سندس جاءِ تي مقرر ڪيو ويو. جنهن جي معرفت ۽ ان جي ذريعي ڪوٽڙيءَ واري فادر فرنانديز سان منهنجي عليڪ سليڪ ٿي. مونکي ذهن ۾ ڪوبه اهڙو هندو پروت نه ٿو سگهجي. جنهن وٽ پنهنجي پوئلڳ لاءِ ايتري تعظيم ۽ عقيدت هجي، جيتري هنن پادرين کي پرمائند لاءِ هئي.

هڪ ڏينهن وڏي شوق وچان صبح ساجهرين مان به ساڻس گڏ گرجا گهر ڏانهن پنڌ پيس. مون گرجا گهرن ۽ ٽڪاڻن ۾ ايتري سانت ۽ سڪون ڪڏهن به محسوس نه ڪيو جيترو هتي محسوس ڪيم. ائين نه هئو ته اتي ٻار نه هئا. نه نه بلڪل نه. اتي ٻار ٻچا، پڪا پوڙها، ننڍڙا بالڪ، نوجوان، ڇوڪريون، عورتون سڀ موجود هئا، پر گوڙ گهمسان ته ڇا پر ڪو سُرٻاٽ به ٻڌڻ لاءِ نه هئو. ايتري قدر جو گرجا گهر ۾ جيڪي مخصوص چاڪڙيون پائبيون آهن، تن جو آواز به نه هئو. ان دوران ننڍڙي دعا کان پوءِ ڇا ڏسان ته منهنجو استاد ٿيلهو ڪٿي ياترين کان چوندو ٿو وٺي! انهيءَ عقيدت ۽ ڏيا لاءِ ڇا چئجي؟! هڪ پڙهيل لکيل عالم ماڻهوءَ سڪن وارو ٿيلهو ڪٿي پني ٿو! پر پوءِ سمجهي ورتم ته اهو سڀ پرمائند جو نه پر سندس عقيدتي ۽ ايمان جو ڪمال آهي.

هڪ ڏينهن اسين ٻئي پنڌ (Walk) ڪرڻ نڪتاسين ته تلڪ چاڙهيءَ وٽان گذرڻ تي اوجھو مون ڏٺو ته پريمانند سائينءَ گرجا گھر ڏانهن هلڻ شروع ڪيو. مون کي انهيءَ ماجرا تي اچرج لڳو پر لاچار پاڻ کي روڪيم. جڏهن هن ٻن ٽن منٽن کان پوءِ هن گرجا گھر کان واپسي ڪئي، ته مان ڪائنس انهيءَ اوجھي لاري بابت پڇڻ بنا رهي نه سگهيس ۽ چيم ”سائين، هيءَ پراڻا يا عبادت جو وقت ته نه آهي، پر پوءِ به اوهين ٿورو وقت اندران ٿي آيا، ان مان ڪهڙو اشارو ٿو ملي؟“

هن ورائيو ”جڏهن تنهنجو گذر دوست جي در وٽان ٿي، ته ائين لاڀرواهيءَ سان نه لنگهي ويندو ڪر. ۽ جيئن ته حضرت مسيح ؑ اسان جو آڇيو ڪندڙ آهي، تنهنڪري اهو هرگز مناسب نه آهي ته سندس پوتر دَر تان ٺلهو لنگهي ويڃي.“ ائين چئي هن دعا گھري ”اي اسان جا خداوند تون مقدس آهين ۽ تنهنجو پيغام به پوتر ٿا پريو آهي!“

هن جو اٿڻ ويهڻ، ڳالهائڻ ٻولھائڻ، اُتر وڀڄار پرهيزگاري ۽ واعظ ٻڌي هڪ ڏينهن مون کيس چيو: ”مرتبتي وارا سائين! هاڻ آئون توهان کي سائين ۽ ڌڻيءَ جي بجاءِ مهاتما ڪري سڏڻ ٿو گھران.“

هن چيو ”تون تمام سادو آهين، تون ته ڪنهن کي به گھرين سنت مالها ۾ داخل ڪري ٿو سگھين. پر ڪوئي به هن حياتيءَ ۾ مهاتما ناهي هوندو. مهاتما رڳو سرڳ يا جنت ۾ هوندا آهن. جيستائين انسان هن دنيا ۾ آهن، اُهي اڪيچار پاپ ڪري ٿا سگھن. پر جي اُهي پنهنجو وقت چڱن عملن سان گذاري هي جهان ڇڏين ته اسين چئي سگھنداسين ته اُهي ڪٿي ويا.“ مان سمجهان ٿو ته هن جا اهي لفظ سون کان وڌيڪ قيمتي آهن. ڪوڙ کي هن سدائين تمام گھڻي ڌڪار جوڳو ليکيو ”ڪوڙ ڳالهائڻ سان.“ هن چيو ”انسان پنهنجا گناهه ڏيکيندو ناهي، اٿلندو انهن کي پيڻو ڪندو آهي. پهريون گناهه ڪري ان جو ازالو ڪرڻ بجاءِ هو ڪوڙ ڳالهائي انهن کي لڪائيندو آهي ۽ اهڙي طرح سندس پاپن ۾ ويندو آهي واڌارو ٿيندو.“

هڪ پيري پنهنجي هڪ هر عمر ۾ بظاهر کانئس وڏو لڳندڙ شخص کي پرمانند ڪنهن سُڃاڻو انگريز وٽ سندس پٽ جي سفارش ڪرڻ لاءِ چيو. پر جيئن ته پرمانند سائينءَ کي سٺ هئي ته چوڪرو سفارش لائق ناهي، سو هن سنئون سڌو اهو ڪم ڪرڻ کان نابري واري ڇڏي... ان واقعي سبب منهنجي من ۾ سائينءَ لاءِ مان اڃا وڏي ويو ته ڪيئن هن هڪ وڏي عمر ۾ اثر رسوخ واري ماڻهوءَ جي ناجائز ڪم لاءِ کيس منهن سامهون انڪار ڪري ڇڏيو. ساڻس ويجهڙو رهندي مون کي سندس ۽ ٻين ماڻهن ۾ چٽو فرق سمجھ ۾ آيو. سندس جاءِ تي ٻيو ڪو ماڻهو هجي ها ته هڪدم سفارش جي چٽي لکي وٺي ها، پر هن اُتر انسان ۾ وڏي واڪي ٺهڪار ڪرڻ جي همت ۽ جرئت هئي. هو هڪ تمام قابل استاد هئو. آئون، وڏو عرصو ساڻس گڏ رهيس، ساڻس لک پڙهه به ڪيم. هي فاني جهان ڇڏڻ کان اڳ هن مون کي پاڻو وڇان هڪ خط لکيو جيڪو مون کي سندس سرڳ واسي ٿيڻ کان پوءِ مليو اهو منهنجو محبوب آقا جيتوڻيڪ هاڻي هن جهان ۾ نه رهيو آهي، پر مون کي پڪ آهي ته هن سال جو ڪرسمس وارو ڏڻ هو سندس شان مطابق مليل جاءِ يعني سرڳ ۾ ملهائڻ وارو آهي.

”اي اسان جا مهاڻا پيرل سنت پرمانند، شال تون هر دم سرڳ ۾ سرهو هوندين.“

کيس ياد ڪندي مسٽر گربخشاڻي لکي ٿو ”هن جي ياد کي زنده رکڻ جو مناسب طريقو اهو هوندو ته اسين بي پوا ٿي انهن تمام سماجي بيمارين کي اڪيڙي ۽ اُڏيڙي ڇڏيون، جيڪي اسان جي سماج ۽ اندر ۾ گهر ڪري ويو آهن. هن کي پنهنجي رب تي پورو پروسو هئو ۽ چوندو هئو ته اسان کي مشڪل مرحلن ۾ به سچ جو پرچار ۽ پچر نه ڇڏڻ کپي. چو جو مون کي پڪو ويساهه آهي ته رب جي ٻاجهه سان، آخرڪار اسين پنهنجي ڪوششن ۾ ضرور ڪامياب ٿينداسون. سچ پچ ته سنت پرمانند

ميوارام رب جي پيارن منجهان هو پرماتند ميوارام هڪ انتهائي پهچڻو
انسان هئو. شال سدايغن سائينءَ جي مٿس ڪرپا رهي.

آئون هي باب هڪ مهان هندو پرچارڪ، سماجي سيوک ۽ ”اوم
منڊليءَ“ جي نالي ۾ جهالت جي ڳڙه خلاف جاکوڙيندڙ مها پرش ساڌو
تي. ايل واسواڻيءَ جي شبن سان ڪندس، جيڪو پرماتند کي پيتا.
ڏيندي هن جي باري ۾ لکي ٿو:

”مسٽر پرماتند گذاري ويو. مون هن جي چرڻن ۾ ويهي انگريزي
الف - ب سکي. هن جي ادبي ڪاوشن کان وڌيڪ، هن جي سادي ۽
خوبصورت من جو وشواس هئو. پنهنجي ان وشواس لاءِ هن گهڻو ڪجهه
پوڳيو. مون کي انهن ڏينهن ۾ ٿي ڌرم قبول لاءِ گهڻي همت ڪيندي هئي.
سو هن يسوع ع جي وجود ۾ پنهنجي مڪتي ڳولي لڏي ايتري قدر جواج
صبح هن سڄي انسان جي لاڏاڻي جي خبر پوندي، مون سندس آتما جي
ثواب لاءِ هڪدم هٿ مٿي ڪنيا ۽ اها آرزو به اندر ۾ اوتير ته جيڪر مون
کي به سندس جيان محبت جي ان بادشاهت جي سبب ڪرڻ جو شرف
حاصل ٿئي، جنهن کي پڌرو ڪرڻ لاءِ حضرت يسوع ه هن دنيا ۾ پاڻ
پڌاريو.“

هن مهل تائين ته آئون پرماتند جي ڪردار جي روشن پهلوءَ کي
بيان ڪندو رهيس، پر مون سندس وجود جو سڀ کان وڌيڪ سوچي ڌار
رخ ته اڃا به پوئتي ڇڏي ڏنو آهي. هي هڪ حقيقت آهي ته هو پنهنجي دل
جي ڳالهه زبان تي آڻڻ ۾ وڏو ماهر هئو. دراصل هن جي سرير ۾ رسولي
روح هئو، پر ڳالهائڻ ۾ انتهائي بيباڪ ۽ ڪن موقعن تي ته بالڪل
سنتون سڌو ۽ بي ريا هئو.

هو پنهنجي ڳالهه جو مختصر ۽ پنهنجي خاص انداز ۾ انتهائي ٿڙ
اظهار ڪندو هو. هن جا لفظ ڪنهن جي لاءِ روح جي راحت ته ڪن لاءِ
ٿوبون ۽ تفنگ هوندا هئا. هڪ موقعي تي هن منهنجي وات مان تماڪ

جي ڏپ سنگهي ورتي ۽ انتهائي حيرت مان پڇيائين، ”تون ٻيڙي
چڪيندو آهين؟“

مون سندس اها سنجين سنڌي چڙهائي دل ۾ ته نه ڪئي، البت
منهنجو منهن لهي ضرور ويو ۽ پوءِ مون اها عادت ڇڏڻ جو پڪو ارادو
ڪري ڇڏيو. هڪ ڏينهن پنهنجي هڪ شجائوءَ کي ڪنهن ڳالهه تان
شرارت منجهان ڇڻي ڏنو: ”تون چپ ڪر، نادان“ افسوس جو ان موقعي
تي لفظ ”نادان“ جو استعمال پنهني کي ورهائڻ واري ديوار جو هڪ وڏو ۽
بنيادي پٿر ثابت ٿيو، ۽ ٻئي ڇٽا هڪٻئي کان پري ٿي ويا.

ورهيه گذري وڃڻ کان پوءِ جڏهن آئون پرائمند سان مليس ته کيس
صفا متيل شخص ڏٺم. مشهور عيسائي سنت سينٽ فرانسس آف اسيسي
(St. Francis of Assisi) وانگر وقت گذرندي هن پنهنجي زبان تي ضابطو
۽ اختيار حاصل ڪري ورتو ۽ سندس لهجي جي ڪڙاڻ بالڪل غائب
ٿي وئي.

جيتوڻيڪ هن جي طرفان دوستن تي ٿيندڙ چهرې ڇپيندڙ ۽ ٽڪي
تنقيد هڪ معتبر ۽ مان واري دل مان نڪرندڙ هئي، پر پوءِ به منهنجي
سڄي تفصيل جو نت اهو آهي ته هڪ سڄي ڪرستان طور حضرت
مسيح جو طالب بڻجندي هن دراصل پنهنجي نفس تي ضابطو ۽ پنهنجي
سرير جو سڌارو حاصل ڪري ورتو. منهنجي ذهن تي هڪ پڪو تاثر
وينل آهي، ته هر حال ۾ رهندي، هڪ عيسائيءَ طور هن ڪڏهن به
پنهنجي روح جي اجرائيءَ کي ميرو نه ڪيو.

❖

پرماند جي لکڻين جي هڪ جھلڪ

انگريزي-سنڌي لغت جو مهاڳ

پرمانند ميوارام: انعام شيخ

”ان ڳالهه کي لڳ ڀڳ اٺاويھ سال ٿي چڪا هوندا ته سنڌ جو پينٽل ڪو آپريٽو سوسائٽي جي سهڪار ۽ سھائتا سان، مون پھرين انگريزي-سنڌي جامع لغت ۽ بعد ۾ اوتري ٿي جامع سنڌي-انگريزي لغت جو ڪم پنھنجي هٿن ۾ کنيو. اڃا اسان ان جاکوڙ ۾ هٿاسين، ته ڪا اهڙي خاص سنڌي ليٽر ٽائپ جوڙيون، جنھن ۾ جاءِ گھٽ والارجي ۽ اکر وڌيڪ سمائجن، ته ان دوران اوچتو عوامي حلقن کان، مناسب قيمت تي هڪ پروسسي جوڳي ۽ معياري سنڌي-انگريزي لغت جي طلب ٿيڻ لڳي. انگريزي-سنڌي لغت تي لڳاتار پنجن سالن تائين ٿيندڙ ڪم دوران، سنڌي-انگريزي لغت جي سلسلي ۾ پڻ ٿوري ٽڪي اڳڀرائي ٿيندي رهي. جڏهن پوئين، يعني سنڌي-انگريزي لغت جي تياري پھريائين ڪرڻ جو فيصلو ٿيو، ته اڳ ۾ موجود پادري شرٽ جي تيار ڪيل ساڳئي موضوع

تي ترتيبيل ابتدائي لغت مان پڻ فائندو ورتو ويو. ڇاڪاڻ جو نئين سنڌي-انگريزي لغت جي تياريءَ جي سلسلي ۾ فادر شرٽ واري لغت ۾ اڳ ئي بنيادي ڪم سهيڙجي چڪو هئو. جنهن ۾ درج ٿيل پراڻن لفظن کانسواءِ وڏي عرصي کان منهنجا ڳوليل ۽ محفوظ ڪيل اهي نوان ۽ سڀاويڪ لفظ به شامل ٿيا، جيڪي لغت جوڙڻ جي خيال کان مون پاڻ وٽ محفوظ ڪري ڇڏيا هئا. جيئن 1911ع ۾ منهنجي طرف کان پڌري ٿيل سنڌي-انگريزي لغت جي مهاڳ ۾ ٻڌايو ويو آهي، ته ننڍي ليتر ٽائيپ جي استعمال ۽ ڇپيل مواد کي هڪٻئي سان ويجهو ڪرڻ کانسواءِ، ٻي گهريل سڌار سنوار ذريعي مونکي اها ڪاميابي حاصل ٿي، جو فادر شرٽ جي 900 صفحن تي پڪڙيل لغت جي ڀيٽ ۾ ٿوري جاءِ والاريندڙ ۾ وڌيڪ لفظن تي ٻڌل لغت عوام آڏو آڻيان.

البت ذڪر هيٺ ڪوش/لغت جي شايع ٿيڻ کان پوءِ، ٻي مهاڀاري لڙائيءَ جي ڇڙڻ سبب، مجموعي طور ڏنڌي ۾ ٻاڙائيءَ سبب ڪم ۾ ڪجهه ساهي ۽ رخنو ضرور پيو. آخرڪار سال 1928ع ۾ ڪراچيءَ جي ڇپائيءَ واري اداري ميشرز-اين-ايڇ پنجابي پاران عوامي استعمال لاءِ ٿرٽ هڪ مناسب سائيز جي انگريزي-سنڌي لغت تيار ڪري ڏيڻ جو اشارو مليو. اڃا مان ان ڪم ۾ لڳو مس هئس ته اوچتو ان اداري جي مُڪ مالڪ جي چالاقي سبب، مون کي واپس پنهنجي ذاتي وسيلن تي پاڙڻو پيو. دراصل پنهنجي وزن جي خبر هوندي مون ڪراچيءَ واري اداري جي ڏنل رٿا مان فوري طرح هٽ ڪڍي ورتا هئا. ۽ پنهنجي هيٺي حال مطابق اڳ سوچيل رٿا تي هلڻ جو سوچي رهيو هيس. انهيءَ موقعي تي پروفيسر اين- آر ملڪاڻي ۽ رٿاڙڊ جج ديوان ڏيئڻ مل دولترام منهنجي پُٺي ٺُڀندي اُتساهيو جنهن جي نتيجي ۾ ڪم مڪمل ڪري 1930ع جي پڇاڙيءَ ۾ پريس ڏانهن اماڻيو ويو. ان سلسلي ۾ پائيندڙ پرنٽنگ پريس حيدرآباد کي تمام گهڻو واکاڻڻ گهرجي، جنهن لغت کي ڪاميابيءَ سان

چاپڻ ڪانسواءِ ٻين ڪيترن رنڊڪن ۽ مشڪلاتن سان مٿا ڪٽا ڏنا. هاڻي مان دعويٰ سان چڻي سگهان ٿو فادر شرٽ واري لغت جي ڀيٽ ۾ مون واري سنڌي-انگريزي لغت مواد ۾ گهڻي ۽ ٿوري جڳهه والارڻ جي ڪري وڌيڪ دل ڳيائيندڙ آهي. هن لغت ۾ لفظن، محاورن، ورڇيسن ۽ اصلطلاحن وغيره جي معنائن لاءِ ويبسٽر جي انٽرنيشنل ڊڪشنريءَ جي پوئواري ڪندي اختصار ورڇيسن، مخففن ۽ تصغيرن سان گڏ، ٻين معاملن ۾ جامع آڪسفورڊ ڊڪشنريءَ جي طريقن کي اختيار ڪيو ويو آهي. نون لفظن کي گڏ ڪرڻ جي حوالي سان مون منجهائيندڙ ڊگهي ۽ وضاحتون ڪندڙ معنائن بجاءِ، گهريل انگريزي لفظ جي تڙ ۽ سڌي سنئين معنيٰ ڏسيندڙ لفظ ۽ محاورو درج ڪرڻ ۽ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. ان ڏس ۾ مون سنڌي-انگريزي لغت جي مهاڳ ۾ اڳ ئي هن طرح چٽائي ڪئي آهي“

”مون وڏي انگ ۾ ۽ ڀانت ڀانت جي علم توڙي فني حوالا-جاتي ڪتابن جو اڀياس ڪيو ۽ پڪا حوالا ڳولڻ لاءِ يورپي توڙي ڏيهين منجهان هر طبقي ۽ پيشي جي ماڻهوءَ سان روبرو ملڻ سان گڏ، ساڻن لک پڙهه ۽ رابطو ڪيم. ٻوليءَ جي ماهرن ۽ عالمن کانسواءِ انسانن ۽ جانورن جي ڊاڪٽرن، وڪيلن، ججن، انجنيئرن، پيلي کاتي جي عملدارن، روينيو اهلڪارن، ڏڪاندارن، دلالن، رانديگرن، زميندارن، هارين، حڪيمن، ٻاون، آخوندن ۽ واپارين وغيره سان ملاقاتون به ڪيم. ان کان اڳ مان زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ ڪم ڪندڙ پيشي ور ماڻهن، جهڙوڪ: سونارن، ڪاڻ-مزدورن، درزين، واڍن، پنسارين، سازندن، ملاحن، مهاڻن، گهوڙي سوارن، لوهارن، مٽيارين، گهوڙن، ڪنڀرن ۽ هاريائين سميت هر ڪنهن وٽ پهتس.

هن پيار جي پورهيو ۾ هر قسم جي مدد ۽ سهائتا ڪرڻ وارن ۾ سرگ-واسي ديوان روچيرام گجوجي مل، سنڌ حڪومت جو نائب سنڌي مترجم،

(جنهن ٻين ڪيترن لاپاتڻن ڪتابن کانسواءِ پنهنجي انگلش-سنڌي لغت جو مسودو به ڏنو)، مرحوم خان بهادر شمس العلماء مرزا قليچ بيگ، جنهن سان مان نه رڳو مسلسل رابطي ۾ رهندي کائنس راهنمائي وٺندو رهيس، بلڪه پاڻ مهرباني ڪندي منهنجي طرف کان پيش ڪيل گهرو باغباني ۽ ٻين جنرل اصطلاحن جي معنائن بابت هدايتون ۽ مشورا پڻ ڏنائون.“

”مسٽر سهج رام تهل رام رٿاڻو دهيڊ ماسٽر ورنڪيولر اسڪول جنهن خود به سنڌي لغت تيار ڪئي آهي. (پر چيچي نه سگهي آهي)، پڻ لفظن جي وسيع ذخيري منجهان بارياب مناسب ۽ موزون لفظ ڪڍي ڏنا. انهيءَ کانسواءِ زندگيءَ جي مختلف شعبن ۽ سنڌ حڪومت جي مختلف کاتن ۾ خدمتون سرانجام ڏيندڙ لاڳاپيل ماهرن ڏانهن پنڌ ڪيم جن ۾ خاص طور ڪراچيءَ ۾ قائم ماپ واري کاتي جو ذڪر ضروري آهي. انهيءَ اداري ڪڇ، ماپ ۽ تور جي ماڻن جو مطلب سمجهڻ ۾ مدد ڏني. سڀني کان وڌيڪ اهم ۽ دلچسپ ڳالهه سنڌ جي مختلف طبقن ۽ حصن کان آيلن سان حيدرآباد جي سول اسپتال ۾ ڪيل ملاقاتون ۽ ڪچهريون آهن، جن نون ۽ اڻلڀ لفظن جو خزانو ڳولڻ ۾ تمام وڏي مدد ڪئي. اتي ئي مان گهڻو استعمال ۾ ايندڙ توڙي فني ۽ هنري معنائون ڏسندڙ اهڙن لفظن کان واقف ٿيس، جن زندگيءَ ۾ پهريون دفعو منهنجن ڪنن جي ذريعي روح تائين پهچي کيس راحت بخشي. جهنگلي پکين ۽ جيتن جڻين جا ٿڙ نالا معلوم ڪرڻ لاءِ مون کي انهن ساهدارن جي شڪلين سان ڇپيل ڪتاب، به پيرا بويڪ ۽ منچر ڍنڍ موڪلڻا پيا. ان کان وڌيڪ منهنجي خوشبختي جو سول اسپتال حيدرآباد ۾ انهيءَ علائقي جي رهاڪو دين محمد نالي هڪ شخص سان ملاقات ٿي، جنهن کي پکين جي حوالي سان تمام گهڻي ۽ سٺي ڄاڻ سميت يورپ مان سنڌ جي ڍنڍن تي شڪار جي خيال کان ايندڙ گورن ۽ انگريزن جي راهنمائي ۽ ساڻن واسطيداريءَ جو کيس وڏو تجربو هئو.

لُغتن ۾ دُرست اُچار قائم رکڻ لاءِ اهو مناسب سمجهيو ويو ته سنڌي لفظن کي حروفِ علت سان گڏائي ڇاپيو وڃي، جيتوڻيڪ ائين ڪندي

مواد وڌيڪ ۽ اضافي جاءِ پئي والاري هتي اهو ٻڌائڻ ضروري ناهي ته مناسب ۽ ئڙ معنائون ڏيڻ جي حوالي سان گهريل تبديليون لغت جي ڇپجي پڌري ٿيڻ کان اڳ تائين مختلف مرحلن ۾ جاري رهيون. منجهانئن اهي لفظ جيڪي جديد ادب جي نزاکتن کي ظاهر ڪرڻ لاءِ تازا رواج يا استعمال ۾ آيا، تن کي به ان لغت ۾ جاءِ ملي. ان سان گڏ درستين جي فهرست پڻ ضميمي طور شامل ڪندي ٻڌايو ويو آهي، ته لغت جي هر ڪاپيءَ جو خريدار اهو ضميمو لغت جي استعمال کان پهرين پاڻ ئي تصحيح طور شامل ڪري ڇڏي، غلط ورتاءُ اُچار سبب فارسي ٻوليءَ جي ڪيترن لفظن جي هيئت بگڙجي چڪي هئي (جن ۾ مثال طور ”ر“ جي اُچار کي ”ڙ“ ڪري پڙهيو ويندو هئو)، تنهنڪري انهيءَ مُشڪل جي ازالو لاءِ پڻ مون آگاهي ڏني، ته جيئن اُچار ۽ صورتخطي اصولن کي روپ ۾ برقرار رهي.

هتي بمبئي بيڪريءَ جي مالڪ، مسٽر پهلاج راءِ گنگارام جي مدد ۽ سهڪار جا ٿورا نه مڃڻ به وڏو انياءُ ٿيندو. جنهن مسودي ۾ مناسب ۽ مفيد مشورا ڏنا ۽ ضروري ڏسڻون ڪيون. اهڙي طرح لکي مل واڌو مل ٿڌاڻيءَ جا به لک لائق مڃبا، جنهن MSS جي تياريءَ ۾ منهنجي تمام گهڻي مدد ڪئي. آخر ۾ سڀني کان وڌيڪ ساراهون ۽ ٿورا پنهنجي پياري خُداوند جا مڃيندس. جنهن مون کي صحت ۽ حياتي بخشي جو پنهنجي ڪيل پورهيتي کي عملي جامو پائيندي ڏسي سگهيس. ان کانسواءِ مان انهن سڀني دوستن ۽ قدر دانن جو ته دل سان شڪر گذار آهيان، جن ڪنهن نه ڪنهن مرحلي تي هن ڏکي ڪم جي تڪميل ۾ منهنجي دل کولي مدد ڪئي.

سهيڙيندڙ

پرماتند ميوارام

”جوت“ آفيس حيدرآباد سنڌ

1933ع

وکاس واد (Evolution) سچو آهي ڇا ؟

پرمائنڊ ميوارام

پروفيسر هڪسلي چئي ويو آهي ته ”ڪابه واچنا (Assertion) جا ثابتيءَ سان نه هجي، سا نه فقط هڪ پل آهي، هڪ پرائي آهي، پر هڪ گناهه آهي.“ ڪو سمون هو جڏهن ڊارون پنهنجو رايو ڏنو هو ته شوڪيم جيون مان آهستي آهستي ويا آهن جيو وڪساجي نڪرندا، تان جو منجهانئن ماڻهوءَ جو بدن به ٿي پيو، پر ڊارون ايترو قبول ڪيو ته نچاڻا اُڀاڻهار آڏي روئين ۾ جيءُ ڦوڪيو هوندو جن مان سڀ ساهه واريون شيون ٿيون آهن.

اڇاڻن به ممڪن هجي ته هر ڪنهن آڏي روپ کي اڇاڻن چيو ويو هجي ته هاڻ اُڀاڻهار وٽان وڌيڪ مدد ڪانه ملندو، اوهين ڄاڻو اوهان جو ڪم ڄاڻي، پيا پاڻمرادو پورا ٿو ڪجو. پر چوڻ آهي ته مدعيءَ کان گواهه چُست جيڪي سندس شاگرد پاڻ کي ڊارون- وادي چواڻي لڳا، تن

جڏهين اُپاڻهار کي ٿو کٽا ڪري ڇڏي ڏٺو ته پنهنجي اُستاد کي شهه ڏيئي
 اُن کان به چڙهي ويا ۽ رتيون ڪس ڍارون ڳالهه ڪئي هر هڪ ذات جي
 تبديل يا مت ست جي، ته هي يار چوڻ لڳا ته بيجان مادي مان جاندار مادو
 ٿي پيو اڳي ها ڍارون وادي، هاڻي ساماڻا آهن نوان ڍارون وادي، اُهي ته
 ڪنهن جي وٺڻ جا نه آهن. گر ڏني ڍنگڙي ته ڍنگڙي پروان. اُهي به هٿ
 مٿي ٿا اڏامن. ڪير جو سندن نالو وٺي سگهي، يا سندن ڳالهه کي رد ڏئي؟

هڪسلي چئي ويو ته ثابتي بنا ڪا ڳالهه مڃڻ ٿيندو هڪ اپراد،
 پر سندس پوڻو جُولتن هڪسلي تنهن سان صلحي آهي مسٽر ويلس، اُهو
 جو ساماڻو آهي سو پنهنجي ڪتاب ۾ دلي بادل لکي ٿو ته ”جيڪي
 وڪاس واد جا منڪر آهن سي ظاهر ڄاڻو ته جاهل ۽ پرمي آهن“

گريٽ برٽن جي فٿلسوفِي سوسائٽي جو پرڏان نالي سرائيمبروس
 فليمنگ، جو اُچڪله به وڏن نام ڪئين سائنسدانن مان هڪڙو آهي،
 تنهن پنهنجي ڪتاب ۾ وڪاس واد نسبت گريون شنڪائون اُتاريون
 آهن. هاڻي تڏهين اهڙي سرپرست بزرگ نالي به چئون ڇا ته ”جاهل ۽
 پرمي“ آهي؟

وري ونون پروفيسر فليش من، جو جرمني جو ايرلنجن وشو آلي ۾
 جنٽو وديا جو معلم آهي، تنهن 1933ع ۾ ظاهر ڪيو ته ”هاڻوڪي
 ساهوارن جي انگ وديا مان ڪابه ثابتي ڪانه ٿي ملي ته هڪ ساهوارو
 بدلجي پيو ٿي پيو آهي“

مرخوم يوبز ڊيلنگ وڏو سائنسدان ۽ وڪاس وادي خود قبول
 ڪري ويو آهي ته ”آئون جو وڪاس واد جو مارجو آهيان، سوا هو منهنجو
 شخصي ۽ عقلي رايو آهي، طبعي تواريخ تي اُن جو ايترو مدار نه
 آهي“ چي ”جيڪڏهين حقيقتن تي بيهڪ وٺي ترائين قبول ڪرڻ کپي
 ته هڪڙي قسم جي ساهواري مان ٻئي قسم جو ساهوارو ٿي پيو سا ڳالهه
 بلڪل ثابت نه ڪئي ويئي آهي“

هاڻي ڏسون ته حقيقت ڇا آهي؟ جُولَڻن هڪسلي ۽ مسٽر ايڇ -
جي - ويلس جي چوڻ موجب ”وڪاس وادسچ پڇ اهڙيءَ پڪيءَ طرح سڌ
ٿيو آهي جهڙي طرح هيءَ حقيقت ته ڌرتي گول آهي.“

انهيءَ باري ۾ ٻيو ته ڪو اُپاءُ ڪونهي، جنهن سان ههڙيءَ ڳالهه
جي خبر پوي، پُون - وديا جي وسيلي جبلن کي کوٽڻ سان پٿر ٿيل جانور
۽ ٻيا ساهوارا هٿ اچن ٿا. انهن کي خوب تپاسي ڏنو ويو آهي. هڪ ڪوڙ
۾ رهندڙ مڇي (sea-urchin) سا پٿر ٿيل هٿ چڙهي اٿن تنهن ۾ ڪا جزوي
مت ست نظر آئي آهي، پر آيا من کان منجهس ٻي ڪا به تبديل ظاهر نه ٿي
آهي. هاڻي انهيءَ کي هڪ ننڍي قسم جو وڪاس ڪڍي چٽجي، پر وڏي ۾
وڏو وڪاس تڏهين مڇي سگهجي جڏهين مڇيءَ مان ڪنڀن وارو پڪي، يا
آڻن لاهيندڙن ساهوارن مان ڪير ڌارائيندڙ ساهوارو ٿي پيو هجي، نوان
وڪاس وادي گهڻيءَ وس لڳائي ۽ مٿا ڪٽ ڪري رهيا آهن، پر اڄ
تائين اهڙي ڪٽل ڪڙي عدم پڻدا آهي. روس جو سائنسدان، نالي برگ به
اها ڳالهه قبول ٿو ڪري.

پر هي ته مزو ڏسو، مسٽر ديور، جنتو وديا سوسائٽيءَ جو فيصلو
تنهن هڪ ليک انگلينڊ جي وڪٽوريا انسٽيٽيوٽ اڳيان پڙهيو جن
خوشيءَ سان اهو ٻڌو، انهيءَ ۾ انگين آڪرين ثابت ڪري ڏيکاريا ٿين ته
پٿر ٿيل ساهوارا جي جبلن مان هٿ آيا آهن، تن مان ڪي به اهڙا نه آهن
جي وڪاس - واد جي تصديق ڪن. پوءِ هن اهو ليک مٿينءَ سوسائٽيءَ
کي پنهنجي ڪارگذاريءَ ۾ درج ڪرڻ لاءِ موڪليو پر نون ڌارون -
واڊين پاڻ کي اهڙو ڪتر ثابت ڪري ڏيکاريو جو اهي ڪاڳر موتي منهن
تي هنيائونس. ڇي ”جيتوڻيڪ انهيءَ ليک رچڻ ۾ اوهاڻ جهڙي پراچين
وستو کوجڪ ۽ پُون - ودوان کي تمام گڻ وقت لڳو هوندو، ته به هن قسم
جي ثابتيءَ مان ڪو ڪارگر نتيجو نه نڪرندو“ آڏو به ڏاڻو ته آڏي به ڏاڻي،
پروفيسر هڪسلي جي چوڻ موجب هي هڪڙو گناهه ڪري چڪا. اهڙا

ماڻهو ڪيئن هام پري سگهندا ته اسين سائنس جي اوت تي هلندڙ آهيون؟

ٻيا ته ساهوارا ڇڏيو پر سهو ۽ خرگوش جن جي پاڻ ۾ ههڙي هڪجهڙائي آهي سي به هڪٻئي سان لڳ ڪرڻ سان هڪ ٿي نه سگهيا آهن، باندري مان ماڻهو ٿيڻ سو ته پري ٿيو.

1922ع جي ڳالهه آهي، ڪنهن جبل مان ڪو ڏند نون ڌارون - وادين کي هٿ ڇڙهي ويو. ڏاڍا خوش ٿيا ته اوڙڪ اسان جا لايا سجايا ٿيا، اهو ڪٿل ڪٽڙو (Missing link) نيٺ ملي ويو. واڌايون وري ويون، انهيءَ جانور جو لائن ۾ نالو گهڙي ٺاهي ڪٿي پنهنجي دفتر ۾ داخل ڪيائون، پر جڏهين اوڪ هلي ته ڏند نڪري پيو رڇ جو.

هاڻي جي هن کان پوءِ ڪا ثابتي هٿ ڇڙهي وڃي ته سؤڪيم ساهوارن مان ويا آهن، درجي بدرجي ٻيا ساهوارا نڪرندا ته پوءِ بيشڪ مڃجي، پر جيستائين ائين ظاهر نه ٿيو آهي تيستائين ته وڪاس - واد سڄو ڄاڻي سگهيو. ٻي مشڪلات هيءَ به آڏو ٿي اچي ته پرتوي ته ساڳي آهي ۽ جي ڪنهن سمي ننڍي مان ويا ٻي ٻيا ساهوارا وڪاسجي نڪرندا ته هاڻي ائين ڪرڻ کان ڪنهن پل ڪٿي اٿن؟

[مٿيان ويچار هڪ ڳري ودوان نالي آرنولڊن جا آميرڪا جي "سائين" مخزن ۾ بتايل آهن]

("ڦليلي" آڪٽوبر 1934ع جي پرچي ۾ ڇپيل)

آلوڙ

پرمانند ميوارام

سانگي سان سکر ويڙو ٿيو. جو عرصو اُتي هوس تنهن ۾ آرتوار جو ڏينهن به هو. آلوڙ جنهن کي آروڙ به چون ۾ تواچي، ۽ جو مسلمانن 712ع ۾ جا چڙهائي ڪئي تنهن کان اڳ سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ هو اتان هڪ عملدار جي دعوت ڪن دوستن کي آئي. منهنجي به خبر ڪنهن دوست اُنکي ڏني، تنهن تي مون کي به وٽائڻس دعوت آئي. انهيءَ جهوني شهر ڏسڻ جي جا اُڪنڊ هير تنهنڪري آءُ به ويس. صبح جو بگيءَ تي چڙهي پل تاءِ وياسين. پل اُڪري جڏهين روهڙيءَ وياسين ته اُت ۽ گاڏيون سواريءَ لاءِ حاضر هيون. جنهن کي جا سواري سڻائي لڳي تنهن تي چڙهي ويٺو. پلا چڙا هواسين گهڙا. مون به بيٺي مزو ورتو. آخر هڪڙي دوست هٿ وٺي بگيءَ تي چاڙهيم.

روهڙيءَ کان چار پنج ميل ڪري بنگلي ۾ لٿاسون. جتي

پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ نثر نويسيءَ جو ماهر 147

مهماندار ڪانڊ ٿيل مهمانن لاءِ خاطر خواه بندوبست ڪيو هو. بنگلي ڪانسواءِ تنبو به ڪوڙايل هوا. خلاصي تنبو۽ ۾ راڳ روپ جو به بندوبست رکيل هو ۽ پڻي ۾ وري کاڌي پيئي جو ٽڪسات.

اسان جي دوست اسان جي ڏاڍي مرحبا ڪئي، جنهن جي ياد پڻي دل تي نري. خوش آمد جو راڳ ٻن ننڍڙن چوڪرن کان ڳارايائين. جنهن جو سنهو منو آواز رُوح رچائيندڙ هو. پوءِ اُتي وڌيڪ ترسي نه سگهيس. دل چڪيون ڏيڻ لڳي ته وڃي آلوڙ ڏسجي، سو هڪ سنگتيءَ کي اشارو ڪيم. هن جو هائو ڪرڻ، ۽ ٻنهي ڪنڀن ڪڙي ميل پنڌ ڪيوسين ڪين ته پريان لاه تي هڪ چڱو خاصو ڳوٺ آيو. چيائون ته آلوڙاهو آئون. منهنجي ليکي آلوڙ رڳو قتل ڳوٺ هوندو جنهن ۾ دڙا ٿي دڙا هوندا، سو پريان ڪي چڱيريون جايون ڏسي ٿورو منجهيس. سَڄَر رستو وٺي هلياسين. پاسي کان ڪڙڪ جي پوک ڏسي گهڙي پياسين منجهس. سڙي ڏاڍي خوش ٿي لڳي، ويتر هُتي پيڻائين ڪوه تي، جنهنڪري هيڪاري رونق ڪيو بيٺي هئي. انهيءَ ڪڙڪ مان جهانڳيندي اچي ڳوٺ جي ٽڪريءَ هيٺان بيٺاسين. مٿي چڙهي آندر ڳوٺ ۾ وياسين. ڳوٺ جا چوڪر ٻاڪر بلڪ وڌڙا اسان کي ڏسي ميڙ ڪري پٺيان آيا. هڪ ٻن کي چيوسين ته پلاٽي ڪري اسان سان سونهان ٿي هلو. هلندي اچي پراڻين سرن ۽ پنڄوءَ جي هڪ ڍير تي بيٺاسين. سمجهوسين ته پراڻي شهر جو پڊ آهي، ته به پڇيوسين ته هي ڇا آهي؟ وراڻيءَ ۾ اُتائون ته ساءِ هيءَ ڏاڍو خاصو پاڻ آهي. سرڪاري جي روڪ ٿي آهي نه ته اهوزمين ۾ وجهبو آهي ته ڪڙڪ ڏاڍي پلي ٿيندي آهي. پر هيل بڪ آهي جو آبادي ڪري نه سگهيا آهيون، ڪو بلو ڪريو. اهو پاڻ سچ هوندو به سون پر بندش جو سبب سمجهيوسون. پوءِ پڇيوسون ته انهيءَ پاڻ ڪوٽل مهل ڪجهه لپندو آهي؟ ڇي هائو بعضي ڪنڙيون دمڙين سان ڀريل هت لڳنديون هيون، هڪ ٻن گهمري سون ڌڙيون به هت آيون آهن. ٿوريءَ خوش طبعيءَ بعد چيوسون ته ڪي پراڻيون جايون ته هلي ڏيڪاريو پر

خيال نه پيا ڏين، هنن ليکي ته پراڻي آلوڙ جي پڇا مان ڪهڙو سوڌ؟ تڏهين اسان سوال ڪين ته اصل دريا ڪٿان ٿي وهيو جنهن تي آلوڙ شهر ٻڌل هو؟ ڇي ڪڻڪ جنهن مان لنگهي آيا آهيو سو درياه جو ٻيٽ هو. اهو ٻيٽ به ٽڪرين جي وچان ئي آهي. جڏهن هيئنر سکر ۽ روهڙيءَ ۾ آهي. ڪنهن ڪتاب ۾ پڙهيو هوم ته هن وقت اڳئين آلوڙ شهر جون باقي ڪي جايون وڃي رهيون آهن، جڏهن ته شاهه شڪر گنج جي درگاهه قطب الدين جو قبو ۽ عالمگير جي مسجد، شڪر گنج جو ڏس ڏنائون ته او پريان پريان اٿو.

پر حرف مون کي ڪين ڏسڪايو هڪ ڀاڻيءَ کي چيم تنهن مڃيو پر چيائءَ ته رستو وٺي هلو. آءُ چوان ته ٽڪر لهان اُتان جتي هجي ڏکيو. سنگتيءَ البت ڪيڀاڻو پر آءُ هري هري لهي ويس. سنگتي ويچارو ڇا ڪري؟ لاچار اهو به جڏهن ٽڪر ڪري لهي آيو. مٿل پڪند تي هڪ آڇي آڇي جاءِ نظر آئي. شڪر گنج جي درگاهه اها هئي. مجاور کي ڳولي لڌم. هو چرڇ جي خمار ۾، سندس ڪنءُ ڪنءُ پئي پيئي. اتي خبر چار ورتي سين. پڇيو سونس ته اهو نالو ڪيئن پيو؟ ٻڌايائءَ ته اصل انهيءَ سيد جو نالو هو محمود شاهه. سنگتي هو لعل شهباز جو. هڪ دفع لعل شهباز ۽ پيا فقير آيس مهمان ٿي. هاڻي مهماني ڪهڙي ڏئين؟ هڪڙو مصرعائون پتر ڪٿي آڻي ڏنائين. تنهن تي هنن چيس ته تو وٽ بيشڪ شڪر جو خزانو هوندو. پوءِ شاهه شڪر گنج جي نالي سان سڏجڻ لڳو. ٻاهر چيائون ته اصل هڪ چڱو ثمر دار باغ هوندو هو. اتي هڪ ڪوهي به آهي، جنهن مان رڱو کير نڪرندو هو. ڪوهي سوڙهي ۽ اونهي هئي، ۽ بلڪل سڪي پيئي هئي. چيائون ته سڪڻ جي ته ٻنهي ڪين هئي، آيو ويو منجهائينس کير جو ڍيءَ ڪري ويندو هو. بلڪه ڪٿي به ويندو هو پر هڪڙي ڏوڏيءَ کي لالچ ڪنيون تنهن کير ڪٿي وڃي وڪيو تنهن تي ڪوهي هڪدم سڪي ويئي! پوءِ قطب الدين جي قبي ۾ عالمگير واريءَ مسجد جو پڇيم. خبر ڏنائون ته اهي ڳوٺ ۾ آهن، پر رستو آڃا پري ٿي ويو. ڏيڍ ميل ڪيوسين ته ڪهي

پاسي هو ڪالِيءَ جو آستان ۽ سڄي هئي مسجد. اُها عاليشان هئي. پھرياءِ مسجد ڏنيسين. مٿان آچي پھرا ٿيا هوا. هڪڙا تڪل، ٻيا بڪايل. ھير پي لڳي. پوءِ ڍوڍا ۽ جهٽ آڻي اڳيان رکيائون. کائي ڏي ڪيوسين. پوءِ ڏيکارڻون هڪ سو ورهين جو جهوز مٿس. ان جي ملاقات ڪئي سين پرچش ڪانه آئي. ڪالِي جو آستان هو هڪ پهاڙ غار ۾. اندر اونده ٿي اونده. ڪنڌ نوڙائي هلڻو هو. ۽ غار کي ٻئي پاسي کان به دروازو هو. اسان جي دل نه ٿي اندر وڃڻ تي چي ڪير رپڙهيون پائي ويندو؟ باقي قطب الدين جو قبو ڪونه ڏٺوسين. پوءِ کاڌي سين موت. مهماندار جيڪي ٽڪسات ڪيا هوا تنجي ڪهڙي ڳالهه ڪجي!

(”ڦليلي“ جنوري 1937ع جي پرچي ۾ ڇپيل)

پرمأنند ميوارام جا ڪجهه ڪتاب

1. سنڌي-انگريزي ڊڪشنري (1910ع)
2. انگلش-سنڌي ڊڪشنري (1933ع)
3. يوسف مصري (1915ع)
4. هيري جي منڊي-خطن ۾ (1934ع)
5. هيرو ۽ گلو
6. سندن باد سيلاني
7. اُپاڻڻهار جي هستي
8. ڌرم مورتِي
9. آتمڪ امرت
10. لچڻ وڌيڪ ڪين لڌو
11. لورڊ جي ناري (Lady of Lourdes)
12. ڪرست جي پيروي
13. Akempis جي Imitation of Christ جو ترجمو (1923ع)
14. دل بهار چارياڱا جن ۾ (1914ع-1912ع) نصيحت پريون آکاڻيون ٻارن لاءِ
15. قرآن جو بنياد (هيءُ ترجمو ’هڪ حيدرآبادي‘ جي نالي سان ڇپيائين)
16. سنڌ جا مير-آڌارام ٿڌاڻي ۽ پرمأنند ميوارام (1938ع)
17. گل ڦل-1 (1935ع)
18. گل ڦل-2 (1936ع)
19. گل ڦل هڪ جلد ۾ (1956ع)-سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد سنڌ
20. ڌرم مورتِي
21. اسڪاٽوٽ جمبوري
22. شاهه جي رسالي مان شرڪا پاڻي ايڊيٽ ڪيل (لفظن جي سمجهاڻين سان)

پرمانند میوارام بابت ادیبین جا ویچار

پرمانند میوارام:

سنڌي نثر نگاريءَ جو ايجيسن!

شوڪت حسين شورو

سنڌي ٻوليءَ جي موجوده صورتخطي ٺهڻ کان پوءِ جيڪو اوائلي نثر لکيو ويو ان دور جي ليکڪن کي سنڌي نثر جا چار ٽنڀا سڏيو وڃي ٿو. انهن ۾ سرواڻ واري حيثيت ميرزا قليچ بيگ کي حاصل آهي ۽ ساڻس گڏ باقي ٽي ٽنڀا ديوان ڪوٽو مل ڇندن مل ڪلناڻي، رشي ڏيارام گدو مل ۽ پرمانند میوارام آهن. پرمانند میوارام نه رڳو اوائلي سنڌي نثر جو هڪ ٽنڀو آهي، پر نثر جي اوائلي دور کي وچولي دور کان الڳ ڪرڻ واري چائنٽ به آهي، مضمون نگاري ۽ لغت نويسي ۾ پرمانند میوارام سنڌي زبان جو هڪ اهم اديب ليکيو وڃي ٿو.

پرمانند میوارام رامچنداڻي جو جنم 1866ع ۾ حيدرآباد سنڌ ۾ ٿيو. هن شروعاتي تعليم ڪرسچن اسڪول ۾ حاصل ڪئي، پر پوءِ ڪن

سببن جي ڪري هو انگريزي پنجنين درجي کان وڌيڪ پڙهي نه سگهيو. ڪجهه وقت سرڪاري نوڪريءَ ۾ رهيو پر هن گهڻو عرصو ماستري ڪئي. ڊاڪٽر گربخشاڻي سندس پيارو شاگرد هو جنهن کي هن سنڌيءَ ۾ لکڻ لاءِ همٿايو هو. پرمانند عيسائي مذهب اختيار ڪيو. هو خدا ۾ ايمان رکندڙ اوچي اخلاق وارو انسان هو. طبيعت جو ٺهڻو درويش مزاج ۽ يارويس ماڻهو هو. پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ پنهنجين ساروئين ۾ لکيو آهي ته کيس سندس پيءُ ٻڌايو هو ته پرمانند جو پيءُ مسلمان ٿيو هو. ميوارام پروفيسر ملڪاڻيءَ جي پيءُ جو مامو هو. پروفيسر ملڪاڻيءَ پرمانند بابت لکيو آهي: ”پني چوٿين ڏينهن اسان جي گهر ايندو هو ۽ پنهنجي ماسيءَ (منهنجي ڏاڏيءَ) سان اوپاريون لهواريون ڪندي، پنهنجي کيس مان چوپڙي ڪڍي هوءَ جيڪي به محاورا ۽ اصطلاح، چوڻيون ۽ پهاڪا ڪم آڻيندي هئي، سي نوٽ ڪندو هو.“ پروفيسر ملڪاڻيءَ جو پيءُ زميندار هو. پرمانند ساڻس گڏجي پنيءَ تي ويندو هو ته اتي هارين نارين ۽ ڪمدارن ڪارون جا گفتا لکندو ويندو هو. اهڙي ريت سنڌ جو سفر ڪندي، سالن جي ڪشالن کان پوءِ هن پنهنجون ٻه مشهور سنڌي-انگريزي ۽ انگريزي-سنڌي ڊڪشنريون جوڙيون. پرمانند ميوارام ”جوت“ مخزن ۾ لکڻ جي شروعات ڪئي. 1900ع کان ’جوت‘ جو ايڊيٽر ٿيو ۽ ان کي پنهنجي وفات تائين پورا چاليهه سال چالو (جاري) رکندو آيو. ’جوت‘ هر ٻئين هفتي نڪرڻ واري ننڍڙي اخبار هئي، جنهن جا چار صفحا هوندا هئا. ٿورن صفحن هجڻ سبب ان ۾ ڇپجندڙ ليک ٻه هميشه ننڍا هوندا هئا، ڪو به ليک 2-3 صفحن کان وڏو نه هوندو هو. پرمانند ’جوت‘ جو پرچو شايع ٿيڻ سان سويل صبح جو پيدل نڪري پوندو هو ۽ متن مائٽن، يارن، دوستن جي گهرن ۾ هٿئون هٿ پرچو پهچائي ايندو هو. ’جوت‘ اصل ۾ عيسائي مذهب جي ڦهلاءَ لاءِ ڪڍي هئائين. ان ۾ اڪثر مضمون عيسائي اصولن ۽ شخصيتن تي لکيل هوندا هئا. ڪن ۾ ڪرستاني متن

تي اتساه وچان اپتار ڪندي ڪڏهن ڪڏهن هندو ڌرم جي اصولن تي تنقيد پڻ ڪندو هو پر ان ان موضوع تي ايندڙ جواب پڻ ڪليءَ دل سان ڇپيندو هو. اهڙي طرح ڪيترن ڌرمي مسئلن جي 'جوت' ۾ ڇنڊڇاڻ ٿيندي هئي. جوت ۽ پرماتند جن هڪ ئي شخصيت جا ٻه نالا هئا. ماڻهو کيس پرماتند جوت وارو سڏيندا هئا. 'جوت' ۾ پاڻ ته لکندو ئي هو، پر نون لکندڙن کي به لکڻ لاءِ همٿائيندو هو. پرياس پيرو مل (ڪاڪي پيرو مل مهرچند جو پٽ) پروفيسر نارائنداس ملڪاڻي ۽ ديوان واڌو مل گنگارام جا مضمون پهرين 'جوت' ۾ شايع ٿيا. پوءِ اهي مشهور ليکڪ بڻيا. پرماتند پنهنجي نوجوان ماروت منگهارام ملڪاڻيءَ کي به سنڌيءَ ۾ لکڻ لاءِ همٿائيندو هو.

پرماتند ميوارام جو نثر بنيادي طرح سان 'صحافتي ادب' جو نمونو آهي، جنهن جو مقصد هوندو آهي، ٿوري ۾ ۽ جلد گهڻن پڙهندڙن تائين پنهنجي ڳالهه کي اثرائتي ڍنگ سان پهچائڻ. ان لحاظ کان پرماتند ميوارام کي سنڌيءَ اوائلي ڪالمنسٽ پڻ چئي سگهجي ٿو. هن جا مضمون اڪثر ڪري ڌرمي، اخلاقي، تعليمي، سائنسي، تاريخي ۽ سماجي موضوعن تي لکيل هوندا هئا. تنهن کانسواءِ اعليٰ شخصيتن جون مختصر جيونيون به لکندو هو. ستر سفر جا دلچسپ قصا بيان ڪندو هو. مزيدار ٽوٽڪن ۽ پرولين وسيلي سنڌي ادب ۾ جا مذاق جي کوٽ هڻي، سا پوري ڪيائين. هن جن موضوعن تي مضمون لکيا، تن ۾ جيو-جنتو (پکي) نانگ، ڪوئل، ماکوڙيون، جيت، ماکيءَ جي مک، پلو ڪوريٽڙو وغيره) تاريخي هنڌ، (برهمڻ آباد، ڪاهوءَ جو دڙو دهليءَ ۾ بادشاهن جا محلات وغيره) شڪار (شڪار ڪندڙ پکي، مير علي مراد جو شڪار ڪوريٽڙو شڪار ڪيئن ٿو ڪري وغيره)، قدرت جا نظارا (سج، خلقت تي اسرار جو تاثير)، اخلاق سان واسطو رکندڙ موضوع (صبر، جنين جو سينگ، سج-ٻه پاڇا، ڌيرج ۽ حليمائي، هن، خوشامد، ضمير پرماتند ميوارام: سنڌي نثرءَ لاءِ نويسيءَ جو ماهر

وغیره). شخصیتن تي (سرچارلس نیپئر، سر ٿامس مون منشي آوتراء صاحبزاد، مرزا جي رویا وغیره)، جنهن جو شغل شڪار سارنگ ساون لایا وغیره. پرمانند میوارام جي ڪوشش اها ئي رهي ته هر مضمون مان سکيا ۽ سبق حاصل ڪرڻ جا نقصا ڳولي ڪڍي، 'جوت' ۾ ڇپيل پرمانند جا ليک سهیڙي ڪتابي صورت ۾ 'گل ڦل' جي نالي سان ڇپیا ویا. سندس ٻيو ڪتاب 'دل بهار' آهي، ان ۾ به 'جوت' مان ڪنڀون ڪیل وندرائیندڙ ۽ نصیحت ڀریون آکاڻيون ۽ ٽوٽڪا شامل آهن. پرمانند میوارام ڏیٽي لیتی جي مسئلي تي پھریون اصلوڪي آکاڻي 'لچڻ وڌیک کین لٿا' لکي هئي. ان کان گھڻو پوءِ هڪ سماجي آکاڻي 'هیری جي منڊي' 1934ع ۾ خطن جي صورت ۾ لکي هڻائین. هن 'یوسف مصري' جي نالي سان هڪ تاریخي ڪھاڻي پڻ لکي هئي.

اوائلي دور جي نثر نویس ۾ پرمانند میوارام ئي اهڙو نثر نویس آهي، جنهن ترجمي جي نسبت، اصلي مضمون وڌیک انداز ۾ لکيا آهن ۽ هن جا مضمون ڄاڻ ڏیندڙ آهن. پرمانند میوارام 1938ع ۾ گذاري ویو. ڪائس پوءِ سندس هڪ پوئلڳ ن. ف. ڪوٽواڻي ڪراچيءَ مان 'جوت' ڪڍڻ لڳو جنهن جو 1946ع ۾ گولڊن جوبلي پرچو ڪڍیو ویو هو. 'جوت' جي انهيءَ پرچي ۾ پیرو مل مهرچند پنهنجي مضمون ۾ پرمانند بابت لکيو ته "سندس ليک اهڙا هئا، جهڙا ائڊیسن صاحب جا مضمون، جنهن ڪري کيس سنڌ جو ائڊیسن سڏي سگهجي ٿو."

بابا پرماند کي پڙڻام

نصير مرزا

’جوت‘... پرماند ميوارام بابا جي، ائين سمجهو ته هڪڙي قسم جي عاليشان اخبار هئي... سنڌي سماج جي سماچار لاءِ ساڃاهه جي سنيهن سان پرپور هڪ املهه سوکڙي بقول پروفيسر اجواڻي، اها اولهين صديءَ ۾ جاري ٿي ۽ ويهين صديءَ تائين روشني بڻجي، چارا روشن ڪندي آئي. اگرچہ ان وقت تائين ’سنڌو ڌارا‘ ۽ ’سرسوتي‘ جهڙين اخبارن جا دفتر ڪڇي ويا، پر جوت جي جوت پوءِ به جلندي رهي، اجهوان وقت جديد سنڌي نثر جون چار مشعلون به زماني ۾ روشن هيون..... جن منجهان هڪڙو ته جد امجد قليچ بيگ مرزا ... اهو ته جهڙو هئو اعليٰ تخليقڪار اوتروئي اتم مترجم. پيو ’جوت‘ جو روح روان... بابا پرماند ميوارام..... ٽيون جادوگر قلم ڪار ڪاڪا ڏيارام گدو مل ۽ چوٿين هستي ديوان ڪوٽيمل چندنمل ۽ اهو وري درسي ڪتابن لکڻ جي ڏس ۾

== 157 == پرماند ميوارام: سنڌي نثرءَ لاءِ نويسيءَ جو ماهر

بادشاهه شهنشاهه هاڻي وڌاءَ نه سمجهو ته عرض ڪريان، نچ ٺار... سلوٽو ۽ سيپتو نثر جهڙو پرماند پئي لکيو ان جي ڳالهه ٿي ڪهڙي ڪجي، سندس ست ست ائين چڻ ٻار لاءِ ماءُ جي ٿيڻ جو سچو ڳوھو شري سوپراج نرملداس سندن ان سهج سڀاءَ ۽ سچي سون جهڙي نثر جي ڏس ۾ لکن ٿا ته ميوارام... مصريءَ ماڪيءَ جهڙو نثر لکندا هئا ۽ اصليت جا ايترا ته قائل هئا جو مجال آهي جو سندن سنڌي عبارت ۾ ڪو وزير اضافت وارو لفظ اچي سنڌي ٻوليءَ جو هڪڙو اوائل شعر آهي:

اره بره ڪنڪره، ڪراڪري مندره!

جنهن جو مفهوم آهي... اي بادشاهه، نيڪين جو جڏهن به ذڪر چڙيو اسين تنهنجو ئي نالو ڪٽنداسين، اجهو ائين سنڌي ادب جي نثر نظم ۾ جتي جتي 'جوت' لفظ تي نظر پوندي اُتر مون کي جوت وارو... دادا پرماند ميوارام ٿي چٽ تي چڙهي ايندو آهي، ڀڳوان ڄاڻي... ٽنگل ٽنگل استار ٽائيپ هي نظم... واه ڙي تارا... الاڻي ته سنڌيءَ ۾ ڪهڙي هستيءَ لکيو... شايد قليچ بيگ يا شايد ڪاڪي پيرو مل مهرچند... ان نظم جو هي بند ڏسو:

جوت اوهاڻجي جي نه هجي،
واٽهڙو گر وٽ مڻجهي.

۽ ان شعر کي پڙهندي ٿي مون کي ته بابا پرماند ميوارام جي اخبار 'جوت' ٿي ياد اچي ويندي آهي. آئون ڀانئين ٿا ته سنڌ سماج سڌار ۽ سنڌ سينگار ان هستيءَ 1886ع جي آڪٽوبر ڌاري 'جوت' کي جاري پئي ڪيو ته پڪ سان ان ٿي نظم وارو اهو بند سندن مبارڪ ذهن ۾ آيو هوندو جنهن مان پاڻ اهو لفظ چونڊيو هوندائون. هونئن جوت... معنيٰ روشني ۽ ان روشني لاءِ ڪٿي پڙهيم... گوڻي به جڏهن دنيا مان ويو پئي ته آخر آخر ۾ هن جي چين تي اهي ئي لفظ هئا... روشني... روشني... او روشني... اجهو ٽنگور به ته پنهنجي ڪنهن نظم ۾ چيو هو:

158 پرماند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

جوت عالم کي روشن ڪندڙ

جوت چشمن کي چمندڙ

جوت دل کي تفريح ڏيندڙ

جوت زنده باد

جوت پائنده باد

ٿورائتو آهيان آئون سنڌي ادبي بورڊ جي پيش امام نئين زندگي رسالي جي جڳ پڌري ايڊيٽر مولانا عبدالواحد سنڌيءَ جي ذات ڀاتي حافظ احمد الدين انڊيڙ جو... جنهن وٽ ڪيترن ئي ڪُهنه ڪتابن جا انبار ذاتي ڪتب خاني ۾ موجود آهن. ته بس ’جوت‘ جي پهرئين شماري جي عڪس کان وٺي، ’جوت‘ مان منتخب ٿيل مضمونن جو جيڪو مجموعو مطالعي لاءِ هن فراهم ڪيو ان جي سرنامي تي درج هو. اشاعت جو 51 هون سال، جنوري 1947ع... شمارو نمبر-1، ۽ اُن جي پيشاني تي لکيل نظر آيو... ”سوني جُملي“ اڙي واھ... ”جوت“ جي سنڌي نج نبار ٻولي پرست سميٽي ڪولڊن جولي جي ڇاپي ۾ بهترين ترجمو ڪيو هو. هاڻي ’جوت‘ جي هن بابا پرماتند نمبر جو مطالعو ڪيم ته ڄاتم هو ڇا ته نهنو نماڻو پُرش هو پوءِ سندن تصوير تي نظر پيم. اکين تي سنهڙين ڪمانين واري نفيس عينڪ. چهري تي ڇاپائين اڇي، پشم جهڙي سونهاري، بيضوي چهرو جنهن تي ڪڙو نڪ... بدن بيهڪ عاليشان. ’جوت‘ جي هن ’سوني جُملي‘ نمبر ۾، پرماتند جي ڪيترين ئي خوبين جو دستار ڪيل آهي. پر خاص طرح سان ڪين سنڌي لغت جو وڏو ماهر سڏيو ويو آهي ۽ ڄاڻايل آهي ته جيئن ملتن کي پنهنجي شاعريءَ جي اندرين ڪائنات وٺندي هئي، پٽائي صاحب کي ڇنڊ سان گهڻو چاهه هوندو هو. لارڊ بائرن، سمنڊ کي وڌيڪ پسند ڪندو هو. ائين پرماتند ميوارام وري سارو وقت سنڌي ٻوليءَ جا نج نبار ڳولڻ ۾ مصروف رهندو هو. بطور استاد... پرماتند بابا... ڪهڙي منصب جا صاحب هئا ته ان ڏس ۾ ڌيارام وسڻ... ڪين هي ’ماسترن جو سرتاج‘ وارو جيڪو لقب ڏنو ان

مان اندازو لڳايو ته پاڻ ڪيڏي نه اوچ ڪوٽيءَ جا استاد هوندا. پڙهيم....
 شاگردن تي سندن ڄاڻ جو ايترو ته ڏاڪو هو جو احترام سان کين
 شاگرد ”ڄاڻ جو ديوتا“ سڏيندا هئا. هو پنهنجي ذات ۽ صفات ۾ واقعي
 سراپا جوت هئو ان ڪري ئي ته سندن بابت پڙهيو اٿم... جوت معنيٰ
 پرمانند... ۽ پرمانند معنيٰ: جوت!

آئون ڀانئيان ته جنهن رات بابا پرمانند پنهنجا آخري پساهه پئي
 ڪنيا، سندن چپن تي به گوڻي وانگر ههڙائي شبد هوندا...

روشنِي

روشنِي

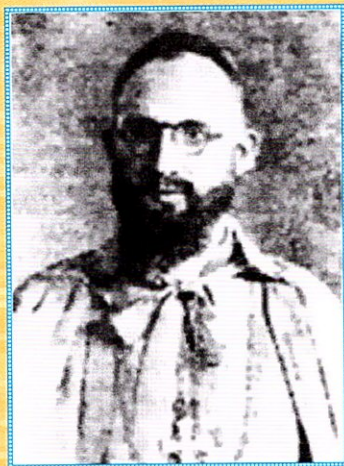
اوروشنِي!

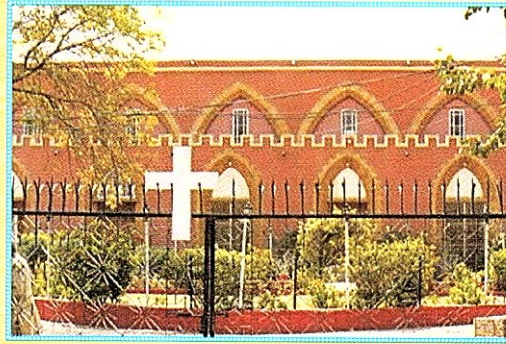
پرمانند جو ويجهو ساڻي،
کيمچند امرت راءِ

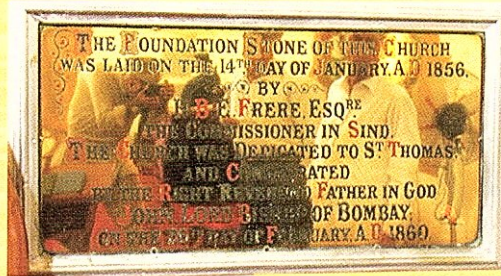
پرمانند جو سرپرست سوامي
برهم بنندو اپاڌياڙ جي

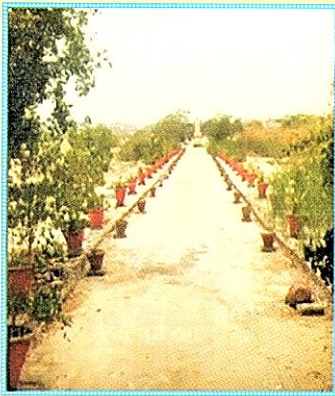
جوت اخبار جو سرپرست پادري.....

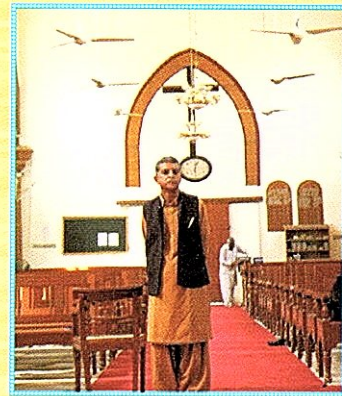
سينٽ ٿامس چرچ سول لائينز جو مُڪ دروازو

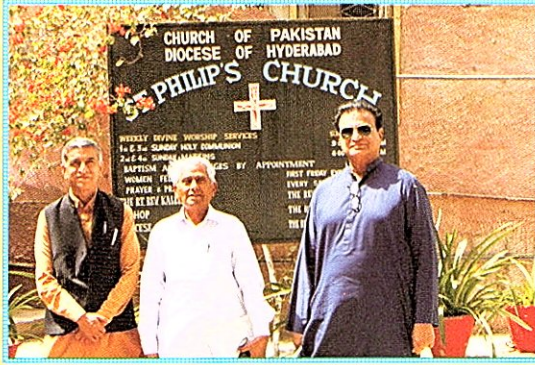
سنڌ جي ڪمشنر سر ٻارٽل فريئر طرفان 14 جنوري 1856ع تي سينٽ ٿامس چرچ سول لائينز جي پيڙه جو رکيل پٿر

مسيحي قبرستان جي مُڪ دروازي کان اندر رستي جو منظر

سينٽ ٿامس چرچ سول لائينز جو اندريون نظارو

ناشاد ۽ اشتياق انصاري سان گڏ سينٽ فلپس چرچ تلڪ چاڙهي

نول راءِ اڪيڊمي حيدرآباد

ڪرسچن مشنري اسڪول تلڪ چاڙهي، جتي پريمانند
استاد طور ڪم ڪيو

سينٽ پيٽرڪس اسڪول ڪراچي، جتي پريمانند استاد ٿي رهيو

قبرستان جي مُڪ دروازي مان
اندريون منظر

حيدرآباد ۾ موجود ”مسيحي“ قبرستان
جو مُڪ دروازو

پريمانند ميوارام جي قبر جي ڳولا ۾ قبرستان منجهه داخل ٿيندي

قبر جي ڳولا ۾ قبرستان اندر

ساڄي کان ڪتاب جو ليکڪ، اشتياق احمد انصاري، نفيس احمد ناشاد
عيسائي قبرستان حيدرآباد

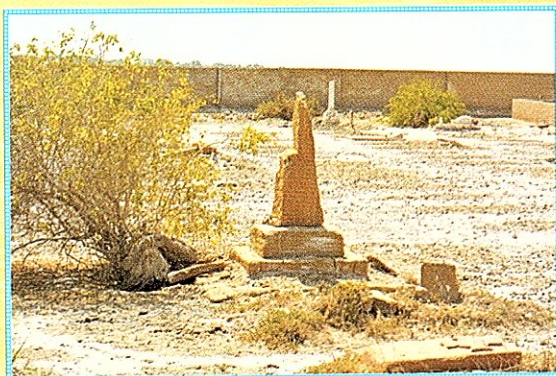
مسيحي قبرستان جا ڪجهه اندريان منظر

مسيحي قبرستان جا ڪجهه اندريان منظر

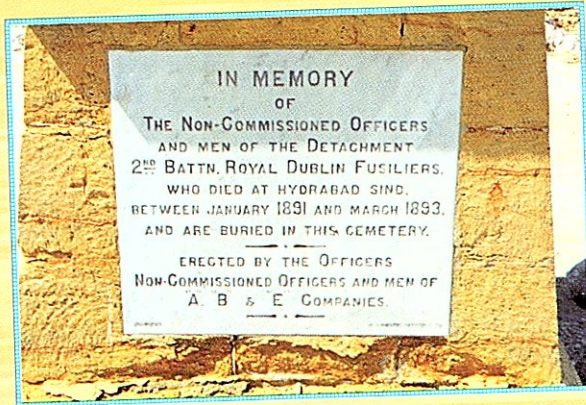
مسيحي قبرستان جو مک رستو

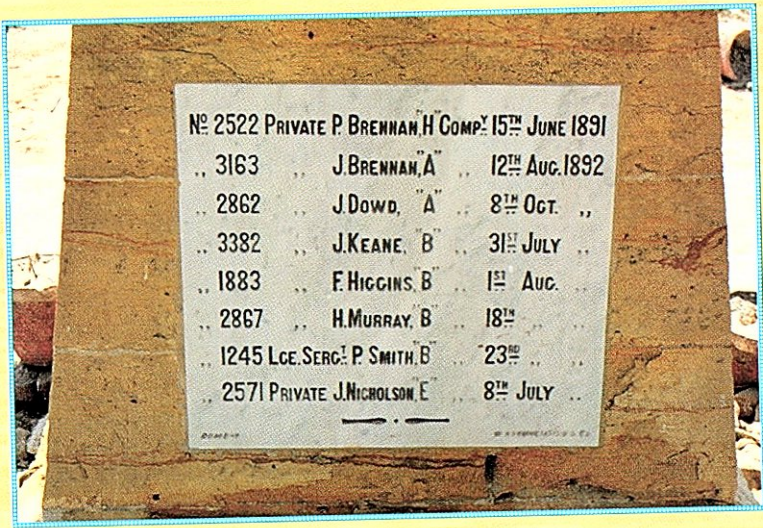
مسيحي قبرستان ۾ موجود تاريخي قبرن جا آثار

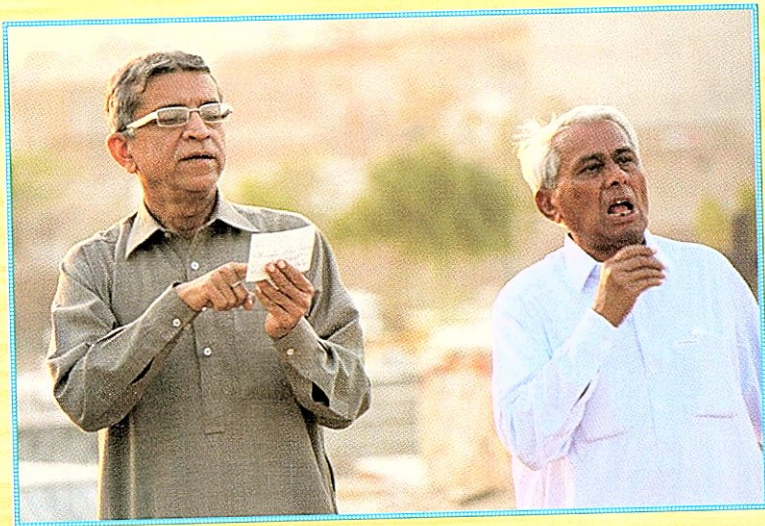
مسیحي قبرستان ۾ کتل مناري جو هڪ ڏيک

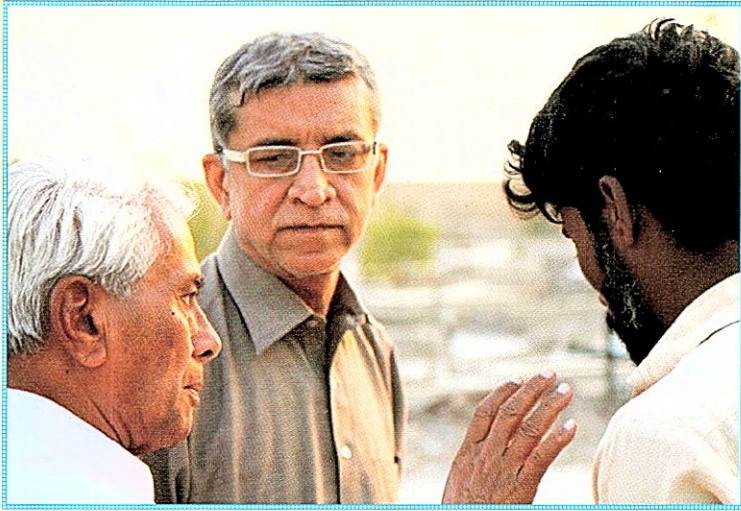
مناري تي اڪريل تحرير

مناري تي اڪريل هڪ ٻي تحرير

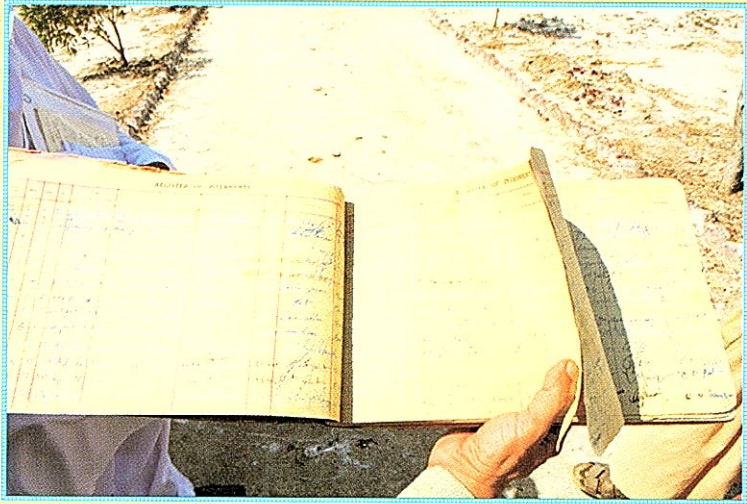
20 سال پراڻي تصوير جي آڌار تي قبر جا آثار ڳوليندي

قبرستان جي مجاور ديدار علي ۽ ناشاد سان گڏ قبر بابت مشورو

ليکڪ جو مجاور سان قبر جي ڳولا بابت مشورو

قبرن جي فهرست وارو رجسٽر ڏسندي

پراڻي تصوير جي آڌار تي پرماند ميوارام جي قبر جي
نشاندھي ڪندي

قبر تي لکيل ”جوت“ رسالي جي باقي بچيل اکريل اکرن
جو مشاهدو ڪندي

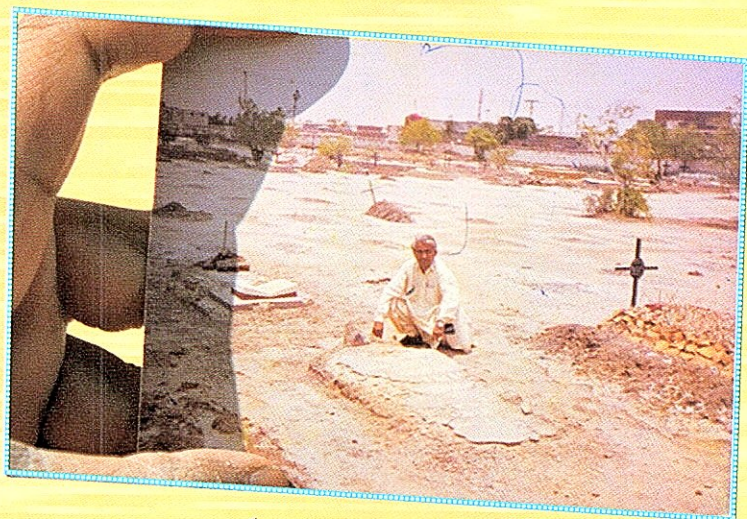
سرگواسي پرميند ميوارام جي قبر تي بچيل آثارن جو
مشاهدو ڪندي

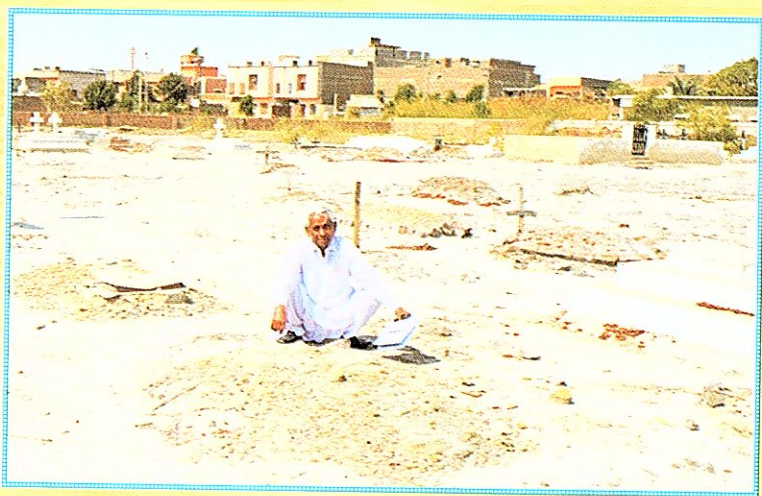
قبر تي لکيل ”جوت“ رسالي جي بچي ويل حرفن جو ڏيک

سرڳواسي ليکڪ جي آخري آرام گاهه تي لڳل
ڪتبي جي ناياب تصوير

سرگواسي پرمائند جي بُنيءَ جي 20 سال اڳ نڪتل تصوير

سرگواسي پرمائند جي قبر جو موجوده ڏيک

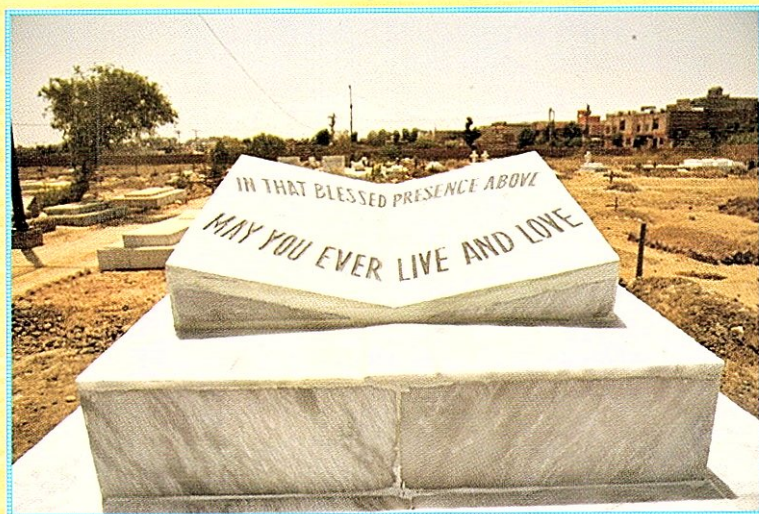

انڊوومينٽ فنڊ ٽرسٽ پاران سرگواسي پرمائند جي قبر
جي بحالي جي تقريب

انڊوومينٽ فنڊ ٽرسٽ پاران سرگواسي پرمائند جي قبر
جي بحاليءَ جو ڪم

سرڳواسي ميوارام جي قبر جو تازو ڏيک

سرگواسي ميوارام جي قبر جو تازو ڏيک

ڳالهه هڪڙي قبر جي

نصير مرزا

حيدرآباد جي قاسم چوڪ ڀرسان، پڪ ۾ اندر ڪنڊ سان هڪ بورڊ نصب آهي، جنهن تي تير نشاني جي اشاري سان لکيو پيو اٿو ”گورا قبرستان“! اڙي بابا، هتي ان جو مطلب رڳو اهو ٿوري آهي ته اهو صرف گورن انگريزن جو قبرستان آهي، نه بابا، پتو پيو ڪيا گورا، ڪيا ڪالا، سڀ قسمن جا مسيح خواتين و حضرات هن قبرستان ۾ آرام فرمائي رهيا آهن ته بس تازو آئون ان ئي اجاڙ پانياڙ قبرستان ۾ وڃي پهتو هوس... اڙي واه! اُتي ته جنگل ۾ منگل متو پيو هو. هاڻي هي آئون خانداني طرح، پراڻو مسيح ۽ هاڻوڪو نو- مسلم اتي ڪنهن جي دعوت تي ۽ چو وڃي پهتو هوس....؟ نه بابا، اُتي آئون ڪنهن آئزڪ يا ڊينئل مسيح يا جو ڪلهي ڪانڌي بڻجي نه، ان قبرستان ۾ رڻيل هڪڙي تقريب ۾ تقرير ڪرڻ لاءِ پهتو هوس، ۽ اتي پهچڻ سان ڪٿي جو نظر ڦيرايان ته وچ ميدان ۾ تنبو تولان ڪڙو جنهن ۾

پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

ترتيب سان ڪرسيون رکيل، جن مان ڪنهن تي تقريب جو ميزبان هي اسان جو جاکوڙي آرڪيالاجسٽ عزيز اشتياق انصاري، ٻيو منهنجو وڪري ٿاڻپ ۽ ڏهين يار انعام شيخ نظر آيو... ٽيون پنهنجي ذات ۾ انسائيڪلو پيڊيا نما برادر گرامي نفيس احمد شيخ ناشاد، چوٿون پيارو دوست ناز سهتو اسسٽنٽ ڪمشنر نور احمد کهرو، ان جي ڀرسان عزيزم مولانا حافظ احمد دين انڊيڙ... ۽ ٻيا به ڪي اڪيچار يار... ۽ هي اجهو انهن سڀني حاضرين جي آڏو تنبو طولان وٽ هن اجاڙ قبرستان ۾ زبون ٿي ويل هڪ خسته هال قبر به ته ڏٺم... ته ٻس ان ئي تربت جي تعمير جي ڏس ۾ جنگل اندر هي منگل ٻريا هو... ان قبر ۾ اندر آخر ڪير مهان مڙس آرامي؟ ”جوت“ رسالي جو جڳ پٿرو ايڊيٽر ۽ مضمونن جي مجموعي ”گل ڦل“ جو ناميارو لکڻي داس... ۽ لغت ماهر بابا شري پرمائنڊ ميوارام آف حيدرآباد سنڌ...

پر هي نالي منجهان ته ڀاتي پرمائنڊ ڀاڻيند يا عامل هندو ۽ پوءِ به آرامي وري ڪرستانن جي هن ”گورا قبرستان ۾؟ ٻس ٿورو صبر يارو! اها ڳالهه به ڏينهن جي روشنيءَ ۾ آڻيان ٿو پر پهرئين هي به پڙهو ته قليچ بيگ، ساڌو هيرانند، ساڌو ٽي ايل واسواڻي، ڏيارام گدومل ۽ لالچند امر ڌڻي مل جي هن همعصر ۽ ساتاري، جنوري 1866ع ڌاري ڪاهي روڊ حيدرآباد ۾ جنم ورتو. پاڻ شڪيو ستابو هو ۽ ننڍپڻ کان ئي سجاڳ ذهن قلمڪار تعليمدان ۽ سنڌي ٻولي پرست پڙس... ۽ ڇاڪاڻ ته هندو انتهاپسندي ذات پات جي ويڇي ۽ چُوت ڇات کان سخت بيزار اوتارن جي ڀرمار ۽ ديوتائن جي گهڻڪار ڪيس نه وٺندي هئي، سو مسيح جو مسلڪ پسند ڪري، ٽي ويو ڪرستان... پر هوڏانهن مون جو مٿي لکيو ته اسان جا وڏڙا... اڙي بابا! اهي اسان جا وڏڙا ڇا، منهنجي سڳي ڏاڏي شرف النساءِ ۽ ان جي ڀاءُ قليچ بيگ جي والد گرامي سڏي عرف فريدون بيگ مسيح کي وري شيعت جو مسلڪ پسند آيو ته 1805ع ۾ اعلان ڪيائين... ”ميري نس نس ٻولي علي علي...“ هاڻي هوڏانهن شري بابا پرمائنڊ ميوارام عامل هندو مان ڦري ٿيو ڪرستان ۽ هيڏانهن جدامجد سڏي بيگ، عيسائيت کي ترڪ ڪري مسلمان ٿي پيو ڇو؟ هاڻي ان بابت ڇا چئجي؟ سواءِ هيئن جهونگارڻ جي ته:

رب پاڪ ”الا جي ڇا ۾ راضي آ...الا جي ڪنهن سان راضي آ“ هاڻي ڇا حرج آهي، جي لکجي ته هن گورا قبرستان ۾ بابا پرماتند جي گور دريافت ڪرڻ جو سهرو سائين نفيس احمد شيخ ناشاد جي ئي سر ٻڌجي، جنهن کي ان قبرستان ۾ ڪنهن وقت قبر ته گرامر جي ماهر ڪئپٽن جارج اسٽيڪ جي ڳولڻي هئي پر ڳوليندي ڳوليندي اوچتو هن کي هڪڙي قبر جي ڪتبي تي لکيل نظر آيو پرماتند ميوارام ايڊيٽر ”جوت“. ۽ اتان ٿورو فاصلي تي ٻيءَ قبر تي لکيل ڏٺائين...ايڊريان ڊيوآرت، سابق پرنسپال، ڦليلي ڪاليج ڪاري موري حيدرآباد...تڏهن ان ئي ڏينهن هن گورا قبرستان ۾ پرماتند جي زير تعمير تربت وٽان هلي، هاڻي هن ’سند سڄڻ‘ ۽ گورا هندستان واسي، ايڊريان ڊيوآرت جي تربت جو به آئون سلامي وڃي ٿيس پر هي جو ايڊريان صاحب کي مون هتي ”سند سڄڻ“ لکيو ته ڪهڙي خوشيءَ ۾! اڙي بابا! هن ڪاري انگريز انگريزي ٻوليءَ ۾ ڇا نه ٻه چار شاندار ڪتاب لکيا هئا:

1. برٽش رليشنس وٽ سنڌ.
2. آرٽ اينڊ ٽيڪسٽائيل آف سنڌ بلوچستان
3. سيوهڻ
4. بروڪ ٽريٽيز آف برٽش وٽ ٽالپرس (ست جلد، پر گم ٿي ويل) ۽
5. سنڌ تي 60 کان وڌيڪ تحقيقي مقالا.

اجهو ايڊريان ڊيوآرت جي تربت ڀرسان سندس نياڻي، شيل جي قبر به موجود ڏٺم...خبر پئي ته هن ڪرستان خاتون حيدرآباد جي مسلمان پوليس آفيسر ظفر خان يوسفزئي سان شادي ڪئي هئي، جنهن مان کيس ناصر يوسفزئي نالي فرزند عطا ٿيو. هي ناصر صاحب به هاڪارو پوليس آفيسر ٿيو...والده جو هو ايڏو ته سعادت مند هو جو بعد وفات ماءُ جو مڙهه پنهنجي عيسائي ناني پرنسپال ايڊريان ڊيوآرت جي ڀر ۾ آڻي دفنايائين ۽ ان جي ڪتبي تي ”ٻائييل“ مان ڪي دعائون به درج ڪرائي ڇڏيائين. اجهو ويهين صديءَ جي اڌ ڌاري حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ جي مسلمانن، عيسائين، يهودين، سکن، هندن ۽ پارسين وچ ۾ هيءَ ڇا ته رواداري هوندي هئي ۽ اها به ايڏي؟ جو هي سڀ هڪٻئي سان مرڻي پڙڻي ۾ سڪ سلوڪ سان رهندا

وسندا هئا... هاڻي هتي ڇا عرض ڪريان؟ منهنجي ڇاچي ۽ نامياري
 ڪهاڻيڪار نادر بيگ مرزا جي گهر واري گريس مرزا ۽ گريس مرزا جي
 والده ايڊيليب يعني مسز ڊاڪٽر جعفر قلي مرزا، آخر تائين هي ٻئي مايون
 ڪرستان رهيون ۽ هن وقت ڪراچيءَ جي گورا قبرستان ۾ آرامي آهن.
 حيدرآباد واسي ڊاڪٽر محمد ابراهيم خليل ۽ مرزا قليچ بيگ جي خيرپور
 واسي ساهرائي آڪهه منجهان سردار محمد يعقوب وارن جا وڏا به ته يهودي
 نسل جا هئا... پري ڇو وڃان، اجهو ڪالهه ڪالھوڻي ڳالهه آهي، جو حيدرآباد
 ۾ رهندڙ روتري ڪلب وارو يهودي گرانڊ ماسٽر ”سرايڊمنڊ“ قليچ ڪتب
 خاني ۾ ايندي ويندي مون ٻارها ڏٺو ۽ ڇا ته محبوب ۽ ملنسار ماڻهو هو. خير،
 حيدرآباد جو شهر هاڻي ته يهودين کان مڪمل خالي ٿي سمجهو پر پڪ
 ڄاڻو ته ڪا يهودي شڪل هاڻي ڪراچي شهر ۾ به پائڻيان ٿو ته ڳولهي نه
 ٿيندي، جو اتان ته هي سارا لڏي هليا ٿي ويا آهن، يا ته بمبئي هندستان، يا
 وري سڌو اسرائيل...

بابا پرماتند ميوارام جي تذڪري تان هي آئون الائي ڪهڙي
 هنس ۾ وڃي ڦاٿس، ان ڪري موٽي سرگواسي ميوارام جي قصي کي ٿو
 ٻيهر ڪٿان ۽ اوهان کي ٻڌائڻ ٿو چاهيان ته هو ڪاهي روڊ تي، اڳوڻي جهوپڙا
 هوٽل جي پويان هڪ شاندار ماڙيءَ واري گهر ۾ رهندو هو. شادي شده، پر
 لاولد هو. اناويهن ورهين جو هو، جو سندس شريعتي ويڇاري ڀرلوڪ پڌاري
 وٺي پر پاڻ بي شادي نه ڪيائين ۽ هڪ نينگر کي پنهنجو شش (پٽيلو
 بڻايائين)... هونئن ته ”جوت“ رسالي جو هي ايڊيٽر، بهگڻو مضمون نگار به
 هو، پر اول آخر، هن پاڻ کي لغت ماهر ثابت ڪيو جنهن جو ثبوت سندس
 سنڌي- انگريزي ۽ انگريزي- سنڌي ڊڪشنريون آهن ۽ سنڌي نچ نبار ۽
 چئن اچارن وارا لفظ... جيئن نه هي ”ڏوڙڏوڙيا“ درياهه جي واريءَ منجهان
 ڇاڻيون کڻي، سون ذرا ميڙي خوش ٿيندا هئا، تيئن ئي اسان جي پرماتند وري
 سنڌ جي سڀني طبعي ڀاڱن ۾ گهڻي گهڻي، لوهارن، واڏن، رازن، هنرمندن ۽
 ويندي اسپتال جي بسترن تي پيل مڙهن ۽ اڳهن مڙس ۽ زالن سان ملي هي،
 ڇا ڇا ته لفظ ميڙيندو گڏ ڪندو رهيو، چون ٿا ته ڪو نئون لفظ هن کي ملندو

هو ته ايتڏو خوش ٿيندو هو ڇڻ ڪا املهه پارس مڻ ملي وئي هجي. ان ڏس ۾ هن سنڌ جا مسافر خانا ۽ ريلوي اسٽيشنون به وڃي پيٽيون ۽ جتي جتي به ڪوپريو مٽس يا ڪا بزرگ زائفان ڪٿي پينل نظر ايندي هئس ته هو ڊاٽري کولي، ان سان گفتگو ۾ مصروف ٿي ويندو هو ۽ پنهنجي مطلب جي ميٽا چونڊي ۾ لڳي ويندو هو. ان ئي مهان منش بابت ڀارت مان نند ڇڳاڻي به ”ڪونج“ رسالي جو خاص نمبر ڪڍڻ وارو اٿو. هيڏانهن حميد آخوند صاحب جي سهڪار ۽ ايڊووڪيٽ فئڊ ٽرسٽ جي مالي مدد سان اسان جي آرڪيالاجسٽ ۽ سنڌ جي آثارن سان والهانءَ وابستگي رکندڙ اشتياق انصاريءَ جي نظرداريءَ هيٺ بابا پرماتند جي شاندار تربت ٺهي راس ٿيڻ واري آهي. ٻئي پاسي ميوارام صاحب جي ڊڪشنري عزيز انعام شيخ جي محنت ۽ توجه سان نئين رنگ ۽ ڍنگ سان تيار ٿي رهي آهي. گڏوگڏ ”سوچ جي سفر“ ۽ ”اتهاس جا آواز“ جي هن جڳ پڌري ۽ مڃيل مترجم انعام شيخ پرماتند ميوا رام صاحب جي حياتيءَ جو پورو پوتا ميل پڻ يڪجا ڪري هڪٿو ڏاڍو اهم ۽ پيارو پستڪ تيار ڪري ورتو آهي. اجهو هاڻي هي سڀ ڪتاب ڇپجي شايع ٿي سامهون ايندا ۽ گورا قبرستان ۾ بابا پرماتند ميوا رام جي تربت جيئن ئي ٺهي راس ٿي، ته مسيحي قبرستان ۾ هنن ڪتابن ۽ تربت جي پڌرائيءَ واري تقريب به ايئن سمجهو ته... ٿئي ٿئي.

پرماند ميوارام: هڪ گھڻ رڻخواديب

قاضي خادم

پرماند ميوارام جي سنڌي ادب ۾ هڪ جدا حيثيت آهي. هونءِ
صرف هڪ نثر نويس هو ليڪن بهترين مترجم ۽ تمام اعليٰ درجي جو
لغت نويس پڻ هو. هُو 1890ع ۾ سنڌي اخبار ’جوت‘ جو ايڊيٽر ٿي رهيو
جنهن دوران هُن صحافت کي هڪ بلڪل نئون رنگ ڏنو جنهن جي
نتيجي ۾ ’گل ڦل‘ جهڙو بهترين ادبي غنچو سنڌي ٻوليءَ کي مليو. هي
مضمونن جو مجموعو جڏهن کان ڇپيو آهي، اُن کان وٺي اڄ ڏينهن تائين
پنهنجي هڪ جدا گانه حيثيت رکي ٿو. حالانڪ ان دوران سنڌيءَ ۾
ڪئين مضمون نگار اُڀريا جن جا ڪتاب به شايع ٿيا، ليڪن موضوعن
جي نواڻ ۽ ٻوليءَ جي خوبصورتِيءَ ۾ گل ڦل سان ڪي ٿورا گلهو گلهي
۾ ملائي پيهي سگهيا. انهيءَ دور ۾ مرزا قليچ بيگ جا مضمون به شايع ٿيا
جن مان بيڪن جا ترجما به هئا ته سندن طبعزاد مضمون به هئا، جيڪي

پڻ اعليٰ علميت جا حامل هئا ۽ ان کان پوءِ عطاءُ الله شاهه موسوي ۽ ٻيا
ڪئين مضمون نويس ميدان ۾ لهي پيا، جن جو انداز جداگانہ هو. انهن
مان ڪن جا مضمون فيلسوفانہ، ڪن جا شاعرانہ ته ڪي وري نثر جا
بهترين نُڪرا هئا. خاص طور تي اڳتي هلي پير هلي محمد راشدي، پير
حسام الدين راشدي ۽ ٻين عالمن جا ڪيترائي مجموعا شايع ٿيا، جنهن
مان هر ڪنهن جي پنهنجي خوشبوهي، ليڪن ’گل ڦل‘ ۾ مختلف اهڙن
گلن ڦلن جي خوشبو سمايل هئي، جن پرماتند ميوارام جي نالي کي
سنڌي ادب ۾ آمر ڪري ڇڏيو. هي اديب، صحافي ۽ مترجم هن وقت به
سنڌي ادب ۾ پنهنجو جدا مقام رکي ٿو.

جوت وارو سائين پرمانند

— نند چڱاڻي

پرمانند ميوارام جنم جنوري 1866ع حيدرآباد جي عامل ڪٽنب ۾ ٿيو. اُن وقت تعليم لاءِ آڃان اسڪول پڪي پايي ڪو نه هئا. ٻاراڻي، آخوند— ۽ مسجد جي مؤلويٰن وٽ هلندي هئي. اُتان ئي پوءِ پرمانند گهڻو تنو انگريزي ماذيم وارن اسڪولن ۾ پڙهيو. کيس سنڌي— انگريزي— سنسڪرت— عربي ۽ فارسيءَ جو اڀياس هو. پر گهرو حالتن ڪري اسڪولي تعليم کان پوءِ سڌو 1881ع ۾ ماڙيپور لوڻ ڪاٽين ۾ نوڪريءَ تي چڙهيو. پر هو جڻ ڄاڻو ٿي تعليمدان ٿيڻ لاءِ هو. سرڪاري نوڪري ڇڏي سادو هيرانند پاران برپا ڪيل يونين اڪاڊميءَ ۾ ماستر ٿي لڳو. اُتي هن هڪ ڪامياب استاد طور ڏاڍو نالو ڪڍيو. يونين اڪاڊمي ۾ هن جي ملاقات سوامي اُپاڌيه برهمڻڌو (بابو چرن بئنرجي)، برهماچري انيمانندا (ريواجند گيانچند ماکيجانڻي) ۽ ڪيمچند اميرتراءِ— اخبار نويس سان ٿي.

===== 168 ===== پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

بابو بئنرجي انگريزي ۽ سنسڪرت جو دوان-ڌرم-مذهب ۾ وشواسي هو. کيس ڪرسچن-ڌرم جي چٽنگ لڳل هئي. هوڏانهن پرمائنڊ کي شروعاتي دور ۾ پنهنجي سڀڪ عقيدتي کان جڻ ڏنگ لڳو هو. ان لاءِ ٽي حادثا درج ٿيل آهن- (1) سڪولي جيون ۾ ڪنهن ماستر هن کي ڪڏو ڪم ڪرڻ لاءِ زور ڀريو هن جي ناڪاري تي مٿس پتڪو سٽڪو ٿيو. (2) ٽاڪ منجهند جو درٻار ۾ ٻائي کي هڪ ودوا عورت زور ڏئي رهي هئي. هن جو اُتي اچانڪ وڃڻ ٿيو ته ٻائي هن کي ڌڙڪا ڏئي پڇائي ڇڏيو. (3) ستسنگ ۾ پڇڻ پاءُ هلندي وڃ وڃ ۾ ڌرم گرو آيل سنگت کان چاندو به ڇڏائيندو پئي ويو. هڪ ٺاهوڪي استريءَ جي آڇڻ تي کيس چيائين ته لڳين ته حور پيئي... ائين پرمائنڊ جي دل ۾ پنهنجي ڌرم لاءِ نفرت گهر ڪري ويئي. بابو بئنرجي جڻ ذات ڏئي هو. هن آڀياس ڪري عيسائي ڌرم کي جهڻي ورتو. ائين هنن چئن همراهن- بئنرجي- پرمائنڊ- ڪيمچند ۽ انيمانندا (ريواچند ماکيجاڻي) گڏجي جڻ سنڌ ۾ عيسائي ڌرم جي عمارت اڏي ماڻهن جي سخت مخالفت هئي. جڻ تعليمي سرشتي ۾ ڌار پئجي ويا. حڪومتي هٿ، ساڻن هئا.

پر هي چار چڱا مڙس پنهنجيءَ جاءِ تي هئا. 1896ع ۾ عيسائي ڌرم جي پرچار لاءِ هنن 'جوت' اخبار انگريزي ۽ سنڌيءَ ۾ شروع ڪئي. انگريزي سوامي اُپاڌيه (بابو چرن بئنرجي) ۽ ڪيمچند ڏسندا هئا ۽ سنڌي پرمائنڊ ۽ ريواچند (انيمانندا). شروعاتي دؤر کان اخبار نالو ڪڍيو. جلد ئي بابو چرن بئنرجي (سوامي اُپاڌيه برهمبندو) ۽ ريواچند (انيمانندا) واپس ڪلڪتي هليا ويا. ۽ 1900ع کان وٺي 'جوت' جو سڄو بوجھو ۾ پرمائنڊ جي ڪلھن تي پيو. جيڪو هن پنهنجي مرڻ گھڙي (1938ع) تائين جوابداريءَ سان سنڀاليو. 'جوت' سنڌي ساهتيه جي جوت ٿي رهي. هن جي ٻولي پڪي، پختي، چيڊي سنڌي هئي. هن اڻٽڪ محنت ڪري سنڌي- انگريزي ڊڪشنري (1910) ۽ انگريزي- سنڌي ڊڪشنري (1933) جوڙيون. جيڪي اڄ سوڌو سنڌي ليکيون وڃن ٿيون. سندن

ٺاٺ باٺ ڦاٽر آهي. جوت ۾ ننڍا-ننڍا مضمون اخبار پڙهڻ لاءِ لالچائيندا هئا. ڪيترائي نگرين جن کي سنڌي سڳئي هئي، اُهي ڏيان سان پڙهندا هئا.

سندس ’ڪرست جي پيروي‘ لائين ترجمو آڄ تائين عيسائي ڌرم ۾ مٿن مٿي ڪيو پيو آهي. سندس شاگردن جو چوڻ آهي ته هو اسڪول ۾ شاه صاحب جا بيت به پڙائيندو هو. شاه جو ’سُر ڪاپائي‘ ڇپيائين- باقي ٿيو پيلو. پروفيسر هيري شيوڪاٿيءَ لکيو آهي ”پرمانند کي وندرائيندڙ نموني سکيا ڏيڻ جو ڏاڏو سٺو آهي. (اُن کي ذات ڪوٺيندي مان هڪي رهيو آهيان.“ (سنڌي نثر جا ٽنڀا-1933، پيج 31) ساڳئي ڪتاب ۾ ڊاڪٽر ستيش روهڙا (پيج 10) لکيو آهي. ”پرمانند کي ڪنهن به لفظ کان پرهيز ڪانهي، پل اهو لفظ عربي فارسيءَ جو هجي، هندي سنسڪرت جو هجي يا ٻين پارتي ٻولين جو. حقيقت ۾ پرمانند جي لغت نويس واري شيءَ جو سندس نثر تي ڪافي اثر پيو آهي.“

فادر-اين. ايف. ڪوٽواڻي، جنهن جوت جو گولڊن جيلبي آنڪ- ايڊيٽر طور (1946) ۾ ظاهر ڪيو اُن لکيو ”سرگواسي سنڌ جي اخلاقي سُڌاري لاءِ ۽ سنڌي ٻوليءَ کي زور وٺائڻ لاءِ ڏاڍو پاڻ پتوڙيو. جهڙي پورن شيوا ۽ پڳتي ۾ هن پنهنجي جيت ڪاٽي، تهڙي ڀرمر شائتي مالڪ کيس پرلوڪ ۾ ڏني هوندي.“

شري پرماند ميوارام جي جيوت جو احوال

مهراج ديودت گندارام شرما

شري پرماند جنوري 1866ع ۾ حيدرآباد (سنڌ) شهر جي عامل گهراڻي ۾ ڄائو هو. سندس پتا شري ميوارا پوليس عملدار هو. شري پرماند اڃان 12 ورهين جو ننڍڙو ڇوڪر مس هو ته سندس پتا شري ميوارا 1878ع ۾ چالانو ڪيو. مسلمانن جي حڪومت کي ختم ٿي آڃان ٿورو وقت ٿيو هو جنهن ڪري انگريزن جي حڪومت هوندي به ابتدائي تعليم مسلمان آخوندن يا مڻن جي هٿ ۾ هئي. شري پرماند کي به اوڻائي تعليم مڻن جي اسڪول ۾ وٺي پيئي. ان بعد انگريزي پڙهڻ لاءِ شري تهلرام جي اسڪول ۾ داخل ٿيو جتي به درجا پاس ڪري ٽيون درجو وڃي شڪارپور ۾ پڙهيو پر اتان جلد ئي موٽي اچي شري خويچند ڪرپالائي جي اسڪول ۾ داخل ٿيو. جڏهن چوٿين درجي ۾ پهتو تڏهن شري مومل جي اثر هيٺ آيو جنهن ڪرستاني ڌرم اختيار ڪيو هو. جڏهن پنجين درجي ۾ پهتو تڏهن

پنهنجي ماستر جي روش ڪري پڙهڻ کان ڪٽو ٿي پيو ۽ گهر ۾ اڀياس ڪري 1881ع ۾ پبلڪ سروس امتحان پاس ڪيائين.

ڪيس گهر ۾ شڪ ڪين آيو تنهن ڪري وري 1882ع ۾ موتي هاءِ اسڪول ۾ داخل ٿيو. اُتي سندس سنگت شري ڪيمچند امرتراءِ سان ٿي جو بلڪل تيز فهم ۽ ديرينو هو. ٻنهي جي سنگت توڙ تائين هلندي آئي. جلد ئي پئسي جي تنگيءَ ڪري ڪيس اهو سڪول به ڇڏڻو پيو ۽ وڃي ڪرستانن جي 'مشن' سڪول ۾ داخل ٿيو. پر قسمت اُتي به نه پرايس. ان ڪري اسڪول ڇڏي 1884ع ۾ ڪراچيءَ ۾ ماڙيپور لوڻ جي کاتي ۾ نوڪري ڪيائين. جلد ئي اتان ڪيس جُون مهيني ۾ سکر بدلي ڪيو ويو جتي 10 آڪٽوبر تي ڪيس ڪالرا ٿي پيئي. آخر نومبر ۾ موڪل وٺي حيدرآباد آيو جتان ڪيس وري ماريپور بدلي ڪيو ويو. ٻن سالن بعد يعني 1886ع ۾ سندس مسلمان هيڊ ڪلارڪ جي چور تي ڏيپلي تعلقي جي سارڻ لوڻ کاتي ۾ بدلي ڪئي ويئي. ڪيس ته بدلي وٺڻ جي لحاظ کان بدلي ڪيو ويو مگر اُتي شڌ هوا ۽ ڪير ڏڌ جام ملڻ ڪري هو بت ۾ پاڻ وريو. جيتوڻيڪ اُتي ڪيس ڪابه تڪليف نه هئي ته به سندس طبيعت ۾ جو علم لاءِ محبت هئي انڪري نوڪريءَ جي استعيفا ڏيئي حيدرآباد ۾ سروي شري ليڪراج ۽ ڪيمچند جي ڪوليل پروپرائٽري اسڪول ۾ آچي ماستري ڪيائين. اُتي ڏاڍو ناماچار ڪڍيائين جنهن ڪري ساڌو هيرانند جي چوڻ تي جنهن پنهنجن ٻن دوستن برهم بانڌو ۽ اُڀاڌيايه ۽ بابو نندلال سبن (شري ڪيشپ چندرسين جو ڀائٽيو) سان گڏجي يونين ائڪٽيڊمي جو پايو وڌو هو آچي ماستر ٿيو.

اُتي ڪيس پنجنين درجي جي چارج ڏني ويئي. هن اسڪول ۾ وڏيار ٿين جي چتر شڌارڻ تي خاص ڌيان ڏنو ويندو هو. هو هر ڪنهن چوڪر کي اک ۾ رکندو هو. وري ڪو ڪنهن کي مار ڏيندو هو. باقي سندس اک جو اشارو ٿي ڪافي هو. سندس چوڻ هوندو ته چوڪر جي سار لاءِ اک جو

اشارو جي ڪم نه ڪري، آگر جو اشارو ڪجي، جي اهو به ڪامياب نه ٿئي ته ذرا تڪي آواز سان چيڻيپيس. ماسترن کي اها ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته شاگردن سان رهاڻ وقت سندن واڻيءَ مان هيرا موتي نڪرڻ گهرجن. جيڪو ماستر جيڪي چوي ٿو تنهن تي جي عمل ڪندڙ آهي ته اهڙي ماستر جو اشارو ئي وڏن واعظن جي بنسبت گهڻو ڪم ڪري ٿو. شري ٿانورداس واسواڻيءَ جو ساڌو واسواڻي جي نالي سان مشهور آهي، سو سندس وديار ٽين مان هڪ هو. واسواڻيءَ جي هوشياريءَ ۽ سدا چار جي هلت تي شري پرماتند موهت هو. جنهن ڪري کيس ڪلاس جو مائٽر مقرر ڪيائين ۽ هن به پنهنجي استاد جي حڪمن جي تحسين جوڳي بجاوري ڪئي.

شري پرماتند ڪنهن به وديارڻيءَ کي اجوڳ هلت ڪندو ڏسندو هو ۽ پائيندو هو ته هن کي سڌارڻ جي ضرورت آهي ته کيس ڪلاس ۾ گهجهه به نه چوند هو بلڪه اڪيلاڻيءَ ۾ گهرائي کيس نصيحت ڪندو هو. انهيءَ مان به ڳالهين سڌ ٿي ٿيون. هڪ ته وديارڻي سمجهندو هو ته ماستر صاحب سندس عزت رکي آهي ۽ ٻيو هو سندس گهڻگهرو دوست آهي.

هندو ڌرم مان دل کڻي ٿيڻ:

سند جا هندو گرونانڪ ديو کي گهڻو مڃيندا آهن. شري پرماتند تي به ننڍي هوندي سڳ ڌرم جو اثر هوندو هو ۽ نت نيم سان ٽڪاڻي ۾ وڃي مٿو تيڪي ايندو هو. هو گرمڪي به سڪيو ۽ گرنت صاحب مان وچن به روز وٺندو هو. گرو گرنت صاحب جي ٻائي به ڪنٺ هوندي هُيس. هڪ ڀيري ڪنهن ٻائي مٿس ڪڍي ڪم ڪرڻ لاءِ زور رکيو. سندس ناڪار ڪرڻ تي کيس پٽڻ لڳو. ٻئي ڀيري هو هڪ ٽڪاڻي ۾ ويو ته ڏٺائين ته هڪ وڏو استريءَ اڪيلاڻي ۾ ٻائي کي پئي زور ڏنا ۽ کيس ٻائي ڌڙڪا داپ ڏيئي ڪڍي ڇڏيو. ٽئين ڀيري تيرٿن تي ويو ۽ ڪنهن مشهور درٻار جو درشن ڪرڻ ويو ته ڏسي ته ٻائو گرنت صاحب جو پاڻ پيو ڪري ۽

وچ وچ ۾ پاڻ بند ڪري ماڻهن کان چاندي پاڻي ڇڏائڻ جي به پيو
 ڪوشش ڪري ۽ جن چڱا پئسا ڏنا ٿي، تن کي سندس چيلن ڪٿاهه
 پرساد به خوب يعني ڏنو. ڪا سهڻي زال آئي ته هڪ ٻائي کيس چيو ته
 لڳين ته حور پري پيئي. اهي سڀ ڳالهيون ڏسي شري پرماتند جو ماڳهين
 سِڪ پنٿ مان واشواس ٿئي ويو ۽ هو وڃي ڪرستان ٿيو.

ڪرستان ٿيڻ تي هن يونين ائڪيڊميءَ تان استعيفا ڏني. سندس
 اسڪول ڇڏڻ ۽ ڪرستان ٿيڻ تي ساڌو نولراءِ ۽ ساڌو هيرانند کي ڏاڍو
 ڏک ٿيو. انهيءَ ڪري انهن ديوان ڏيارام (پوءِ راج رشي) جو شڪارپور جو
 ضلع جج هو تنهن کي گهرايو. هن ڌرم تي 15 ليڪچر ڏنا مگر شري
 پرماتند ۽ ٻيا سندس ساٿي جن ۾ بنگال مان آيل شري برهم بانڌو اُپاڌيايه
 مڪيه هو پنهنجي ويچار تي اٿل رهيا.

يونين ائڪيڊميءَ سان ناتو ٽوڙڻ بعد 1896ع ۾ هن جوت نالي
 اخبار جاري ڪئي جا پندرهن پندرهن ڏينهن نڪرندي هئي. پهريون
 سال اها اخبار سنڌي ۽ انگريزيءَ ۾ نڪتي. سنڌيءَ جا ليک شري پرماتند
 ۽ شري ريوچند لکندا هئا ۽ انگريزي حصي جا سمپادڪ شري برهم
 ٻنڌو اُپاڌيايه ۽ شري ڪيمچند ٿي رهيا. سال 1900ع ۾ ’جوت‘ جو سڄو بار
 شري پرماتند جي ڪلهن تي پيو جنهن جو بار هن مرڻ گهڙيءَ تائين
 ڏاڍيءَ لياقت سان سنڀاليو. ’جوت‘ اخبار جيتوڻيڪ ڪرستاني متن
 ڦهلائڻ لاءِ ڪڍي ويئي ته به اُن کانسواءِ منجهس پننگتي ساهتڪ ۽ ٻين
 ڪيترين وشين جا ليک ڇيڏي سنڌي ۾ پوندا هئا. سندس سنڌي گهريلو
 ۽ وزندار هوندي هئي. اوائل ۾ اُن اخبار جي قيمت هڪ پيسو هوندي هئي
 ۽ ان جا 600 گراهڪ هئا ۽ ڏاڍي چاهه مان پڙهڻ پرايندي هئي.

عظيم سنڌي انسان

ميمڻ عبدالغفور سنڌي

سنڌي زبان جو گهڻگهرو ۽ سچو خدمتگار ديوان پرمانند پٽ ميووارام چئنائي 13 جون 1866ع تي حيدرآباد سنڌ ۾ ڄائو هو. سندس پٽا وڏو عامل شخص هو، جيڪو گيهه جي واپار مان گذر سفر ڪندو هو. ساڳئي وقت هندو پئنجيات جو مڪ پڻ هو.

پرمانند ست درجا انگريزي حيدرآباد ۾ ٽي پڙهيو پر مئٽرڪ پاس ڪرڻ کان اڳ مالي مشڪلاتن ۾ ايندي، مجبورن ملازمت ڪيائين. جواني تي رسڻ سان هندو مذهب ڇڏي عيسائي بڻيو هو. آخري پاڻيري ٿيڻ سان 1896ع ۾ حيدرآباد شهر مان هفتيوار ”جوت“ اخبار جاري ڪيائين، جنهن جي وسيلي سنڌي زبان ۽ ادب جي خاص سرانجام ڏنائين.

کيس وڏو مطالعو هو. ازسواءِ ڪافي زبانن جو ڄاڻ به حاصل هيس. هن ڏس ۾ ”انگريزي-سنڌي“ ۽ ”سنڌي-انگريزي“ لغتون سندس علمي

پرمانند ميووارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر 175

لياقت ۽ حقيقي قابليت جو واضح ثبوت آهن. پاڻ ڪيترن ئي ڪتابن جا مختلف زبانن مان ترجما ڪري سنڌي ادب ۾ خاصو اضافو ڪيو اٿس. هڪ اندازي مطابق ديوان پرماتند، تقريبن ڏيڍ ڏن کن ڪتاب سنڌي زبان ۾ لکيا آهن.

ديوان پرماتند، حالانڪه پوري طرح عيسائي ٿي چڪو هو مگر سنڌي زبان ۽ ادب سان سندس بغض يا ڪٽرپڻو ڪونه هو. پاڻ هميشه نيٺ ۽ گهريلو سنڌي استعمال ڪندو آيو. البتہ ڪڏهن ڪڏهن هندي سنسڪرت ۽ فارسي جا الفاظ مناسب موقعن تي به ڪتب آندل اٿس. سي به سنڌي سان اهڙي طرح نه پيونڊ ڪيا اٿس، جو پڙهندڙ ڪڏهن به هروڀرو مبالغه ۾ نه ٿو وڃي ڦاسي. سندس اڪثر لکڻيون ڌرمي رنگ ۾ رتل آهن. مگر انهن ۾ اخلاقي، تعليمي، وگياني، تاريخي ۽ سماجي نظرين بابت چٽي پرکا پوي ٿي.

ايترين سارين علمي ۽ ادبي خدمتن جي باوجود پاڻ سنڌي پرشن (مردن) ۽ نارين جون جيونيون (سوانح عمريون) به قلمبند ڪيائين. سير سفر جي سلسلي ۾ مفيد معلومات ڏيڻ، طنز و مزاح جي اوت ۾ ”مذاقي مضامين“ (Humorous Essays) لکي، سنڌي ادب ۾ خاصو اضافو آندائين.

مطلب ته ”جوت“ جي وسيلي پرماتند سنڌي ۽ ادب جي جيڪا خدمت ڪئي آهي، اها ڪڏهن به وساري نه ٿي سگهجي. نارائڻ داس ملڪاڻي آچاريه آسودو مل گدواڻي ۽ پريداس پرو مل جهڙا ناميارا ليکڪ پڻ ”جوت“ سان هر وقت سهڪار ڪندا آيا. مارچ 14 1938ع تي حيدرآباد ۾ ٿي پر لوڪ پڌاريائين. سندس ياد اسان جي دلين ۾ قائم آهي ۽ رهندي.

پرماند ميوارام

يوسف سنڌي

سنڌي ادب ۾ پرماند ميوارام جو نالو نه رڳو صحافتي حوالي سان، پر لغت نويسيءَ جي حوالي سان پڻ تمام مٿانهون آهي. پاڻ جيڪي ٻه ڏڪشريون سنڌي، انگريزيءَ ۽ انگريزي سنڌي جوڙيائين، تنهن جو مٿاڇ تائين ڪو ٻيو ٿي ناهي سگهيو.

سوانح

پرماند ميوارام 1866ع ڌاري حيدرآباد ۾ هڪ عامل گهراڻي ۾ جنم ورتو. هن جا وڏا سک ڌرم اختيار ڪري چڪا هئا. هو اڃا ٻارنهن سالن جو هو جو هن جو پيءُ گذاري ويو. جنهن ڪري هو سڀيئي نموني تعليم حاصل ڪري نه سگهيو. هن شروعاتي تعليم مسلمانن جي مدرسن ۾ حاصل ڪئي ۽ اڳتي هلي چرچ مشنري اسڪول حيدرآباد ۾ قلم رکيائين ۽ ماستري اختيار ڪيائين، جتي عيسائيت جي پرچار کان متاثر

پرماند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

ٿي عيسائيت اختيار ڪيائين، جيڪا ڳالهه سندس مائٽن ۽ سڪ هندو سنتن کي نه وڻي ۽ هندن جي مخالفت جي ڪري ته هو ڪچڙن ذهنن ۾ عيسائيت جو پڇ ٽوڙ ڪيو، هن کي ماستري ڇڏڻي پئي. ان وقت هويونين اڪيڊمي اسڪول ۾ (جيڪو اڳتي هلي نولراءِ اڪيڊمي جي نالي سان سڏجڻ لڳو) ماستر هو.

ان کان پوءِ هو سڄي سنڌ ۾ عيسائين جي پرچار کي لڳي ويو ۽ ايتري قدر جو ”هڪ حيدرآبادي“ جي نالي سان ”قرآن جو بنياد“ جي نالي سان هڪ ڪتاب ترجمو ڪيو جنهن مسلمانن کي ڪافي رنجايو. مسلمانن جي پاران انهيءَ ڪتاب جو مدلل جواب حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ”فتح محمدي“ ۽ ”فتح الهادي“ نالي ڪتاب لکي ڏنو. جوت اخبار

جوت اخبار 1896ع ۾ شروع ٿي، جنهن جي ايڊيٽوريل بورڊ ۾ پرماتند به شامل هو، جيڪو انهيءَ جو سنڌي ڀاڱيو ”ڪيمچند“ سان گڏجي سنڀاليندو هو. 1900ع ۾ پرماتند انهيءَ اخبار جو مڪيه ايڊيٽر ٿيو ۽ مرڻ گهڙي تائين ان سان لاڳاپيل رهيو. پرماتند 29 نومبر 1938ع تي پرلوق پڌاريو.

جوت اخبار جيئن ته عيسائي مذهب جي پرچار لاءِ حيدرآباد مان جاري ڪئي وئي ۽ ان جي لکڻين کي وري ڪتابي صورت ۾ آندو ويو، انهيءَ ۾ ڇپجندڙ چونڊ لکڻين جو پهريون ڳڻڪو 1904ع ۾ ”دل بهار“ جي نالي سان شايع ٿيو. دل بهار چئن ڀاڱن ۾ ڇپيو جن کي پرماتند پاڻ ترتيب ڏنو. جوت جي لکڻين جي ٻي چونڊ ”گل ڦل“ جي نالي سان پيش ڪئي وئي. اهو به ٻن ڀاڱن ۾ ڇپيو. پهريون ڀاڱو 1925ع ۾ ۽ ٻيو 1936ع ۾. جوت جا سنڌي مضمون گهڻو ڪري پرماتند جا لکيل هوندا هئا. جوت جو انگريزي ڀاڱو به هوندو هو.

جوت اخبار جيتوڻيڪ عيسائيت جي پرچار واسطي ڪليڊ وئي هئي، پر انهيءَ سنڌي سماج کي سڌارڻ ۽ ٻوليءَ جي ترقي جي لاءِ به ڪوشش ڪئي. بقول ڪاڪي پيرو مل آڏواڻي جي ”جوت اخبار جيڪا

سچ پڇ سنڌي ساهت جي جوت هئي، پرمانند ان ۾ گوناگون، پنڌي، تعليمي اخلاقي، ادبي، تاريخي ۽ مذاقي لکڻيون ڏيندو هو جن پائڪن کي نه رڳو سکيا، وندر ۽ سوچ ڏني. پر هنن ۾ پنهنجي ساهت ۽ ٻولي لاءِ سڪ پيدا ڪئي، جيڪڏهن جوت اخبار جاري نه هئي ها ته مسٽر پرمانند ميوارام نڪي سنڌي عالم هجي ها، نڪي پرمانند ميوارام ڊڪشنريون ۽ ٻيا ڪتاب جوڙي سگهي ها.

پرمانند رڳو جوت اخبار نه هلائيندو هو پر ”ڪرسچن ريڊنگ روم ۽ لائبريري“ به قائم ڪيائين، جتان عام ماڻهو فائدو وٺندا هئا. جوت جي چونڊ جا ٽي ڪتاب ڇپيل آهن: (1) دل بهار (2) گل ڦل (3) پروليون.

ڊڪشنريون

لغت نويسيءَ جي حوالي سان پرمانند ميوارام جو نالو ٻنهي مٿانهون آهي. هن جيڪي ٻه ڊڪشنريون سنڌي- انگريزي ۽ انگريزي- سنڌي جوڙيون، تن جو مٿ سنڌي ٻوليءَ ۾ اڃا تائين ڪو ٻيو ٿي ناهي سگهيو. اڄ به انهن ڊڪشنرين جي بنيادي حيثيت آهي. هن پهريائين ”انگريزي- سنڌي“ ڊڪشنري جو ڪم هٿ ۾ کنيو پر ڇاپي ۾ وري پهريائين ”سنڌي انگريزي ڊڪشنري“ آئي. هن ٻنهي ڊڪشنرين جي تيار ڪرڻ ۾ ڏاڍي جاکوڙ ڪئي. عام ماڻهو کان ويندي فني ۽ خاص ماڻهن، ڏندوڙين، عالمن، اديبن توڙي مختلف ڊڪشنرين، فني ڪتابن وغيره کي ڏٺو. هن انهيءَ ڪم ۾ ديوان روچيرام گجوجل، مرزا قليچ بيگ، پيرومل مهر چند ۽ سجهرام ٽهراڻي کان پڻ ڪافي مدد ورتي.¹ پوين لغت نويسن. هنن ڊڪشنرين کان وڌو ڪم ورتو. ڊاڪٽر بلوچ ته هنن ڊڪشنرين ۾ ڪتب آيل لفظن، محاورن ۽ اصطلاحن کي پنهنجي جامع سنڌي لغات ۾ به شامل ڪيو آهي.² هن جي سنڌي- انگريزي ڊڪشنري

¹ سنڌي جي هنن جي تاريخ (از: پيرومل مهر چندر) ڀاڱو پهريون.

² ڪينجهر 6-1995ع، سنڌي شعبو سنڌ يونيورسٽي - مضمون.

1910ع ۾ ۽ انگريزي- سنڌي ڊڪشنري 1933ع ۾ ڇپجي پڌريون ٿيون. پر اڄ به انهن جي اهميت پنهنجي جاءِ تي موجود آهي.

عيسائيت جو پرچار

پرماتند عيسائي ٿيڻ کان پوءِ سنڌي ۾ عيسائيت جي پرچار لاءِ وڏو ڪم ڪيو. جوت اخبار کانسواءِ هن هڪ جرمن اٿامس-آ. ڪيمپس، جي لکيل هڪ ڪتاب جو سنڌ ۾ ”ڪرسٽ جي پيروي“ جي نالي سان ترجمو ڪيو. اهو ڪتاب 1923ع ۾ ڇپيو.

سندس ٻيو ترجمو ڪيل ڪتاب ”هيرو-گلو“ آهي، هي انگريزي ليکڪ ”ڪئن سمٿ“ جي لکيل هڪ نصيحت آموز ڪهاڻي آهي. ترجمو ڪندي پرماتند ڪردارن جا انگريزي نالا مٽائي سنڌي هندن ۽ سڪن جا رکيا آهن. هن ڪتاب جي خاص خوبي اها آهي ته ان ۾ نيڪي ۽ ٻڌي پنهي جي گڻن ۽ اوگڻن کي نروار ڪري ڏيکاريو ويو آهي. پرماتند جي مشهور ڪتابن ۾ ”گل ڦل“ جي وڏي اهميت آهي، جيڪو ٻن ڀاڱن ۾ ڇپيو اڳتي هلي هن ڪتاب جي پنهي ڀاڱن کي گڏي هڪ جلد ۾ سنڌي ادبي بورڊ پاران ڇپرايو ويو. ڪتاب جي شايع ٿيڻ جي وارتا بيان ڪندي پرماتند لکي ٿو:

”تنهن لاءِ ڪن دوستن جي صلاح ٿي، خاص ڪري پروفيسر ايڇ ايم گربخشاڻي ايم اي جي ته ”جوت“ ۾ ٽيهارو ورهين کان جي طرح طرح جا مضمون پئي ڇپيا آهن. ڇا اخلاقي، ڇا تعليمي، ڇا تواريخي، ڇا سائنس جا، ڇا جيتن، پکين ۽ جانورن جا بيان، ڇا جهونن ۽ ڏنلن شهرن جا احوال، ڇا سورمن ۽ نيڪ مردن ۽ زالن جا چريتر، ڇا جهنگ جا ٿيل شڪار ڏند ڪٿائون ۽ عمديون ۽ نصيحت پريون ڪهاڻيون ۽ نقل سي چونڊي هڪ هڪ ڪتاب ڇپائجي.. سوا هڙا مضمون ڪڍي هن رسالي ۾ ڇپايا ويا آهن.“

تصنيفون

پرماتند ميوارام جي لکيل/تيار ڪيل / ترجمو ڪيل ڪتابن جو وچور هن ريت آهي:

(1) هيرو گلو (1936ع) لوڙ جي ناري (3) ڪرسٽ جي پيروي (ترجمو) (4) لڇڻ وڌيڪ ڪين لڌو (5) قرآن جو بنياد (ترجمو) (6) آتمڪ

امرت (7) ڌرم مورتِي (8) اپاڻڻهار جي هستي (9) دل بهار 1904ع (چار ڀاڱا)
 (10) گل ڦل (په ڀاڱا) (11) سنڌ ياد سيلاني (12) هيري جي منڍي (13)
 يوسف مصري (1945ع)، (14) اپولو جو قصو (15) شاهه جي رسالي جو
 سرڪاپاڻي (16) سنڌي۔ انگريزي ڊڪشنري (17) انگريزي۔ سنڌي
 ڊڪشنري ان ڪانسواءِ مضمون ”مياڻي جي جنگ“ جيڪو پوءِ ”سنڌ جا
 مير“ نالي ڪتاب ۾ شايع ٿيو.

عبارت ۽ ٻولي

پرماتند جي ٻوليءَ سادي، مٺي، مائيدار ۽ دل لڀائيندڙ
 آهي. موقعي ۽ مهل سارو تز لفظ، محاورا، پهاڪا، اصطلاح ۽ چوڻيون
 استعمال ڪيون اٿس. پرماتند جي ٻولي بابت سنڌي نثر جي تاريخ ۾
 منگهارام ملڪاڻي لکي ٿو:

”پرماتند ميوارام مذهب ڪري عيسائي هوندي به ادب جي
 ميدان ۾ بنا بغض يا ڪتر جي، سدائين نيٺ ۽ گهريجي سنڌي واپرائيندو
 هو. ديوان ڪوٽو مل وچ ۾ سنسڪرت اکرن ۾ وڃي اڙيو هو. مرزا قليچ
 بيگ پڇاڙي ۾ ڏيارام به بعضي بعضي ڏکيا سنسڪرت ۽ فارسي لفظ
 استعمال ڪندو هو. پر پرماتند صاحب، سنڌي نثر جي انهن چئن ٿنڀن
 مان هڪڙو ئي ليکڪ هو جنهن ڪڏهن به ڏکيو گڻل يا گهرگهلو اکر
 ڪتب ڪو نه آندو ۽ سدائين اهي سرل فارسي ۽ هندي لفظ ڏيهي سنڌي
 سان ملائيندو هو جي ڪن رس پيدا ڪن ۽ سنڌي گلن ۾ ڦاسي نه پون ۽
 نڪي محاورن جون غير سنڌي صورتون ورتائيندو هو. سندس مضمون
 اڪثر ڪري ڌرمي، اخلاقي، تعليمي، وگياني، تواريخي ۽ پنڳتي وڻين
 تي لکيل هوندا هئا. تنهن ڪانسواءِ اعليٰ پرشن ۽ نارين جون مختصر
 جيونيون به لکندو هو ۽ سير سفر جا دلچسپ بيان پڻ ڪندو هو جن کي
 سيلاني ليکڪن جي نئين شاخ سمجهڻ ڪپي. خريدار ٿوڻڪن ۽ ڀرولين
 معرفت، سنڌي ادب ۾ جا مذاق جي ڪوٽ هئي، سا به پوري ڪيائين جن
 کي مذاقي مضمون چوندا آهن.“

(يوسف سنڌي جي ڪتاب ”سنڌي ادب“ تان ورتل)

سنڌي ساهتير جي شيوا

شري پرمانند 1923ع ۾ ’ڪرسٽ جي پيروي‘ نالي ڪتاب لکڻ مان سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيو. سندس ترجمو اهڙو ته سهڻو ۽ تز آهي جو جڏهن اهو ڪتاب هڪ انگريز عورت وٽ پهتو جا سنڌي ڄاڻندي هئي، تڏهن هن هيٺيون رايو لکي موڪليو:

”هن ڪتاب جي ٻولي ڪهڙي نه مٺي ۽ لذيت آهي. مان جڏهن لنڊن وينديس تڏهن مان اهو ڪتاب اتي جي. مڪيه بانيڻ ڪي ڏيکارينديس ۽ چونديسان ته ان ڪتاب جا ٻين ٻولين ۾ ڪيل ترجما ڪهڙا نه واهيات ۽ بيهواد آهن. ڇو ڪين سنڌين کي داد ڏنو وڃي، جي پنهنجي ٻوليءَ ۾ بلڪل ماهر آهن، جنهن جي ته تائين شايد اسين پهچي نه سگهون.“

1925ع ۾ شري پرمانند جوت جي ٽيهن سالن جي جلدن مان چيڊا

===== 182 ===== پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

چيدا ليک کي الڳ ”گل ڦل“ جي نالي سان ڇپائي پڌرا ڪيا. بمبئي سرڪار اهو ڪتاب مئٽرڪ امتحان لاءِ قبول ڪيو. تنهن کان سواءِ سنڌ جي ورنڪيولر ٽيڪسٽ بوڪ ڪاميٽيءَ اسڪولن ۾ پاڙهڻ لاءِ منظور ڪيو. 1936ع ۾ اُن جو ٻيو ڀاڱو ڇپجي تيار ٿيو. اهو ڪتاب اهڙو ته هر دل عزيز هو جو ٿوري ئي وقت ۾ اُن جا چار ڇاپا نڪري چڪا ۽ هاڻ پنجون ڇاپو وري سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد سنڌ پاڪستان وارن ڇپايو آهي. تنهن کان سواءِ هن صاحب هيٺيان ڪتاب سنڌي ۾ پڻ لکيا:

(1) سنڌ باد سيلاني (2) دل بهار (چار ڀاڱا) (3) هيرو گلو (اخلاقي ناول) (4) لورڊ جي ناري (5) اسڪاٽوٽ چنبوري (6) آتمڪ امبرت ۽ ٻيا ننڍا ٽرئڪٽ جدا جدا وشين تي لکي پنهنجي خرچ تي ڇپايا.

وڏي ۾ وڏي شيوا جيڪا شري پرمائنڊ سنڌي ٻوليءَ جي ڪئي سا هتي انگريزيءَ مان سنڌي ڊڪشنريءَ ۽ سنڌيءَ مان انگريزي ڊڪشنري انهن ڊڪشنرين لکڻ لاءِ کيس سخت جفاڪشي ڪرڻ پيئي. ورهين جا ورهيه اُتڪ محنت ڪيائين.

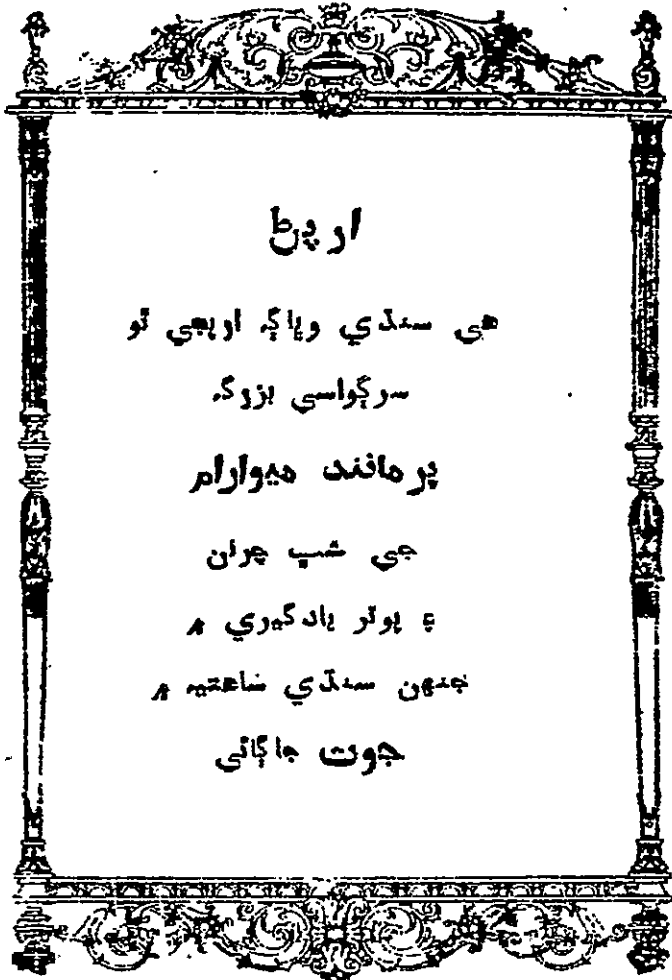
ڀاڻ سنڌي انگريزي ڊڪشنريءَ جي مهاڳ ۾ لکي ٿو ته ڪيترن ڪتابن، ڊڪشنرين جي اڀياس کان سواءِ مون ڀارت ۽ يورپ جي ودوانن سان لکپڙهه ڪئي. ساهتيڪارن، وڪيلن، ڊاڪٽرن، پنڊتن، آخوندن، مُلن، مڙولين، ججن، انجنيئرن، واپارين، ۽ جدا جدا ڌنڌن جي ماڻهن جهڙوڪ، سونارن، درزين، لوهارن، واڍن، نسارين، هارين نارين، مُهاڻن مطلب ته هر قسم جي ڌنڌي ۽ هنرن واري سان گڏجي مون ڊڪشنريءَ لاءِ نوان نوان اکر گڏ ڪيا. انگريزي سنڌي ڊڪشنريءَ جي مهاڳ ۾ ڄاڻائي ٿو ته سنڌي اکرن گڏ ڪرڻ لاءِ کيس ورهين جا ورهيه سول اسپتال ۾ ويڙو پوندو هو جتي سڄي سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان بيمار ايندا هئا، انهن سان روح رهاڻ ڪندي سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترا تڙ اکر گڏ ڪيائين. منچر ڍنڍ (بويڪن واري) جو ڪو مُهاڻو بيمار ٿي آيو ته اُن کان قسمن قسمن پڪين جا نالا هٿ ڪيائين. اهڙيءَ طرح شري پرمائنڊ سنڌي ٻوليءَ جي

لڪل اڪرن کي ظهور ۾ آندو. سنڌيءَ مان انگريزي ڊڪشنري 1904 ۾ لکڻ شروع ڪيائين. جا 1910ع ۾ ڇپجي پڌري ٿي. ۽ وري انگريزي سنڌي ڊڪشنري 28 ورهين جي پوري بعد 1933ع ۾ پنهنجي خرج تي ڇپائي پڌري ڪيائين.

اڄ به جيڪڏهن ودوانن کي ته سنڌي لفظن جي گهرج پوي ٿي ته شري پرمانند جون اهي ٻئي ڊڪشنريون ڪين ڪارائتيون ٿين ٿيون. پرڪاشڪن کي گهرجي ته اهي ٻئي ڊڪشنريون وري ڇپائي پڌريون ڪن ۽ ان ريت شري پرمانند جو يادگار قائم ڪن.

سندس سڀاءُ به بلڪل رڻو ملڻو ۽ کلمڪ هوندو هو جنهن ڪري سڀني ۾ پيارو هو.

(’ڪرست جي پيروي‘ - سنڌي ساهتيه مالها 1961)

”جوت! عالم کي روشن ڪندڙ جوت
چشمن کي چمندڙ دل کي تفريح ڏيندڙ جوت!“

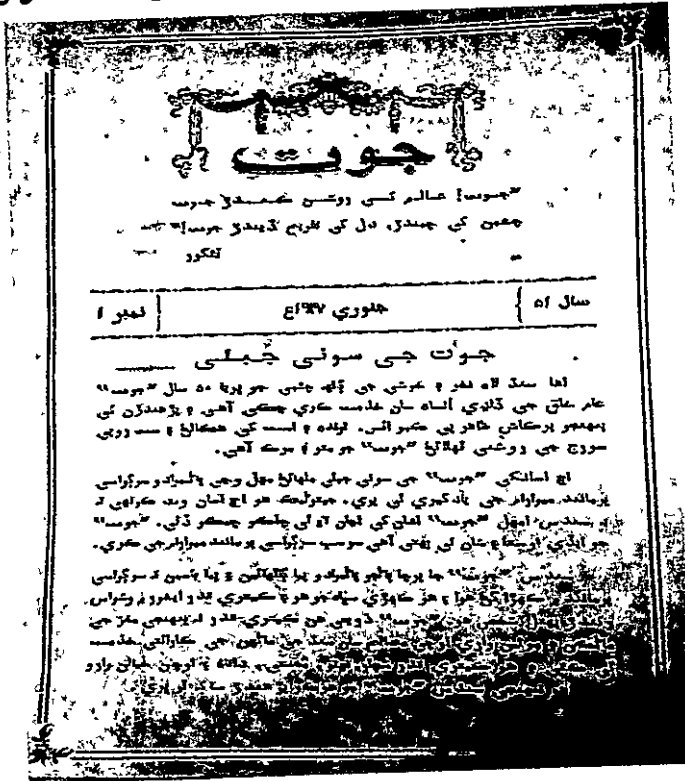
فهرست

نمبر	صفء
1	ءوء ءي سوني ءيلي ايڊيٽر ءوء
2	ءوء ءا پنءاه سال ٲروفيسر ايل- ايء- اءواڻي، ايم- اي
3	ٲرمانء ٲ سنڌي ٲولي سويرا ء نرملءاس، ءرا ءي
4	ماسٽرن ءوسر ءا ءيارام وسٽ مل مير ءنءاڻي
5	ايڊيٽر ءانهن ءط ءاا شيو ء ٲوءءرا ء
6	ءوء ءا ءيٽا (شعر) ايء- ٲي- آءواڻي بي- اي، بي- ٽي
7	ٲء ءن ٲرمانء ءي ٲوٽر يا ءيريء ٲر منوهر ءاس ءوٽل مل
8	ٲاءء ٲرمانء ءهمنٽ سنگه ايء- آءواڻي
9	ءوء وارو سائين ءيٽن ماڙيوالا
10	شرءا ءا ٲشٲ
11	”ءوء“ ءي سوني ورسى ءيئمل ٲر سرام ءلرا ءاڻي
12	سنڌ ءونا ميرو نٽر نويس لالءنء آمرءنومل ءهٽياڻي
13	ءءر شناسى ريو اءنء هيراسنگه مير ءنءاڻي، ايمراي
14	ءوء ٲر ٲرمانء هيرانء ءرمءنء
15	ءوء اءءار ءهٽراء ايسر ءاس ءهٽياڻي
16	ٽنگورء ٲرمانء ٲروفيسر ءي بي آءواڻي ايمراي
17	ٲيارو ءوسٽ ٲروفيسر ايس- اين- ءيرواڻي ايم- اي
18	سنڌ ءواٽل ٲيسن ٲيرومل مهر ءنء آءواڻي
19	ءوء (شعر) ءنيو ءشءنءنء بءلاڻي
20	ءهءهارٽ 33 ءو ءواب
21	ءماغي آءا ءر ءهءهارٽ 44 ءشن لال ءيٲءنء

في ءاٲي ءه آءا

جوت جي سوني جيلي

فادر اين۔ ايف ڪوٽواڻي

اها سنڌ لاءِ فخر ۽ خوشي جي ڳالهه چئجي جو پريا 50 سال "جوت" عام خلق جي ڏاڍي اتساه سان خدمت ڪري چڪي آهي ۽ پڙهندڙن کي پنهنجو پرڪاش ظاهر پي ڪيو اٿس. اوندهه ۽ است کي هڪالڻ ۽ ست روپي سورج جي روشني ڦهلائڻ "جوت" جو متو ۽ مرڪ آهي.

اڄ اسان کي "جوت" جي سوني جيلي ملهائڻ مهل وڃي پاڻمرادو سرگواسي پرمانند ميوارام جي يادگيري ٿي پوي جيتوڻيڪ هو اڄ اسان

188 پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ نعت نويسيءَ جو ماهر

وت ڪونهي ته به سندس املهه ”جوت“ اسان کي اڃان تاءِ ٿي چلڪو
چمڪو ڏئي. ”جوت“ جو ايڏي اوستا ۽ شان تي پهتي آهي سو سڀ
سرگواسي پرمانند ميوارام جي ڪري

سندس ”جوت“ جا پرچا پاڻجو پاڻمرادو پيا ڳالهائين ۽ پيا
باسين ته سرگواسي پرمانند ۾ ڪهڙا گل هوا ۽ هو ڪهڙي سپاءِ جو هو ۽
ڪيتري قدر ايشور ۾ وشواس رکندڙ پهتل شخص هو. ”جوت“ ذريعي هن
ڪيتري قدر نه پنهنجي مغز جي ماڻڪن ۽ موتين واري اوچي مصالح
سان سنڌ جي ماڻهن جي ڪارائتي خدمت ٿي ڪئي ۽ هو ڪيتري قدر
سچاڻ نهڻ محنتي، دائاءِ ۽ اوچن خيالن وارو انسان هو تنهنجي
سندس ”جوت“ جو هر ڪوپڙهندڙ ساڪ ٿو پري

پنگتي سڌاري جو به ڪوڏيو هو، ڪنهن به قوم يا فرقي يا اڳواڻ
۾ انهيءَ باري ۾ ڪي خرابيون يا خاميون ڏسندو هو ته يڪدم سندس هڏ
گر ڪندو هو ۽ بنا ڪنهن لڳي چڀي جي پنهنجي زوردار لکڻي ۽ ٻين
طريقن سان اهڙين پنگتي خرابين جي پاڙپتي ڪيندو هو.

سنڌي ساهتيه جي خدمت جا هن صاحب ڪئي سان ڪنهن
کان ڳجهي ڪانهي. سندس سهڻي لکڻي هميشه ميناڇ پري پئي لڳي.
سنڌي ٻولي جو اعليٰ درجي جو ڄاڻو هو ۽ سندس لکڻ جي عبارت زبیدار
۽ حرفن جي چونڊ ۾ لاثاني هئي.

ان لکڻ ۾ وڏاءِ ڪونه ٿيندو ته سرگواسي پرمانند سنڌ جي
ساهتيه توڙي پنگتي ۽ اخلاقي آسمان جو هڪ روشن ستارو هو. جن جي
به ساڻس سڃاڻپ هئي تن کان هن جي منهن جي مشڪ ۽ زبان جو ميناڇ
ڪين وسرندو. سريجت سنڌي ٻولي جو سرمور هو: سندس جيتري ساراه
ڪجي اوتري ٿوري بلڪه ائين ڪڍي چئجي ته اڄ سوني جبلتي ملهائڻ
وقت سندس نالو سونن اکرن ۾ اڪرڻ جهڙو آهي. ”جوت“ سندس سچي

جوت هئي، جنهن پڙهندڙن کي اوندھ مان سوجھري ۾ آندو ۽ است مان ست ۾ آندو. درسي سنڌي ڪتاب جي اسان جي اسڪولن ۾ پڙهيا آهن تن جا گهڻا سبق ”جوت“ اخبار مان نڪتل آهن.

سندس ٺاهيل ڊڪشنريون اڃان تاءِ هر هنڌ مشهور آهن. ننڍڙو توڙي وڏو شاگرد توڙي ماستر سندس ڊڪشنرين جي ساراهه مان نٿو ڊاٻجي. کيس سنڌي لغت دان جو لقب به ڏيڻ اڃان اڻپورو آهي. جيئن ”بئرن“ شاعر کي سمنڊ لاءِ پيار هويا ”ملتن“ کي اندرين دنيا سان موهه هوندي ريت پرماتند کي سنڌي لغت سان نينهن هو.

سرگواسي سنڌ جي اخلاقي سڌاري لاءِ ۽ سنڌي ٻولي کي زور وٺائڻ لاءِ پاڻ ڏاڍو پتوڙيو. جهڙي پورن شيوا ۽ ڀڳتي ۾ هن پنهنجي جيت ڪاٽي تهڙي پرم شائتي مالڪ کيس پرلوڪ ۾ ڏني هوندي اهڙي آهي اسان جي آس ۽ آيشور در آراڌنا ! لک شڪرانا مالڪ جا جنهن ”جوت“ کي ايڏي پدوي تي آندو آهي ۽ تورا هن پتر جي وٺندڙن جا جن هميشه پئي مدد ڪئي آهي. شل ڏٺي سڀني کي جهجهه ڏاڻ ڏي ۽ سڪيو سمانور کي ۽ ”جوت“ کي پڻ وڌيڪ جلويدار ڪري
ايڊيٽر ”جوت“

جوت جا پنجاه سال

پروفيسر ايل-ايڇ-اجواڻي، ايم-اي
 سنڌ جي مڙني اخبارن ۾ ”جوت“ کي ٿي اهو شرف حاصل آهي ته
 اٺويھين صدي ۾ جنم ٿيس ته به اڃا جيئري جا ڳنڍي آهي ۽ نالو نيشان
 قائم اٿس. ”سنڌ سڌار“ جهوني ۾ جهوني اخبار به راهه راني ورتي
 ته ”سرسوتي“ به ٽپڙ سيرا. ننڍپڻ ۾ جي هفتيوار اخبارون ڏسندا هئاسون-
 ”الحق“ ۽ ”مسافر“ ”خير خواه“ ۽ ”آفتاب“ وغيره. جنم ”نيڪيدار ڏي
 نوٽيس“ ۽ ”سرڪاري نامدار کي استدعا“ ور ور ڏيئي دور ڪندا هئاسون
 سي به اڄ ڪينهن، رسالا به گهڻيئي نڪتا جهڙو ”آئينه“، سنڌي ساهت
 رسالو“ ۽ ٻيا، سي به پنهنجو وارو وڃائي هليا ويا. هي جي مخزنون ڪالهه
 نڪتيون سي به ٻي ٽي مهيني گراهڪن ۽ پائڪن کي پيون وينتيون
 ڪن ته اسانجو پرچو هن کي هن سبب ڪري دير سان نڪرندو يا نه
 نڪرندو ليڪن ”جوت“ هميشه باقاعدي سني صاف چاپي سان

===== 191 ===== پرماند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

نڪرندي رهي آهي ۽ پنجاهه سالن ۾ پڙهندرن کي شڪايت جو سبب
 ڪونه ڏٺو اٿس. شايد ”اخبار تعليم“ ۽ ”سنڌ ڪاليج جي مسلماني“ ويهين
 صدي جي رسالن ۾ ٻيون ٻه اخبارون ڪوئچن جن سنڌيءَ ۾ جوت وانگر
 عمدو ڪم پي ڪيو آهي پر گهڻن ورهين کان اهي ٻئي اخبارون ڪنهن
 به عام جڳهه يا لئبرريءَ ۾ ڏسڻ ۾ نه ٿيون اچن ۽ سندس دائرو تنگ ۽
 ڪنهن خاص فرقي تائين محدود آهي. سنڌي اخبارن ۾ هيتو سارا ورهيه
 رڳو ”جوت“ وارن ئي پنهنجو آديش ۽ هوش قائم رکيو آهي ۽ انتظام جي
 پڪاڻي ڏيکاري آهي، جنهن ڪري کين جيترو ڌنڌو وادڙجي ٿورو آهي.
 مون ته ”جوت“ جڏهن کان سانڀر اٿم تڏهن کان ٻئي پڙهي آهي
 ۽ شايد ڪو پرچو ”جوت“ جو هوندو جو منهنجي نظر کان نه گذريو هوندو.
 پنهنجي ڄاڻي کان اڳ ۾ نڪتل پرچا به فائيل ۾ پڙهيا اٿم ۽ منهنجي پاءُ
 رامچند ته انهن مان پروليون ڪڍي يارهين ورهيه جي ڄمار ۾ ڪتاب
 ڪڍيو جو ماسٽر هريسنگ سکر واري چوٽيهه سال ٿيا ته چاپي پڌرو
 ڪيو هو. اسان جي اسڪول جو اول نائب ماسٽر مسٽر ڪرمچند
 اميرتراءُ ”جوت“ جي اوائلي مهتمم مسٽر ڪيمچند جو پاءُ هو تنهنجي
 تحرڪ سان مهيني ۾ ٻيسو ٻيسو ڏيئي ”جوت“ جو ٻه ڀيرا چشڪو وٺندا
 هئاسين. اها ئي اخبار هوندي هئي جنهن ۾ پهرين سٺ کان پڇاڙيءَ تاءِ
 تنهن مال ڀريل هوندو هو. ڪنهن کي نصيحت وارو ٽڪر وڌيڪ وٺندو
 هو ته ڪنهن کي وري سير شڪار يا لوڙ جي ناري ۽ ٻين ستنن جي
 ڪرامتن جو ذڪر وٺندو هو ته ڪن کي مڙدار ۽ پرولين وارو حصو
 طراوت ڏيندو هو ته ڪن کي سس نهڻ جا جهيڙا ۽ ماري جوت وارا خط پاءُ
 پوندا هئا..... مطلب ته سڀني ڏاڻقن لاءِ طعام موجود هوندو هو. هڪ وڏي
 خاص ڳالهه اها هئي جو جوت جي ورقن ورائڻ ۾ ڪا دقت ڪانه ٿيندي
 هئي: ٻولي هوندي هئي نيٺ سنڌي ۽ جملن ۾ به ڳنڍيون ڳوڙها ڪين

هوندا هئا، اصطلاح به هوندا هئا پڪا ۽ سواڊي ٻين اخبارن ۾ اڪثر ڳڙ ڳڙ ڏاڻي ٻولي، ڪجسا اصطلاح ۽ ٿنڀا منڊا جملا هوندا هئا جن جي ڪري دل ٽي نه چاهيندي هئي ته هٿ ۾ ڪٽجين. البت جن کي اشتهارن ۽ دوائن جي پڌراين سان دل هئي سي ”جوت“ ڪٽي وري رکي ڇڏيندا هئا ڇاڪاڻ ”جوت“ ڪوبه اشتهار نه ڇاپيندي، نڪي ڏونڪو وڄائي ڪا پڌرائي ڪندي هئي.

”جوت“ نڪتي ڪٽڻ لاءِ منڍ کانوئي ليڪن اهڙو رستو ورتو جو پڙهندڙ ڪرستان هجي يا نه هجي ته به ”جوت“ پڙهندي هپڪ نه ٿئيس، نڪي من ۾ مونجهه يا دويش پاءُ ۾ گهٽ ٿئيس. شبد ۽ حوالا اهڙا هئا جي اڳ ۾ ئي پرسڌ ۽ مقبول هجن: پلا ڪير نه چاهيندو ته پڙهان ته ڇا ٿا چون ايشور، آتما، پروهت، سنت، برهمڇاري، سنڀاسي، سرومني، پارڪڊ، ديوتا... بابت؟ وشنو يا ”مهاديو“ بدران ڪٽي جيسو ڪرست ڇڻو هندي سنتن بدران ڪٽي ڪرستان سنتن جون ڪرامتون جاچو سرگه نرگه ته اهي ئي هئا، پوءِ جهڳڙو ڇا جو؟ ”جوت“ جا ڪي ليکڪ ته چوندا ئي هئا پاڻ کي هندو ڪٽڻ لاءِ ۽ ڪنهن به اخبار ۾ ايڇ-سي جي صحي ڏسبي هئي ته سمجهو هو ته ڪنهن ڪٽڻ لاءِ خط لکيو آهي. هاڻ انهن هندن ۽ ٻين هندن ۾ فرق رڳو هي هو جو ٻيا هندو مڃيندا ته ايشور هڪ آهي پر هن کي پهچڻ جا گهڻا رستا آهن، جنهن کي جيڪو اشته وٺي سو قبولي، ليڪن هندو ڪٽڻ لاءِ جو وشواس هو ته جنهن جو اعتبار ايشوري اوتار ڪرست ۽ انهيءَ اوتار جي اسٽاپن ڪيل پروهتن جي منڊليءَ يا ڪٽڻ لاءِ چرچ ۾ نه هوندو سو گمراهه رهندو ۽ مڪتي نه پائيندو. اسان مان گهڻن کي ”جوت“ جا صفحا پڙهندي پاڻ پنهنجي ڌرم ۾ عقيدو پختو ٿيو. مون کي ياد آهي ته جڏهن ”جوت“ جي نامياري ايڊيٽر مسٽر پرماتند

ميووارام سان پهريون ڀيرو گڏيس تڏهن مون کيس چيو ته سندس ليک پڙهي مون کي پاڻ پئرجنم ۾ ويساه وڌيو آهي. تنهن تي ڪيترائي پستڪ مون کي سوکڙي ڪري ڏنائين ته ڪا ٻي پرجهه پويم پر منهنجو نه پاڻ پختو يقينو ٿيو ته نه هڪڙو خاص منش پر سڀ انسان مري وري اٿندا ۽ جنم پائيندا. خير!

هي ته ٽيون مرڻ ۽ جيئڻ جون گوڏ باتيون ۽ ڌرم جا پيچيدا مسئلا. تنهن ۾ ڪو ڇا مڃيندو ڪو ڇا مڃيندو پر انساني هلت ۽ اخلاق جي ڳالهين ۾ سڀ سمجهو ماڻهو هڪ ئي راءِ جا آهن، نصيحتون ۽ نيڪ هدايتون سڀني ڌرم ۾ اڪثري ساڳيون ئي آهن. رڳو چوڻ ۽ مثالن ڏيڻ جو ڦير آهي. ”جوت“ جي ايڊيٽر مسٽر پرماتند ميووارام کي هڪ ذات مليل هئي، اخلاقي سبقن ڏيڻ جي ۽ مضمونن لکڻ جي جنجي پڙهڻ سان هڪدم دل تي اثر ٿي ويٺو ته جوانان سان ساڃاهي نه هليو ۽ جيوت جي جوابداري نه سڃاتائين سو هن دنيا ۾ جهڙو آيو تهڙو نه آيو. مسٽر پرماتند جي شخصيت توڙي قلم ۾ سچائي هئي، گنجيرائي هئي، دهشت هئي، مڙس ۾ ڪا مٽيا هئي ۽ اها سندس لکڻي ۾ پڪي پي. پر ائين نه ڪو سمجهي ته هو خشڪ طبيعت هو اُتي ئي گنجير ٿيندو ته منت ۾ سندس سڄو چهرو پيو مسڪراھت سان پهڪندو ۽ ڪونه ڪو چرچو ڪندو. جڏهن سنڌي ساهتي ۾ مذاق ۽ دل وندرائڻ جو مصالح خير ڪو هو ”جوت“ ۾ سدائين مزيدار ٽڪر ۽ چرچا ۽ پروليون پوندا رهندا هئا. مون کي نٿو سمجهي ته ڪنهن به سنڌي اخبار يا رسالي ۾ پنڌي خرابين ۽ اوڻاين تي اهڙا چرچا ۽ وندرائيندڙ ليک پيا هوندا جهڙاڪ ”جوت“ ۾ پوندا رهندا آيا آهن. مسٽر پرماتند ته ڪٿان ڪٿان ڳولي به وندرائيندڙ ليک درج ڪندو هو. ديوان واڌومل گنگارام جي پنڌي ليک کي ٻيهر جاءِ ڏنائين، ۽ ديوان صاحب جا ليک جن اصلي ڪتاب نه پڙهيا تن ”جوت“ ۾ پڙهيا ۽ سکيا پرائي. مسٽر پيرو مل مهر چند

جي سرگواسي پتر مسٽر پريداس جا سلوٽا ليک به ”جوت“ ۾ ظاهر ٿيا. ٻيو خفت هوندو هو مسٽر پرمائد جو سير ۽ شڪار ۽ ڳوٺاڻي جيوت ۽ ٻولي جي چهر بھر کي سنڌين جي اڳيان رکڻ. مسٽر پرمائد سنڌين جي رهڻيءَ ڪهڻيءَ ۽ ٻولي جو بلڪل اونهو اڀياس ڪيو نه ته ڪيئن اهڙي شاندار لغت تيار ڪري سگهي ها؟

منهنجي نظر ۾ سنڌي نثر جا چار بزرگ استاد هميشه ڦرندا رهندا آهن. جن جي اورچائي ڪوشش ۽ لکڻيءَ ڪري ئي سنڌي نثر ڪنهن ڪڙيءَ تي پهتو آهي؛ ”جوت“ جو ايڊيٽر ۽ روح روان مسٽر پرمائد ميوارام انهن مان هڪ هو. شمس العلماء مرزا قليچ بيگ اڪيچار ترجمان، افسانن، ناٽڪ، مضمون لکي سنڌي ساهتيه کي وڌندار ڪيو ديوان ڌيارام گدومل جادوءَ جو قلم هلائي سنڌي نثر ۾ رواني آندي ديوان ڪوڙي مل چندرمل درسي ڪتاب لکي سنڌيءَ کي پختو ڪيو مسٽر پرمائد ميوارام ”جوت“ جي وسيلي سنڌيءَ جو سڪاني بڻيو ۽ ڪن ڪچڙي ڳپ ۽ ڏٺڻ مان ڪڍي ٻوليءَ کي ڪناري تي آندو. انگريزيءَ جي شائقن کي صلاح ڏني ويندي آهي ته جي سهڻي سليس انگريزي سڪڻي هجيو جنهن ۾ ڏيکاءُ وڌائي نه هجي پر شائستگي ۽ نزاکت تنهن هوندي به ٻوليءَ مان پيون بکن ته ”اڊيسن“ جا ليک مطالع ڪريو. سنڌي جي شائقن کي جي صلاح ڏجي ته ”جوت“ جو اڀياس ڪري مسٽر پرمائد جي سنڌيءَ جي پيروي ڪريو ته بلڪل ٺيڪ ٿيندو. تنهن ۾ صلاح پري ڳالهه آهي ته ”جوت“ جا هائوڪا ڪارپرداز ”جوت“ مان چونڊ ليک ڪڍي ڪتاب جي صورت ۾ آڻين ۽ مثيل ۾ مسٽر پرمائد ميوارام جي جيوت ۽ قابليت تي پوري روشني وجهن.

بزرگيءَ ۽ پهچ جي هڪ نيشاني اها به آهي ته بزرگ ۽ پھتل شخص ڀلي اسانوتان هليو وڃي ته به سندس بخشش يا ميراث ڪٿي نه

ليڪن وڌندي رهي. ”جوت“ جو مشهور ايڊيٽر گذر ڪري ويو تنهنڪي
 ڪجهه عرصو ٿيو ته به ”جوت“ ۾ ڪا گراوٽ ڏسڻ ۾ ڪانه آئي آهي ۽
 برابر انهيءَ آب تاب سان نڪرندي رهي ٿي: سندس اُديش ۽ آدرش
 ساڳيا ئي آهن، ۽ ٻوليءَ جي بيهڪ ۽ پڪائيءَ ۾ ڪا ڪمي ڪانه ٿي
 آهي. ”جوت“ سنڌين جي بزرگي ۽ ساهتيه جو انگ آهي، هڪ قيمتي
 عضو آهي، ”جوت“ هڪ معمولي اخبار يا بازاڙي رسالو نه آهي، پر هڪ
 پڪي پاڻي تي بيٺل سنسٽا آهي جنهن اڌ صدي پي سنڌين جي دماغ کي
 تازو رکيو آهي ۽ دل کي تقويت بخشي آهي. جڳائي ته پنجاهه سالن جي
 جشن جي موقعي تي سڀئي سنڌي سندس احسان مڃون ۽ شيوا جو قدر
 ڪيون ۽ ڏٺيءَ جي در پراڻا ڪريون ته ”جوت“ جڳ جيئي ۽ اڃا گهڻو
 وڌيڪ ديش جا گهڙا پري.

پرمائنڊ ۽ سنڌي ٻولي

سويراج نرملداس، ڪراچي

راج پاشا جو علم اسان لاءِ بيشڪ ضروري ۽ ملهائڻي چيز آهي پر ديس پاشا جو مرتبو ان جي پيٽ ۾ گهڻو اوچو آهي. اسين راج پاشا ۾ ڪري ڪيترو ئي قابل ٿيون، پر پنهنجي خيالن جو اظهار اصطلاح توڻي اُچار وغيره نظر کان اسين مادري ٻولي ۾ جيترو سڀاويڪ ۽ سوڌو ڪري سگهنداسون، تيتر وراج پاشا خواهه ٻي ڪنهن ٻولي ۾ جنهن لاءِ اسان کي خاص رغبت آهي، مشڪل ڪري سگهنداسون.

بنيادي طرح سنڌي ٻوليءَ جو سنسڪرت جو گهاتو ناتو آهي ۽ پوين وقتن ۾ عربي فارسي ٻولين جو پڻ مٿس چڱو اثر پيو. پر مستر پرمائنڊ جيڪا ٻولي ڳالهائيندو خواهه لکندو هو سا سڀڪ سڀاويڪ، ۽ ڌارين ٻولين جا فقط اهڙا لفظ ڪم آڻيندو هو جي صدين لاکر اسان جي ديسي ٻولي ۾ داخل آهن ۽ عام استعمال ڪري هاڻي هنن کي ڪوبه پراوا

== پرمائنڊ ميوارام، سنڌي نثر ۽ نثرت نويسيءَ جو ماهر 197 ==

ڪونه ڇوندو. سرگواسيءَ جي تقرير توڻي تحرير ۾ ڪنهن شخصي لاڙي خواهه لفظي چمڪتاڻ جو ڇهن ڪونه ٿي ڏٺو. ڌارين ٻولين جا ڪيترائي لفظ هاڻي پنهنجي چالو گڻ توڻي ٻُڌ ڪري ٺيٺ سنڌي لفظن سمان آهن. مثال طور ڪو بزرگ، صديون ٿيون، عرب يا ايران کان آيو ۽ پوءِ وڌيو ويجهيو هندستان جي شهر دهليءَ ۾، ته اُن جو خاندان وچ ۾ وقت جي وڌڻ ويجهڻ پوڻ خواهه پوين اولادن جو هندستان اندر اُڀرڻ ٻڄڻ سبب هندستاني ليکبو ۽ نه عربي يا ايراني، شخصي نالن مان پڻ اها حقيقت پڌري آهي، مثلاً ڪريمڏڻو خدا ڏنو، دائود پوٽو خانوند ڏنو ڪن هندو نالن مان پڻ ٻولين جي ميلاپ جو اثر ظاهر آهي. مثلاً رام بخش، همت سنگ، گوپند بخش، گلاب راءِ، مهتاب سنگ، درياهي مل، ڪن لفظن جو غلط اچار پڻ واپرائجي ويٺو آهي. سرگواسيءَ هڪڙي پيري عام طرح ڪم ايندڙ لفظ ”خدمت“ لاءِ ظاهر ڪيو ته مان سمجهان ٿو ته صحيح لفظ ”خدمت“ آهي. پر ماڻهن ۾ ”ذ“ وارو اُچار اهڙو ته واپرجي ويو آهي جو ڪيترا چڱا ليکڪ ۽ پڙهيل ماڻهو به اهو ئي اُچار ڪندڙ ۽ ”د“ بدران ”ذ“ ڪم آڻيندا آهن، باوجوديڪ ان لفظ سان بلڪ ويجهو واسطو رکندڙ لفظن ”خادم“ ۽ ”مخدوم“ جي صورتخطي ۽ اچار صحيح ٿيندڙ آهي. مگر سرگواسي هن اصول جو حمايتي هو ته ٻولي جي صحت سوڌائيءَ لاءِ ان جي ويا ڪرڻي ناٺ جو پابند هجڻ ضروري آهي. سوگواسي جي ليکڪن ۾ فارسي زير اضافت ۽ فارسي عربي جمع وارو استعمال ڪونهالي ماتر به مس ڏسبو.

هر ڪنهن ديس جي پاشا جي واڌ ۽ سوڌائيءَ لاءِ هي ڳالهه ضروري آهي ته وياڪرڻي متن جي ڀڃ ڊاهه نه ڪجي. مثلاً عربي لفظ ”قنديل“ مان آيو انگريزي لفظ candle ته انگريزي ٻولي جو استاد ان جو جمع سيڪاريندو candles ۽ ان جو عربي جمع ”قناديل“ ۽ ساڳي مٿي

پتاندر عربيءَ جو استاد قنديل جو جمع ”قنديل“ ڪم آڻيندو ۽ نه
 Candles - پٽاڻي شاه صاحب جي رسالي ۾ ڪيئي عربي فارسي لفظ
 آهن، جن جي وياڪرڻي صورت عام طرح سنڌي آهي ۽ نه عربي فارسي ۽
 نثر ۾ ته وياڪرڻي اصولن جو هيڪاري وڌيڪ خيال رکڻو آهي. هتي
 شاه صاحب جو هي بيت مثال طور ڏجي ٿو:

جي تون بيت پانگين سي آيتون آهين
 وڃو من لائين، پريان سنڌي پار ڏانهن
 اهو آهي طبعي قانون، مطلب ته
 ”هنديان را اصطلاح هند به
 سنڌيان را اصطلاح سنڌ به“

هر ڪنهن ٻوليءَ جو وياڪرڻ ئي آهي ان جو ٻول ٻڌو ٻڌو (حد نشان) جو
 پراون پڌن کي پنهنجي ٺاڻ تي بهاري پنهنجو ڪندڙ آهي.

سرگواسي مسٽر پرماتند جي قلم مان جيڪي به پڌرو ٿيو يا ان
 جي مڪم مان جيڪو به لفظ نڪرندو هو سو انهيءَ اصول پتاندر ۽ سندس
 ٻولي سڌائين سڀڪ سڀاويڪ جا زالون ۽ ٿورو پڙهيل به سولائيءَ سان
 سمجهي سگهيا ٿي جنهن ڪري سندس اخبار ”جوت“ جو سنڌين وٽ
 گهڻو قدر ٿيو ۽ آڳاٽي وقت ۾ سنڌي ڪندڙ صاحبجوڪ سنڌي بابت
 چيت ۾ ماهر ٿيڻ لاءِ سندس اخبار چاهه سان پڙهندا ها، فارسي زير
 اضافت جا سنڌي لکتن ۾ هاڻي گهڻي قدر ڪم ايندڙ آهي، تنهن جو
 نشانو سرگواسيءَ جي تحريرن ۾ نالي ماتر به مشڪل ڏسبو.

مسٽر پرماتند انگريزي ٻوليءَ جو به چڱو ڄاڻو هو. پر سنڌي
 تقرير خواهه تحرير ۾ انگريزي توڻي ٻين ٻولين جا فقط لفظ ڪم آڻيندو
 هو، جي گهڻي وقت لا ڪر سنڌي ٻوليءَ سان ٺهڪي ويل آهن.

سنڌي ٻوليءَ جو جهجهو لاڳاپو آهي. سنسڪرت سان، پر
 ڪيترا اهڙا ٻين ٻولين جا لفظ آهن جي حالتن پتاندر سنسڪرتي پڌن

کان وڌيڪ پرست ۽ پسند آهن، مثال طور لفظ ڊڪشنري اهو انگريزي ٻوليءَ جو لفظ اسان وٽ سنسڪرتي ”کوش“ ۽ عربي ”لغت“ کان وڌيڪ واپريل ۽ عام فہم آهي. مسٽر پرماتند وٽ ٻوليءَ جي نظر کان ڪوبه پيد پاءُ ڪونه هو تنهنڪري هو سپاويڪ اهڙا لفظ ڪم آڻيندو هو جي گهر گهر ۾ سولائي سان سمجھي سگهجن. ڏيتي ليتي وغيره گهرو رسمن رواجن کي نروار ڪندي وري اهڙي عبارت ڪم آڻيندو هو جا تڙالن ۽ مردن جي دل وٽان بهراڙين جي ٻول چال وهنوارن، چيٽ ڪٽي جي ٻوڪن، پکين پنچرن جي آوازن اطوارن، گلن کونئچن، وڻن ٽڻن، جهنگ جهر ۽ برتر وغيره نظارن جي پٺ چوڪي پروڙ هيٺ، جنهنڪري بهراڙين جا نقش اهڙا اثرائتا ڇڏيندو هو جو ڇٽ ته پاڻ ڪو پڪو بهراڙيءَ جو رهاڪو هو.

سرشتيءَ جو جزو جزو پنهنجي اصليت ڪري آءُ آنت جي ماڻن کان ٻاهر آهي، ڇو جو سرشتي ڪڏهن شروع ٿي ۽ ڪڏهن ٿي ختم ٿئي تنهن جو پورو پتو نه ڪنهن پاتو آهي ۽ نه ڪڏهن پوڻون آهي، سواءِ نج ايشوري گيان جي جا اوسٽا آهي انهيءَ اڄمپي چپ چپاتي جي جنهن لاءِ سنڌي سنت سامي جو وچن آهن: ”گنگي کاڌو ڳڙ، ڪشڪي مشڪي ڪينڪي“ باقي وقت بوقت ودواني ۽ فيلسوفي ٻڌيءَ ۽ وڌيءَ دواران وديا وگيان جا ويچار ۽ اُپتار پي ٿيا آهن ۽ پيا ٿيندا، ۽ نوان نوان ڪيل ۽ ايجاد انهيءَ ويچار ۽ اُپتار جا نتيجا آهن، مگر اها اوک ڍوڪ ۽ پرک پرجهه جي وڪ روزون روز سوائي آهي جئن انگريزي ۾ چيل آهي:

The more we know the greater becomes the circumference of our ignorance.

‘Let knowledge grow from more to more
But more of reverence in us dwell’

مسٽر پرماتند جو علمي ذوق سدائين وڌندڙ هو ۽ هي پارسي ٻهاڪو ته ”ناپير شوي بيا موز“ سنڌيس طبيعت سان پورو ٺهڪندڙ هو.

اها حقيقت سرگواسي جي ڊڪشنرين ۽ ٻين لکتن مان چٽي آهي ۽ سنديس اخبار جوت جي پراڻن مضمونن مان پڻ سندس انهيءَ ذوق جي جملڪ نمودار آهي. اها تحقيق خوشي جي ڳالهه آهي جو مسٽر اين-ايف-ڪوٽواڻيءَ جي قابل قدر ڪوشش ۽ اتساه سان اخبار ”جوت“ اڃا تائين پنهنجي پاڻي تي پختي ۽ تحسين لائق ترقي ڪندڙ آهي.

مسٽر پرماتند جي پنهنجي مادري زبان سان خاص رغبت هئي ۽ ان جي واقفيت وڌائڻ لاءِ وسون ڪين گهٽايائين. هو سدائين هر ذات جي ماڻهن کي ڪڙمين ڪاسبين ۽ گهومو ٽولن سان بات چيت ڪندي نون نون لفظن ۽ اصلاحن کڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هو ۽ وقت بوقت پنهنجي انهيءَ پورهيو جو لاپ پنهنجي هاڪاري اخبار دوران ٻين سان ونڊيندو هو.

هن زماني ۾ جئن عام جو ذوق ۽ ڪوجنائن جو شوق هر جاءِ وڌندڙ آهي، نئن مناسب هيئن ٿو نظر اچي، ته هروڀرو غلط اچارن کان پاڻ پلجي. مثلاً عربي لفظ ”وزير“ جو پڙهيل اڻ پڙهيل سڀ چڱي طرح سمجهن ٿا، ان مان سنئون سڌو سنڌيءَ ۾ اڳيئي ڪم ايندڙ لفظ ”وزير“ خواهه عربي لفظ ”وزارت“ بدران هاڻي ڪيترا سمجهو پڙهيل ماڻهو لفظ ”وزارت“ ڪم آڻيندا آهن. سرگواسي مسٽر پرماتند سنڌي ودوانن جي دفعي ۾ ناميارو بزرگ ٿي گذريو آهي. سنديس نثر جي هاڪ جٽادار آهي ۽ لفظي ڪوجنائن جي باري ۾ ڪيل سندس پورهيو وسرڻ جو نه آهي. سرگواسي جون ڊڪشنريون سنڌي ٻوليءَ جي اُسر اويار جو بنيادي پٿر آهن جنهن تي وڌيڪ اوساري عمارت جي ڪم لاءِ اورچ ودوانن واسطي جهجهو ٿي ٿول ثمر هڪيو آهي.

ماسٽرن جو سرتاج

ڏيارام وسڻ مل ميرچنداڻي
 1889ع سال واري زماني جي ڳالهه آهي. مان ڪراچيءَ مان سنڌي
 چوٿون درجو پاس ڪري حيدرآباد آيو هوس. مئهنجي پتا مون کي ڪنهن
 سني انگريزي اسڪول ۾ داخل ڪرائڻ تي چاهيو. ان وقت ساڌو هيرانند
 شوقيرام هڪڙو انگريزي اسڪول يونين ائڪيڊمي نالي کوليو هو. اسڪول
 جا آدرش تمام عمدا هئا. ٻارن کي اوجا اخلاق سيکارڻ، انهن کي بدن ۾
 سگهارو ڪرڻ، انهن کي ڌرمي سکيا ڏيڻ، تنهن سان گڏ انهن کي دماغي سکيا
 سهڻي سولي نموني ڏيڻ تي خاص طرح ڌيان ڏنو ٿي ويو. ان وقت اسڪول ۾
 ڪيترا چڱا ماسٽر مقرر ٿيا هئا. جي مٿين اصولن کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ ساڌو
 هيرانند سان شريڪ هئا. سرگواسي پرمانند ميوارام پڻ انگريزي پهرين
 درجي چارج ۾ ماسٽر مقرر ڪيو ويو هو. هنجي سکيا جو اثر ٻارن تي گهڻو
 گهاتو ٿيندو هو ۽ جيڪي بنسڪار هن ٻارن تي وڌا تن ساري ڄمار انهن

جي چال چوٽر کي موٽڻ ۾ وڏو ڪم ڪيو. هنجي پاڙهڻي عجائب هئي. پهرئين ڏينهن جڏهن مان سندس ڪلاس ۾ داخل ٿيس تڏهن ٿانورداس ليلارام (سادو واسواڻي) جوان ڪلاس جو مانيٽر هو تنهنڪي چيائين ته هن نئين چوڪر کي اسڪول جي نيمن مان وڃي واقف ڪر جنهن تي هو مون کي ڀرپوريءَ ڪوٺيءَ ۾ وٺي ويو ۽ چيائين ته هن اسڪول جا نيم هي آهن ته روز صبح جو سوير اٿي ڏندڻ ۽ سنان پاڻي ڪري اڃا ڪپڙا پائي نيرن ڪري اسڪول ۾ اچي ۽ اسڪول جا ڪپڙا جدا هٿڻ گهرجن ۽ سدائين سچ ڳالهائڻ گهرجي. وات مان گارگند جهڙو ٻرو لفظ پلي چڪي به ڪيئون نه آهي بچڙن چوڪرن جي صحبت کان پري رهجي وغيره وغيره.

اسڪول ۾ داخل ٿيڻ ويل هر ڪنهن نئين چوڪر کي انهن نيمن کان واقف ڪيو ويندو هو. اهي شروعاتي سکياڻون چوڪر اسچ پچ عمل ۾ آڻڻ لڳا.

مثال طور هڪ لڱا اسانجي پهرين درجي جي سالياني امتحان جي موقعي تي مسٽر اڌارام باڪرو انسپيڪٽر جڏهن اسانجو حسابن جو امتحان ٿي ورتو تڏهن بيخبريءَ وچان مون کي هڪڙو حساب جو حقيقت ۾ غلط هو سو صحيح سمجهي اُن تي ڦل مارڪون ڏنائين پر پوءِ مون ڏٺو ته حساب سچ پچ غلط هو. جنهن تي سچ ڳالهائي مون وڃي کيس چيو ته حساب ته غلط آهي ۽ اوهان مون کي اهو صحيح ڪئن ڏنو آهي. مگر هن صاحب خفي ٿي مون کي چڙپ ڏيئي ڪڍيو.

مون کي رڻڻ اچي ويو ۽ پنهنجي ماستر پرماند سان جڏهن اها ڳالهه ڪيم تڏهن منهنجي سچ ڳالهائڻ تي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ هلي انسپيڪٽر جوان ڳالهه ڏانهن ڌيان ڇڪايائين جنهن هن قسم جي سچائيءَ تي عجب کاڌو.

ٻئي هڪ دفع جي ڳالهه آهي ته ڪلاس جو ڪپ چورائجي ويو. ماستر پرماند هڪڙي ڏاڍي عجيب نموني ۽ رمز سان ڏوهي ڳولي ڪڍيو. ڪلاس جي سڀني چوڪرن کي بيهاري سندن اکين ۾ ٺهاري ظاهر ڪيائين ته مون کي ڄاڻ آهي ته چور ڪهڙو آهي. مان اجمو هنجي

ڪلهي تي وڃي ٿو هٿ رکان. ائين چئي هڪ هڪ چوڪر وٽان لنگهندو ويو. سندس اخلاقي طاقت اهڙي هئي جو جئن هر هڪ چوڪر جي اکين ۾ نهاريندو لنگهيو تنهن هڪ چوڪر يڪدم چرڪ ماريو جنهن تي ماستر ٺهه پنهنجي ڪلهي تي ڪٽي هٿ رکيو ۽ چيائين ته ڏوهي اجهو اهو اٿو. حقيقت اها هئي ته چوڪر جي اندر واري هنجي نهار جي اثر هيٺ بي ڌڙڪ سچ چئي ڏنو. چوڪرن ۾ عام طرح اهو اثر ويندو هو ته هو ديوتا آهي ۽ هر ڪنهن ڳالهه جي ڄاڻ پويس ٿي.

جدا جدا ڪمن جي پاڙهڻ جو هنڪي ڏاڍو اثرائتو طريقو هوندو هو. شاهه جا اولاد بيت سولا ڪري ۽ ويا ڪرڻ ۽ ترڪيب جهڙا خشڪ ڪم ڏاڍي وڻندڙ نموني سيکاريندو هو ۽ تاريخ مان آکاڻيون پڻ دلڪش ڍنگ سان ٻڌائيندو هو. انگريزي اُچار به ڏاڍا سُٺا ۽ سٺا هوندا هئس. انگريزي ڪوٽا پاٽ (Recitation) ۾ ته ڪمال ڪندو هو. هڪڙي گهمري ياد اٿم ته مسٽر چٽفيلڊ ممبئي ڪاتي جو تعليمي ڊائريڪٽر ساڌو هيرانند سان گڏ اٽڪيڊمي ڏسڻ آيو هو. هڪدم ماستر پرماند جي پهرين درجي واري ڪلاس ۾ هن صاحب کي آندو ويو. چوڪرن انگريزي ڪوٽا اهڙي بلند آواز ۽ سُٺا اُچارن سان پڙهي جو ڊائريڪٽر نهايت ئي خوش ٿيو ۽ پڇڻ لڳو ته هيءُ ڪلاس ٽيون درجو آهي ڇا، جڏهن ساڌو هيرانند ٻڌايس ته هيءُ ته پهريون درجو آهي. تڏهن هن کي هيڪاري عجب لڳو ۽ ماستر پرماند جي نهايت ئي تعريف ڪيائين.

مطلب ته پرماند سيڪارڻ جي ڪلا ۾ پنهنجو موت پاڻ هو. هنجي پڙهائي منهنجي ساري ڄمار تي گهرو ۽ گهاتو اثر ڪيو. سڄي عمر مون هن پيلمانس جي صحبت ڪئي ۽ منجهانئس گهڻو ڪي پرائيندو رهيس. پاڻ به هميشه پنهنجي لکڻيءَ محنت وغيره بابت پنهنجا خيال مون سان وٺيندو هو. سندس آدرشي اخلاق بابت سندس دشمن به ساڪ پريندا. پاڻ اٽڪل 27 ورهين جو هو جو سندس گهر واري گذاري ويئي پر هن شخص وري شادي نه

ايڊيٽر ڏانهن خط

دادا شيوڪ پوڄراج

ڄاڻي خوشي ٿي ته ”جوت“ جي ڄمار اڇي پنجاه سالن کي پهتي آهي، ۽ اوهين جنوري 1947ع ۾ ان جو سئوٿو جشن ملهائڻ وارا آهيو. آءُ ان جشن ۾ شامل ٿيڻ لاءِ پاڻ کي ڀاڳوان ٿو سمجهان.

آءُ ننڍڙو يارهن ٻارهن ورهين جو هوس تڏهن ”جوت“ ۾ منهنجو چاه جاڳيو. ۽ ان ڪري شري پر مانند ميوارام سان دوستيءَ جو نالو ڳنڍيم. هو جيتوڻيڪ عمر ۾ مون کان گهڻو وڏو هو، تڏهن به مون سان هلت هم شريڪن جهڙي ڪندو هو. منهنجا ليڪ هو خوشيءَ سان ”جوت“ ۾ وجهندو هو ۽ اهڙيءَ طرح منهنجي اڳي ئي لکڻ لاءِ اتساه اُن به وڌايو. منهنجي مولڪ نولڪتا ”آشيرواد“ جا پروف جاچيا هوائين، ۽ اُن ۾ صورتخطيءَ جون ڪي چوڪون سڌاريون هوائين، سو يا ل آءُ پلجي ڪونه سگهندس.

شري پر مانند جي سنڌي لکڻي سليس ۽ سادي، ڇيڙي ۽ چوڪي،
 مون کي ڏاڍي وڻندي هئي. سندس ڪتاب ۽ شيد ڪوش وسرڻ جا ڪو
 نه آهن.

”جوت“ جيڪا هيترا سال سنڌيءَ ۽ سنڌ جي شيوا ڪئي آهي
 تنهن لاءِ مبارڪ شلا اڃا به وڏي اورجا ماڻي، اها آهي ايشوردو آرا ڏنا!

شيوا ۾
 شيوا ڪي پوڄراج

دادا گلستان
 از ڪار بمبئي 21

جوت جا ڏيئا (شعر)

ايڇ-هي-آڏواڻي بي-اي-بي-تي

جني آهي جاڳايو جوت اخبار کي
مڙي سڀ ملهايون سندن يادگار کي
سوامي اُڀاڏيا جي

جاڳايو جوت کي جوش سان جوان ٿي
وڳي ڀرت پاڏھ جي پهلوان ٿي
هيو انگريزي ۾ اعليٰ ۽ ودوان پي
سيڪاريو سچ ٿي جنهن سنسار کي

سريچٽ ڪيمچند

اڪابر ۽ هوشيار ڪئي اخبار ڪيمچند
سندس ليک لائق هئا دلپسند
نويسبي ۾ نالو هو پارس سان پيوند
ڪئٽولڪ جي ڪايا سان پوتائين پيار کي

برهمچاري انيماندا

برهمچاريه برابر هو سادو سخي
اطن لاءِ جنهن جي ٿي چندڙي ڏکي
سڏيو وينتئين سان ودوان ٿي سهڪار کي

سريچٽ پرمائند

سنڌي ساهتيه جو صاحب هو سهڻو هيو
پڪي پيڙهه سان جنهن پايو وڏو
پنگتي ۽ اخلاقي تي پرمائند پورو رهيو
ڏٺي سرڳهه مولا مفلسن جي مددگار کي
هئا چار هي يار هڪٻئي سندا
جاڳايائون جوت کي چڙي سڀ ڏندا
گهرن دعا جنهن لاءِ ٿا دائر بندا
پڙهون ڀرت مان ٿا سندن پرچار کي

ويٺيل: ڪيمچند، اڀاڌياڙ ڇي ۽ پرمائند، ٻيليل اٺيمائندا ۽ ڳولامل

ٻه وچن

منوهر داس ڪوڙو مل

هاڻوڪي زماني ۾ سنڌ اندر جيڪي عالم ۽ اديب ٿي گذريا
آهن تن مان پريمانند ميوارام هڪڙو ڳڻيو وڃي ٿو.

سنڌي ساهتيه جي ميدان ۾ سندس نالو هڪ مَنُورُٿَما مناري مثل
اهي، جو ساهتيه پانڊيٽن جي رهبري ڪري ٿو ۽ ياعمر ڪندو رهندو.
جان سنڌي ٻولي ۽ ساهتيه هستيءَ ۾ هوندو تان سنڌ واسي پريمانند
ميوارام ياد ٿي رهندو. ان نسبت ۾ خاص طرح ڪهڙو ڄاڻو هنڪي وساري
سگهندو؟

سنڌي ساهتيه جو اُتھاس ڪو لڻبو ڇوڙو ڪونهي پر جيڪو
آهي تنهن ۾ سندس شپ نام سونهري اکرن ۾ لکجي چڪو آهي ۽ وريو
وريو پيو ياد پوندو. هو هڪ اعليٰ درجي جو مضمون نويس هو. اصليت
وارا مضمون ته هن ڪيترائي لکيا پر ترجما ڪيل مضمون به پڙهڻ ۾

===== 209 ===== پريمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

اصليت وارا پيا ٻڪندا هئا. ڌاريو مضمون، ڌاريا ويچار عجائب ڍنگ ۽ ويس به اوڍي پڙهندڙن اڳيان پيش ڪرڻ ته ڪو کائنس سڪي هئا! ڪرستي عقيدا اهڙن حرفن ۾ پنهنجي مشهور ”جوت“ اخبار ۾ اهڙي نموني پيش ڪندو هو جو اُهي چالوهندو ڌرم جا پيا پاسندا هئا. هونءَ ته وگيانڪ، فيلسوفانه يا ٻيو ڪو مشڪل مضمون تمام سهل عبارت ۾ لکي پيش ڪرڻ جي هن صاحب ۾ هڪڙي خاص ڪلا هوندي هئي.

سنڌي سندس سڀڪ سواڊي، گهڻي ڀاڱي نيت ۽ گونا گوني لفظن سان پرپور آهي.

سندس ”جوت“ جا پراڻين اخبارن منجهان آهي اڃا پيئي جيئي، سا مضمون ۽ بلند خيالن جي لحاظ کان هڪ علميت جو پندار ڳڻجي ته وڌاءُ نه ٿيندو. اڄ به ”جوت“ گهڻي ڀاڱي انهيئي ڍنگ ۽ ساڳئي پرمانندي عبادت ۽ مضمون سان پرپور نڪرندي هلي اچيئي.

مونکي ڄاڻ آهي ته جڏهن آءٌ ننڍو ۽ وديارتي هئس تڏهن ڪيترا خاص ڪري ساهتيه پرک ڀاڙ وارا صاحب جي سندس مذهبي ويچارن سان وروڌ ڪندڙ به هوندا هئا تڏهن به ”جوت“ جا مضمون چاهه سان پڙهندا هئا. اُنهن ڏينهن ۾ مون ڪيترن کان ۽ ڪيئي گهمرا پڌو ته جي سنڌي سڪڙي اٿو يا سنڌي مضمون نويسيءَ ۾ محاورو وڌائڻو اٿو ته ”جوت“ پڙهندا رهو.

هن سنڌي لاکيڙي لعل، سنڌي ساهتيه جي سينگار پرمانند صاحب جون ٽي چيزون دائمي ياد رهنديون: 1- سندس ڊڪشنريون خاص ڪري انگريزيءَ مان سنڌي 2- ڪرست جي پيروي 3- ”جوت“. جيڪڏهن ڪنهن وديارتيءَ کي مضمون نويسيءَ جي ڪلا کي ڪماليت تي رسائڻو آهي نه مستر پرمانند جو ”گل ڦل“ اڀياس.

”ڪرست جي پيروي“ آزاد خيال لوڪ هر هنڌ هڪ اعليٰ درجي جو ۽ اُتم ويچارن سان تمار پستڪ ڪري ليکين ٿا، انگريزي ساهتيه اندران ڪتاب کي جوڳي جاءِ مليل آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ اصليت کي قائم رکي مستر پرمانند ان ڪتاب جو سهڻي سنڌيءَ ۾ ترجمو پيش ڪيو آهي. تنهن ۾ هن صاحب سنڌواسين سان لاشڪ وڙڪيو آهي.

خاص ٻوليءَ جي لحاظ کان ۽ علمِ هجي (Orthography) جي مدنظر تي ”ڪرست جي پيروي“ سنڌيءَ ۾ هڪ (Authoritative) سنڌي پستڪ ڪري مڃيو وڃي ٿو. جيڪڏهن اڪرن جي ملاوت (جنهننجا ڪيئي مختلف نمونا سنڌي ٻوليءَ ۾ مروج آهن) صحيح هجي ۽ نفيس خيالن جي اظهار بابت ڪو شڪ شبهه هجي ته پريمانند جو ڪتاب ”ڪرست جي پيروي“ ڪولي ڏسجي.

سنڌي ٻوليءَ جي جيڪي به لغتون موجود آهن تن ۾ سرگواسي پريمانند جي لغت (خاص طرح انگريزي سنڌي) ڪافي اهميت واري ۽ پروسجي جوڳي سمجهي ويندي آهي.

ڌارين منجهه رپورنڊ شرت صاحب جي ۽ سنڌين منجهه پريمانند جي ڊڪشنري سنڌي ليکبي آهي.

مان جڏهن ڪاليج ۾ هوندو هئس، ڪيترائي دفع سرگواسي وٽ ويو هوندس پرولين سلڙ جي پاري ۾ يا ”جوت“ اخبار جي نسبت ۾ ته ڳالهه ٻوله ٿيندي هئي پر اڪثري ڌرمي وشين تي (خاص طرح برهمو سماجڪ مت ۽ عيسائي عقيدتي نسبت) ڌرمي واد وواد پڻ اسان ٻنهي جي وچ ۾ هلندو هو. البت هو اُستاد ۽ آءٌ سندس شاگرد ٿي رهندو هوس، هو بزرگ هو تنهن ڪري هن سان گستاخيءَ سان ڳالهائي ڪين سگهيو هو.

هڪ لڳا مون کي ٻڌايائين ته بهراڙيءَ ۾ ويو هوس ۽ نار جا جزا ۽ انگ ۽ تن جا سنڌي نالا وڃي ڪڙمين کان پڇي گڏ ڪيا اٿم. نار جي ٻاٽ ۾ ڇا ڇا ٿو اچي وڃي. جهڙوڪ چڪر لٽ چرخو ٺهڪڙ، ارڙيون، مالھ ڪنگر، جملڙ وغيره. اُن وقت ۾ مون کي چٽي طرح ياد آهي ته ڊڪشنري پئي جوڙيائين ۽ سڀ قسم جا ۽ صحيح لفظ داخل ڪرڻ سانگي ڊڪٽي ڪئي ڪهي به سنڌ ۾ ويندو هو. سنڌي پڪين جي نالن ۽ سڃاڻپ لاءِ جمرڙاڻو تي ويو هو. سڄي ڄمار دوانن سان صحبت ڪيائين، عيسائي عقيدتي جو ماڻهو هو مگر سچيار ۽ ديانندار جهڙس اُن وقت ڪو ڳوليو لپي ها.

بيشڪ واه جو عالم هو! شال اسان کان ۽ هو ٽنهارن کان وسريو

نه وسري

پاء پرمانند

جھمٽ سنگ ايڇ - آڏواڻي

آءُ اڃان ننڍو ئي هوس ته پاءُ پرمانند کي سڃاڻندو هوس. هي صاحب خانداني عامل آڪهه مان هو. هن جا وڏا حيدرآباد جي ميرن وٽ ڪاروبار هلائيندا هئا.

پاءُ پرمانند ”جوت“ اخبار 1896ع ۾ ڪڍي هئي آءُ اُنوقت 10 ورهيه عمر جو هوس ۽ ”جوت“ اخبار شوق سان پڙهندو هوس ڇو ته اُن ۾ آڪائيون چرچي جا گفٽا ۽ پروليون وڌل هونديون هيون. شروع ۾ ”جوت“ آفيس سرگواسي ڊاڪٽر ميٿو (Mathew) صاحب جي بنگلي ۾ هوندي هئي جتي پاءُ پرمانند رهندو هو. اُنهيءَ زمين تي هئوڪٽ پائِي پر تاب ڏيئلداس جو محل اڏيل آهي.

آءُ جڏهين نوڪريءَ ۾ 1903ع ۾ گهٽريس تڏهين کان ”جوت“ اخبار

خرید ڪرڻ شروع ڪيم جا هن وقت تاءِ گهرائيندو آهيان يعني ساندهه 44
سال گراهڪ ٿي رهيو آهيان.

منهنجي، پيءُ پرائمند سان ڳچ وقت کان واقفيت هئي. هو
هر دل عزيز پروان پنهنجو ننڍن سان ننڍو ٿي رهندو هو. هو سنڌي جي
ماهرن مان هڪ هو. سندس رهڻي ڪرڻي سادي ۽ لباس پڻ سادو هو. آءُ
هنڪي ڪوٺيندو ٿي ”پرمانند“ هوس.

جوت وارو سائين

چيئن ماڙيوالا

”جوت واري سائينءَ“ کي ماڻهن جا وچتر مسئلا حل ڪندي اڃ اڌ صدي ورهين جي ٿي. انهيءَ عرصي دوران هڪ سرپرڪ بدليءَ کانسواءِ وڌيڪ تبديلي ڪانه آهي. اهو سارو وقت رڳ ساڳياڻي هلندي آئي. سائين پرمائنڊ جنهن چاليهن سالن کان به مٿي ڪُرسی والاري تنهن جي پيٽ ۾ نئون سائين علحدو پيو پاسجي جيتوڻيڪ اڳئين سائينءَ جي جوت ڳچ پياڳي هلندي اچي. سائينءَ پرمائنڊ خاص طرح ”جوت“ دواران عام جي جا خدمت ڪئي آهي سا سنڌ جي عالم کان وُسرڻ ناهنڻ آهي. ساهتڪ، اتهاسڪ، پنڌي، مذهبي، واڌاري مطلب ته انسان جي هر ڏس ۾ هن بهرو پئي ورتو ۽ وس آهر پين جي اڳواڻي پئي ڪئي. دماغي ترقيءَ ۾ هن خاص چاهه پئي ورتو ۽ علمي ترقيءَ جي لحاظ کان ”جوت“ لس پس انڌاري ۾ اڃالو آندو. جڏهن ”جوت“ جي پنجاهه سالي جشن جو خيال ٿو ڪجي ۽

سندھ ۾ گذريل اڌ صدي ۽ ۾ آيل ڦير ڦار نظر مان ٿي ڪڍجي ته بنا مخالفت ”جوت“ جو اصلوڪو سائين سندس شانائتي خدمت بي ڌڙڪ اڳيان اچيو بيهن. شري پرماتند ميوارام جو نالو هر هڪ سنڌيءَ ٻڌو هوندو ۽ سندس ڪن ڪارگزارين کان هر ڪو ڪي قدر واقف هوندو. مگر سندس ڪل خدمت ۽ انجو اثر ڪن چنڊ ماڻهن تي محسوس ڪيو هوندو. اڄ واجب موقعو آهي جڏهن هن الهه لوڪ جو ڪجهه پورو قدر ڪجي.

سرگواسي شري پرماتند جي خدمتن جو ذڪر ڪندي هڪ خاص ڳالهه ڏيان ۾ رڪن گهرجي سان اها ته هر ڪو ليڪڪ پنهنجي لاڙي مطابق ٿي قدر ڪندو ۽ جن ڳالهين ۾ هنجو خاص چاهه هوندو انهن تي هو وڌيڪ زور ڏيندو مگر انهيءَ مان اهو انومان ڪيڙ ته انهن ڏسن تي جن تي ليڪڪ ايترو زور نٿو ڏئي تن ۾ سرگواسيءَ جي شيوا ڪا اڻ لڪاڻڪ آهي سو واجب ڪين ٿيندو. شري پرماتند جو خاص لاڙو ڪيڏانهن هو تنهنجو ذڪر هتي نه ڇيڙيندي، اهو پرسڌ آهي ته ”جوت“ دواران سنڌي ساهتيه جي پيڙاڻي جا هن صاحب ڪٿي آهي سا بڻي ڪنهن ورلي ڪٿي هوندي. پڄاليهن سالن کان به مٿي نت نيم ”جوت“ ۾ لکندي هن سنڌي لکڻ جو هڪ نئون ڍنگ جاري ڪيو ۽ سنڌي ساهتيه ۾ هڪ نئون ورق ورايو. هن جي سنڌي سولي، سڀڪ ۽ سلوڻي تنهن پائڪن کي پهرئين ٿي پڙهڻ سان موهمي ڇڏيو. سندس بيانيءَ جي قوت، خيالن جي اوچائي ۽ لکڻيءَ جي نيڪ نيت هر ڪنهن کي مٿس مفتون ٿي ڪيو. سندس ٻوليءَ ۾ اهو ميناج ڀريل هو جو سندس ليڪ ڪيترا دفعا به پڙهڻ مان ڪو گڪ ڪين ٿي ٿيو. نتيجو اهو نڪتو جو ماڻهو ”جوت“ سانڍڻ لڳا، جيتوڻيڪ مختلف مسئلن تي سندن شخصي رايو سرگواسي صاحب کان علحدا هئا. انهيءَ مان به ماڻهن کي پورو ڏٺو نه ٿيو. هنن محسوس ڪيو ته اسين ڪيترو به ”جوت“ جا جلد ٻڌائي منجهس ليڪن جو لطف پوڻيدو ۽ قابو رکون مگر پراڻن پنن وارن مان شايد ننڍي ٿهيءَ وارن کي پورو مڙو نه اچي، تنهنڪري شري پرماتند جا ليڪ ڪتابي صورت وٺڻ لڳا ۽ ساهتيه جي گلدستن ۾ کين اعليٰ حيثيت حاصل ٿيڻ شروع ٿي ويئي جا اڄ توڻي قائم آهي ۽ ڏسڻ ۾ پيو اچي ته اهو سلسلو

هلندورهندو. ادب جي نقط نظر کان سرگواسي شري پرماتند صاحب جي ليڪن کانسواءِ ٻي ڪيل خدمت پڻ ماڻهن کان ڪين وسرندي. سندس تيار ڪيل ۽ ڇپايل سنڌي-انگريزي ۽ انگريزي-سنڌي ڪوش اڄ به حاضر لغتن ۾ بهترين ليکجن ٿا. فقط اهائي شيوا شري پرماتند جي نالي کي سنڌي ساهتيا جي سرڪردن ۾ ليڪجن لاءِ ڪافي آهي. جيتوڻيڪ ڪوششون چالو آهن، ٻولي ڳچ وڌي چڪي آهي ۽ ڪن حالتن ۾ شري پرماتند جا ڪوش ڪمائن ٿا نه به ثابت ٿين ته به اڃا ڳچ عرصو ڪپي جو هنن کان بهتر سنڌي لغتون ڇپجي عام جي هٿ چڙهن.

سنڌ جي اتهاس جي به سرگواسي شري پرماتند پنهنجي سر خاص ڪري ”جوت“ دواران چڱي خدمت ڪئي آهي. 1892ع کان وٺي شري پرماتند سنڌ جي تاريخ تي روشني وجهڻ جي ڪوشش ورتي خاص ڪري ميراني راڄ واري عرصي تي ”جوت“ جي شروع ٿيڻ وقت سنڌ ۾ ڪي اهڙا ماڻهو اڃا حاضر هئا جي ميرن جو راڄ چڱي طرح ٽي سنڀريا. ڪيترن کي مياڻي ۽ ڊيپي واري عرصي جي چٽي سانڀر هئي. تنهن کانسواءِ ٻيا اهڙا به هئا جن پاڻ پنهنجن عزيزن کان ميرن جي راڄ جون حقيقتون ٻڌيون هونديون. شري پرماتند اهو سارو مصالح سنڌ جي هٿن مان هميشه لاءِ وڃائڻ نه ٿي چاهيو. تنهن ڪري شخصي چاهه وٺي وقت وڃائي به وڃي اهي حقيقت ڀر. اعتبار جوڳا هٿيڪا بيان هت ڪيا ۽ وقت به وقت ”جوت“ ۾ کين جڳهه ڏيئي ماڻهن کي حقيقتن کان واقف ڪيو. ميراني ڪامورن، واپارين ۽ مڱڻهارن مڙني کي ”جوت واري سائين“ چڱو پاسو ڏنو ۽ تاريخ جي شائقن لاءِ چڱو سواد ميسر ڪيو. نه رڳو ايترو پر سرگواسي شري پرماتند صاحب سنڌ جي انهيءَ گهر پوري ڪرڻ جي ڪوشش ورتي جا اڄ توڙي پوري ٿي نه سگهي آهي. سرگواسي صاحب اڳين صديءَ ۾ محسوس ڪيو ته سنڌ جي ڪا اعتبار جوڳي تاريخه هئڻ گهرجي ۽ عالمن جو انهيءَ ڳالهه ڏانهن خاص ڌيان ڊوڙائڻ لاءِ هن صاحب ”جوت“ جي شروعاتي پرچن ۾ ”پنج سو اکرن ۾ سنڌي جي تواريخ“ لکڻ لاءِ انعام آڇيو. ڪن ڪوشش ورتي، انعام به ڏنو ويو. مگر مڪمل تاريخ لکڻ جي ڪنهن به ڪوشش ڪانه ڪئي. اڄ توڙي اها گهرج اڻپوري رهي آهي.

ڪوبه ماڻهو جيڪڏهن پنهنجي ملڪ جي ترقي جي فائدي ۾ آهي ۽ سندس اها مراد آهي ڪ نه آءُ انهيءَ ڏس ۾ ڪجهه ڪوشش وٺان ته هن لاءِ پهرئين لازم آهي پنهنجي ملڪ جي ماضيءَ تي سرسري طرح نظر ڊوڙائڻ جنهن مان ٿي کيس معلوميت ٿيندي ته گذريل زماني ۾ ڪهڙي ريت سندس ملڪ واڌ پئي پائي آهي ۽ ڪهڙن ڏسن ۾ واڌ حاصل ٿي سگهي آهي. ماضيءَ مان ٿي مستقبل جو خاڪو ٺاهي سگهيو. انهي نقطي نظر کان هر ڪنهن ملڪ ۽ پراڻت کي پنهنجي اتهاس ڄاڻڻ جي سخت ضرورت آهي. جيڪڏهن رعايا چاهي ٿي ته وطن وڌيڪ سياڻو ۽ ستابو بڻجي. سنڌ جي سڀيتا پراچين زماني کان اڄ رهي آهي مگر دڪ سان ظاهر ڪرڻ پوي ته ان تهذيب جي ڪابه چٽي چٽيل تصوير سنڌ ۾ هن وقت حاضر ڪانهي جنهن مان پرڳڻي جا ماڻهو پنهنجي آڳاٽي سڀيتا تي فخر وٺي سنڌ جو مستقبل سندس ماضيءَ جهڙو يا ان کان بهتر مرڪندڙ ڪن. جا ڪوشش سرگواسي شري پرماتند پنجاهه سال اڳ ورتي ۽ جا اڄ توڻي ڪنهن خاطر خواهه نموني ۾ پوري نه ٿي آهي سا وٽر وڃڻ نه گهرجي. اڃا وقت وهامي ڪين چڪو آهي. سنڌ کي پنهنجي تواريخ جي اڄ به ايتري گهرج آهي جيتري پنجاهه سال اڳ هئي. فقط قوم ۽ سرڪار جي همت افزائيءَ جي گهر ضرورت آهي جنهنجي آڌار تي ڪو عالم اها گهريل ڪوشش وٺي. جيڪڏهن ماڻهو پنهنجي پرڳڻي جو پلو چاهين ٿا ۽ ملڪ جا منتظم سنڌ جو مستقبل سونهارو ڪرڻ جا خواهشمند آهن ته هو شري پرماتند جي ورتل ڪوشش کي ڪامياب ڪن. جئن ديس جو اتهاس پوري طرح قلمبند ٿي هر هڪ رهواسي جي هٿ چڙهي سگهي، جنهنجي مطالع ڪرڻ سان نه فقط ماڻهن ۾ ملڪ لاءِ عزت وڌندي پر ان کي بهترين بنائڻ لاءِ پڻ چاهنا ٿيندي شري پرماتند پنهنجي حد انوسار سنڌ جي اتهاس جي چڱي ڦول ڪئي آهي. جنهن ڪري اتهاس جي خيال کان به سندس حيثيت چڱي بهترين بڻي آهي.

سرگواسي شري پرماتند نه فقط سنڌ جي اتهاس ۽ ساهتيه ڏي خاص ڌيان ڏنو پر خاص طرح سندس لاڙو پاڻ ڌارمڪ ۽ پنگتي ڳالهين ڏي هو. هو وقت به وقت ’جوت‘ ذريعي حاضر پنگتي اوڻايون عام اڳيان رکندو هو.

ڪڏهن سڌيءَ طرح ته ڪڏهن وري آکاڻين ذريعي ۽ هر ڀيري عقل ۽
 ڌرمي اصولن جي اوڻ وٺي اوڻائين مٿڻ جي صلاح ڏيندو هو. منجهس
 مذهبي تعصب ڪو خاص طرح نظر نه ايندو هو. خاص طرح ٻين ڌرمين
 تي ٿيڪاڻڻي، ڪل مسخري يا ڳالهه ڪرڻ کان ڪوشش ڪري وٺڻ
 ويندو هو. جيتوڻيڪ هو جيسو ڪرسٽ به مڃڻ وارو هو ته به گهڻو ڪري
 فقط پنهنجي مذهب جي وڌائي نه ڪندو هو ۽ ٻين ڌرمين جي چڱاين قبول
 کان عار نه ڪندو هو. تنهن کانسواءِ پنڳتي، ڌارمڪ يا ڪنهن ٻي مسئلي
 بنسبت رايي ڏيڻ کان اڳ هو ڳالهه کي پوري طرح سمجهڻ ۽ تڪ تور
 سواءِ تڪڙو پنهنجو خيال ظاهر نه ڪندو هو.

سرگواسي شري پرماتند تي جيترو لکجي اوترو ٿورو هن شريف
 عالم ۾ جو ايشور وستوءَ جو جزو هو تنهن طور توڻي پنهنجي الاهي حڪم
 جي پيروي ڪئي، يعني خلق جو ڀلو. شال سنڌ جا سر ڪردا ۽ آئينده جا
 ابا سندس مثال سامهون رکي پنهنجي حياتي به بخوبي گذارين ۽ ٻين جي
 بهتري ڪرڻ ۾ ساڳئي ريت پاڻ پتوڙين.

”جوت“ جي سوني ورسِي

جينمل پرسرام گلراجاڻي
”جوت“ جي سوني ورسِي سنڌي ساهت جي تواريخ ۾ برڪ واقعو
سمجھڻ گهرجي، ۽ پرماتند ميوارام جنهن انهيءَ کي جنم ڏنو تنهنجي
يادگيري پلي پٽ ڪرڻ به فرض سمجھڻ گهرجي. پرماتند سچ پچ ”سنڌيءَ
جو صاحب“ ۽ لاثاني ڄاڻو هئو ۽ اڄ واري سنڌي ساهت جو پٺ هڪ برڪ
جوڙيندڙ آهي. هن پنهنجي سڄي زندگي ساهت سڀوا ۾ صرف ڪئي. هنجو
سنڌي ڪوش ٿي آمت محنت آهي. افسوس جو سندس نئين سر
سنڌريل ”هت لکيل“ ڪوش ۽ خزانو حال في الحال ته گم ٿي ويو آهي، شال
اهو سندس پورهئي جو ڦل جلد ئي سنڌ واسين کي پلعي پوي
پرماتند جا سنڌي شائق ۽ دلي دوست وڏي تعداد ۾ آهن ۽ هميشه کيس
ياد ڪن ٿا. منهنجو به ساڻس چڱي روستو هئو. مٿس قد، ۽ آڪار وارو، منهن
۾ مرڪ، اکين ۾ چمڪ، جنهن مان، چرچو ۽ وري به چُرچ ڀريو پيو بکي.

ايئن ته ڪين هو ته جيڪي لکي يا چوي تنهن سان سندس لکڻي دار سنگتي هروڀرو شامل ٿين، نه ته خوب نڪتچيني، خوب ڪشمڪش، تيز گفتا ۽ رفتار پيئي هلي، تنهنجو فڪر ئي ڪونه هو. ڪن ڳالهين ۾ ته ڪو ڪتر طبيعت ته ڪن ۾ ته مومن طبيعت هو پر سنڌيءَ جي پيار جي ڳنڍ، دل ڳنڍيندڙ هئي. ڏس ته رستن تي، يا ناڪن تي ڪئن ڳوٺاڻي کي جهليو ته ڪنديءَ ۽ لفظ تلاش ۾ محو ٿيو بيٺو آهي. گهر ۾ به اها رهاڻ، ته واٽ اتي به اها وندر جهت رول پئن ٻاهر ۽ آچي تي ڪارو، 'جوت' ۾ مضمون به قسمن قسمن جا، انهن پنجاهه سالي محنت منجهان انيڪ گل قلبي ڪتاب جڙي سگهن ٿا.

اڪثري سندس خيال سان شامل ٿيڻ مشڪل هو هو هڪ صرف ڪرستي پڳت، ۽ اسين صوفي ڪافر سپاوه، اٺان ميهان دا ڪيها ميلا؟ پر دل جو ميل، ۽ شڪر گذاري دماغ جي جدائي مٿان، پرڀل ٿي سگهن ٿا. هنجو درجو سنڌيءَ جي ادبي خدمتگارن ۾ قائم رهندو. پرمانند جي آتما هميشه خوش هجي!

سنڌ جو ناميارو نثر نويس

لالچند امرڌنومل جڳتياڻي

پريمانند ميوارام سنڌيءَ جو ناميارو نثر نويس هو. سنڌي نثر کي 'جوت' جي دواران هن صاحب چڱي اوج ڏياري، سنڌي نثر ۾ قلم آزمائي کائنس اڳ ٻين ڪن به بلاشڪ ڪئي هئي، انهن جي عبارت ۾ سلاست ۽ جدت چڱيائي هئي، پر هن يار سنڌي نثر کي اهڙو ڪو ور ڏياريو جو 'جوت' جي ڇيڇي پڌري ٿيڻ جو ڏينهن ٿيندو هو ته در ۾ اڪيون پائي ويهيون هيون ته ڪٿي 'جوت' ملي ته ڏسون، آڄ پريمانند ڇا ٿو چوي؟ ڪهڙو ٿو نئون نقطو ٻڌائي؟ سماج جي ڪهڙيءَ اوڻائيءَ جي ٿو اوگهڙ ڪري؟ ڪهڙي تسينگ جو ٿونڪ چپ وڍي، ڪهڙي اڙينگ جي ٿولاڪ لاهي؟

لکڻي سندس اثرائتي هوندي هئي. رک رکائي ڪنهن جي ڪانه ڪندو هو. ڌرمي مسئلن تي به گهڻو ئي لکيائين. مذاق جو ته ڌڻي هو. پر وهلور ڪڏهن ڪونه ويو.

گھرو جيوت سندس عيب کان آجي هئي. ماما سان آت پريم هوندو
 هوس. ماما جا لک لک ٿورا مڃيندو هو. چوندو هو ته سنڌي مون کي آمان
 سيکاري، ڏڻ وار تي ڏسبو هو ته منائيءَ يا ميوي جا ٽوڪرا پرائي پيئرن
 کي ساهري گهر پهچائي ايندو هو.
 ٻئي چوٿين ڏهاڙي حيدرآباد جي وڏي اسپتال ۾ بيٺوئي هوندو هو.
 مريضن کي پيڙيون پهچائين، کين خط پت لکي ڏيڻا وغيره وغيره
 گهڻي ئي انهن جون حاجون پوريون ڪندو هو.
 ٻي سندس پٽ هئي هوندي هئي. ديول ۾ نت ويندو هو. ڀڄيو هوس:
 ائين ڇو ٿا ڪريو؟ ورندي واريندو هو: يار جي ٻني وٽان لنگهجي ته
 روزمره تو پوءِ جنهن وٽان فيض رسيو اها چائنٽ اورانگهجي ڪئن؟

قدر شناسي

ريواچند هيراسنگه مير چندائي، ايماري
 سرگواسي پرماتند ميوارام پنهنجي لياقت ۽ محنت سان سنڌ جي
 ساهت کي جنهن اوج تي پهچايو سا ڳالهه سنڌ جا رهواسي ڪڏهن به
 وساري نه سگهندا ۽ ان ڪري سرگواسي جو نالو سنڌ جي ساهت ۾ سدا
 قائم رهندو. اسان جي ديس ۾ ڪئين پڙهيل شخص آهن. جي عام طرح
 ايئن چوندا آهن ته پنهنجي خيالن ۽ پاڙن کي ظاهر ڪرڻ لاءِ ۽ ٻڻ قدرت
 جي نظارن جي سوچيا کي ورنن ڪرڻ لاءِ سنڌي ٻولي ۾ ڪافي لفظ ناهن. پر
 جي پڙهيل پڙهيل ماڻهو ڳوٺاڻن سان لهه وچڙ ۾ ايندا هجن ۽ بهراڙيءَ ۾
 رهندڙن سان تعلق هجين ته هنن کي سڌ پوندي ته اسان جا ڀائر، جن کي عام
 طرح اسين اڻپڙهيل ليکيون ٿا سي پنهنجي خيال پاڻ ۽ سرشتيءَ جي نظارن
 جي سونهن جو ذڪر نچ سنڌي ٻولي ۾ نهايت گهڻي آسانيءَ سان ڪري
 سگهن ٿا. ”جوت“ اخبار ۾ ڪيترن ليکن دوران مستر پرماتند هن ڳالهه جي

ثابتي ڏني آهي ته سنڌي ٻولي ڪلبي ڀارت ورش جي ٻين ٻولين جي مقابلي ۾ پئتي پيل هجي، تنهن هوندي به ان جي لغايت ڪافي پکڙيل آهي ۽ اهڙي محدود ناهي جهڙي پڙهيل ماڻهو سمجهي رهيا آهن. انگريزي ڄاڻو پنهنجي عادت ڪري پنهنجن خيالن ۽ ڀاڙن کي انگريزي ٻولي ۾ ظاهر ڪرڻ تي اهڙو ته هري ويا آهن جو جي نچ سنڌي ٻولي ڪتب آڻڻ چاهين ته نهايت گهڻي مشڪلات پوندي ۽ کين شايد پورا لفظ ملي نه سگهن. پر ”جوت“ جا پڙهندڙ ڄاڻڻ ٿا ته سنڌي ٻولي ۾ ڪافي لفظ آهن جن کي استعمال ڪرڻ پڙهيل لکيل ماڻهو اڃان نه سکيا آهن. ڏوه اسان جي اڻ ڄاڻائيءَ جو ۽ وتون ڏوه مڙهندا سنڌي ٻولي تي مستر ڀرمانند رڳو جيڪڏهن سنڌي ٻولي جي هي شيوا ڪري وڃي ها ته به سندس نالو سڌاءِ پيو ڳاڻجي ها.

پر سرگواسيءَ نه رڳو سنڌي ساهت جي شيوا ڪري ڀاڻڪي ناميارو ڪيو پر هن جي جا اعليٰ جيوت هئي، جنهن جيوت ۾ هن ڪرست جي پيروي پوري ريت ڪئي سا به هن کي سنڌ جي اعليٰ انسانن جي درجي ۾ هميشه ڪاڻ داخل ڪري ٿي. هن پنهنجي سادي زندگيءَ ۽ اوچي رهڻيءَ دوران ڪيترن ئي انسانن جي جيوت تي گهاٽا اثر وڌو. هن جي نمائندگي ۽ ڳالهائڻ جو ميناج انهن کان ڪڏهن نه وسرندو. جن کي سندس صحبت ڪرڻ جو وجهه مليو. عيسائي مذهب جو هڪ عمدو ۽ اعليٰ مثال اسين هنجي جيوت ۾ ڏسون ٿا. هن نه رڳو ڪرستي مت جو پرچار ڪيو پر ان موجب هلي ڪري سوامي ڪرست ڪاڻ ڪيترن جي دلين اندر پيار ۽ عزت پيدا ڪئي. سنڌ جي نيڪ انسانن جي قطار ۾ هن جو درجو وڏو ليڪجڻ ۾ اچي ٿو.

ورتمان سنڌ جي اتهاس ۾ هن جو نالو سڌا قاتر رهندو. مستر ڀرمانند جهڙا اعليٰ انسان ڪنهن به جاتي ڪاڻ فخر جو باعث آهن ۽ جنهن ديس ۾ هئڻو انسان پيدا ٿيو تنهن کي فخر هئڻ جو قوي سبب آهي. چاهي هن رواجي ڪاليجي تعليم نه پرائي پر ته به هوسنڌ جي ودوانن مان هڪ مکيه ودوان ليکيو وڃي ٿو. جڏهن جڏهن هنجي جيوت جو ويچار ڪجي ٿو ته تڏهن محسوس ڪجي ٿو ته هنجي ڀرلوڪ راهي ٿيڻ ڪري سنڌ ديس کي جو نقصان پهتو آهي سو ڪو ٿورو ڪونه آهي ۽ هنجي جاءِ ڪا آساني سان والاري نٿي سگهي.

جوت ۽ پرمانند

هيرانند ڪر مچند

”جوت“ جي اڄ سوني جوبلي آهي. خوشي ۽ فخر جو موقعو آهي. ”جوت“ جي نالي سان سرگواسي مسٽر پرمانند ميوارام جو نالو ايترو ته ڳنڍيل آهي، جو اڃان تاءِ ”جوت“ معنيٰ پرمانند ۽ پرمانند معنيٰ ”جوت“ سمجهي ويندي آهي. ننڍي هوندي جي يادگيري اٿم. ناتال جي موقع تي ”جوت“ آفيس ۾ وڃي گڏ ٿيندا هئاسون. ڇپي چوري بعد ۾ مسٽر پرمانند ميوارام ”جوت“ جا جهونا فائيل ڪٽي وڃ ۾ وهندو هو. اسين گلر ناهي سندس چوڌاري ويٺا هوندا هئاسين. ”جوت“ ۾ پيل جهونيون مزدار ۽ دلچسپ ڳالهيون اهڙي اتساهي ۽ مڙجي نموني ويهي پڌا ٿيندو هو جو سڄو وقت ٽهڪڙو پيو پوندو هو. پڙهڻ کان وڌيڪ هن کي پڌڻ ۾ مزو پيو ايندو هو. ٻه ٽي ڪلاڪ ائين گذري ويندا هئا جو خبر به نه پوندي هئي.

مسٽر پرمانند اونھاري ۾ سانجھيءَ جو گھڻو ڪري ڦليلي تي

پرمانند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر 225

سنان ڪرڻ لاءِ آسان ڪي وٺي ويندو هو. پر سنان ڪري ڦليليءَ جو ڪپ ڏيئي اڳتي وڌندو هو. ويهي مير بحر يا مهاڻن سان ڳالهيون ڪندو هو. وات تي ڪو هاري گڏيس، رازو گڏيس يا واڍو گڏيس ته ان ڪي به وهاري ويهي سندس حال آحوال وٺندو هو ۽ ائين ڳالهيون ڪندي ڪيترا هنن جا لفظ ويندو هو جهڙيندو ۽ پنن جي چٽڪين تي لکندو. اهڙيءَ طرح واڍن، لوهارن، دلالن، واپارين، ڳوٺاڻن، ڪاساين وغيره سان خوب ڳالهيون ڪري سنڌي ٻوليءَ جو خزانو پيو گڏ ڪندو هو. حيدرآباد کان ٻاهر آڀر سنڌ ۽ ڏکڻ سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن ۾ به انهيءَ مراد سان گشت تي نڪرندو هو. وڏين يا پيرسڻن مان سان ته خاص طرح ڳالهيون ڏاڍي چاهه سان ڪندو هو ڇاڪاڻ ته هنن وٽان ڪيس ڪي ڪي ڏاڍا تڙ لفظ ملندا هئا. سندس ڊڪشنري به انهيءَ ڪري اعليٰ درجي جي ڊڪشنري آهي. پر انهي ڇپيل ڊڪشنري کان وڌيڪ هن وٽ اڻ ڇپيل خزانو هو. بدبختيءَ کان چيو وڃي ٿو ته اهو خزانو چوري ٿيل آهي. پر ساهت جا شائق اڃا اميد وڃائي نه وينا آهن ته اڻ ڇپيل چوراييل ڊڪشنري ڪڏهن نه ڪڏهن ڇپائي ويندي. ساهت جي اهڙن ”ڊاڪن“ ڪي اهڙن املهه ۽ قيمتي پستڪن سان هٿ چراند نه ڪرڻ گهرجي ۽ 25 يا 30 ورهين جي محنت ڪي کن ۾ برباد نه ڪرڻ گهرجي.

مسٽر پرماتند ”جوت“ اخبار جيتوڻيڪ ڪرست ڌرم جي پرچار جي خيال کان ڪيندو هو پر ته به ”جوت“ اهڙي نموني لکندو هو جو سڀ ڏاڍي شوق سان پڙهندا ها. پنڀگتي، تعليمي ۽ اخلاقي ڳالهين تي سندس ڪيترائي لکيل ليک اڃان به سانڍڻ جهڙا آهن.

اسان مان ڪي ته جوت اخبار سنڌي سکڻ جي خيال کان پڙهندا هئا. ڇاڪاڻ ته منجهس ڪيترا ليک ساهت جي خيال کان اعليٰ درجي جا هئا. مسٽر پرماتند جي سنڌي تمام سليس ۽ سيارو ڪو هوندي هئي. لفظ بلڪه تڙ ۽ لکڻي اهڙي جو ننڍو وڏو ٻار ٻڌو تمام سولائيءَ سان سمجهي سگهندو هو. وڏن ڪٽاڪيدار يا نڪاءَ وارن لفظن مان هونو ڄاڻندو هو. پر انهيءَ هوندي به لفظ اهڙا ته ڪم آڻيندو هو جو دلين ۾ گهڙي ويندا هئا.

هيئنڙ به ”جوت“ جي جهموني فائيل مان اڳيان ليک ڪڍي ڪتاب جي صورت ۾ ڇپايا وڃڻ ته سنڌي ساهت کي جيڪر چڱي هٿي اچي.

مستر پرماتند خوش مزاج ۽ لذيذ سپاءَ جو ماڻهو هو. سڀني جون دليون ڇڪي وٺندو هو. گهرن ۾ ايندو هو ته ننڍو وڏو وٽس ڊوڙي ويندو هو. هنجون ڳالهائون ٻڌندو هو جن جو لفظ ۽ ڍنگ پنهنجو هوندو هو. هن ليک لکندي سندس خوش طبع ۽ خوش مزاج چهرو اکين اڳيان اچي ٿو. ٻيهي ۽ پاڻ کان اهو ئي سوال پيو پڇجي ته سچ پچ مستر پرماتند اسان کان هميشه لاءِ موڪلائي ويو آهي ڇا؟

جوت اخبار

جڳتراءِ ايسرداس شوداساڻي

جهڙو اٿس نالو تهڙيائي ڪجيس سندس مهم. اخبار جي هڪار اهڙي ته چوڏس چوڏار پڪڙيل آهي، جوننيو وڏو، ٻڌو، وڏي شوق سان پڙهندو اٿس. هن اخبار پنڀگتي. تعليمي ۽ اخلاقي مسئلن تي جيڪا روشني پئي وڌي آهي سا ٻي ڪا به اخبار ڪانه ڪئي آهي. ان ۾ جيڪي نصيحت آميز ۽ وندرائيندڙ آڳاٽيون پون ٿيون ان جي پڙهڻ ۽ دل سان هنڊائڻ لاءِ اندر جي ڪشش پيئي ٿيندي آهي.

هيءُ اخبار برپائي مستر پر مانند ميوا رام جي سعي سان، جو هڪ سچو سور وير ڪٽولڪ هو ۽ سنڌي ساهتيه، پنڀگتي ۽ تعليمي آسمان ۾ هڪ روشن ستارو هو. هو پنهنجي خوش خلقيءَ، سهن شيلتا ۽ شيرين زبان سان پراون ڪي پنهنجو ڪري وجهندو هو. هن صاحب جهڙو سنڌي ٻوليءَ ۾ ماهر چڏو ٻڌو ٿيو. هن جي قلم ۾ وڏي ڪرامت هوندي

هئي، سنڌي ٻوليءَ کي سڌارڻ ۽ سڀڪ ڪرڻ ۾ گهڻو ئي پاڻ پتو ريائين. ”جوت“ اخبار کي هڪ ڪارگر هئڻ ڪري، سنڌ جي جيڪا اخلاقي، پنڌي ۽ تعليمي خدمت ڪيائين، سا نهايت تحسين جوڳي هئي. هن جو هر هڪ ليک اوچن ۽ اعليٰ آدرشن ۽ ويچارن سان ڀريل هوندو هو جو پڙهڻ، ٻڌڻ ۽ هنڌاڻڻ جهڙو هوندو هو. ٻولي وري تهڙي سٺي ۽ سولي، جو اُن جي سمجهڻ ۾ ڪا به تڪليف نه ٿئي ۽ اندر ۾ سا چڱي وڃي.

مسٽر پرمائنڊ جي ڀر لوڪ پڌار جڻ بعد هيءُ اخبار مسٽر اين-ايف ڪوٽواڻيءَ جي حوالي ٿي. هي صاحب اُن ڀليءَ پٽ خدمت ڪرڻ ۾ وسون نه ٿو گهٽائي ۽ مگر هي جو چيو ائين، ته هر ڪنهن انسان جي ڪم ڪار جو قدر پنهنجي پنهنجي ڀاڱي، ”سر سر پنهنجي ڪلا“ اها چوڻي هن صاحب جي حالت سان به ٽهڪي ٿي اچي. ائين ڪٿي چئجي: - ”جوت معنيٰ پرمائنڊ ۽ پرمائنڊ معنيٰ جوت“ ته به ٺهي اچي.

مسٽر ڪوٽواڻي امنگ ۽ اُتساه سان ڀرپور آهي. جدا جدا ڀائر جدا جدا رنگن ڏنگن وارا ليک ”جوت“ اخبار ۾ درج ڪرڻ لاءِ موڪلين ٿا. ويتر جوهن صاحب ”جوت“ رنگين ۽ اور نموني جا جامو پهرايو آهي، ڳجهارتن ۽ ڀرولين سلڻ تي زور رکيو آهي، ”جوت“ اخبار کي جلوي ۾ آڻڻ شروع ڪيو آهي. مهتممي انگريزي خواه سنڌي ليک اهڙا چونڊ ۽ چيدا ٿو وجهي، جن جي وري وري پڙهڻ تي دل پئي ٿئي، ڇاڪاڻ جو اُهي اُچن ۽ اعليٰ آدرشن ۽ ويچارن وارا ۽ بلڪل نصيحت آميز ٿين ٿا.

اُميد آهي ته هن هوت هارنو جوان ڀاءُ جي اُمنگ، اُتساه، جهڊ ۽ جفاڪشي سان ”جوت“ اخبار پاڻ هر طرح موڪلڻ ۾ پئتي نه پوندي. شل ايشور هن اورچ ۽ ڌيرج وان نوجوان ڀاءُ ۾ برڪت وجهي، جو هو به مسٽر پرمائنڊ جيئن هڪ سچو سور وير ڪٽولڪ ٿي، پاڻ تي هموار ڪيل ڪم ۾ هر طرح سوڀارو ٿئي.

ٽٽڳور ۽ پرماند

پروفيسر ڪي بي آڏواڻي ايم راي
”جوت“ جي سڀاڌڪ جي نوازش سان مون ڪي هي زمين موقعو
مليو آهي ته سنڌ جي موجوده زماني جي لغت ۽ سنڌي ساهتيه جي سرموڙ
پرماند جي قدامت ۾ ڪي پشپ نذرانو رکان. فرشتو صفت سرگواسي
مستر پرماند ميوارام جي جاري ڪيل سنڌي نثر جي صفت املهه
ماڻڪ ”جوت“ اسانجي ساهتيه ڪي عجيب جهلڪ ۽ پرڪاش عطا
ڪيو آهي، هن بي بها ادبي مخزن جي سوني جيليءَ جي موقعي تي ٽٽڳور
جو ”جوت“ (Light) تي چيل سهڻو ۽ عجيب شعر ڪهڙو نه موزون ٿو لڳي!
”جوت! عالم ڪي روشن ڪندڙ جوت! چشمن ڪي چمندڙ، دل ڪي
تفريح ڏيندڙ جوت!“

منهنجا محبوب! منهنجي جيتو جي سر چشمي ۾ جوت جو
پرڪاش آهي، منهنجي سڪ جي ستار جي تندن تي جوت رقص پيئي

ڪري، اُنجي چمڪ سان آڪاس جهڪي ٿو، وايو وجد ۾ اچي جهولي ٿو
۽ پرڻويءَ جو چهرو مرڪ کان ٽڙي ٿو پوي.

جوت جي سمندر مٿان پوپٽ پنهنجا زيبا ور ٿا پڪيڙين.
ڪنول گل جوت جي لهرن مٿان پنهنجو مستڪ پيا جهولين.
منهنجا پرين! هر هڪ بادل مٿان جوت زو افشاني پيئي ڪري ۽
پنهنجي اڪٽ خزانن مان هر جا ماڻڪن ۽ موتين جي ورڪا پيئي واري!
وڻن جي هر هڪ پن مٿان، منهنجا سپرين! خوشيءَ جو بهڪاءُ
آهي. موج ۽ مستيءَ ۾ عرش جي نديءَ پنهنجا ڪنارا مسرت جي ٻوڙ ۾
ٻوڙي غرق ڪري ڇڏيا آهن!

مٿئين شعر مان قديم رشين ديوتن جي خوشبوءِ پيئي اچي.
ٽنگور هندستان جو آخرين رشي آهي. جرمنيءَ جي شاعرن جو سرتاج
گئي به ڏيهي ڇڏڻ کان اڳي ”روشنِي! زياده روشني!“ جو نعرو هنيو هو، گو
يا گئي هندستان ۾ ٽنگور جي روپ ۾ اچي نروار ٿيو هو. وطن پرستيءَ جو
جذبو به پنهي شاعرن ۾ ساڳيو ٿا ڏسون. ٽنگور ”باغبان“ جي پهرئين ئي
گيت ۾ ڀارت کي ”راڻي“ جو سروپ ۽ پدوي ڏيئي سندس اُس تتي ٿو
اچاري. ”راڻي“ جي چرڻن ۾ هي ويٺي ٿو پيش رکي: ”مونکي پنهنجي
ڪوتا جي چمن ۾ آتما جي پشپن جي رڪواري ڪرڻ جي اڳيا ۽ پنهنجي
شمع کي خوشبوئدار روغن سا پر ڪرڻ جي اجازت ڏي. ٻين ڏين ۾
تنهنجي صلح جو پيغام کڻي ويڃڻ جي تمنا اٿم، نه ته ترار کڻي فتح
حاصل ڪرڻ جي آرزو.“ ڪهڙو عجب ته مغرب جون اعليٰ هستيون
کيس ”هڪ اعليٰ شاعر، روحاني رهبر، فيلسوف ۽ وطن پرست“ ٿا سڏين.
پرمانند به هڪ اعليٰ نثر نويس هو.

”جوت“ جي جهونن ورقن اٽلائڻ سا ۽ ٽنگور جي شعر جو اڀياس
ڪرڻ سان، پڙهندڙن کي سرگواسي پرمانند جي نثر ۽ ٽنگور جي ڪلام
۾ ساڳي سلاست ميناڄ معلوم ٿيندو ۽ پنهي جو قدرت سا پيار به هڪ ئي

نظر سان سندس اڳيان نمايان ٿي بيهندو. پيلن جي درختن جي آند
 ڏيندڙ چانو جهڙا ٿل آسمان هيٺ ڊنل ڍورن جي ڳوٺ جي وٿائن ڏانهن
 ڪاهه ندي جي ڪپ تي ڳهن جو اڏامڻ، ٻنين ۽ ٻارن ۾ رين جو هيڏانهن
 هونڏانهن ڦرڻ ۽ نرم هير جا ڀولا ڄهوٽا اسر جي وقت گلابي ماڪ جا
 وسڪارا گلاب جي گلن جو نازڪ رقص ۽ مٿان ماکيءَ جي مکين جو
 پروان چيٽ جي پورنما چنڊ جي بي نظير جلوو اهڙي قسم جا ٻيا انيڪ
 چهچتا ٽنگور جي شعر ۽ مستر پرامند جي نثر ۾ هر جا نظر اچن ٿا.

پيارو دوست

پروفيسر ايس۔ اين۔ ڦيرواڻي ايم۔ اي
منهنجو پيارو دوست سنت آتما پرماتند ميوارام سڄاڻيءَ ۽
سادگي جي مورتي هو. سادي رهڻي ۽ اوچن آچارن ۽ ويچارن جو تمام
سندر مثال هو. مان چار سال کن ماستريءَ جي امتحان لاءِ حيدرآباد ۾
ڪنياڻون وٺي ايندو هوس تڏهن سندس درسن به ٿيندو هو. سال به سال
اول نه وي قرب سان امتحان لاءِ آيل ڪنياڻن کي ديول ڏيکارندو هو. پوءِ
هڪ ڀيرو پنهنجي گهر به گهرائيندو هو ۽ ٽول، سگر ۽ چاهه ڏاڍي آدر سان
ڪارائيندو ۽ پياريندو هو. منهنجھائڻس اسان سڀني کي سڄيءَ حب جي
هٻڪار ايندي هئي ۽ ساڻس جو به وقت گذارندو هو سوڌا ڏو آندڻ ۾.
بزرگي سندس چھري مان پيئي بکندي هئي. واھ جو مٿس جي
ڪل خوشي ۽ بتا وانگر پريت پري هت ڪنياڻن سان ۽ ڀرانا وانگر موان.
اسان جي استري سکيا ۽ صحبت منڊليءَ جون پهريون پرچار رپورٽون

واه جو چیدن لفظن ۾ هن ”جوت“ ۾ ساراهيون ۽ اسان ۾ ۽ ٻين ۾ اتساه
پيدا ڪيو.

لفظن جي چونڊ جو ته هميشه شوق هوس ۽ ڳالهيون ڪندو هو ته
ڪيئن مهائن ۽ پيڙيءَ وارن تان وڃي سندن ماهورا هٿ ڪري ايندو هو ۽
ڳوٺاڻن وٽان چند سنڌي ٻڌي نوت ڪندو رهندو هو. سندر سليس، نج
سنڌي لکڻ جو ڍنگ ”جوت“ ۽ سندر ڪتابن دواران هن خوب طرح سان
همتاڻيو.

”ماڻهو سڀ نه سهڻا، پڪي نه هنج.

ڪنهن ڪنهن ماڻهو منجهه اچي پوءِ بهار جي“

اسان جي پريتم مان اها آئند ڏيندڙ هٻڪار ايندي هئي. هڪ
دفعي جڏهن اسان کي گهر گهرايائين ته مون کي سينت ٿيريسا جي سندر
ننڍي ميز تي رکڻ جي مورت ڏنائين جا اڄ تاءِ پنهنجي سامهون ميز تي
رکندو آهيان ۽ انهيءَ ديويءَ جي پراپڪاري پوتر آتما جو آئند وٺندو
رهندو آهيان.

سنت پرمائند، واه جو اُتم آتما هو. ”جوت“ ڪرست جي
پيروي ۽ سنڌي انگريزي ۽ انگريزي سنڌي ڊڪشنرين دواران جا هن
سنڌي ٻولي ۽ ساهتيه جي سڀوا ڪٿي آهي تنهن لاءِ سڀ سنڌي ساهتيه
جا پڙهندڙ سندس ثورائتا آهيون. شل هن جهڙي سندر دل ۽ رهڻي اسين
به پرايون!

سند جو ائڊيسن

پيرو مل مهرچند آڏواڻي

(ڪاڪي پيرو مل ليک اٽڪل چئن صفحن جيترو موڪليو. پراڻوس

جوابت دير سان ملڻ ڪري جاءِ جي تنگي سبب پئجي ته سگهيو. ايڊيٽر)

مسٽر پرماتند، 'جوت' جي سلسلي سنڌي ساهت کي زور وٺائڻ جي

جا ڪوشش ڪئي سا ڪڏهن وسرڻ جي نه آهي. سندس ليک اهڙا آهن

جهڙا ائڊيسن صاحب جا مضمون، جنهن ڪري کيس 'سند جو

ائڊيسن' سڏي سگهجي ٿو.

جيڪڏهن 'جوت' اخباري جاري نه ٿئي ها، ته مسٽر پرماتند نڪي

سنڌي عالم ٿئي ها، نڪي ڊڪشنريون ۽ ٻيا ڪتاب جوڙي سگهي ها.

تنهن ڪري آڄ 'جوت' سندس هڪ پوتر يادگار سمجهڻ گهرجي، جنهن

سنڌين ۾ هيتري علمي جوت جاڳائي.

(”جوت“ اخلاقي، پنڌي ۽ تعليمي ماهوار رسالو- جنوري 1947 گولڊن

جبلي تان ڪوريل)

جوت

ڪنيو ڪشچند بجلاتي

هند سنڌ ۾ تنهنجو نالو آهي روشن خوب جوت
 گهر گهر ۾ پهچايو ٿو پيغام پنهنجو جوت
 تو ڪيو جو بار پنهنجي سر مٿان هموار جوت
 سو ڪرين پورو ٿي هر دم پنهنجو وڃائي ناد جوت
 جوت ڪري رهبري اونده ۾ منجهيل جي
 هيءَ 'جوت' ڪري رهبري ڪومل دماغ جي
 مضمون منجهس خوب پرولين جي ڪمي ناه
 مزيدار منجهس جام ۽ چرچن جو لطف آه
 تنهن 'جوت' ڪٿي اڌ صديءَ کان ديس شيوا آه
 'جوت' ڏياري ياد ٿي پر مانند ميوارام جي
 'جوت' بتائي راه ٿي اخلاق ۽ تعليم جي

ڳجهارت - 23 جو جواب

سامهون:- (1) چاه (3) پار (4) امر (8) جوش (9) سڪه (11) سياڻپ (13)
يار (15) سڀ (17) پريت (18) ڊپ (19) جوش (20) سڀ

هيٺ:- (1) چٽ (2) هاج (3) پرش (4) اُس (5) روزي (7) مو (9) سچي
(10) سڻپ (11) شستر (12) آسيس (14) روا (16) ڪپٽ.

انعام

صحيح جواب ڪنهنجو ڪو نه نڪتو جنهنڪري پهرين انعام 50
روپيا هڪ چوڪ وارن ۾ ورهايو ويو.

هينين جي هڪ چوڪ، هر هڪ کي 0-2-7 روپيا ۽ 3 مارڪون.
مرلي موتيرام ڪراچي، واشديو-ايس-ديالائي، ٿانور-مر-پنجابي
حيدرآباد سنڌ، لڪو ايسراڻي، پريم ايسراڻي، تيرو هوتچند موٽواڻي،
ريو-ٽي-ليلاراماڻي ڪوٽڙي
هينين جون ٻه چوڪون هر هڪ کي 0-2-1 روپيو ۽ 2

مارڪون

ڪراچي:- ٽي-ايم جيٿرا، ڀڳوان ننديرام ڪشناڻي، ارسطو الزمان
خان.

حيدرآباد:- ڪشن-سي-سيتلاڻي، ڊاڪٽر ڪيمچند ملڪاڻي، ارجن
سي-مڪي، اندرو ڪشنچند، آتم-ايڇ-عيدناڻي، ماڌو-آر-ساڌ
واڻي، رام-ڪي-مڪي، منوهر ڪمار لعل هنس.
ڪوٽڙي:- ڏيٿو لالچند، ٽيڪم بچلاڻي، موهن ملڪاڻي، ڀرپو
ايسراڻي، گلاب ايل، هيرو موتيرام آڏواڻي نواب شاه

هينين جون ٽي چوڪون هر هڪ کي 12 آنا ۽ هڪ مارڪ.
ڪراچي:- طوطو-اي-پريم جي خانچنداڻي، گنو-آر-جيٿملاڻي،
پرسرام ايم-ڀاڻيا، ويريندر ڪمار ايس-شرما، پرڪاش رنگواڻي،
موتي-ايس شرما، موتي ديارام مهتاڻي، گوپال داس بچارام
حيدرآباد:- سندر لوڪو سنگهه، گل سبھان، گوپندرام ايس-ٽي، ٽي-
ڊي-ٺڪر ڪيشو ڀڳوان داس، امبرت، منگهارام ڏاسواڻي.
ڪوٽڙي:- لڌارام موٽواڻي. (خاص انعام لاءِ ڏسو 34 صفحو)

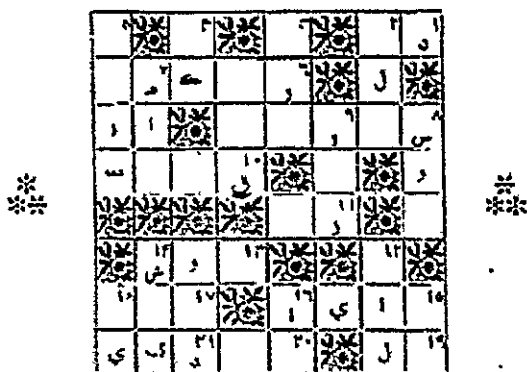
دماغي آڌا اکر ڳجهارت 34

(ٺاهيندڙ: جشن لعل ڏيچند)

انعام 100 روپيا

آخري تاريخ

حيدرآباد جي سليمنڌڻ واسطي 24 جنوري 1947 ع
حيدرآباد کان ٻاهر سليمنڌڻ واسطي 25 جنوري 1947 ع

سمجھائي سامھون:

(1) خوف - پو(6) ڪوهري (ڦريل گهريل حرف) (8) جوڌو - پلوان
(10) دڪر ۾ ٽڪي تيز لوهي تلوار بجاءِ وقت تي ” - “ مڏي ڪاٺ
جي تلوار ٻڌيو پوي! (11) ٻڌايي ۾ اڪثر هن بنا زندگيءَ جو
ساز ڍرو وڃي (13) جوا جي ” - “ سبب اڳلو ڪٿي ٿو باز اچي!
(15) جيڪو دولت جي درياه ۾ لڙهندو ٿو وڃي اڪثر ان کي
هنجي آخرين سبق سيکارڻ سان تاري سگهيو (17) پالڪ -
ٻچو (19) نراسائي يا خوشي وقتي اڳلي جي ” - “ مان پروڙي
سگهبي (20) مفلسيءَ جي تڪليف ۾ رواجي طرح مصيبت
درجو گهٽائي.

هيٺ:

(2) ڪوتڙيءَ جي مشهوري (3) الڙ نينگر کي هن سپاءَ سان
وري ڪيئن مڃائي سگهيو (4) من منجهيل وقت جوا چيو ” -
“ ڪري اڪثر خفي ڪري (5) موھيندڙ ” - “ جي اها مست
نظر البت شايق کي گهاٽل ڪري (7) اڪثر شڪست ڏياري
(8) هن سبب گهڻي قدر آرام ڦٽيو پوي (9) خيالي ماڻهو البت
جلدي سهي ڪري سگهندا (10) پڪو - زور ڀريو (هيٺ کان
مٿي) (12) تن فوٽن جو پيءُ (14) پٽ (ڦريل گهريل) (16) گهڻي
وقت کان ” - “ جي اُڃ نه مٽجڻ سبب ڪيئن نه اڳلو پريشان
ٿئي ٿو! (18) بنا - ڪانسواءِ (21) گندي پاڻيءَ سان پيريل ڪڏ
(هيٺ کان مٿي)

قاعدا:

(1) صحيح جواب سليندڙ کي 25 روپيا ۽ 2 چوڪن وارن ۾ 35
روپيا ورهايا. (2) پهرين جواب لاءِ 4 آنا باقي ٻين وڌيڪ
جوابن لاءِ هر هڪ لاءِ 2 آنا (3) سليندڙ کي فقط هڪ

انعام ملندو. (4) جواب ڌار پئي ٿي لکي، ڪوپن ڪٿي،
جوابن سا شامل موڪلڻ گهرجي. (5) سليمنڌڙ ڪيترا به
جواب موڪلي سگهي ٿو. (6) جيڪڏهن ڪي جواب
مقرر ٿيل تاريخ کان پوءِ ايندا يا فيءَ کانسواءِ موڪليندا
يا ڪوپن بنا موڪليندا سي رد ڪيا ويندا (7) هر ڪو
جواب مس سان چئن اڪرن ۾ لکڻ گهرجي. ڪا به ڪات
ڪوت ٿيل نه هجي نالو ۽ ائڊريس جواب سان شامل
هجي. نالا سڃا ڏيڻ گهرجن، نه ته جواب رد ڪيا
ويندا. (8) هر حالت ۾ ايڊيٽر جو فيصلو آخري. (9) آ، آ، آ
۽ ۱ ۾ ڪوبه فرق ڪونهي.

جواب ايڊيٽر ”جوت“ حيدرآبا سنڌ ڏانهن موڪلڻ
گهرجن.

خاص انعام

نمايان سليمنڌڙ ڳجهارت 34 ۾ پهريون جواب (4 آئن وارو)
مفت ۾ موڪلي سگهن ٿا.
..... رامچنداڻي، ڪشن - اين - خانچنداڻي، اندرا
پريمچند، نارائڻ پمياڻي موتي مولچند
مسند، ڌرمون وچاڻي، شيوڪ. پي جيتن وزيرائي، وشنو
ڌرمڊاس، ڪماري شاردا نارائڻڊاس بنيچا

پڙهندڙن جا رايـا

مان حيران ٿيندو هيس ته ”جوت“ ڀراهي جوشيلا ۽ حوصله افزا اداريـه
ڪير لکندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن بلڪه اڪثر ائين محسوس ٿيندو هو ته
اسانجو معزز دوست پرماتند پڙهڻ وارن سان پاڻ مخاطب آهي. انهن نوٽس کي
لکندڙ پنهنجي پيش-رو جي طريقي ۽ روايت کي برقرار رکندو اچي ٿو.
لالچند اي جڳتيائي بي.اي
ڪراچي

اها خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته اوهان جي ميگزين جي ذريعي اهي ڳالهيون
سيڪاريون وڃن ٿيون، جيڪي ڪجهه اهڙين شين جي دائمي مستقبل بابت آهن،
جن جو قل تا ابد انساني پلاٽيءَ جي صورت ۾ حاصل ٿيندو رهندو.
ڪي-وي-آڏواڻي
پنوعاقل (سنڌ)

ڪجهه وقت پهرين مون اوهان جي ”جوت“ جي تمام گهڻي هڪ
 ٻڌي ۽ مان ان کي پڙهي ڏاڍو خوش ٿيس. مان يقيني طور انهيءَ نتيجي تي
 پهتس ته هي سنڌ ۾ شائع ٿيندڙ رسالن ۾ سڀني کان بهترين آهي. مان
 اڳواٽ ئي قيمت ادا ڪري ان جو هر پرچو باقاعدي سان وٺڻ چاهيان ٿو.
 وليد اس- آئي- چينملائي
 ڪراچي.

مان اوهان جو ”جوت“ باقاعدي سان پڙهندو ۽ لطف حاصل ڪندو
 آهيان. مون کي خوشي آهي ته اوهان هن کي وڌيڪ دلچسپ بڻايو آهي.
 ٽي. اين- سيڪويرا ايس. جي
 پرنسپال سينٽ ڊيوپٽرس
 پالمڪوٽ (مالابار)

مون کي پنهنجي ڪراچي جي هڪ دوست طرفان اوهان جي بهترين
 رسالي ”جوت“ جو هڪ پرچو مليو. اڳي آئون سدائين هر پرچو شايد اسانجي
 رسالي ”پاسٽلس“ جي بدلي ۾ وٺندو هيس ۽ هميشه ان کي پڙهي تمام خوش
 ٿيندو هيس. پوءِ اها منهنجي لاءِ ڏاڍي مايوسيءَ جي ڳالهه هئي جو ان جو اچڻ
 بند ٿي ويو. هاڻي اها خواهش آهي ته گهڻي کان گهڻو ان کي حاصل ڪري
 پڙهان. اوهان ۽ اوهان جي شاندار ڪم تي الله جي رحمت هجي
 ايسوسيئيٽ ايڊيٽر ”پاسٽلس“

اوهان جو پرچو سڀ کان وڌيڪ قابل احترام آهي جو اهو درد
 مند دلين کي نيڪيءَ جي راه ڏيکاري ٿو / سڌاري ٿو.

مورنڊمل آهوجا
 ڪلرڪ پي ڊبليو ڊي سکر

ان ۾ ڪوئي شڪ نه آهي ته اوهان رسالي کي وڌيڪ دلچسپ
بڻايو آهي ۽ شال ڪاميابي ماڻيندا رهو.

آر بي هوتچند چندومل

باقاعدگيءَ سان مون ڏانهن پنهنجو تعليمي ۽ تربيتي رسالو ”
جوت“ موڪلڻ جي لاءِ مان اوهان جو نهايت ثورائتو آهيان. ان کي پڙه
مونکي بي حد سرهاڻي ٿيندي آهي. منجهس تمام بهترين لکڻيون شامل
آهن. ”جوت“ مان پنهنجي دوستن کي به ڏيندو آهيان. مونکي يقين آهي
ته اهو منجهن فڪري اتساهه جاڳائيندو.

ايف آر. اي. سي

مينگلور

مان خوشيءَ سان اوهان کي ٻڌائڻ چاهيان ٿو ته اوهان
جي ”جوت“ منهنجي آفيس جي ماڻهن کي ڏاڍو متاثر ڪيو آهي. ان
ڪري انهيءَ جي اڳواٽ قيمت ادا ڪري باقاعده خريدار بڻجڻ گهرن ٿا.
عرض آهي ته مهرباني ڪري هڪ پرچو انهن کي به موڪليو.

سندر پنچواڻي

انڪر ٽيڪس آفيسر، سکر

مان اوهان کي ”جوت“ جي معياري پيشڪش تي واڌايون ٿو
ڏيان. جيئن ته هن ۾ گهڻيون دلچسپي واريون شيون آهن، انهيءَ ڪري
مونکي يقين آهي ته اهو گهڻن ماڻهن لاءِ سٺو ثابت ٿيندو.

اي - ايف - بمبئي

مهرباني ”جوت“ موڪلڻ جي لاءِ. انهيءَ جي ذريعي منهنجي اخلاقي
تربيت جي ڪلاس ۾ گهڻي مدد ملندي آهي.

جي - ايم - ڊي - احمد آباد

اوهان مو مختصر پرچو ”جوت“ انهن تمام موضوعن تي مشتمل آهي، جن سان پنهنجو مقصد ماڻي سگهجي. مختصر ۽ پر لطف. ننڍڙو هجڻ جي باوجود هر قسم جي ذوق وارن لاءِ قابل پسند آهي.

مسز ڪيلي، ڪراچي

اسان اوهان جي پرچي جو تمام گهڻو قدر ڪريون ٿا ۽ بي چينيءَ سان هر مهيني ان جو انتظار ڪريون ٿا. بد قسمتيءَ سان شايد ٽپاليءَ جي ٿيلهي ۾ گنجائش گهٽ هجڻ جي ڪري ان جو آخري پرچو پنهنجي اصل سائيز کان اڌ مليو. پر جيئن ته ”جوت“ تمام گهڻو دلچسپ آهي، اسان سڀني جي راءِ اها ئي هئي ته صفا نه ملڻ کان اڌ ”جوت“ جو ملڻ به بهتر آهي. شال ”جوت“ هميشه قائم رهي.

هڪ ڪاليج جو شاگرد

مان باقاعديءَ سان اوهان جو بهترين رسالو ”جوت“ وٺندو آهيان. اهو ذهني ۽ روحاني غذا سان ڀرپور آهي.

سائوٿ انڊيا جو هڪ استاد

مون کي مرحوم دادا پرماتند لاءِ تمام گهڻي تعظيم ۽ احترام آهي ۽ ساڳيو ئي ”جوت“ لاءِ، جيڪو منهنجي زال دلچسپي سان پڙهندي آهي. جهڻسنگهه آڏواڻي، ڪراچي.

”جوت“ جي گولڊن جوبلي جي موقعي تي منهنجون دلي واڌايون ۽ پرخلوص تمنائون اوهان ۽ اوهان جي جوت سان گڏ آهن. اهو حقيقت ۾ تمام گهڻي خوشي ۽ خدا جي شڪر گذاري جو موقعو آهي ته گذريل پنجاه سالن جي ڊگهي مدت ۾ هي پرچو هندوستان جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ تيز روشنيءَ جيان ڦهلجي ويو ۽ اڄ تائين انساني دل ۽ ذهن جي اخلاقي، سماجي

۽ شعوري اصلاح ڪري ٿو. سندس جاري رهڻ، اهو اعتراف آهي ته هي هڪ اخلاقي تعليم و تربيت ڪندڙ رسالو آهي. پنج سال اڳ هي مونکي مليو، تڏهن کان ئي مان سندس دلچسپيءَ سان پڙهندڙ رهيو آهيان ۽ ٻين، خاص طور پنهنجي ماتحت چوڪرن ۾ به ورهائيندو رهيو آهيان. البت هڪ ان ڳالهه جو ٿي افسوس آهي ته اهو تمام دير سان مونکي هٿ آيو. انهيءَ ڪري مان هڪ دفعو اوهان کان ان جي پراڻن پرچن بابت پڇيو هو. منهنجي تمنا آهي ته شال هي جاري ۽ ساري رهندي. پنهنجي اشاعت جي هڪ صدي ملهائي ۽ اوهان اهو ڏسڻ لاءِ حيات هجو.

ايف آر. جي - روساريو ناگپور

مان ۽ منهنجو والد اوهان جي رسالي ”جوت“ جا مداح / ساراهيندڙ آهيون ۽ منهنجو والد ان جو چاليهن سالن کان باقاعدي سان خريدار رهيو آهي. ”جوت“ جا مفاد مونکي دل سان پيارا آهن. مان ان کي پائين ٿو ۽ چاهيان ٿو ته ٻيا به کيس ايئن ئي پسند ڪن. ”جوت“ جا ڪيترائي مضمون ڌرمي جذبي سان رچيل ۽ ذهن ۽ روح جي عظمت کي ظاهر ڪن ٿا.

دولت آهوجا بي - اي

هاء اسڪول ٺاڙو شاهه

منهنجو ”جوت“ کي 1947ع کان وٺي پڙهڻ تمام سٺو عملي ۽ دلچسپ رهيو آهي. مان چاهيان ٿو ته پرچو ڪاميابي سان جاري رهي. اوهان جي ڪوششن تي الله جي رحمت هجي.

سي - ڪي - ڪراچي

جوت واقعي واڌاين جو حقدار آهي جو انهيءَ پنهنجا قيمتي پنجاهه سال مڪمل ڪيا آهن. اهو سڀ سندس اڳوڻي ايڊيٽر سرگواسي پرماتند ميوارام جي جوش ۽ ولولي ۽ اٽڪ محنت جي

سبب ممڪن ٿي سگهيو. جنهن پنهنجي جانشين کي هي عظيم ڪم کي جاري رکڻ جي ترغيب ڏني. اهو چوڻ ۾ ڪوئي وڌاءُ نه آهي ته ”جوت“ پنهنجو عظيم مقصد ماڻي ڇڏيو آهي. معاشري ۾ جڏهن به ڪجهه ٿئي ٿو ته ان جي ڪالمن ذريعي عام ماڻهن تائين بروقت صحيح معلومات پهچندي آهي. ايڊيٽر هميشه پنهنجي پڙهندڙن کي ڪهاڻين، مثالن ۽ چوڻين جي ذريعي هلڪي ڦلڪي انداز ۾ شاندار اخلاقي ضابطا اختيار جي دعوت ڏيئي ٿو جنهن جي هر ڪنهن کي وقفي وقفي سان ضرورت ٿئي ٿي. ”جوت“ نه رڳو هڪ اخلاقي معيار قائم ڪيو آهي، بلڪ سندس استعمال ڪيل ٻولي پڻ سنڌي لکت ۾ هڪ اعليٰ معيار قائم ڪيو آهي. ان ڳالهه کان ڪوئي انڪار نه ٿو ڪري سگهيتہ جنهن کي به سنڌي ٻوليءَ جي واڪاڻ ۽ ان تي مهارت حاصل ڪرڻي هجي ته ان لاءِ ڪيس ”جوت“ جي فائيلن کي ڏسڻو پوندو. ”جوت“ کي رڳو انهيءَ هڪ خدمت سبب ياد نه ڪيو ويندو ته ان سنڌي سماج ۾ انفرادي طور هڪ ضابطه اخلاق قائم ڪيو ۽ سنڌي ادب ۾ ترقيءَ جو ڪارڻ ٿيو بلڪه ان ۾ موجود ذهن آزمائيءَ جي مشقن لاءِ جاري ڪيل مفيد سنڌي سلسلي ”آڏ-اڪري ڳجهارتون“ جي ڪري به ياد رکيو ويندو جنهن تي پڙهندڙ کي انعام سان به نوازيو ويندو آهي. انهن سڀ کان مٿي هن ورور ڪري ماڻهن ۾ عظيم مقصدن جي حصول لاءِ همت وڌائي. پنهنجي ابتدائي توڙي پوين سالن ۾ هن لکت ۾ ساراهه جوڳين ڪوششن جي انعامن جي ذريعي حوصله افزائي ڪئي.

سي. ايل. ماڙي والا

تاريخ جولاءِ ڪراچي

ڊي. جي. سنڌ ڪاليج، ڪراچي

مان اوهان جي شاندار ۽ حيران ڪن اشاعت جي گولڊن جوبلي تي بي حد خوشيءَ جي ۽ پر خلوص احساسن سان مبارڪ پيش ڪيان ٿو. جوت تعليمي ميدان ۾ هڪ اهم ڪردار ادا ڪندو رهيو آهي. اهو

معاشرتي نئين ۽ نوجوان تهجي ۽ اخلاقي تربيت جي حوالي سان انتهائي مددگار رهيو آهي. مون کي چڱي طرح ياد آهي ته ڪيئن نه اسانجي پياري ۽ قابل احترام بزرگ پريمانند سنڌي نوجوان نسل جي ستاري لاءِ پاڻ پتوڙيو. ڀڳوان ضرور ڪيس ان عظيم خدمت جو تمام وڏو صلو ڏيندو..

هڪ استاد جي حيثيت سان مان چئي سگهان ٿو ته منهنجي شاگردن ۾ ان کان وڌيڪ ڪوبه ڀر جوش لمحو نه هوندو آهي، جڏهن مان انهن جي سامهون ”جوت“ کوليندو آهيان ته جيئن ڪجهه دل وندرائيندڙ لکڻين يا سبق آموز ڪهاڻين مان ڪا ڪهاڻي سندن اڳيان پڙهجي، يا انهن جي ستاري لاءِ بهترين چونڊيل مضمون پڙهي سگهجن. اڪثر ڏسڻ ۾ ايندو ته ان موقعي تي سندن پسنديدگيءَ واري خاموشي تعريفِي سُس ڏس ۾ تبديل ٿي وئي ۽ شاگردن کي اهو عظيم اطيمنان مليو جيڪو ڪا نئين ڳالهه سکڻ سان ملندو آهي.

هڪ دفعو وري ”جوت“ ۽ سندس تمام محنتي مدير کي ڀر خلوص واڌايون ۽ مان ۽ منهنجا شاگرد سندس ثورائتا آهيون.

جي-ايم-دوران، ايس. جي

سينٽ زيويئرس احمد آباد

(ڪتاب جو سنڌي ڀاڱو پورو ٿيو)

THE JOTE

GOLDEN JUBILEE
NUMBER

WHAT THE EDITOR SAYS

Fifty years ago, in 1896, a gallant band of four zealous and scholarly men launched in the province of sind the publication of the JOTE to commemorate its triumphal progress through fifty eventful years of world-wide convulsions and political and religious upheavals, the management of THE JOTE celebrates with this issue its GOLDEN JUBILEE. As we take a retrospective glance at our past struggles and achievements, we feel confident of the appreciation and encouragement accorded by its numerous readers to THE JOTE during, the last fifty years which, as someone has remarked, is sufficient time for a journal to carve a niche for itself in the field of contemporary periodicals, to develop a distinctive personality and appearance, to demonstrate whether it has satisfied the particular need that called it into existence.

We therefore on such an occasion offer our thanks to God, the giver of all good and the sustainer of all life, for having granted

long life to THE JOTE we also express our sincere thanks to all the subscribers and well-wishers who have in any way contributed towards its continued success amidst various changes, and vicissitudes for the last fifty years. It will be our constant Endeavour to keep before our eyes the noble ideals and aspirations of its first editors and to maintain the high standards established by them.

THE JOTE is not intended to give amusement merely, or to feed curiosity or to dwell on topics of a passing character. Amidst the noise and the tumult of the world, it has spoken of things that have a bearing on the lasting future; of things that concern the eternal welfare of man; of things which dispose our soul to acquire true peace and joy in union and friendship with God. He has made us and he has given us a heart so wide and noble that no earthly good is able to satisfy its desires, and it can have no rest till it rests in him the infinite. God is our end; therefore knowledge of God ought to be the first and foremost study of men. First the kingdom of God and then the things of the world; first the soul and then the body.

The primary aim of THE JOTE is therefore to give the light of truth to its readers in order to attain the final goal of their life. It tries to bring to the hundreds of Sindhi homes the light of faith in God and the flame of love for him.

Thus our only ambition is to help to dispel the dark clouds of ignorance, not by creating a great stir of useless controversies or bitter attacks, but by modestly and slowly letting the flame of our little lamp illuminate the darkness and show the path that leads unto God, our creator.

We place this lofty ideal before our readers because we sense danger ahead. We feel it our duty to caution our readers. In these days of decadence, destruction and darkness, there is a neat need for as to bask in the ever effulgent light of Divine Wisdom. This light alone will save our souls as well as our homes from the enveloping deluge of Atheism and Communism and the onslaught of complicated tempestuous deadly forces of materialism. These dark forces have already caused untold carnage and ruin in many countries of the West. We see their fury rapidly dashing towards our slumbering East. Let us them readers wake up and turn wholeheartedly to God.

THE JOTE has served the literary purpose also. Mr. Parmanand Mewaram was a genius. He was well known for his

lucid writings in Sindhi. Books from the volumes of THE JOTE were for many ears prescribed by the Bombay University as text books for the Matriculation Examination and are still in vogue in the higher standards. His translation of the famous book the "Imitation of Christ" is a masterpiece. Besides many of the lessons of the Vernacular Textbooks were written by him, most of which he took from the files of THE JOTE. Thousands of us, when school boys, must have read them without knowing who had written them. That Parmanand improved the sindhi language and literature is an undisputed fact as recently one of our regular subscriber wrote to us, " Let me confess at the very outset, that I am a voracious reader of healthy and reputed books, newspapers, novels, magazines etc. your JOTE may safely be assigned an honourable place in the line of those journals that have performed yeoman service in the cause of the social, moral and educational regeneration of sind. Those interested in the language and literature of Sind, can never adequately thank the late Mr. Parmanand Mewaram, for the tone and literary excellence he bestowed on the sindhi language, and the rich legacy be left to posterity, will always constitute his chief claim to fame as a first rate writer of rich, terse and forceful sindhi prose." After the death of dear Parmanand we have made a constant effort to keep up the high standard of THE JOTE so that today it stands in the front rank of Sindhi periodicals.

In spite of this THE JOTE is still unknown to many sindhis. It is difficult for us to reach them all. We wish them to have a copy of THE JOTE in their homes. It will be possible only if each one of our present subscribers were to get us one-other subscriber. We do not ask for more. We need your help and support. Your co-operation means our success. We have a special claim on you who have received consolation and edification from THE JOTE. Your duty is to take an active part in the moral, social, educational, above all religious amelioration and uplift of our countrymen.

May God, who is the giver of all graces, bless all the readers of THE JOTE abundantly. With every good wish for the New Year.

N. F. Kotwani

(N.F Kotwani)

===== 3 ===== پرمانند ميوارام : سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر

OUR OBJECT

It has been said that the man whose life supports a weaker brother, whose kindness causes another's heart to thrill with joy, whose sympathy dulls the pangs of sorrow, whose counsel points out the way of wisdom, and whose vigilance helps another to foresee dangers, is a true friend and dear companion. And such has been THE JOTE. Our constant endeavour is to fill the pages of this magazine with thoughts and suggestions that will inspire in its readers usefulness and character and will enlighten them to find "the Truth and the Way and the Life".

Editor

WHAT THE JOTE SAYS

JAI Hind, readers, I am fifty years old this month and livelier, happier and stronger than on the day I was born. Of course, during my 50 years I have had my share of aches and pain; and there were times when my pulse was below normal, times when I could hardly breathe. Many a time I felt depressed with attacks of asthma and yellow fever. Sometimes I had to starve owing to financial difficulties. But thank God, I pulled through. Though born in 1896 yet, like Johnny Walker, I am still going strong! And today I am doing very well, as my editor whispers in my ear.

Like most Sindhi children I was born with a brown complexion and was quite good looking: that was back in October 1896. Today I wear a dress of varied colors, now red, now green, and now blue. But of course this does not include all

kinds of artificial paints and powders as is common with the modern Sindhi girls. I need not go in for the permanent wave, high heeled shoes cosmetics, lip stick, creams and rest of the Max factor Make-up. For I am naturally beautiful. My garb is simple but tidy.

My founder, that great genius SWAMI UPADHIYAY BRAHMABANDHEV (alias Babu Charan Banerji), gave me a very nice name when he called me THE JOTE derived from the Sanskrit Word, Jyoti, meaning Light. Wisdom is my sister—not the wisdom of the world. My abode is in the realms above where there is everlasting light.

My permanent vocation is to encircle the brow of the saints. I have a temporary vocation too. I make the desperate and gloomy, bright, and cheerful. I amuse the youth and the old with an ever smiling face. In fact I am a great friend of the students. I gleam in the mother's eye fondly gazing of her darling. I shine forth when two hearts meet together after a long separation. I sparkle in the face of a virgin. I illuminate the minds of the philosopher warm the hearts of poets. I enlighten the minds of the readers and dispel the dark clouds of ignorance. I shoot forth as millions of arts piercing and tearing the realms of darkness.

It is I who reveal the beautiful and beautify it the more. It is I who unveil ugliness and deformity and wither it away with my fierce light in heaven I am the light for the greater glory of God; on earth I am light of the true faith, the message of truth, the fire of justice and the flame of love.

I did not cost much either at the beginning only a pice per copy, but you should not forget that in those days a pice went a longer way than now. There were no rationing systems and black marketing. In fact it was actually given free too many of the readers. Now I cost a good deal more. Naturally so. The expense, for dressing and feeding me are six times higher than they were at the start but I think I am worth it.

May be if you have read so far you are beginning to think that I am rather exaggerating or boasting and talking flatteringly about myself. Well. I do not believe in false flattery. Elsewhere you will find some clippings of the readers' letters which will tell you what they think of me. This is proof enough of my worth. I am what my founders wanted me to be and I feel proud that I have held up the ideals for which I exist. My early

editors were serious men. They did not want me to be just brag. They gave me a definite purpose at the very start.

My hardest job in the beginning was making myself known. I did not have any publicity agents or loud speakers like the movies of today. There were no motor cars, or aero planes, or wireless or long distance telephones or radios to spread. My name from town to town from district to district. But surprisingly enough I got around fairly fast. For this I have to thank you, my readers who have received me kindly into your homes and fondled me. I count among my readers not only students but also scholars, professors, head masters, pleaders, teachers another and all those who have got degrees from A to Z. Many of the readers have subscribed to me for the last forty years. God bless them all for their support.

Until now I have been chatting mainly about myself. Now I must say something about my bosses that gallant, band of four sturdy and scholarly men who worked so hard and burned the midnight oil over my pages.

I will first speak about my big boss. Guess who it was? SWAMI BRAMHA BANDEV UPADHYAYJI. He was at first a disciple of Keshub Chander Sen and then he became a disciple of Christ. Bramho by birth, nationalist to the very core, and a Catholic at heart, he stirred Hyderabad, way the whole of Sind, by his pithy writings and fiery speeches. Oh, he was a real man and a born philosopher, a very noble soul; self-sacrificing devoted, burning with zeal for the salvation of India. He was a great scholar in English and Sanskrit. He knew the Vedas and the Hindu shastras on the tips of fingers, but in spite of this, he was a worshipper of truth and wanted to show truth to his countrymen. That is why he bid me farewell at an early age. He was more precious, elsewhere. After having left me he started "SOPHIA" (wisdom) my sister. She lived ally for five years. He too did not remain long on this earth. May he rest in peace.

Then comes MR. KHEMCHAND AMBRITRAI. Who has not heard of his name? He was a born journalist. At one time he was offered the editorship of "The Sind Observer ". But he did not agree to the conditions laid down by the management. He rendered so much service to Sind by his journalism that when he retired the Government presented him with 300 acres of land in Badin.

It was due to his over work in journalism that in 1920 he lost his eyesight completely. Everyone knows how precious the eyes are. How painful must this loss have been! Nevertheless he bore this cross with heroic patience and fortitude in the true Christian spirit. Never did he complain of his distress or indulge in self-pity. It will not be easy for me for want of space to give an adequate idea of his cheerfulness of disposition. His natural bright was so to say super naturalized to a heroic degree. No one ever observed a look of sadness on his face or could detect the least change in his cheerful serenity.

There was always the same even calmness, the same sweet courtesy, the same consideration for others and the forgetfulness of self. He was a most genial man. Sometimes he was grave and solemn, but his gravity was tempered and brightened by his sparkling wit or his gentle humor, such as betokens a great soul. He went to his eternal reward on December 24, 1942.

My third boss was BRAHMOHARI ANIMANANDA, alias Rewachand Gianchand Makhijani, who settled down in Calcutta till his death on the 12th January 1945. He was a born educator. He started his "Boys' Own Home", the ideal school for India as recommended by the Saddler Commission. In name in dress, in his manner of life, he remained right to the end the son of India. More than that, he remained truly Indian in culture, viewing every intellectual, moral and religious problem from the special angle which might be characterized by as Indian. To him, as to the sannyasis of old, nothing mattered but the spiritual, and the way to God was through the threefold way of Jnana, Yoga and Karma, true knowledge of God, self-renunciation and works of charity undertaken out of love for God. He was a true bhakta. Till his death he was my advisor, guide and friend. As just before his death he wrote to the editor that he considered me as his own paper. And rightly so. I am proud of him. May God Grant him eternal rest.

Now I come to PARMANAND MEWARAM, my dear and well beloved editor who like a mother fondled me and nourished me and sustained me till his death in 1938. OL, tears of joy come to my eyes at the mere mention of his name. The more I speak of him, the more I realize how inadequate it is! Oh, he was a

wonderful man the greatest Sindhi scholar that Sind has ever produced. I doubt, if there is any modern Sindhi writer who equals PARMANAND in elegance of language or sublimity of thought.

That PARMANAND was a great scholar is admitted by the entire Press in Sind. But few know what transformed his potentialities into action. What brought out and developed the best in his nature. It was his intense religious conviction which made him Christ-like, gave life and vigor to his writings and produced a yearning in his heart to share with his countrymen his faith no less than his learning. I will not say more. As you will find a fuller account in the Sindhi Section.

My present editor is a Franciscan friar a chela of the late MR. PARMANAND MEWARAM who feels quite unequal to the task of carrying on the great work of his guru and of maintaining the high traditions established by him. But who is, nevertheless, trying his best to keep me up by introducing new features in me and clothing me in an addictive garb. Some of the readers got a shock when I first come out in a cultured dress. But, as people say, we must go according to the times. So I was no exception to the rule. The new crossword puzzles with cash prizes have proved very popular and the editor hopes this will enable him to reach a wider circle of readers and this improve my financial position. He has had a hard time during the war trying to keep me going, what with the prohibitive price of paper and the rationing of newsprint. But now those normal times are approaching he feels confident he can go ahead with his plans for my improvement.

When all this has been said do you want to know who deserves the most thanks, you my regular subscribers without your continual support for the past year I would not be here to sing my song of joy. I would have gone -- gone with the wind the way of so many others who were bore after me but have gone before me to their rest. So once win Jai Hind in token of sincere gratitude and may you enjoy the pages that follow in honour of my GOLDEN JUBILEE.

WHAT THE READERS SAY

I have been wondering who is writing such racy editorials of THE JOTE. It is not unoften that I have felt as though our esteemed friend Parmanand himself is addressing the readers. The writer of these notes is maintaining the traditions of his predecessor.

Lalchand A. Jagtiani, B. A.
Karachi.

*

It is heartening to learn that your paper has spoken of things that bear on the lasting future of things that concern the eternal welfare of men.

K.V. Advani Pano Akil (Sind).

*

A few days ago I saw a stray issue of your JOTE and was very glad to read it. I must conclude that it is one of the best papers published in Sind. I want to be a subscriber to it.

Valabhdas L. Jethmalani Karachi.

*

I get your JOTE regularly and enjoy it. I am glad you have made it more interesting. Keep it up.

T. N. Sequiera S.J. Principal, St. Xavier's,
Palarnetial (Malabar)

*

After many years a copy of your excellent JOTE was given to me by a Karachi friend of mine. Formerly I used to get it less regularly presumably in exchange for our "Apostles", and I was always delighted to read it. Then to my great disappointment it stopped coming. Now I am desirous to have as much of it as may be available.

May God bless you and your splendid work.

John Rudolph S. J.
Associate Editor "Apostles", Poona.

*

Yours is the most esteemed paper which goes to reform the tender hearts.

Morandmal Ahuja,
Clerk P.W.D. Sukkur

*

There is no doubt that you have made the paper more interesting wish you all success.

R.B. Hotchand Chandumal
Karachi.

*

I thank you very much for sending me regularly your learned and nourishing JOTE. I love to be its reader. It contains so many good things. I pass it on to my friends. I am sure it will make them think a little.

Rr. A.C. Aranha
Mangalore

*

I have the pleasure to inform you that your JOTE has so much impressed our office members that they want to become its subscribers. May I request you kindly to send them a copy.

Sunder Punjwani
Income Tax Office, Sukkur

*

I congratulate you for the nice improvement of .TOTE. I am sure it will do good to many people, as there are many interesting things in it. I get some profit for my talks and writings..

A. F., Bombay.

*

Thanks for Jote it helps me so much in my class of moral instructions.

J. M. D. Ahmedabad

*

Your nice little paper JOTE fulfills the objects for which it is intended. Short and sweet, much in little it should appeal to all tastes.

Mrs. Kelly, Karachi

*

Your paper is very much appreciated by us who anxiously wait for it each month. 'Unfortunately, due perhaps to the struggle for existence in the post man's well—filled bag, the last issue reached here only half of its original size.

but as JOTE is so interesting, it was unanimously voted that a half JOTE is better than no JOTE at all. Long live the JOTE.

A College Student

*

I am regularly getting your nice magazine. It. is full of food for the soul and intellect.

A Teacher in S. India

*

I had great regard and reverence for late Dada Parmanand, so also for JOTE which my wife reads with interest.

Jhamatsing Advani,
Karachi

*

And here go my heartiest congratulations and sincerest good wishes to you and the JOTE on the occasion of its Golden Jubilee. It is indeed an occasion to rejoice and to give thanks to

===== پرمانند ميوارام : سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر ===== 12 =====

God. For during these 50 years it has gone through the length and breadth of India like a 'shining light' (Jote) uplifting men's minds and hearts morally, socially, and intellectually for till today it has not ceased to be what it professes to be a more excite and educational journal. Ever since we met five years ago, I have been an interested reader and have circulated it among others. Especially the boys under me. And my only regret has been 'too late have I known it that is why I once asked you for old numbers. My wish is May it live to celebrate its centenary, and may you live to see it.

Rr. J. Rosario
Nagpur

*

My father and I are great admirers of your JOTE and my father has remained a subscriber for the last 40 year. The interests of the .TOTE are very dear to my heart. I love it myself and want others to love it. The various articles are in the JOTE are saturated with a keen religiosity, and exhibit great nobility of mind and soul.

Doulat Ahuja B.A
High School, Tharushah

*

My subscription for the Jote for 1947 very good, practical and interesting reading. I wish the paper continued success. God bless your efforts.

C.K., Karachi

*

It is indeed a matter for congratulation that the JOTE has completed its Worthy career of 50 years. This has been made possible mainly by the enthusiasm and indefatigable industry of its last Editor, the late Mr. Parmanand Mewaram, who in his turn inspired his successor to continue the noble work it can be jailed without exaggeration that the JOTE has fulfilled a noble purpose. Through its columns the public in general has received a timely corrective whenever anything has gone wrong. Through story, proverb and allegory and lighter vein' the editor has always provided a sumptuous moral feast to its readers, which everyone needs periodically. The JOTE has not only set a moral standard, but its choice language has set up a grand standard in the style of Sindhi writing. None can deny that if the Sindhi language is to be

appreciated and mastered, one needs to look into the files of the JOTE.

It is not only on account of the service done in setting up a right type of conduct for the individual and developing fine style of literary Sindhi for which the JOTE is to be remembered. It is also on account of the intellectual stimulus it affords through its instructive cross-word puzzles in Sindhi for which it is prized. Above all it has encouraged every noble enterprise. Both in its younger and later years it has encouraged, through award of prizes, laudable attempts at writing.

C.L. Mariwalla
Lecturer in History,
D.J. Sindh College, Karachi.

*

It is with a sincere feeling of great joy that I congratulate you on the 'Golden Jubilee of such a wonderful publication. The JOTE has been playing a very important part in the field of education, as it helps to train young minds towards lofty ideals of culture and religion. How well do I remember our dear old and saintly Parmanand! How much he burned with zeal for the uplift of the Sindhi youth. God must have rewarded him plentifully in Heaven for his excellent work.

As a teacher, I may say that there is no more exciting moment among my pupils, than the instant when I unfold the JOFT in front of them in order to read to them some of its snappy and delightful articles or one of its wonderful stories or develop for their benefit one of the well-chosen essays.. The silence of admiration it changed into a whisper of appreciation, the noble satisfaction of the student when he learns something. And something solid that lasts.

Once more my sincerest congratulations to the JOTE and to the tireless Editor my gratitude and that of my pupils.

J.M. Duran, S.J
St. Xavier's Ahmedabad.

The Founder of Jote

Good work has been done by the JOTE these fifty years and Brahamabandhav has every reason to be proud of it. The JOTE, as a matter of fact, heats the time record among the Swami's many publications. The *Monthly Sophia* JOTE'S twin-

== 15 == پرماتند ميوارام: سنڌي نثر ۽ لغت نويسيءَ جو ماهر ==

sister lasted but five years; *Sandhya* barely three; the Weekly & Sophia and Swaraj less than that. The JOTE alone has lived and prospered full half a century. We wish it every success during the next fifty years. It deserved this good fortune, for it had been Upadhyay's gift to Sind, the land of his adoption.

Born in far off Bengal in 1861, Bhawani Charan Banerjee (Swami Brahmabandhav Upadhyay had come to Sind as a school-master and a follower of Kashub Chunder Sen. The Union Academy, a Brahmo foundation, relied for its success on his enlightened zeal, generous sympathy, Sanskrit scholarship and keen interest in games and sports, Sind gave him more than he gave to Sind, more than he expected, it gave him the Catholic faith and membership in the Mystical Body of Christ. September the 1st, 1891, the day of his reception into the Catholic Church, will remain a landmark for Christianity in India and lot Missionary Methods in general.

Bhawani was no ordinary man. Among all the Indian converts 'his is the most significant case. A whole constellation of Sindhi converts of the better classes clusters around him. Without him they would not have found the harbour of truth, though they walked their own way, each of them -each leader, each a pioneer, in his own way and they persevered even when their master's feet seemed to falter, when his erratic movements kept bewildering both clergy and laity alike.

Strange to say it is because the JOTE lit by him, passed into other hands that it kept burning. A similar remark could be made concerning his educational work; *Sanliniketan* for one had been as much his dream as Rabindranath Tagore's. But he had to go, that the work might prosper in other hands. *The Boys Own Home* and the *Sarasvat Ayatan* had many things in common. In the hands of Animananda the former became an outstanding success while the latter perished and died. Brahmabandhav had too many irons in the fire to attend to any one in particular. Who then was Brahmabandhav who dreamed so many dreams and attempted so much which even to-day remains unfulfilled the interest in his person continues

undiminished it keeps growing year by year. Because of his puzzling personality men never weary hearing about him. Interest in his spiritual Aeneid is as keen as ever, Fr. Vath has written a monumental biography in which "Upadhyay fights the mystic charm of Hinduism only to fall a victim to its spell. Professor Heiler of Marburg, sees in Upadhyay another Galileo, the victim of clerical intransigence. On reading these volumes, Animananda determined to make a gigantic inquiry which was not yet finished when the pen slipped from his hands twenty years later, in January 1945. Another hand was needed to finish the work which we trust will shortly appear in the press.

So far for Upadhyay the religious inspirer. As to his nationalist activities the anniversary of his death has been observed not infrequently National feeling has found an inspiration in his defiant gesture to the ruling power and in his efforts at curing our inferiority complex. An edition of all his political writings is under consideration. Some of them are hardly ever men with. The police ruthlessly destroyed every single copy; yet they were sold by the thousands. He was the first Indian journalist who succeeded in breaking the Western spell with the masses.

But Politics and Religion in his mind were not two watertight compartments He wished to show that a Christian could be as fervent a Patrice as the Hindu that his becoming a Christian did not interfere with his civic allegiance.

The former was a matter of conscience and faith, while the latter referred to the fibula observance of caste rules and customs. He was moreover convinced that all Indian converts should continue to observe their caste rules and customs lest Christianity appear as it but too often does a western religion when it is an Eternal Religion pure and simple.

Upadhyay went one step, further and many were scandalized. He used the right Hinduism gives and encourages of interpreting symbolically. He did for Hinduism what Modernists were to attempt later on for the Catholic dogmas. Saraswati the goddess of learning in popular Hinduism spells for the intellectual claims God's Wisdom. Kali, the blood-thirsty goddess of popular Hinduism, became for him the image of the

Divine Motherhood. God's Create Power and prudence. Krishna, the popular hero was considered as the founder of the ... fabric, the framework of caste and custom which has givenin India. Thus Upadhyay could call himself a Christian Hondo. It was his contention that Hinduism whilst giving not liberty in outward behavior, grants the broadest freedom of conscience a man came think of.

Upadhyay's death even more than his life made him famous. He was under trial for sedition. An operation for hernia was undergone by him. successfully, as far as one can judge, when all of it sudden in less than twelve hours he passed from indifferent health to violent -spasms and a sudden death on October 27th, 1907. Doctors thought it might be a case of Hydrophobia, or of Tetanus. Enemies of government knowing how much lie was hated and feared by the bureaucracy clamored for an inquiry and bluntly spoke of murder. Strangest of strange coincidences he had foretold his death. He kept saying he could not endure the Feringhi jail. God would spare him that trial. He would fling his body into the Feringhi's face like an old pair of Tathani slippers.

Two months before his death he had undergone the Prayaschitta ceremony. He was sure at that time of being brought up for trial. He would defend himself as a Brahmin of Bengal. The Sanuyasi garic gown of liberty was out of place in a Freight court. Prayaschitta was performed not because he wanted to desert Christianity and return to Hinduism but for his having violated caste-rules. This was again and again affirmed orally and in writing by Upadhyay himself and by the two pundits convinced like him that this ceremony like so much in Hinduism is a purely civil affair - or at least has become so—that Hinduism is no dogmatic system at all but allows a man full freedom to follow his guru, whatever faith he belongs to. This was the main piece in Upadhyay's system of practical apologetics. For years he had been anxious to give an object-lesson. Since no other Christian Brahmin could-be induced to undergo Prayaschitta, he underwent it himself.

He put down his yellow garb, the saffron robe of the Sannyassi which, he said, he had adopted without the consent of the Brahmin community. Dresses in plain white dhoti and shirt he -proceeded to the river. A friend of his still alive nowadays,

teased him saying "Are you going to marry"? If he did it very seriously for he wanted to -be a Bengali of Bengal, and a Brahmin of Brahmins, a Christian Brahmin, a Catholic Hindu. Again he protested that the phrase "Dharma Tyagam" was not in his application that it did not refer to his adoption of Christianity but to the violation of the Brahmin's caste-rules. The purohit agreed... Upadhyay sipped some Ganges water and was given the Sacred Thread.

Thus attired he walked to Jorasauko, to Rabindranath Tagore's house. The poet himself has enshrined the memory of this scene in his Introduction Gher Adhyay.

After paying to Upadhyay the highest tribute of unselfishness a sannyasi could wish for he tells the story of their friendship, the long separation, and the sudden visit we talked of many things, He walked to the door. Suddenly he came and said "Dekho umar khub patan hoeckhe" See how low I have fallen.

To understand the storm of indignation created by these lines, we must recall that Rabindranath and Brahmabandhav in those days did not see eye to eye in Politics. It is from Brahmabandhav's office that came the volunteers in Swadeshi days and the processions and the fiery literature. Rabindranath in several of his works regretted a movement which led to the Maniktolla bomb case and described the physical and moral misery of Swadeshi volunteers. He quotes the words of Upadhyay as a proof of his thesis.

Whatever may have been their meaning, they did not mean that. They have been omitted in subsequent editions.

From this single trait the reader can judge how intimately Upadhyay's name is linked up with the story of Indian Independence. Very few have worked at it more unselfishly than he did, and the dream of his life has been realized No history of Indian Independence is complete without his name. Moreover his Christian Faith far from damping his patriotism gave it new fuel: A Christian and yet a Brahmin a Hindu in externals but a Catholic in all else.

Wonderful have been the vicissitudes of my life
wonderful has been my faith" were the words he uttered in the presence of Sadhu Vaswani four days before his death.

-P. Turmes S.J

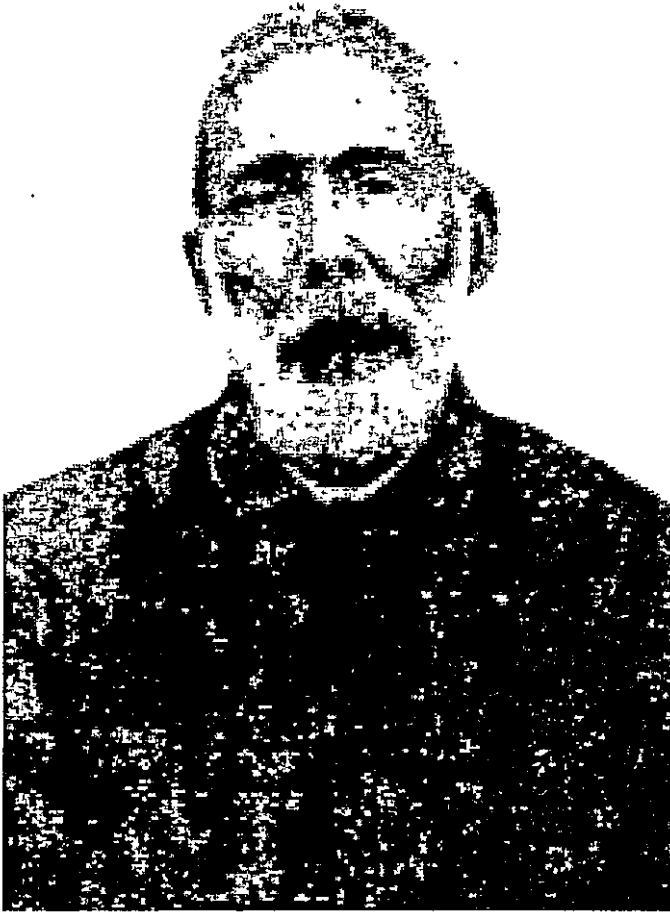
The Answer to the Last Puzzles

1. *Impossible-because* an odd number added an odd number of times must give an odd number. .
2. *Impossible because* the field has already been reaped-hence nothing more is to be done. .
3. *Impossible-because* the owner and the landlord are the same person. Therefore the question is wrong.

Hoat G. Bijlani had all three correct. He won "*Pear's Cyclopedia Dictionary*" 864 pages.

(Look for the new puzzles on the last page)

The Great Journalist

Journalism in any language, in any country is an art and its success as career depends upon the talent of the artist, the nature of his appeal, education and above all on keen observation. This last requisite Mr. Khemchand possessed in no small degree. While at school he was always is thoughtful and industrious student. He began his life as a teacher and ended as a journalist. He was not brought up as a journalist but journalism was in his veins. He only perfected it by constant practice, so much so that he can be rightly called the doyen of Sindhi journalists.

That Khemchand Ambritrai should have been one of the pioneers of journalism in Sind, is a matter of pride for the JOTE whose Editor he was for some years Up till 1894 there was neither any printing press nor was there any daily, weekly or monthly paper in Hyderabad Sind, Mr. Kundanmal Mangharsingh Lalwani, after whom the Kundanmal Girls' High School is named encouraged by Swami Upadhyayji started the "Kaisara Press", where two weeklies were published. The one was the *Prabhat* in Sindhi edited by Lekhraj Tilokchand Thadani, and the other was the *Hyderabad Journal* in English, which was edited by Khemchand Ambritrai Mirchandani.

It was under Upadhyayji's guidance that khemchand learned the art of journalism which eventually moulded his religious and political career. His is a wonderful story how he, once an 'unbeliever in God, become a firm believer in Jesus Christ. Swami Upadhyayji looked upon Christ, not only as the "Prince of Prophets" as Keshub Chander Sen taught but also as the only teacher who claimed to be sinless, the Nishkalanka avater. This instinctively and forcibly appealed to Khemchand and gradually led him on to believe in the divinity of Christ Thus in 189 he became it Catholic.

The struggle however between faith and doubt lasted many years after his conversion. Very quiet red placid externally, his mind becomes the battlefield between 'light and darkness until his faith became firmly established on the firm rock of Peter. He said later on that he was largely drawn to Catholicism because he felt and found its teaching and tendencies fulfilled the best and the most beautiful things in Hindu thought aspiration and spirituality.

After having become a Catholic, he began to call himself a Hindu Catholic. By the term Hindu he meant and understood one who is born in India (Hindustan) or a dweller in Hindustan. The term had no religious significance as the Hindu Mahasabha recently confirmed at their meeting. In this Khemchand was in perfect agreement with Upadhyayji who wrote in Sophia, July 1898, under the caption: Are we Hindus? "By birth we are Hindus and shall remain Hindus till death. But as dvija (twice-born) by virtue of our sacramental re-birth, we are Catholics; we are members of an indefectible communion embracing all ages and climes. In customs and manners, in observing caste, or social distinctions, in eating and drinking, in our life and we are genuine Hindus; but in our faith we are neither Hindus, nor European, nor American, nor Chinese, but all inclusive. Our faith fills the whole world and is not confined to any country or race; our faith is universal and consequently includes all truths...

The more strictly do we practice our universal faith, the better do we grow as Hindus. All that is noblest and best in the Hindu character is developed in us by the genial inspiration of the perfect Narahari (God-man) our pattern and guide. The more we love Him, the more we love our country, the more proud we become of our past glory. In short, we are Hindus so far as our physical and mental constitution is concerned, but in regard to our immortal souls we are Catholics. We are *Hindu Catholics*. (cfr. *the Light of the East*, December 1942). Mr. Khemchand even as a Catholic became a secretary of the Hindu' Sabha of Sind.

After having left the Union Academy where he taught together with Parmanand, Mr. Khemchand went to Karachi as a reporter and proof reader to both the Sind Times and the Sind Gazette. Both were appearing twice a week. Upadhyayji was then editing the Sind Times. Eventually he became its editor and carried on the work for two years and a half. Then he came to Hyderabad to help Upadhyayji in editing the JOTS and Sophia. When Sophia ceased publication, he took up the editorship of the Phoenix at Karachi. In 1900 he left for Calcutta to assist Upadhyayji in editing the Weekly Sophia. After his return from Calcutta in April 1901, Khemchand became a regular contributor to the Examiner of Bombay. Once he was even offered the editor-ship of the Sind Observer but he refused. He rendered so much service to Sind by journalism that Government presented him with 300 acres of land in Badin.

Due to over-work in journalism, he lost his eye-sight completely in 1920, and had to do his all the work through a reader and later on through an amanuensis. It is comparatively easy for a man born blind to submit to his lot; but it is extremely trying for one who has for 56 years been constantly reading and writing and going about, to be rendered perfectly help-less. for be guided, helped at his meals, to go about fumbling and groping, feeling his way, not to be able to read or write even a letter is a trial.

APPRECIATION

I was a boy about 12 years when I first came in contact with Mr. Parmanand Mewaram as my teacher in 1890 in the Union Academy. Sadhu Vaswani was then one of my class mates. The way in which Mr. Parmanand Mewaram taught as the lessons and recited verses from *Shah-jo-Risalo* impressed us very much. Even now after a lapse of 56 years I am able to visualize him standing in the class room inspiring among his peoples respect as well as love for him.

I was in touch with Mr. Parmanand Mewaram up to the time of his death. The articles and anecdotes published in his “JOTE” return in simple and pure Sindhi were always found to be very instructive and interesting. The main object of his writings in the “JOTE” was raised the moral tone of the youngsters and also to remove social evils. I am glad to note that

this object is being kept in view by his successor also who, as I find from the latter's pamphlet, "the way of living Guru", got his inspiration from him.

Mr. Parmanand Mewaram will long be remembered not only for his "JOTE" but for his two dictionaries- English into Sindhi and Sindhi into English -to which he had devoted much time and labour. I am sorry to note that the revised edition of the latter dictionary which was nearly ready for the press mysteriously disappeared from his room soon after his death. He was studious and painstaking up to the very last moment of his life.

He was a true devotee of Christ and a man of principles. He was a friend of our whole family and particularly of my late eldest brother, R.S. Udharam. I had always cherished a High regard and even affection for Mr. Parmanand on account of his simple and Studious habits and his high sense of morality and his scholarship. May his soul rest in peace and his "JOTE" grow in size from time to time and continue to serve the useful purpose held in view by him, under the direction of the present Editor is my prayer.

-R.B. Hotechand Chandumal
Karachi.

THE MAN AND THE SCHOLAR

It is said by Shakespeare that some are born great; some achieve greatness; and some have greatness thrust upon them. The Province of Sind has produced not a few great and illustrious personages, and Parmanand Mewaram holds a unique place among them. He was not born great but his life and work, particularly the JOTE and his two Dictionaries, made him great and immortal.

The present writer like so many others had the honour of knowing him during the last years of his life. It was in December 1982 that I called upon him at his office in connection with a crossword puzzle I had solved then. Since 1927 I had been a regular reader of the JOTE without however knowing or having seen its editor. When I entered the office a venerable figure welcomed me with fatherly

affection. What struck me most in his loom and drew my attention were the Catholic pictures: hanging on the walls and the crucifix on his desk. When I asked him the reason of those strange pictures, he told me he was a Christian. On hearing this, I was taken aback. I could not believe it. What? Could a Sindhi a well-known scholar and a gentleman in a Sindhi dress be a Christian? This somewhat puzzled me. For at Karachi I had heard of Christians as Macchhis, that is, low class people. And here I found quite the contrary. However the kindness of Parmanand's looks, the sweetness of his affable manners and the charm of his benevolence appealed to me and easily put me at ease in his presence. Our acquaintance later on grew into friendship, and friendship ripened with years.

Parmanand was a man of a jovial and cheerful disposition. Though old his heart was young, brimful of innocent mirth. Like all great men he had a store of amusing stories and witty sayings at hand and was never at a loss for one, whenever occasion required. He was social and unselfish. No wonder all sought his society, and enjoyed the anecdotes he would narrate or the verses he would quote from Shah Abdul Latif the premier poet of Sind. His charity towards his neighbors knew no bounds. It came from his heart. Out of his meager income he spent a good deal on charities. Often he used to buy food and took it himself to persons who were starving. Frequently he paid visits to the patients of the Civil Hospital at Hyderabad spoken words of comfort to them giving a cigarette to one, writing a letter for another, helping a third with a few coppers or speaking to the doctoring charge on behalf of another. And his visits were much appreciated by the patients.

His religious mindedness and high sense of morality placed him in a position to exercise a wide and benevolent influence among the sindhis. And this is a reason he was so much appreciated. All classes of people, rich and poor, learned or rustic, young or old flocked to him for advice

and guidance in matters morals Or language. Many he brought to the right path.

He always lived a life in union with god and did his literary work in silence and without any ostentation. His character may be summed up in these two words. *Ora et labora* pray and work- Parmanand was man of prayer for he had a great faith in the power of prayer. On many on occasion by dint of prayer he recovered things he had lost, and his prayers were also answered in several other ways. He never idled away his time, he was always seen busy his mind at the time was turned towards God.

Early in morning he would get up and kneeling down would say an abort prayer consecrating his whole day to God. Then he would step out to go to the church. Except when prevented by sickness he never missed his daily mass. After he went home, he had his breakfast and set down to write or study. If visitors came he willingly stopped his work and entertained them with edifying conversation. Parmanand knew how to be all things to all men, serious with one, joyous with other and severe with the third, according to the each one s' temperament.

We may agree with Parmanand or not that he did right in changing his religion a catholic, but one thing we cannot deny that he did it out of conviction. He in no way profited, in the material sense of the word, by this change. On the contrary, he on the contrary he suffered. And this suffering has made him great, this suffering for a conviction, and this suffering for the highest for which a man can suffer, for the sake of God. It was this suffering that made of him a real personality, a character, a man drawing the consequences, the logical consequences of his conviction and who was not daunted by obstacles, be they ever so great.

And by this development of his personality, by this strengthening of his will and character, Sind, the whole of Sind has profited. His religious did not destroy in him his love for his native land. On the contrary the religion he professed ordered him, made it an obligation for him to love his country. The love innate in him as in all human beings, for own clime and country, grew with the growing of his personality. He loved Sind with its vast solitude. He loved Sind with that vast river, the Indus, streaming through her bosom. He loved the dishes his forefathers loved. He loved Hyderabad that most typical of al Sind's cities.

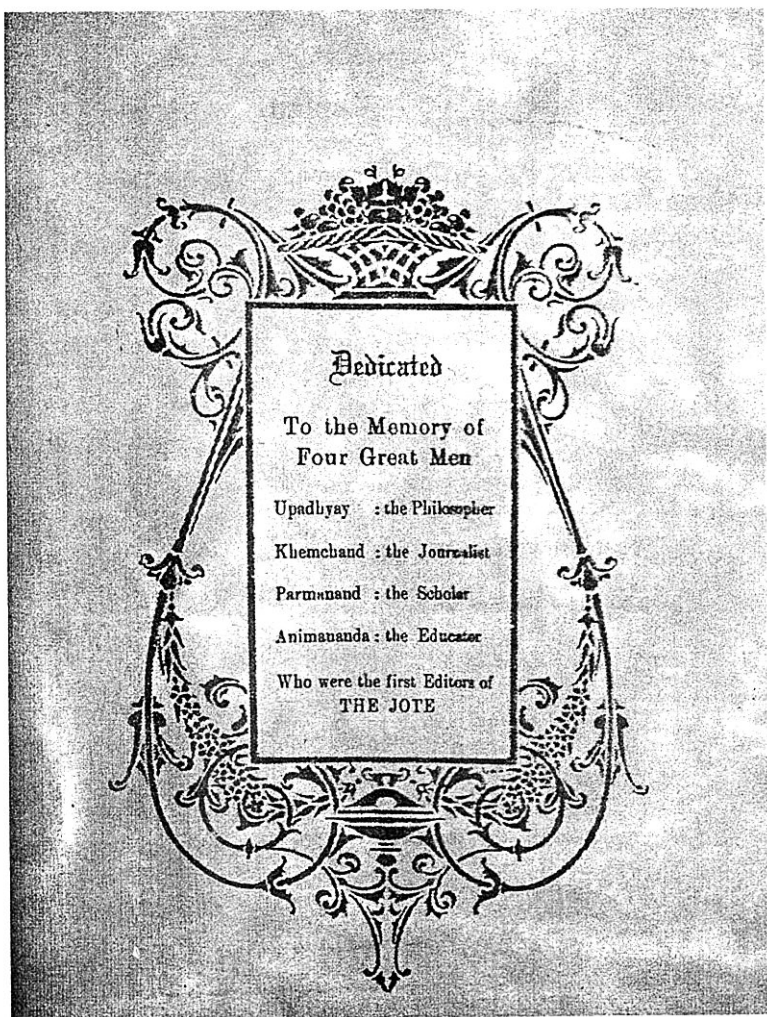
Finally, he loved that melodious Sindhi language, that language in which his mother has spoken to him.

Parmanand s' Love for Sindhi, his own language, Was true love it did not consist in writing about it from time to time in eulogistic it did not consist in introducing foreign elements and phrase . His whole life, so to say, was spent in knowing it and making it know. Days and weeks and months and years he spent in wearily gathering and collecting words and expressions. He would listen for hours to old timers to obtain the correct use of certain words, would sit, pencil in hand. And listen to conversation of those, whose intention. As to the exact sense of a word had not been destroyed by any intercourse in as foreign tongue. And all this knowledge he laboriously co-ordinated and laid down in his famous dictionaries for the benefit of generations.

And all the proficiency in Sindhi through his many writings he has self-lessly bequeathed to posterity. His writings in the JOTE are a living monument to his vast erudition regarding Sindhi literature. They reveal the in most depths of his soul.

He remained editor of the JOTE from 1999 till his death on the 9th November 1938. It will be no exaggeration to say the JOTE made him great. Parmanand and the JOTE have been interchangeable terms. The JOTE has owed its pre-eminence to him. It was not a mere dollop of a journal or a kind of literary cheese paring after supper, as Falstaff might have said. There was moral and mental meat in it of a superlative quality. There was a very wide variety in the articles it offered-concise for erudite treatises attractive and romantic for the youth, mature and savory for the old. Parmanand's manner of writing was unique .It was more than brilliant it was inspired. He weaved patterns all his own. Phrases seemed to drop from nowhere. Words took on unusual meanings. No doubt the meanings were all there before: only, we have never thought of them until he came along and, showed them to us. Parmanand, in short, was master and monarch of the Sindhi language.

For this we are grateful. His ardent work, His nominal slaving for it, his deliberate and constant striving after perfection in the use of Sindhi has been our gain. We and all who come after him will profit by that mastery he had acquired.

	Page
A New Year's Wish ...	Frontispiece
A Message from our Patron ...	"
What the Editor says ...	1
Our Object ...	3
What the JOTE says ...	4
What the Readers say ...	8
The Founder of JOTE ...	12
The Great Journalist ...	16
Appreciation ...	18
The Man and the Scholar ...	19
Animananda the Educator ...	22

Cum Permissu Superiorum

Printed by Mr. Mohanlal R. Advani & Co.,
at the Standard Printing Works, Hyderabad Sind.
and published by N. F. Kotwani, O. F. M., at Jote Office, Hyderabad Sind.

A New Year's Wish

God Keep Thee !

Through the busy days

And in night's lonely hour

Though storms may gather round the way,

Safe rest in His Strong Power.

God Guide Thee !

May His Wisdom shine

Uncloaked o'er thy soul,

And lead thee by His Light Divine

To the Eternal Goal.

God Bless Thee !

On this earth below

And in our Home Above

A rich inheritance bestow —

His Everlasting Love.

A Message from Our Patron

During the fifty years of its existence the "Jote" has been very faithful to its purpose of spreading good moral, social and educational ideas and principles.

The "Jote" is a humble, unpretentious and simple journal which can reach "the man in the street" both financially and intellectually. It presents to its readers sound ideas and interesting matter in a way which is never offensive to anyone except to those whose sole purpose it is to flood the market with undesirable literature. The "Jote" makes one think and ponder over such ideas and thoughts which touch everyone's life and gives at least a spark of light to the searching mind of its readers. As such the "Jote" has been faithful to its name as well.

The Editor deserves our warmest congratulations for his fine understanding of the "Jote" traditions, for his zeal and care to present it regularly to its readers without the slightest thought or possibility of material gain.

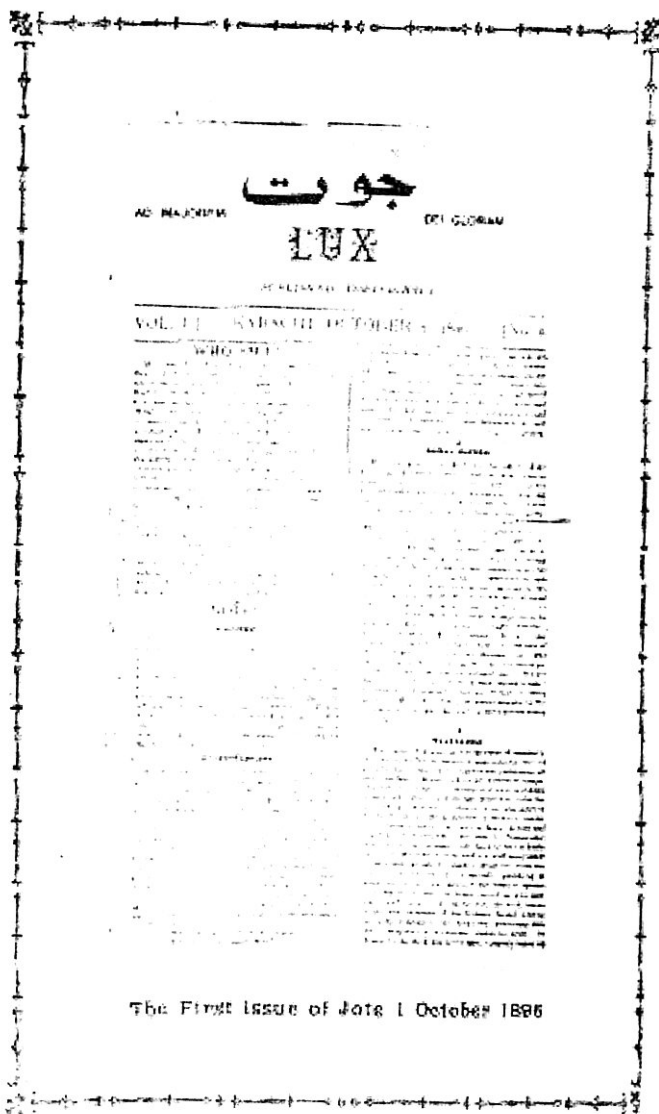
We wish that before long the "Jote" will have the widest circulation of all journals in Sind so as to spread its light to such bookstalls (and their clients) where we have as yet not seen any really decent literature or reading matter.

May God bless the "Jote" and the Editor.

Karachi
2.11.1946

Dr. Alam-ul-Haq
Simp. Secy.

(Franciscan Friar)

The Jote

Lord, kindly Light, avoid the encircling gloom,

Lead Thou me on!

— Cardinal Newman.

Vol. 51

January 1947

No. 1

What the Editor says.

FIFTY years ago, in 1896, a gallant band of four zealous and scholarly men launched in the province of Sind the publication of THE JOTE. To commemorate its triumphal progress through fifty eventful years of world-wide convulsions and political and religious upheavals, the management of THE JOTE celebrates with this issue its GOLDEN JUBILEE. As we take a retrospective glance at our past struggles and achievements, we feel confident of the appreciation and encouragement accorded by its numerous readers to THE JOTE during the last fifty years which, as some one has remarked, "is sufficient time for a journal to carve a niche for itself in the field of contemporary periodicals, to develop a distinctive personality and appearance, to demonstrate whether it has satisfied the particular need that called it into existence."

We therefore on such an occasion offer our thanks to God, the Giver of all good and the Sustainer of all life, for having granted long life to THE JOTE. We also express our sincere thanks to all the subscribers and well-wishers who have in any way contributed towards its continued success amidst various changes and vicissitudes for the last fifty years. It will be our constant endeavour to keep before our eyes the noble ideals and aspirations of its first editors and to maintain the high standards established by them.

انعام شيخ سنڌ پرست ليکڪ

ڪنهن زماني ۾ راند اسان لاءِ جڻ عبادت جو درجو رکندي هئي. پوڄارين وانگر راند جا ميدان اسان لاءِ مقدس مقام جيان هوندا هئا. اهڙي ئي ماحول ۾ ناسي اکين وارو هڪ معصوم ڇوڪرو اچي لاڙڪاڻي جي ميونسپل اسٽيڊيم جي ڪرڪيٽ ٽيم ۾ شامل ٿيو. خبر پئي ته هي سنهڙو سباجهڙو ڪرڪيٽر سنڌ جي دلبر سياسي ڪارڪن امان الله شيخ جون نياڻيون ڀاءُ انعام الله شيخ آهي.

نفيس ذهن جو مالڪ انعام، ٿوري ئي عرصي ۾ ڪرڪيٽ جو سنوراند بڻجي ويو. هن جي گگلي واري آف اسپن بالنگ مخالف ٽيم جي پارٽنرشپ ٽوڙڻ جي ڪم ايندي هئي.

راند جي جنون ڪري اڪثر ڪيڏاري لڪائي پڙهائيءَ کان مڙوئي پاسيرا هوندا آهن. پر انعام جي ڪتابن سان ويجهڙائي ڏسي، هن جي علمي ادبي ڪچهرين مان مزو ماڻيو هو. انعام جي گهر ۾ نادر ڪتابن سان ڀريل لائبريري هئڻ ڪري هن مون کي ڪيئي اڻ لپ ڪتاب پڙهايا. کيس راند ۽ مطالعي کان سواءِ نفيس فنن سان به دلچسپي هئي ۽ اهو پهريون دفعو هو جو اسان بي سرن رانديگرن ۾ انعام جي روپ ۾ هڪ شريلو آواز شامل ٿيو هئو. اڪثر ڪري راند مان واندو ٿيڻ کان پوءِ ساٿين سميت هن جي آلاپن مان ذهني ۽ روحاني غذا حاصل ڪبي هئي.

انعام شيخ شاگرديءَ جي زماني ۾ سڄو سنڌ دوست هئڻ ڪري رياستي جبر جو شڪار به رهيو پر جيل، ٿاڻا ۽ ٽارچر سيل سندس ڪٽنب ۽ هن جو ڪنڌ جهڪائي نه سگهيا.

انعام شيخ اڳتي هلي 1980ع ۾ لاڙڪاڻو ڇڏي ڪراچي يونيورسٽي اچي وسائي. هن اُتي به ادبي حلقي سان گڏجي سنڌ جي ادب ۽ ثقافت لاءِ پاڻ پتوڙيو. اهڙي طرح سنڌي ادبي بورڊ جي سيڪريٽري طور بورڊ جي اشاعتي ۽ انتظامي حوالي سان وڏا انقلابي قدم کنيا.

مون وٽ انعام شيخ جي پهرين سڃاڻپ هڪ قومپرست ڪارڪن واري هئي، پر هاڻي پنهنجي ڌرتي ۽ ان جي رهواسين سان اتاهه محبت ڪندڙ هڪ سگهاري ليکڪ واري آهي.

اشتياق انصاري

حيدرآباد

ISBN 978-9-6962512-5-5

9

789696

251255

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پڙهندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُندڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل . پ ن The Reading Generation

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پگ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پگ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَننَ کي گليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇپن ٿا،
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهتاڙ ڇپن ٿا،

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن،
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڙهندڙ نسل . پ ن The Reading Generation

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . **پَنَ** The Reading Generation